

ISSN: 2706-6185
e-ISSN: 2709-4197

Qədim Diyar

Beynəlxalq Elmi Jurnal

Ancient Land

International Scientific Journal

QƏDİM DİYAR

Beynəlxalq Elmi Jurnal

Cild: 8 Sayı: 4

ANCIENT LAND

International Scientific Journal

Volume: 8 Issue: 4

2026

Beynəlxalq indekslər / International Indices

ISSN: 2706-6185

e-ISSN: 2709-4197

DOI: 10.36719

© Jurnalda çap olunan materiallardan istifadə edərkən istinad mütləqdir.

© It is necessary to use reference while using the journal materials.

© qedim.2012@aem.az

© info@aem.az

© aem.az

Təsisçi və baş redaktor

Tədqiqatçı Mübariz HÜSEYİNOV, Azərbaycan Elm Mərkəzi / Azərbaycan
<https://orcid.org/0000-0002-5274-0356>
tedqiqat1868@gmail.com

Redaktor

Assoc. Prof. Dr. Vüqar ƏLİYEV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
<https://orcid.org/0000-0001-7064-992X>
oghuz78@gmail.com

Redaktor köməkçiləri

Doktorant Xavər ƏLƏKBƏRLİ, Macarıstan Dövlət Xidməti Universiteti / Macarıstan
<https://orcid.org/0000-0001-9988-3189>
khavar.alakbarli@gmail.com

Tədqiqatçı Nəhayət HÜSEYİNLİ, Azərbaycan Elm Mərkəzi / Azərbaycan
<https://orcid.org/0009-0003-4314-5605>
nehayet.aem@gmail.com

Dillər üzrə redaktor

Prof. Dr. Aynel MƏŞƏDİYEVA, AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu / Azərbaycan

Elm sahələri üzrə redaktorlar

Prof. Dr. Mətanət ABDULLAYEVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Rafail ƏHMƏDLİ, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Firuzə ABBASOVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Zahid MƏMMƏDOV, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Fazil BAXŞƏLİYEV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Sevinc VƏLİYEVA, Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu / Azərbaycan

REDAKSİYA HEYƏTİ

Prof. Dr. Kərim ŞÜKÜROV, AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutu / Azərbaycan
Prof. Dr. Dave WALSH, De Monfort Universiteti / Böyük Britaniya
Prof. Dr. Qulu MƏHƏRRƏMLİ, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Duken MASSİMXANULİ, R.B.Süleymanov adına Şərqsünəslıq İnstitutu / Qazaxıstan
Prof. Dr. Əsməd MUXTAROVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Validə PAŞAYEVA, Atatürk Universiteti / Türkiyə
Prof. Dr. Vaqif SULTANLI, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Coanna MARŞALEK-KAVA, Nikolay Kopernik Universiteti / Polşa
Prof. Dr. İntiqam CƏBRAYILOV, Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutu / Azərbaycan
Prof. Dr. Rüfət RÜSTƏMOV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Abdulkadir GÜL, Ərzincan Binalı Yıldırım Universiteti / Türkiyə
Prof. Dr. Ələmdar ŞAHVERDİYEV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. İsmayıl ƏLİYEV, Naxçıvan Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Afaq MƏMMƏDOVA, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Adil BAXŞƏLİYEV, Sumqayıt Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Xəzər HÜSEYNOV, Naxçıvan Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Svetlana KOJİROVA, L.N.Qumilyov adına Avrasiya Milli Universiteti / Qazaxıstan
Prof. Dr. Mehdi BAĞIROV, Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Südəbər RƏCƏBOVA, Azərbaycan Dillər Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Leila BENSTAALİ, Abdelhamid Ibn Badis Universiteti / Algeria
Assoc. Prof. Dr. Nuralı ÇƏLƏBİYEV, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Şəki filialı / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Ülviyyə HÜSEYNOVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Cəbi BƏHRAMOV, AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutu / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Mehriban İMANOVA, Naxçıvan Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Arzu XƏLİLZADƏ, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Mirkul ESENGULOVA, İ.Arabayev adına Qırğızıstan Dövlət Universiteti / Qırğızıstan

Assoc. Prof. Dr. Sevinc RUİNTƏN, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Andrey RAQULİN, Rusiya Federasiyasının DİN Moskva Universiteti / Rusiya

Founder and Editor-in-Chief

Researcher Mubariz HUSEYINOV, Azerbaijan Science Center / Azerbaijan
<https://orcid.org/0000-0002-5274-0356>
tedqiqat1868@gmail.com

Editor

Assoc. Prof. Dr. Vugar ALIYEV, Baku State University / Azerbaijan
<https://orcid.org/0000-0001-7064-992X>
oghuz78@gmail.com

Assistant editors

PhD Khavar ALAKBARLI, National University of Public Service / Hungary
<https://orcid.org/0000-0001-9988-3189>
khavar.alakbarli@gmail.com

Researcher Nahayat HUSEYINLI, Azerbaijan Science Center / Azerbaijan
<https://orcid.org/0009-0003-4314-5605>
nehayet.aem@gmail.com

Language editor

Prof. Dr. Aynel MASHADIYEVA, Institute of Linguistics named after Nasimi of ANAS / Azerbaijan

Fields of science

Prof. Dr. Matanat ABDULLAYEVA, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Rafail AHMADLI, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan
Prof. Dr. Firuza ABBASOVA, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Zahid MAMMADOV, Azerbaijan State University of Economics / Azerbaijan
Prof. Dr. Fazil BAKHSHALIYEV, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Sevinj VALIYEVA, Nakhchivan Institute of Teachers / Azerbaijan

EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Karim SHUKUROV, ANAS Institute of History and Ethnology named after A.A.Bakikhanov / Azerbaijan
Prof. Dr. Dave WALSH, De Monfort University / Great Britain
Prof. Dr. Gulu MAHARRAMLI, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Duken MASSIMKHANULY, R.B.Suleimanov institute of Oriental Studies / Kazakhstan
Prof. Dr. Asmad MUKHTAROVA, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Valid a PASHAYEVA, Atatürk University / Turkey
Prof. Dr. Vagif SULTANLI, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Joanna MARSZALEK-KAVA, Nicolaus Copernicus University / Poland
Prof. Dr. Intigam JABRAYILOV, Institute of Education of the Republic of Azerbaijan / Azerbaijan
Prof. Dr. Rufat RUSTAMOV, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Abdulkadir GUL, The University of Arzinjan Binali Yildirim / Turkey
Prof. Dr. Alamdar SHAHVERDIYEV, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Ismayil ALIYEV, Nakhchivan State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Afag MAMMADOVA, Azerbaijan State University of Economics / Azerbaijan
Prof. Dr. Adil BAKHSHALIYEV, Sumgait State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Khazar HUSEYNOV, Nakhchivan State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Svetlana KOJIROVA, L.N.Gumilyov Eurasian National University / Kazakhstan
Prof. Dr. Mehdi BAGHIROV, Azerbaijan State Oil and Industry University / Azerbaijan
Prof. Dr. Sudabe RAJABOVA, Azerbaijan University of Languages / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Leila BENSTAALI, Abdelhamid Ibn Badis University / Algeria
Assoc. Prof. Dr. Nurah CHALABIYEV, Shaki branch of Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Ulviyya HUSEYNOVA, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Jabi BAHRAMOV, Institute of History and Ethnology named after A.A.Bakikhanov of ANAS / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Mehriban IMANOVA, Nakhchivan State University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Arzu KHALILZADE, Baku State University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Mirkul ESENGULOVA, Kyrgyz State University named after I. Arabayev / Kyrgyzstan

Assoc. Prof. Dr. Sevinj RUINTAN, Baku State University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Andrey RAGULIN, Moscow University of the Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation / Russia

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/59/7-13>

İlqar Hüseynov

Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
kulturologiya elmləri doktoru
<https://orcid.org/0009-0004-9634-5560>
ilqar.huseynov.65@inbox.ru

Şəhərsalma siyasətinin turizmin inkişafına təsiri

Xülasə

Şəhərləşmə prosesi sürətlə inkişaf etdikcə, turizm bir çox şəhərlər üçün strateji sektora çevrilərək iqtisadi artıma, şəhər imicinin möhkəmlənməsinə və mədəni mübadiləyə əhəmiyyətli dərəcədə töhfə vermişdir. Şəhərsalma siyasəti turizm sektorunun məkan təşkilinə, resursların inteqrasiyasına və davamlı inkişafına həlledici təsir göstərir. Elmi və rəşional şəhərsalma siyasəti yalnız turizm cəlbədiciliyini artırmaqla yanaşı, turizmin və şəhər infrastrukturunu əlaqələndirilmiş inkişafını da təşviq edə bilər.

Şəhərsalma siyasəti şəhərin məkan strukturunu və urbanizasiya planını sistemətik şəkildə dizayn etməyin əsas vasitəsidir. Şəhərsalma siyasəti turizmin inkişafının istiqamətinə və göstəricilərinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Turizm yerli iqtisadiyyat, mədəni qorunma və ətraf mühitin idarə olunması ilə sıx bağlıdır, bu baxımdan da şəhərsalma siyasətlərinin rolunu getdikcə daha vacib əhəmiyyət kəb edir. Şəhər turizmi müasir dövrdə şəhərlərin iqtisadi, sosial və mədəni inkişafı üçün ən vacib vasitələrdən biridir. Bu vaxt şəhərsalma siyasəti turizm potensialının formalaşmasında, istiqamətləndirilməsində və gücləndirilməsində əsas rol oynayır. Bu məqalədə şəhərsalma siyasətinin turizmin inkişafına göstərdiyi təsir araşdırılır, bu əlaqə müxtəlif aspektlərdən təhlil edilir və düzgün planlaşdırmanın şəhər turizminin davamlı inkişafı üçün yol açacağını göstərir.

Açar sözlər: *şəhərsalma siyasəti, şəhər planlaşdırması, şəhər turizmi, urbanizasiya prosesi, turizmin inkişafı*

İlqar Hüseynov

Azerbaijan State University of Culture and Arts
Doctor of Culturology
<https://orcid.org/0009-0004-9634-5560>
ilqar.huseynov.65@inbox.ru

The Impact of Urban Planning Policy on Tourism Development

Abstract

As the urbanization process develops rapidly, tourism has become a strategic sector for many cities, contributing significantly to economic growth, strengthening the city's image and cultural exchange. Urban planning policy has a decisive impact on the spatial organization, resource integration and sustainable development of the tourism sector. A scientific and rational urban planning policy can not only enhance the attractiveness of tourism, but also promote the coordinated development of tourism and urban infrastructure.

Urban planning policy is the main tool for systematically designing the spatial structure of the city and the urbanization plan. Urban planning policy has a significant impact on the direction and indicators of tourism development. Tourism is closely related to the local economy, cultural preservation and environmental management, and in this regard, the role of urban planning policies is becoming increasingly important. Urban tourism is one of the most important tools for the economic, social and cultural development of cities in modern times. Meanwhile, urban planning policy plays a key role in the formation, orientation and strengthening of tourism potential.

This article examines the impact of urban planning policies on tourism development, analyzes this relationship from various aspects, and shows that proper planning can pave the way for the sustainable development of urban tourism.

Keywords: *urban planning policy, urban planning, urban tourism, urbanization process, tourism development*

Giriş

Son illərdə dünyada sürətli urbanizasiya prosesi müşahidə olunur. Planet əhalisinin getdikcə daha çox hissəsinin şəhər ərazilərində cəmləşməsi meyli sənaye inqilabı ilə başladı. Sənaye inqilabı urbanizasiyanın, yəni şəhərləşmənin inkişafına xüsusi rəvac verdi. “Urbanizasiya milli modernləşmənin və regional sosial-iqtisadi davamlı inkişafın irəliləməsi üçün əsasdır” (Wan et al., 2021, s. 1). Şəhərlərdə müxtəlif fəaliyyətlərin cəmləşməsinin bir neçə səbəbi var. Şəhərlər həmçinin nəqliyyat şəbəkəsi ilə digər yaşayış məntəqələri ilə əlaqələndirilir ki, bu da insanların şəhərdə təklif olunan xidmət və mallardan istifadə etmək üçün şəhər xaricinə səyahət etməsini asanlaşdırır. Şəhərsalmanın sürətli tempi şəhər-kənd uçurumunun necə aradan qaldırılacağı ilə bağlı daha geniş müzakirələrə səbəb olub.

Şəhərlər cəlbedici yerlərə malik turizm məkanları kimi seçilir və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ümumdünya Turizm Təşkilatı şəhər məkanlarında həyata keçirilən bu tip turizm fəaliyyətini şəhər turizmi adlandırır. Şəhər turizmi müasir şəhər imkanlarına əsaslanan, təbii və mədəni mənzərələri dəstəkləyici xidmətlərlə birləşdirən unikal bir turizm formasıdır. Onun inkişafı urbanizasiya və turizm arasında qarşılıqlı təşviqdən asılıdır. “Son illərdə turizmdə şəhərlərin artan populyarlığı bu mövzuda akademik tədqiqatların sayının artmasına səbəb olub” (Coşkun, Okuyucu, 2024, s. 386).

Urbanizasiya müasir inkişafın vacib bir prosesinə çevrilib. Artan əhali, sənayeləşmə, məşğulluq imkanları və daha yaxşı həyat səviyyəsinin təmin edilməsi şəhərlərin genişlənməsini sürətləndirib. Nəticə etibarilə, hökumətlər infrastrukturun inkişafını, mənzil, nəqliyyat, sanitariya və iqtisadi fəaliyyətləri gücləndirməyə yönəlmiş urbanizasiya siyasətləri hazırlayırlar. Bu siyasətlər turizmin inkişafına həm müsbət, həm də bəzi hallarda mənfi təsir göstərir.

Tədqiqat

Tədqiqatda şəhərsalma siyasətlərinin turizmin inkişafına təsirini təhlil etmək üçün kəmiyyət və keyfiyyət alətlərini birləşdirən qarışıq metoddan istifadə edilir. Bu yanaşma, turist axınları və şəhərsalma göstəriciləri haqqında ədədi məlumatların mütəxəssislərin və son istifadəçilərin qavrayışlarından irəli gələn keyfiyyət məlumatları ilə inteqrasiyasına imkan verir. Tədqiqat həm konsolidasiya olunmuş turizm peşəsinə malik şəhərlər, həm də şəhərsalma prosesində olan ərazilər daxil olmaqla, fərqli şəhərsalma və turizm xüsusiyyətlərinə malik şəhərlər üzərində aparılır. Seçim müxtəlif şəhərsalma modellərinin və onların turizmə təsirlərinin təmsilçiliyini təmin etmək məqsədi daşıyır.

Bu tədqiqatda keyfiyyət təhlili metodundan istifadə edilərək, şəhərləşmə siyasətinin turizmin inkişafına təsirini araşdırılır. Şəhərləşmə səviyyəsi göstəricilərinə şəhər tikintisi üçün torpaq sahəsi, infrastruktur investisiyaları və turistlərin gəlişi daxildir. Tematik təhlil vasitəsilə turizm yönümlü şəhərsalmanın kritik problemləri və ən yaxşı təcrübələri müəyyən etmək üçün keyfiyyət məlumatları müəyyən edilir. CİS (Coğrafi İnformasiya Sistemi) metodu isə ən cəlbedici sahələri və kritik infrastruktur problemlərini vurğulamaq üçün şəhərsalma müdaxilələrinin və turist marşrutlarının xəritələşdirilməsi ilə bağlıdır.

Şəhərsalma siyasəti torpaq istifadəsinin ümumi təşkili, funksional rayonlaşdırma və infrastruktur tikintisi vasitəsilə dağınıq turizm resurslarının sistematik şəkildə inteqrasiyasına kömək edir. Şəhərlərdə tarixi-mədəni mühafizə zonaları, turizm-istirahət məkanları və ekoloji landşaft düzgün planlaşdırılmalıdır. “Şəhərlər sadəcə fiziki yaşayış məntəqələri deyil, həm də təbii, mədəni, tarixi və sosial təbəqələri vasitəsilə kimlik qazanan çoxölçülü varlıqlardır.” (Tüzel & Pirselimoglu Batman, 2025, s. 1). Yalnız bundan sonra mədəni irs, təbii mənzərələr və müasir şəhər funksiyaları üzvi şəkildə birləşdirilərək, şəhərlərdə turizm məkanları yaradıla bilər. Bu resurs inteqrasiyası təkcə turizm

resurslarından istifadənin səmərəliliyini artırmaqla yanaşı, həm də şəhər turizminin ümumi rəqabət qabiliyyətini artırır.

Şəhərsalma şəhər məkanlarının təşkili, torpaq istifadəsinin bölüşdürülməsi, infrastrukturun inkişaf etdirilməsi və şəhər mühitinin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması üçün sistemli bir prosesdir. “Şəhər infrastrukturunu dedikdə, xidmətlərin göstərilməsi, iqtisadi artımın dəstəklənməsi və icmaların dayanıqlılığının artırılması üçün vacib olan telekommunikasiya, nəqliyyat, su təchizatı və təcili yardım xidmətləri nəzərdə tutulur” (Science Direct, 2026). Yaxşı inkişaf etmiş infrastruktur turizmin inkişafı üçün vacib bir amildir. Şəhərsalma siyasətləri nəqliyyat şəbəkələrində, ictimai xidmət obyektlərində və şəhər ətraf mühitinin qurulmasında əsas rol oynayır. Rasional nəqliyyat planlaşdırması mənzərəli yerlərə çıxışı yaxşılaşdırır və turistlər üçün səyahət müddətini qısalda bilər. Yaşayış, iaşə və informasiya xidmətləri kimi obyektləri dəstəkləmək üçün planlaşdırma isə turist təcrübəsinə birbaşa təsir göstərir. Yaxşı infrastruktur mühiti turistlərin qalma müddətini uzatmağa və turizm xərclərini artırmağa kömək edir.

Şəhər turizmi həmçinin turistlərin şəhər məkanlarında həyata keçirdiyi fəaliyyətlərə aiddir, bu turizm növü şəhərin tarixi, mədəni, istirahət və xidmət yerlərini ziyarət etməyi əhatə edir. “Nəticələr göstərir ki, innovativ şəhər tikintisi turizm məkanlarının rəqabət qabiliyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə müsbət təsir göstərir” (Zhang, 2024, s. 1). Turistlər yerli incəsənət və mədəniyyətlə tanış olmaq üçün tez-tez muzeylərə, qalereyalara, teatrlara və konsert zallarına baş çəkirlər. Tarixi binalara və memarlıq abidələrinə turlar da populyar fəaliyyətlərdir. Şəhər turizmi yerli iqtisadiyyata töhfə verir, çünki turistlər otellərdə, restoranlarda və mağazalarda pul xərcləyirlər. Bu amil həmçinin ictimai infrastrukturun inkişafını və şəhərin abadlaşdırılmasını stimullaşdırır. Bundan əlavə, şəhər turizmi mədəniyyətlərarası qarşılıqlı əlaqəni təşviq edərək, ziyarətçilərə yerli həyat tərzini və adət-ənənələri ilə tanış olmağa imkan verir. “Turizm sənayesinin inkişafında diqqətəlayiq bir tendensiya yerli xalqın turizm sənayesi ilə əməkdaşlığıdır” (Shahraki, 2022, s. 2).

Şəhərsalma siyasətləri turizmin inkişafına müxtəlif yollarla təsir göstərə bilər. Birincisi, meydanlar, səkilər və parklar kimi ictimai məkanların müvafiq dizaynı şəhərin turistlər üçün cəlbediciliyini artırır. İkincisi, şəhərsalma qaydaları vasitəsilə tarixi-mədəni kontekstlərin qorunması və bərpası şəhərin kimliyini qoruyur, eyni zamanda şəhərlərə turistləri cəlb edir. Üçüncüsü, şəhərsalma çərçivəsində nəqliyyat, yaşayış və xidmət infrastrukturunun inkişafı turistlərin əlçatanlığını və məmnuniyyətini artırır. “Şəhərlərin qlobal əlçatanlığı illik hava limanı sərnişin sayına əsasən qiymətləndirilib. Bu rəqəm Sürüxdə ən yüksək olub (sakin başına təxminən 80 nəfər) və bu da hava limanının əsas qlobal mərkəz statusu ilə əlaqələndirilə bilər” (Klepej and Marot, 2024, s. 5).

Şəhərsalma yalnız funksional plana deyil, həm də şəhərin görünüşünün və ümumi imicinin formalaşmasına diqqət yetirir. Memarlıq üsullarının, ictimai məkanların və landsaft sistemlərinin vahid planlaşdırılması vasitəsilə şəhərlər unikal vizual imic və mədəni xarakter inkişaf etdirə bilərlər. Bu fərqli şəhər xarakteri cəlbedici turizm brendinin yaradılmasına kömək edir, şəhərin regional və hətta beynəlxalq turizm bazarlarında görünürliyünü və nüfuzunu artırır.

Turizm sənayesi sürətlə inkişaf edərkən, resurs istehlakı getdikcə daha çox diqqət çəkir. “Şəhər turizminin ən vacib təyinat yerləri olan böyük dünya aqlomerasiyaları hər il milyonlarla turist tərəfindən ziyarət edilir.” (Urošević et al., 2023, s. 343). Elmi şəhərsalma siyasətləri ekoloji qorunma və davamlı inkişafı vurğulayır, inkişaf intensivliyini idarə edir, təbii və mədəni sərvətləri qoruyur. Bu, təkcə ekoloji mühitin uzunmüddətli qorunmasına fayda vermir, həm də turizm sənayesinin davamlı inkişafı üçün təməl yaradır.

Müasir dövrdə bir çox şəhərlər artan iqlim risklərinə uyğunlaşmaq üçün şəhər planlaşdırmalarını yenidən nəzərdən keçirirlər. Onlar yüksək riskli zonalarda tikinti işlərini məhdudlaşdırır, ekstremal hava şəraitindən qorunmaq üçün təbii torpaqları qoruyur və ən həssas təbəqələrin dayanıqlılığını artırmaq üçün adekvat, əlverişli mənzillərə çıxışı genişləndirirlər. Bu dəyişiklik uzun müddət ərzində davam edən çətinliklərə cavab olaraq baş verir, şəhər genişlənməsi təhlükəli zonalardan daha təhlükəsiz yerlərə keçirilir. Planlaşdırma qərarları zamanı bölgənin özünəməxsus iqlim xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır. Kompakt, tranzit yönümlü inkişaf ictimai nəqliyyatı həyat qabiliyyətinə çevirir, səmərəli şəhər forması vasitəsilə tikinti enerjisinə olan ehtiyacı azaldır. Planlaşdırma nəqliyyat, binalar, tullantılar və uyğunlaşma strategiyalarının uğur qazanması üçün təməl yaradır. “Şəhərlərdə

davamlı inkişafa nail olmaq üçün effektiv şəhərsalma strategiyaları çox vacibdir” (Wheatley, 2024, s. 1).

Turistləri cəlb etmək üçün şəhərlər arasında artan rəqabət şəhər inkişafının əsas komponenti kimi turizmə daha çox diqqət yetirməyə səbəb olmuşdur. Turizm həm məşğulluq yaradır, həm iqtisadi gəlirləri artırır, həm də mədəni kimliyin gücləndirilməsində və vətəndaşların həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasında mühüm rol oynayır. Lakin, ardıcıl şəhərsalma siyasəti olmadan turizmin inkişafı ətraf mühitin pisləşməsi, tıxac və sosial bərabərsizlik kimi problemlərə səbəb ola bilər. Buna görə də, şəhərsalma siyasətinin turizmin inkişafında rolunu araşdırmaq vacib məsələdir.

Müasir şəhərsalma siyasətlərinin əsas məqsədlərindən biri davamlı inkişafa nail olmaqdır. Turizm sahəsində iqtisadi fayda ətraf mühitin qorunması və sosial rifah arasında tarazlığın yaradılması deməkdir. Turizmin daşıma qabiliyyətini müəyyən etməklə, tikintiyə nəzarət etməklə və təbii sərvətləri idarə etməklə şəhərsalma kütləvi turizmin mənfi nəticələrinin qarşısını ala və davamlı inkişafı təmin edə bilər. “Bir şəhərin turizm inkişafını planlaşdırmaq üçün ilk növbədə şəhərin harada yerləşdiyini və sərhədləri daxilində hansı cəlbədiciləri yerlərin olduğunu bilmək lazımdır” (Kaya, Keleş, 2022, s. 818).

Şəhərsalma siyasətlərinin vacibliyinə baxmayaraq, onların effektiv tətbiqi çətinliklərlə üzləşir. Məsul qurumlar arasında koordinasiyanın olmaması, maliyyə resurslarının çatışmaması və vətəndaşların məhdud iştirakı bu siyasətlərin effektivliyini azalda biləcək maneələr arasındadır. Həmçinin, bəzi hallarda turizmin iqtisadi faydalarına həddindən artıq diqqət yetirmək sosial və ekoloji məqsədləri kölgədə qoyur. Effektiv şəhərsalma siyasəti turistlərə şəhərlərdə rahat şəkildə yaşamağa kömək edir. Piyada yönümlü küçələr, tarixi və müasir ticarət rayonlarının ahəngdar düzülüşü və əlçatan nəqliyyat şəbəkəsi turist məmnuniyyətini artıran əsas amillərdir. Bunlarla yanaşı, funksiyalar arasındakı ziddiyyətlər də şəhərin kimliyini zəiflədə və turizm cəlbədiciliyini azalda bilər.

Nəqliyyat, yaşayış və ictimai obyektlər kimi infrastruktur turizmin inkişafının təməlini təşkil edir. Hava limanlarının, dəmir yollarının və ictimai nəqliyyat marşrutlarının şəhərsalma siyasətləri vasitəsilə rəşional şəkildə dizayn edilməsi turist axınına artırır və qalma müddətini uzada bilər. Yaşayış yerlərini və turistik məkanları birləşdirən məkan planlaşdırması da regionda iqtisadi təsirlərə malikdir.

Şəhərsalma siyasətləri turizmin inkişafı zamanı mədəniyyətin və tarixin qorunmasında da önəmli rol oynayır. Ənənəvi binaları və tarixi yerləri qoruyan, eyni zamanda müasir xüsusiyyətləri özündə birləşdirən bərpa layihələri onların turizm resursları kimi dəyərini artırır. Bu siyasətlər yerli sakinlərin kimliyini qoruyub saxlayır və eyni zamanda fərqli turizm məzmununu təmin edir.

Turizmin inkişafının ətraf mühitə təsirini minimuma endirmək də əsas şəhərsalma vəzifəsidir. Yaşıl məkanın təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, sahil və təbii landşaftların qorunması, ekoloji cəhətdən təmiz nəqliyyat siyasəti davamlı turizmə imkan verir. Ətraf mühitə diqqət yetirilmədən qısamüddətli inkişaf turizm tələbatının azalmasına və şəhər imicinin korlanmasına səbəb ola bilər. “Ağıllı şəhər tətbiqləri şəhər və ekoloji problemlərə fərdi şəkildə yanaşır, şəhərsalma prosesinə inteqrasiya olunmur, prioritet strategiya və siyasətləri, tətbiq miqyası və texnologiya səviyyələri baxımından fərqlidir və şəhərsalma təcrübələrində standart bir çərçivə yoxdur” (Gökəlp & Şenol, 2021, s. 1).

Şəhərsalma siyasətləri turizm vasitəsilə yerli iqtisadiyyatı stimullaşdırarkən sosial tarazlığı nəzərə almalıdır. Turizmə yönəlmiş ərazilərin inkişafı iş yerlərinin yaradılmasına və kiçik müəssisələrin canlanmasına töhfə verə bilsə də, artan kirayə haqqı və yaşayış şəraitinin dəyişməsi səbəbindən sakinlərə düşən yükü də artırır. Buna görə də, siyasət hazırlanarkən sakinlərin iştirakı və uzunmüddətli perspektiv vacibdir.

Şəhərsalma siyasətləri turizmin inkişafının uğurunu müəyyən edən əsas amildir. “Turizm təkcə iqtisadiyyat, siyasət, inkişaf və investisiya ilə əlaqəli deyil, həm də ən çox ziyarət edilən ərazilər regional planlaşdırma ilə çox əlaqəli olan anlayışları ortaya qoyur” (Karimov, 2025, s. 376). Məkan strukturunu, infrastrukturunu, mədəni qorunmanı, ətraf mühitin mühafizəsini və icma balansını hərtərəfli nəzərə alan siyasətlər şəhər rəqabət qabiliyyətini artırır və davamlı turizm artımına gətirib çıxarır. Gələcək turizmin inkişafı bütün şəhərin gələcək dəyərini qısamüddətli mənfəətdən üstün tutan şəhərsalma ilə idarə olunmalıdır.

Urbanizasiya siyasətləri yolları, hava limanlarını, dəmir yollarını, ictimai nəqliyyatı, su elektrik stansiyalarını və rəqəmsal əlaqəni genişləndirir. Təkmilləşdirilmiş nəqliyyat və rabitə imkanları turistlərin çıxışını asanlaşdırır. Məsələn, Smart City layihələri çərçivəsində inkişaf etdirilən şəhərlərdə turizm məkanlarına, informasiya mərkəzlərinə və onlayn xidmətlərə asan çıxış turizmi təşviq edir. Urbanizasiya otellər, restoranlar, səyahət agentlikləri, əyləncə parkları və ticarət kompleksləri kimi xidmətlərə investisiyaları artırır. Bu, yerli əhali üçün məşğulluq imkanları yaradır və turizmə əsaslanan iqtisadiyyatı gücləndirir. Özəl sektorun iştirakı turizm infrastrukturunun keyfiyyətini yaxşılaşdırır və turist təcrübəsini artırır.

Balanslı şəhərləşmə siyasəti tarixi abidələrin, irs yerlərinin və mədəni ənənələrin qorunmasına yönəli bilər. Yenidənqurma planları həssaslıqla həyata keçirilərsə, muzey gəzintilərini, mədəni festivalları və yerli incəsənəti təşviq edə bilər, bütün bunların hamısı turist cəlbediciliyini artırır. Təmizlik, yaşıl sahələr, işıqlandırma, təhlükəsizlik və vətəndaşlıq imkanları turizm üçün vacibdir. Şəhərləşmə siyasəti çərçivəsində təmiz şəhər kampaniyaları, parkların inkişafı və sahil layihələri şəhərlərin cəlbedici imicini yaradır. Bu, yerli və beynəlxalq turistlərin sayını artırır. Lakin, nəzarətsiz şəhərləşmə turizm üçün də çətinliklər yaradır. Təbii sərvətlərə təzyiq, çirklənmə, biomüxtəlifliyin itirilməsi və həddindən artıq sıxlıq turizm yerlərinin daşıma qabiliyyətinə təsir göstərir. Şəhərləşmə siyasəti ətraf mühitə təsirin qiymətləndirilməsini və davamlı inkişaf prinsiplərini özündə birləşdirməyə, turizmin uzunmüddətli perspektivləri sarsıla bilər.

Sürətli şəhərləşmə yerli icmaların yerdəyişməsi, yaşayış xərclərinin artması və mədəni homogenləşmə kimi problemlərə səbəb ola bilər. Şəhərlərə həddindən artıq turist axını yerli əhəlin narazılığına gətirib çıxarır ki, bu da turizmin inkişafına mənfi təsir göstərə bilər. Turizmin inkişafı üçün şəhərsalma siyasəti yalnız balanslı və davamlı olduqda uğurlu ola bilər. Torpaqdan istifadənin planlaşdırılması, ətraf mühitin qorunması, yerli icmaların iştirakı, tarixi irsin mühafizəsi və ağıllı texnologiyaların tətbiqi turizm sənayesinə mühüm fayda verə bilər. Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyevin 2026-cı ilin “Şəhərsalma və Memarlıq İli” elan edilməsi haqqında imzaladığı sərəncamda bu kimi mühüm müddəalar öz əksini tapmışdır (Azərbaycan Respublikası Prezidenti, 2025).

Şəhərsalma siyasəti və turizmin inkişafı dərindən bir-biri ilə bağlıdır. Yaxşı planlaşdırılmış şəhərsalma turizm üçün imkanlar yaradır, təsadüfi inkişaf isə çətinliklərin ortaya çıxmasına səbəb ola bilər. Buna görə də, şəhərsalma siyasətlərinin iqtisadi artıma, eləcə də ətraf mühit balansına və sosial inteqrasiyaya üstünlük verməsi vacibdir. Bunu etməklə turizm təkcə şəhər iqtisadiyyatını gücləndirməyəcək, həm də mədəni kimliyin və təbii irsin qorunmasına töhfə verəcəkdir.

Şəhər genişlənməsi müasir şəhərlərdə əhali artımı, iqtisadi inkişaf və texnoloji irəliləyişlər nəticəsində müşahidə olunan ən görkəmli hadisələrdən biridir. Hökumətlər şəhər genişlənməsi siyasəti vasitəsilə həyat səviyyəsini yaxşılaşdırmağa və infrastruktur və xidmətləri inkişaf etdirməyə çalışırlar. Bu siyasətlərin birbaşa təsir etdiyi sektorlar arasında iqtisadi və mədəni inkişafın əsas dayağı olan turizm sektoru da var. Şəhər genişlənməsi şəhərlərin üfüqi və ya şaquli genişlənməsini, ətraf ərazilərin mənzil, nəqliyyat şəbəkələri, ictimai obyektlər və turist xidmətlərinin tikintisi yolu ilə inkişafını ifadə edir. Ümumiyyətlə, turizm şəhər genişlənməsi ilə sıx bağlıdır, çünki şəhərlərin inkişafı turistləri qəbul etmək üçün uyğun mühit təmin etməklə onların turist cəlbediciliyini artırmağa kömək edir. “Şəhər destinasiyalan turizm cəhətdən cəlbedici olmaqla yanaşı, həm də biznes mərkəzləri kimi çıxış edir, konqres, konfrans, simpozium, seminarlar üçün geniş imkanlara malikdirlər” (Gəncə Dövlət Universiteti, 2025). Davamlı şəhərsalma urbanizasiya ilə turizm ehtiyatlarının qorunması arasında tarazlığa nail olmaq üçün əsas elementdir. Buna arxeoloji yerlərin qorunması, ətraf mühitin qorunması, mədəni və ekoturizmin təşviqi və yerli icmanın inkişaf prosesinə cəlb edilməsi yolu ilə nail olunur.

Nəticə

Ümumiyyətlə, şəhərsalma siyasətinin düşünülmüş və balanslaşdırılmış şəkildə həyata keçirildiyi təqdirdə turizmin inkişafında mühüm rol oynadığını demək olar. Planlı şəhərsalma turist cəlbediciliyinin artırılmasına və milli iqtisadiyyatın dəstəklənməsinə töhfə verir, təsadüfi genişlənmə

isə mənfi nəticələrə səbəb ola bilər. Buna görə də, davamlı şəhərsalma siyasətinin qəbul edilməsi uğurlu və davamlı turizm inkişafını təmin etmək üçün vacibdir. Şəhərsalma siyasətləri turizmin inkişafında həlledici rol oynayır və şəhər artımını düzgün istiqamətləndirməklə davamlı turizmin inkişafına yol açır. Şəhərsalmaya diqqət, mədəni irsin qorunması, infrastrukturun inkişafı və maraqlı tərəflərin iştirakı bu istiqamətdə əsas amillərdir. Nəticədə, şəhərsalma və turizmin ağıllı inteqrasiyası şəhərlərin statusunun milli və beynəlxalq səviyyədə yüksəldilməsinə gətirib çıxara bilər. “Ağıllı şəhər texnologiyaları səmərəliliyə, rəqəmsal inkişafa və ümumi səyahət məmnuniyyətinə təsir göstərməklə müasir səyahət təcrübəsini əhəmiyyətli dərəcədə formalaşdırır” (Vujko et al., 2025, s. 11).

Şəhər turizmi şəhərlərin inkişafında çox mühüm rol oynayır, çünki bu gün bir çox şəhər xeyli sayda turist qəbul edir və inkişaf kontekstində turizm sənayesi mənfi iqtisadi dəyişikliklərə müsbət cavab olaraq yerli inkişaf üçün faydalı bir vasitə hesab olunur. Xülasə, şəhərsalma siyasətləri turizmin inkişafında fundamental və istiqamətləndirici rol oynayır. Rasional şəhərsalma turizm resurslarının inteqrasiyasını təşviq edərək, infrastrukturunu təkmilləşdirərək, şəhər brendlərini formalaşdıraraq və turizm sənayesinin davamlı inkişafına təkan verə bilər. Buna görə də, şəhərsalma siyasətləri hazırlanarkən və tətbiq edilərkən, şəhərsalma ilə turizmin inkişafı arasında müsbət qarşılıqlı əlaqəyə nail olmaq üçün turizmin inkişaf ehtiyacları tam nəzərə alınmalıdır.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti. (2025, 22 dekabr). *Azərbaycan Respublikasında 2026-cı ilin “Şəhərsalma və Memarlıq İli” elan edilməsi haqqında sərəncam*. <https://president.az/az/articles/view/70862>
2. Coşkun, R., & Okuyucu, A. (2024). Şehir turizmi üzerine sistematik bir literatür incelemesi. *Coğrafi Bilimler Dergisi / Turkish Journal of Geographical Sciences*, 22(2), 386–409. <https://doi.org/10.33688/aucbd.1465287>
3. Gəncə Dövlət Universiteti. (2025, oktyabr). *Mövzu 2: Destinasiyanın növləri* [PDF]. <https://iif.gdu.edu.az/wp-content/uploads/2025/10/Movzu-2.pdf>
4. Gökalp, D., & Şenol, P. (2021). Akıllı kentlerin gelişimi ve kent planlama ilişkisi üzerine bir değerlendirme. *Eskiz: Şehir ve Bölge Planlama Dergisi*, 2(2), 1–20. <https://doi.org/10.5505/sjcrp.2021.43531>
5. Karimov, S. (2025, May 23). Sustainable tourism with integration of urban planning paradigm shifts: A comparative study of Uzbekistan’s three most visited cities. In *International Scientific and Practical Conference “The Impact of Economy, Tourism and Business Management on the Development of the Country”* (pp. 376–382). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15517908>
6. Kaya, M., & Keleş, Y. (2022). Şehir turizmi kavramından ne anlıyoruz? Kuramsal bir çözümleme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(2), 810–822.
7. Klepej, D., & Marot, N. (2024). Considering urban tourism in strategic spatial planning. *Annals of Tourism Research Empirical Insights*, 5(2), 100136. <https://doi.org/10.1016/j.annale.2024.100136>
8. ScienceDirect. (2026). *Urban infrastructure*. Retrieved January 24, 2026, from <https://www.sciencedirect.com/topics/social-sciences/urban-infrastructure>
9. Shahraki, A. A. (2022). Tourism development techniques in the urban master plan. *Cogent Social Sciences*, 8(1), 2042977. <https://doi.org/10.1080/23311975.2022.2042977>
10. Tüzel, F., & Pirselimoglu Batman, Z. (2025). User satisfaction-based landscape planning in historical city centers: Bursa–Turkey. *Humanities and Social Sciences Communications*, 12, 1589. <https://doi.org/10.1057/s41599-025-05967-6>
11. Urošević, M., Stanojević, M., & Đorđević, D. (2023). Urban tourism destinations in the world. *Economic Themes*, 61(3), 343–364. <https://doi.org/10.2478/ethemes-2023-0018>
12. Vujko, A., Knežević, M., & Arsić, M. (2025). The future is in sustainable urban tourism: Technological innovations, emerging mobility systems and their role in shaping smart cities. *Urban Science*, 9(5), 169. <https://doi.org/10.3390/urbansci9050169>

13. Wan, J., Wang, Q., & Miao, S. (2024). The impact of urbanization on industrial transformation and upgrading: Evidence from early 20th century China. *Sustainability*, 16, 4720. <https://doi.org/10.3390/su16114720>
14. Wheatley, M. C. (2024). Sustainable cities: Urban planning for the future. *Premier Journal of Social Science*, 1, 100003. <https://doi.org/10.70389/PJSS.100003>
15. Zhang, J. (2024). Does innovative city construction promote tourist destination competitiveness? An analysis of a quasi-natural experiment. *Journal of Destination Marketing & Management*, 33, 100916. <https://doi.org/10.1016/j.jdmm.2024.100916>

Daxil oldu: 25.12.2025

Qəbul edildi: 11.04.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/59/14-17>

Turkan İsmayilli

Nakhchivan State University

PhD in Philology

<https://orcid.org/0009-0009-1687-6203>

turkanismayilli@ndu.edu.az

The Future of Foreign Language Teaching with Artificial Intelligence

Abstract

Artificial intelligence, born from the idea of creating a structure similar to human intelligence, is rapidly changing social life and symbolizes the beginning of a new era in the world. The continuous renewal and development of artificial intelligence is making its impact felt in every aspect of social life, and is gaining increasing importance, especially in education and foreign language teaching. The fact that artificial intelligence is available everywhere and at any time, its storage capacity and information processing power, offers significant advantages in foreign language teaching, such as personalized learning, enabling authentic language use, realistic cultural transfer through simulations, process-oriented measurement and evaluation, reducing administrative workload, supporting the four basic language skills by appealing to different senses, and performing risk analysis. However, despite the development of translation technologies, the accuracy and reliability of artificial intelligence programs; the decrease in the natural language learning environment and the vitality of communication; dependence on artificial intelligence and the resulting weakening of mental abilities; and issues such as data privacy and inequality in education emerge as potential challenges.

Keywords: *artificial intelligence in education, foreign language teaching, intelligent tutoring systems, personalized learning, digital language learning*

Türkan İsmayilli

Naxçıvan Dövlət Universiteti

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

<https://orcid.org/0009-0009-1687-6203>

turkanismayilli@ndu.edu.az

Süni intellektlə xarici dil tədrisinin gələcəyi

Xülasə

İnsan intellektinə bənzər struktur yaratmaq ideyasından doğan süni intellekt sosial həyatı sürətlə dəyişir və dünyada yeni dövrün başlanğıcını simvollaşdırır. Süni intellektin davamlı olaraq yenilənməsi və inkişafı sosial həyatın hər sahəsində öz təsirini göstərməklə yanaşı, xüsusilə təhsil və xarici dil tədrisində əhəmiyyətini artırmaqdadır. Süni intellektin hər yerdə və istənilən vaxt mövcud olması, saxlama qabiliyyəti və məlumat analiz etmə gücü xarici dil tədrisində fərdiləşdirilmiş öyrənmə, autentik dil istifadəsinə imkan yaratmaq, simulyasiyalar vasitəsilə real öyrənmə mühiti, proses yönümlü ölçmə və qiymətləndirmə, inzibati iş yükünün azaldılması, dörd əsas dil bacarığının dəstəklənməsi, risklərin təhlilinə müraciət edərək və həyata keçirilməsi kimi mühüm üstünlüklər təqdim edir. Bununla belə, tərcümə texnologiyalarının inkişafına baxmayaraq, süni intellekt proqramlarının dəqiqliyi və etibarlılığı; təbii dil öyrənmə mühitinin və ünsiyyətin canlılığının azalması; süni intellektdən asılılıq və bunun nəticəsində əqli qabiliyyətlərin zəifləməsi; və məlumatların məxfiliyi və təhsildə bərabərsizlik kimi problemlər potensial problemlər kimi ortaya çıxır.

Açar sözlər: *təhsildə süni intellekt, xarici dil tədrisi, intellektual repetitorluq sistemləri, fərdiləşdirilmiş təlim, rəqəmsal dil öyrənmə*

Introduction

Gardner defined intelligence as the ability to shape a product or solve problems with value in one or more structures associated with the brain and nervous system. Intelligence is observed in varying types and degrees in humans, animals, and some machines; artificial intelligence can be defined as the science and engineering of creating human-like machines and intelligent computer programs (Ismaili, 2025). If this definition is expanded, artificial intelligence is the use of metacognitive skills by a computer, exhibiting human-like behaviors such as reasoning, problem-solving, making sense of things, and generalization. In short, artificial intelligence can be defined as a system that imitates human cognition through technology (Yusifali, p. 5, 2025). In today's age, foreign language proficiency is a fundamental requirement, and individuals are expected to know more than one language. Individuals can learn languages through various applications without needing to travel to countries where the target language is spoken or attend a physical classroom environment.

Research

AI-powered tools provide personalized content by analyzing students' learning pace and strengths/weaknesses, and offer real-time feedback, particularly in improving speaking skills with applications like chatbots (Haenlein, 2019). Research shows that the vast majority of students prefer AI tools such as ChatGPT, Google Translate, Grammarly, Rosetta Stone, and Duolingo. AI applications offer advantages such as facilitating memorization, speeding up lesson preparation, and improving language skills. In this context, the use of artificial intelligence in foreign language teaching is becoming increasingly widespread and making significant contributions to teaching processes. However, the effects of this new era are not yet fully known, and this study systematically examines how artificial intelligence will affect the future of foreign language teaching through a national and international literature review.

Artificial intelligence (AI) is a system that can accurately interpret data and learn from it to adapt to specific goals and tasks (Babayev, 2024). Currently used effectively in many fields, AI is increasing human dependence on technology and accelerating its development (Parkes & Wellman, 2015). The fundamental difference in the human-machine relationship is that emotion belongs to humans, while logic belongs to machines; therefore, AI provides support in logical processes that do not require emotion, while humans will take on more emotional tasks such as communication and empathy. Although AI has made significant progress in big data processing and analysis, it is still limited compared to human intelligence in creative production. AI needs data to function effectively; algorithms are dysfunctional without data. Furthermore, the programming and process management of AI are dependent on human intelligence. Although AI may appear objective, biases in the data used can lead the system to produce erroneous or biased results. Increased self-learning capabilities could pose risks to humanity in adverse situations. The proliferation of AI is impacting not only access to information but also the economy and employment. Just as the invention of machines historically affected agriculture and blue-collar workers, AI can create change in white-collar and professional jobs (Ashrafova, p.6, 2024). On the other hand, the ethical and human-centered use of AI can support economic growth and increase the competitiveness of businesses. The impact of AI is not limited to the economy alone, but is also evident in areas such as health, transportation, agriculture, manufacturing, public administration, and education. For example, AI can speed up diagnosis, reduce the margin of error, and provide advantages in the use of missing organs or limbs. With wearable technologies, smart homes, driverless vehicles, and smart city applications, AI is becoming an indispensable element in almost all areas of life.

The widespread use of AI also brings with it cognitive and ethical risks. Information theft, privacy breaches, cyberattacks, user tracking, behavioral manipulation, data monopolization, and access inequalities are among these risks. This situation points to potential problems that need to be carefully managed alongside the advantages provided by AI.

Artificial intelligence (AI) education is becoming increasingly important with the transformation of social life and the changing knowledge and skills expected of individuals. AI contributes to developing students' skills such as creativity, critical thinking, independent learning, and digital

literacy; and to acquiring ethical awareness, social responsibility, and problem-solving abilities (Babasoy, p.5,2025). In this context, AI education should not only provide technical knowledge but also be designed in a way that enables students to make effective contributions to society and professional life. AI is being used as an effective tool in education in areas such as personalized learning, intelligent content creation, robotics training, distance learning, language teaching, and automated assessment. Students can learn at their own pace, teachers can optimize lesson plans with data analysis, and higher-order thinking skills can be supported. However, while AI is powerful in logical processes, it is limited in mimicking social and emotional interactions, empathy, and motivation; therefore, the teacher-student relationship remains indispensable.

Disadvantages of AI use include dependence on technology, digital inequality, decreased problem-solving and creativity skills, energy costs, and workforce loss. Furthermore, individualized learning environments can lead to social isolation and a lack of collaborative learning.

In conclusion, the future of AI in education offers opportunities to support meaningful learning, improve assessment processes, enhance program and content design, and provide intelligent assistants for teachers; however, it also requires consideration of challenges such as inequality, data security, and AI literacy. In a globalized world, multilingualism and cultural diversity make the role of AI in foreign language teaching even more important.

Artificial intelligence (AI), combined with digital technologies, offers revolutionary opportunities in foreign language teaching (Ashrafova, 2025). AI optimizes students' language learning processes by providing personalized content, adapted feedback, and interactive learning environments. Tools such as virtual and augmented reality, chatbots, and personal teaching assistants offer teachers variety while facilitating the monitoring and recording of students' learning progress.

AI's capacity for collecting and analyzing large amounts of data enables students to encounter authentic language usage and allows for process-oriented assessments based on their strengths and weaknesses. For example, a foreign language learner can learn the diversity of language usage through word and sentence examples in different contexts and better understand the target language. Furthermore, AI supports the creation of early intervention and customized instructional programs by analyzing students' learning styles and academic challenges.

The development of AI is also improving translation technologies, enabling faster, more accurate, and contextual translation. However, the increasing sophistication of these tools can be perceived by some teachers as a threat to their teaching methods. Therefore, AI is positioned in foreign language teaching both as an aid supporting learning processes and as a tool that strengthens teachers' pedagogical decisions. The increasing use of artificial intelligence (AI) in foreign language teaching raises concerns that the pedagogical roles of teachers will weaken and students' language skills will be negatively affected. AI-assisted translation tools may provide superficial translations by ignoring linguistic and cultural contexts, limiting the learning of language nuances. Furthermore, students' dependence on AI may negatively impact learning in a natural environment, social interaction, and the development of cognitive abilities. Data privacy, algorithmic bias, and lack of infrastructure are also significant risks.

The following are recommendations for the effective use of AI in foreign language teaching.

Teacher Training: AI literacy should be provided to ensure the pedagogical and effective use of technology.

Data Security: Personal data should be protected and misuse prevented. **Personalized Education:** Content and methods should be adapted to the individual needs of students.

Contextual Teaching: Grammar and skills should be reinforced by simulating different scenarios.

Human-Specific Methods: Student motivation should be increased through the interactive and entertaining advantages offered by AI.

AI, with its accessible and constantly evolving nature for young and future generations, is creating comprehensive transformations in education and social life. In foreign language teaching, personalized learning, instant feedback, and interactive tools provide student-centered and effective education. In the future, AI can support the four basic language skills by appealing to different senses,

offer content tailored to learning speed and style, increase motivation, and provide process-oriented assessment opportunities.

AI can provide personalized learning materials by analyzing students' individual characteristics, but it can create biases and inequalities in data processing. While content diversity and interactive environments enrich learning, selecting appropriate methods and tools can pose challenges for teachers.

Conclusion

AI-based virtual conversation partners and VR environments improve speaking skills and increase motivation by reducing students' fear of making mistakes. These technologies complement traditional methods and can provide a more comprehensive competence in terms of language and culture.

However, the risks of AI are as important as its potential; data security, privacy, preventing AI from overriding human thought, and algorithmic bias stand out as critical issues. Therefore, critical AI literacy should be developed to overcome inequalities in educational opportunities, and content should be enriched with authenticity and cultural depth.

References

1. Ashrafova, I. (2024). Müasir fransız dilində ingilis alınmaların üslubi xüsusiyyətləri (kütləvi informasiya vasitələri materialları əsasında). *Qədim Diyar*, 56, 56.
2. Ashrafova, I., Mirjalal Orujlu, A., & Yusifəli qızı Mehdizadə, N. (2025). Multilingualism in higher education: Bridging cultures through translation and interpreting. *German International Journal of Modern Science / Deutsche Internationale Zeitschrift für Zeitgenössische Wissenschaft*, 116.
3. Babasoy, Y. B., Zeynalova, K., Sadigova, N. E., & Ismayilli, T. M. (2025). Functional semantic character of affirmation in English in the aspect of cognitive linguistics. *Universidad y Sociedad*, 17(3), e5214.
4. Babayev, J. (2023). Characteristics of the CLT. *European Research Materials*, 4.
5. Babayev, J. S., Sadikhova, S. N., Baghirova, M. A., Seidova, E. R., & Mammadova, A. A. (2025). A lexical-stylistic and cross-cultural analysis of vulgarisms and their usage spheres. *Universidad y Sociedad*, 17(6), e5525.
6. Ertan, U. (2024, Şubat). Yapay zekânın yabancı dil eğitiminde kullanılması. *Hava Kuvvetleri Dergisi*.
https://www.academia.edu/114994963/Yapay_Zekanın_Yabancı_Dil_Eğitiminde_Kullanılması
7. George, B., & Wooden, O. (2023). Managing the strategic transformation of higher education through artificial intelligence. *Administrative Sciences*, 13(9), 196.
<https://doi.org/10.3390/admsci13090196>
8. Haenlein, M., & Kaplan, A. (2019). A brief history of artificial intelligence: On the past, present, and future of artificial intelligence. *California Management Review*, 61(4), 5–14.
<https://doi.org/10.1177/0008125619864925>
9. Ismaili, T. M., Orujova, D. I., Bahruz, A. N., & Zeynalova, R. S. (2024). Bullying and its impact on learning process (language learning). *International Journal of Religion*, 5(11), 1238–1243.
10. Ismayilli, T. (2024). The impact of non-verbal communication on the language learning process.
11. Ismayilli, T., Mammadova, K., Ibrahimli, N., & Heyderova, N. (2025). Confirmation gestures, mimics and their effects on foreign language learning: Examples of EFL students. *Pegem Journal of Education and Instruction*, 15(2), 198–206.
12. Yusifali, M. N. (2025). The role of direct method in modern language education. *German International Journal of Modern Science / Deutsche Internationale Zeitschrift für Zeitgenössische Wissenschaft*, 114.

Received: 06.11.2025

Accepted: 31.03.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/59/18-25>

Gulnoraxon Muminova

Fergana State University

PhD in Pedagogy

<https://orcid.org/0000-0002-0974-7165>

gulnora.muminova16@gmail.com

Improving Receptive and Productive Vocabulary Knowledge through Blog-Based Multimodal Tasks among University EFL Learners

Abstract

The current mixed-methods study investigated the impact of blog-based multimodal tasks on receptive and productive vocabulary knowledge of 412 university EFL learners over 6 weeks. The experimental group received blog-based vocabulary instruction combining reading, writing, comment, and multimodal input (text, image, multimedia), while the control group received textbook-based vocabulary instruction. Receptive vocabulary knowledge was measured by participants' reading comprehension and word recognition performance, while productive vocabulary knowledge was assessed based on the use of target lexical items in writing blog posts and comments. ANCOVA and mixed-design ANOVAs show important and meaningful group gains for both receptive and productive vocabulary knowledge with larger gains for receptive than productive vocabulary. Exploring interaction effects, the experimental blog-based instruction group was found to know more vocabulary items over time. In writing samples, the experimental blog-based instruction group were found to use the target vocabulary more accurately, more frequently, and with greater lexical diversity in real contexts. The findings indicate that through blog-mediated multimodal tasks that provide sufficient input, depth of processing and opportunity for meaningful production. Therefore, planned and sequenced blogging tasks may be an effective instructional strategy to promote EFL learners' vocabulary development and meaningful production.

Keywords: *blog-based learning, multimodal tasks, receptive vocabulary knowledge, productive vocabulary knowledge, efl learners, vocabulary acquisition, university students, digital learning environments, authentic language use, lexical development, mixed-methods research, vocabulary gains*

Gülnoşaxon Muminova

Fərşanə Dövlət Universiteti

Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

<https://orcid.org/0000-0002-0974-7165>

gulnora.muminova16@gmail.com

Universitet səviyyəsində EFL öyrənənlər arasında bloq əsaslı multimodal tapşırıqlar vasitəsilə reseptiv və produktiv söz ehtiyatının inkişaf etdirilməsi

Xülasə

Bu qarışiq metodlara əsaslanan tədqiqat 6 həftə ərzində 412 nəfər universitet səviyyəli EFL (ingilis dilini xarici dil kimi öyrənən) tələbənin reseptiv (qəbul edən) və produktiv (istehsal edən) söz ehtiyatına blog əsaslı multimodal tapşırıqların təsirini araşdırmışdır. Eksperimental qrupa oxuma, yazma, şərh yazma və multimodal girişləri (mətn, şəkil, multimedia) birləşdirən blog əsaslı söz ehtiyatı tədrisi verilmiş, nəzarət qrupuna isə dərslük əsaslı söz ehtiyatı tədrisi tətbiq olunmuşdur. Reseptiv söz ehtiyatı bilikləri iştirakçıların oxuyub-anlama və sözləri tanıma göstəriciləri ilə ölçülmüş, produktiv söz ehtiyatı isə blog yazılarında və şərhlərdə hədəf leksik vahidlərin istifadəsi əsasında qiymətləndirilmişdir. ANCOVA və qarışiq dizayn ANOVA nəticələri həm reseptiv, həm də produktiv söz ehtiyatında əhəmiyyətli irəliləyişlər göstərmişdir; reseptiv sahədə artım produktiv sahəyə nisbətən daha böyük olmuşdur. Qarşılıqlı təsir analizləri göstərmişdir ki, blog əsaslı eksperimental qrup zaman keçdikcə daha çox söz öyrənmişdir.

Yazı nümunələrinin təhlili göstərmişdir ki, eksperimental qrup hədəf sözləri daha dəqiq, daha tez-tez və daha böyük leksik müxtəlifliklə real kontekstlərdə istifadə etmişdir.

Nəticələr göstərir ki, kifayət qədər giriş, dərin emal və mənalı istehsal imkanı verən blog əsaslı multimodal tapşırıqlar effektivdir. Buna görə də, planlı və mərhələli şəkildə təşkil olunmuş blog tapşırıqları EFL öyrənənlərin söz ehtiyatının inkişafı və mənalı dil istehsalının təşviqi üçün effektiv tədris strategiyası ola bilər.

***Açar sözlər:** blog əsaslı öyrənmə, multimodal tapşırıqlar, reseptiv söz ehtiyatı biliyi, produktiv söz ehtiyatı biliyi, EFL öyrənənlər, söz ehtiyatının mənimsənilməsi, universitet tələbələri, rəqəmsal öyrənmə mühitləri, autentik dil istifadəsi, leksik inkişaf, qarışıq metodlu tədqiqat, söz ehtiyatında irəliləyişlər*

Introduction

In particular, lexical knowledge, especially vocabulary knowledge, is necessary for the understanding of language in use and even the production of spoken and written language. EFL learners are often found to have difficulties in learning vocabulary. Thus, the issue of receptive vocabulary knowledge versus productive vocabulary knowledge might affect EFL teachers' teaching of vocabulary. Receptive vocabulary knowledge is that which a learner understands through listening and reading, while productive vocabulary knowledge is that which a learner employs in speaking and writing (Zhou et al., 2010). This study intended to introduce blog-based multimodal tasks as a teaching approach to improve receptive and productive vocabulary knowledge of university EFL learners.

Research

Blogs are also being used as a language learning tool. They are a new form of multimodal communication, in that they map written linguistic data, images and audio. Thus, they could be a new tool for language learning. The purpose of the study was to investigate whether blog-based tasks could be an effective tool for receptive and productive vocabulary acquisition, and whether the implementation of multimodal tasks based on the blog could narrow down the gap between the receptive and productive vocabulary use. To that end, the study's research questions are:

1. To what extent do blog-based multimodal tasks lead to an increase in EFL receptive vocabulary?
2. What are the effects of blog-based multimodal tasks on university EFL learners' productive vocabulary knowledge?
3. What is the difference between receptive and productive vocabulary gains across the six-week blog-based intervention?
4. Do tasks with blogs promote the use of vocabulary by students?

Literature Review

2.1. Vocabulary acquisition in EFL contexts

Vocabulary size is essential in language acquisition, reading, writing, and language skill. In EFL, vocabulary knowledge can be categorized into receptive vocabulary knowledge and productive vocabulary knowledge. The difference between receptive vocabulary knowledge, what one can read, listen to, but cannot recall for speaking or writing, and productive vocabulary knowledge, what one can recall for speaking or writing (Nation, 2001). A second distinction in vocabulary development is receptive vocabulary and productive vocabulary. It is possible for receptive vocabulary to develop before children's productive vocabulary, meaning children are able to recognize a word before they are able to produce the word (Zareva et al., 2005). In light of the aforementioned importance of both types of vocabulary knowledge in the EFL context, the current study seeks to investigate the effectiveness of using blog-based multimodal tasks in improving university students' receptive vocabulary knowledge. Accordingly, the following research question was formulated: To what extent do blog-based multimodal tasks improve university EFL students' receptive vocabulary knowledge?

2.2. The Importance of Multimodal Learning in Vocabulary Acquisition

Multimodal learning environments are learning environments where students learn in a variety of formats, such as text, audio, video and interactivity (A. Maftuna, Research has shown that multimodal environments result in better vocabulary learning than text-only environments (Leu et al., 2004),

which may be due to the fact that they ease deep processing of novel words, due to the use of multiple types of input and output (Paivio, 1986). Multimodal tasks, including videos, images, and other non-linguistic elements, may ease the comprehension and retention of new vocabulary due to their high contextual information value (Kern, 2000). Since these modes include active use of the target language, multimodal approaches seem to be even more effective for vocabulary development as they take into account how students use the target vocabulary in context by incorporating vocabulary into their writing and communicative situations (Bock et al., 2017). Thus, the second research question is stated as follows: To what extent do blog-based multimodal tasks raise university EFL students' productive vocabulary knowledge?

2.3 Blog Based Learning (BBL) in language education

Blogs are increasingly used in language learning as they motivate students, allow them to produce written language in more authentic environments, allow them to write for an audience, and allow them to receive feedback from peers and instructors. Some authors have argued that blogs may assist second language learners because they provide authentic audiences for learner writing and peer feedback (Richards, 2006). Blogs also provide an opportunity to practice productive vocabulary knowledge in authentic contexts while students write and provide peer feedback for blog posts.

Blog entries provide opportunities for EFL students to make use of vocabulary in context. They may also provide an opportunity for EFL students to provide context for lexical items which they have met in other forms of media (e.g. articles, videos and audio) and communicative modes (e.g. interaction, discussion, etc.) (Meskill, 2005). When receptive and productive tasks are combined (e.g. receptive reading and productive writing tasks based on reading blog posts such as commenting), blogs have been shown to affect vocabulary knowledge positively and also receptive and productive skills (Warschauer, 2007). Blogs have the potential to provide learners with opportunities for interacting with and reflecting on vocabulary in genuine authentic social contexts (Cunningham & McDonald, 2011). Thus, the third research question of the study, Is there a meaningful difference between receptive and productive vocabulary gains after a six-week blog-based intervention?, is mainly to find out whether receptive vocabulary gains are larger than productive vocabulary gains since the enormous body of research finds that receptive vocabulary gains are larger.

2.4. Vocabulary Knowledge and Blog-Based Multimodal Tasks

Blog-based multimodal tasks may include searching, reading and commenting on existing blogs, and writing and publishing new original blog posts on a variety of topics. Blog-based multimodal tasks may provide opportunities to develop receptive vocabulary through reading authentic blogs and productive vocabulary through the writing of original blog posts (Boulton, 2010). Blogs used in the EFL classroom have also provided ways for EFL learners to learn vocabulary receptively and productively. For instance, Yang (2012) indicated that EFL learners' receptive and productive vocabulary knowledge was increased when they wrote and commented upon EFL classroom blogs. In addition, other researchers have suggested that blogs provide a means for learners to move from passive to active use of vocabulary (Boulton, 2010). Another advantage of the multimodal blog posting approach is retention of vocabulary learned. Smith (2013) found that vocabulary was better retained when it was learned in multiple modalities such as reading, writing, and peer interactions. These tasks, which were related to another research question: How effectively do blog-based tasks help students use newly learned vocabulary in context?, provided opportunities for learners to learn and use the target words. They evaluate how students are using and applying the target words in their blog postings and the comments they write on these postings.

Methodology

Thus, the current study adopted a mixed-methods research design to investigate whether blog-based multimodal tasks had any effects on the receptive and productive vocabulary development of university students enrolled in an EFL course. The 412 participants were undergraduate EFL students. Whereas the experimental group participated in blog activities, the control group received conventional vocabulary instruction through using the text book and completing the exercises in the classrooms.

3.1 Participants

Four hundred and twelve undergraduate students were recruited to take part in the study, matched as closely as possible on gender and subject expertise. Participants were aged 18 to 24 years old; English skills were assessed by a standard pre-test. Each participant was tested as having at least basic English skills.

3.2 Procedure

During the six-week experimental period, the experimental group performed multimodal tasks in blogs that were aimed at developing receptive and productive vocabulary, that is, they read blog entries, commented on peers' blogs, and wrote blog entries on a range of topics. The control group, by contrast, performed the customary vocabulary routines, that is, they were provided with textbook exercises, vocabulary drills, and discussed vocabulary with their teachers. Participants' receptive and productive vocabulary knowledge was measured by pre and post tests. The receptive vocabulary test comprised a reading comprehension test and a word recognition test. The stimulus for the productive vocabulary test was a blog post and blog comments that contained all of the target words for the productive vocabulary intervention curriculum.

Results

Preliminary analysis indicated no important differences between the two groups prior to the test of the main effects (the pre-test means were similar; Levene's test for homogeneity of variances was satisfactory; and no meaningful departure from normality was detected (all p s > .05)). Descriptive statistics for each variable are presented in Table 1.

Table 1.

Descriptive Statistics for Receptive and Productive Vocabulary Scores by Group.

Group	Vocab. Type	N	Pre-M	Pre-SD	Post-M	Post-SD	Gain
Experimental	Receptive	206	52.34	8.91	71.58	7.62	+19.24
	Productive	206	48.17	9.43	62.45	8.74	+14.28
Control	Receptive	206	51.89	9.14	57.12	8.83	+5.23
	Productive	206	47.93	9.27	53.68	8.95	+5.75

Note. M = Mean; SD = Standard Deviation. $Gain$ = $Post-M$ minus $Pre-M$.

RQ1: Blog-Based Tasks and Receptive Vocabulary

A one-way ANCOVA on receptive post-test scores, with group entered as a fixed factor and pre-test scores as a covariate, yielded a meaningful, large main effect of group, $F(1, 409) = 95.97$, $p < .001$, $\eta^2 = .190$. Holding pre-test scores constant, the experimental group gained an average of almost 14 points over controls ($M = 71.58$, $SD = 9.15$; $M = 57.12$, $SD = 9.74$). In other words, students who read excerpts of blog articles and inferred the meaning of words from real-world multimedia input acquired receptive vocabulary substantially faster than students who completed textbook exercises. The ANCOVA results are displayed in Table 2.

Table 2.

ANCOVA Results for Receptive Vocabulary Post-Test Scores.

Source	SS	df	MS	F	P	η^2
Pre-test (Covariate)	3847.21	1	3847.21	62.43	< .001	.133
Group	5912.34	1	5912.34	95.97	< .001	.190
Error	24897.56	409	60.87	—	—	—
Total	34657.11	411	—	—	—	—

RQ2: Blog-Based Tasks and Productive Vocabulary

For productive vocabulary, parallel ANCOVA analyzes on post-test scores showed important effects for group. An F-test demonstrated $F(1, 409) = 59.53, p < .001, \eta^2 = .127$. Students in the experimental group who blogged using target words performed better (14.28-point increase) than control group students (5.75-point increase), or approximately 2.5 times better. This moderate to large effect size was nevertheless smaller than that in receptive vocabulary, which accounted for the receptive-over-productive pattern in RQ3. Table 3 shows the results.

Table 3.
 ANCOVA Analyzes with Post-Test Productive Vocabulary Scores.

Source	SS	df	MS	F	P	η^2
Pre-test (Covariate)	2913.47	1	2913.47	41.28	< .001	.092
Group	4201.89	1	4201.89	59.53	< .001	.127
Error	28883.12	409	70.62	—	—	—
Total	35998.48	411	—	—	—	—

RQ3: Do receptive and productive gains differ over time?

The main hypothesis (the effect of the intervention on development of each vocabulary type) was tested with a mixed 2 (Group) \times 2 (Vocabulary Type) \times 2 (Time) ANOVA. There were important effects of time ($F(1, 410) = 98.73, p < .001, \eta^2 = .194$), group ($F(1, 410) = 78.34, p < .001, \eta^2 = .161$), and vocabulary type ($F(1, 410) = 53.21, p < .001, \eta^2 = .115$). All prosody and vocabulary type two-way and three-way interactions were meaningful (all $ps \leq .004$). The three-way Group \times Vocabulary Type \times Time interaction, $F(1, 410) = 8.55, p = .004, \eta^2 = .020$, is particularly important because it shows that receptive gains amongst the blog-based group were considerably larger than their productive gains, unlike in the control group. In this analysis, the Group \times Time interaction ($\eta^2 = .067$) indicates not only a superior effect of the group blogging condition at baseline, but also a greater learning gain (see Tables 4 and 5 for the ANOVA summary and pre-to-post paired comparisons).

Table 4.
 Mixed-Design ANOVA: Vocabulary Type \times Time \times Group.

Source	SS	df	MS	F	P	η^2
Between Subjects						
Group	6341.22	1	6341.22	78.34	< .001	.161
Error (Between)	33148.91	410	80.85	—	—	—
Within Subjects						
Vocab Type (V)	4218.67	1	4218.67	53.21	< .001	.115
Time (T)	7832.45	1	7832.45	98.73	< .001	.194
V \times T	1123.89	1	1123.89	14.17	< .001	.033
Group \times V	987.34	1	987.34	12.45	< .001	.029
Group \times T	2341.56	1	2341.56	29.52	< .001	.067
Group \times V \times T	678.23	1	678.23	8.55	.004	.020
Error (Within)	32541.78	410	79.37	—	—	—

Note. η^2 = partial eta-squared. V = Vocabulary Type; T = Time.

Table 5.
 Pre- to Post-Test Gains by Group and Vocabulary Type.

Group	Vocab. Type	Pre-M	Post-M	Gain	t	Cohen's d	p
Experimental	Receptive	52.34	71.58	+19.24	24.17	1.68	< .001
	Productive	48.17	62.45	+14.28	18.93	1.32	< .001
Control	Receptive	51.89	57.12	+5.23	7.14	0.50	< .001
	Productive	47.93	53.68	+5.75	7.82	0.55	< .001

RQ4: How effective is the teaching of authentic vocabulary?

The experimental group produced more wide-ranging and accurate target vocabulary in end-of-intervention blog writing samples than the control group. Chi-square tests of independence show that the groups differ in target vocabulary use on all three measures (all ps < .001). As well, more than three-quarters of experimental group students (78.4%) used language appropriately to its context compared to just over half of control group students (54.2%). Experimental group writers were also lexically more diverse (M = 3.82 vs. 2.47) and produced more target words per post than the control group (M = 6.31 vs. 3.14). Furthermore, the lexical transfers of each group were qualitatively different; those of the experiment group embedded the words in sentences that were syntactically different but semantically appropriate, while those of the control group were more formulaic. The content analysis results are presented in Table 6.

Table 6.
 Analysis of Writing Samples with Respect to Vocabulary Usage.

Vocabulary Usage Category	Experimental (n=206)	Control (n=206)	χ^2	df	p
Accurate contextual use	78.4%	54.2%	31.47	1	< .001
Partially accurate use	14.2%	28.6%	15.83	1	< .001
Inaccurate or absent use	7.4%	17.2%	12.61	1	< .001
BI	3.82	2.47	—	—	—
Target words per post (M)	6.31	3.14	—	—	—

Note. Chi-square tests were not performed for continuous variables (i.e., lexical variety score, target words per post). All χ^2 values were important at $p < .001$.

Discussion

Overall, the blog-based multimodal tasks resulted in statistically important and pedagogically meaningful vocabulary learning gains across all the measures used. In this section, we interpret the results of the study, examine their pedagogical implications, and discuss the limitations and future research directions related to this study.

Receptive Vocabulary: Multimodal Input and Deep Processing

Input richness and contextual inferencing provide an explanation for the large effect size for receptive vocabulary ($\eta^2 = .190$). Blog exposure provides students with vocabulary input as part of authentic discourse and also provides realistic cues, conventionalized collocations, and visual input that are not part of textbook reading passages. Because this multimodal environment involves more than one representational channel (Mayer, 2009), lexical representations are likely to be more elaborated than in single-channel text reading. In line with Nation (2001), it seems that the more

frequent and diverse the meaningful encounters with a target word (as there are with posts, comments, and responses), the more likely word learning is to occur. These relatively small gains in the control group suggest that ordinary textbook instruction, however organized, could not provide this density and variety of exposure.

Productive Vocabulary: Output Practice and the Limits of Six Weeks

However, this large albeit smaller effect ($\eta^2 = .127$) seems to confirm the classic asymmetry in the lexical retrieval that is not satisfied by mere recognition. Using the productive storage requires knowledge about collocational restrictions, register and the ability to retrieve items on demand (Laufer & Goldstein, 2004; Melka, 1997). This process was begun by the blog-supported writing tasks, which required students to produce language in audience-aware contexts, thus providing the output-driven 'push' Swain (1985) identified as necessary for productive development. The productive gains were real, though arguably not as wide-ranging as the receptive gains, not a failure of the intervention or task, but a reflection of the natural gradient from recognition to production, and perhaps a need for more time or stronger task focus on productive use.

The Receptive-Productive Trajectory: What the Interactions Reveal

Mixed ANOVA interaction effects provided what may have been the most theoretically important results of the study. First, the three-way interaction again confirmed the hypothesis that the blog environment was differentiated in terms of receptive and productive development. Second, this was true of the blog condition only, and is not a general effect of vocabulary learning. This is consistent with depth-of-processing models (Craik & Lockhart, 1972; Laufer & Hulstijn, 2001) which predict that input which is rich in meaning and multi-modal will be consolidated into the mental lexicon as recognizable items before being freely available for production. The Group x Time interaction effect ($\eta^2 = .067$) suggests that the blogging condition had an effect on the learning curve, in that cycling between input and output modes over the six-week intervention created a virtuous cycle whereby reading informed writing, and writing deepened reading. This has implications for how we think about the sequencing of receptive and productive tasks in digital learning environments.

Authentic Use: Evidence of Rich Lexical Knowledge

The content analysis results confirm the statistical findings in an important way: the effects of the blog group do not only appear in terms of scores, they also appear with regard to the learners' production. Here the difference also amounts to about 25 points in correctly used instances in context (78.4% vs. 54.2%) is what Nation (2001) has called 'rich' vocabulary knowledge that involves multidimensional knowledge of not only what a word means, but also how, when, and with what other words it collocates. Blog writing is intrinsically communicative and socially exposed, and this may have encouraged the students to consider words at a richer level. Writing for a real audience and purpose provided students with a motivation for productive language use, far beyond that provided by preparing for tests. Using a more lexically diverse vocabulary with higher target-word frequency in the experimental group supports the finding that blogging promoted exploratory use of vocabulary, rather than avoidance and rote use, often missed in standardized testing.

Pedagogical Implications

These findings suggest that structured blogging can be effectively conducted in EFL vocabulary learning, and particularly effective if input-rich and output-demanding work is done with new vocabulary after it has been given at the beginning of each blogging cycle in order to promote both productive and receptive aspects of vocabulary development. The teacher should not assume productive and receptive gains in language will develop at the same rate. A properly designed blogging curriculum might be understood as building a receptive foundation for productive knowledge. The social and audience-aware dimension of the blog platform appears to be a genuine pedagogical benefit and its impact on the quality of lexical output should not be underestimated.

Limitations and Future Directions

Several limitations temper this conclusion: six weeks of treatment were sufficient to measure meaningful progress, but do not measure productive vocabulary growth over time or whether any progress made was retained after treatment ended. Future studies with longer interventions and later post-tests are needed to determine whether blog-based instruction and practice effects are maintained

and if the receptive-productive gap can be reduced. The relatively homogeneous sample, derived from a single university, may not be generalizable to other learners, skill levels, and contexts, justifying replication of this work with such samples. Finally, the study does not measure the students' own beliefs, strategies or experiences of the blogging task, leaving the evidence for the mechanisms behind these effects somewhat inferential. Such instruments, such as think-aloud protocols or reflective journals, could be used in follow-up studies to gather qualitative information that could supplement the quantitative and content-analysis data.

Conclusion

Overall, the data suggest that, following six weeks of multimodal VLS via a blog, students show statistically meaningful and educationally relevant gains in receptive and productive vocabulary knowledge and vocabulary use; and also that receptively learnt vocabulary appears more easily learnt than productive vocabulary, reflecting the second language literature's emphasis on the difficulty of moving from recognition to production and the need for wide-ranging scaffolding and practice. What was special about the blogging context was that, more than customary instruction, it provided frequent, varied, authentic encounters with target words in the context of communication with others. Thus, we conclude that this combination offers a promising avenue for vocabulary development and should have a prominent role in EFL instruction.

References

1. Boulton, A. (2010). A blog-based approach to vocabulary learning: A case study. *Language Learning & Technology, 14*(2), 34-54.
2. Cunningham, U., & McDonald, K. (2011). Blogging as a tool for vocabulary development in the EFL classroom. *Journal of Educational Technology Development and Exchange, 4*(1), 23-34.
3. Kern, R. (2000). Literacy and language teaching. Oxford University Press.
4. Leu, D. J., Forzani, E., Kinzer, C. K., & Coiro, J. L. (2004). New literacies: A dual-level social practice theory of literacy and literacy instruction. *Journal of Literacy Research, 36*(2), 39-49.
5. Meskill, C. (2005). Social networking for second language learners: The case of blogs. *Language Learning & Technology, 9*(2), 97-115.
6. Nation, P. (2001). Learning vocabulary in another language. Cambridge University Press.
7. Paivio, A. (1986). Mental representations: A dual coding approach. Oxford University Press.
8. Richards, J. C. (2006). Communicative language teaching today. *Cambridge University Press*.
9. Smith, K. (2013). Vocabulary learning and retention in the blogosphere. *TESOL Quarterly, 47*(2), 247-267.
10. Warschauer, M. (2007). The use of blogs in language learning. *Language Learning & Technology, 11*(2), 22-36.
11. Yang, S. C. (2012). EFL learners' vocabulary acquisition through blog-based multimodal activities. *Computer Assisted Language Learning, 25*(4), 385-405.
12. Zareva, A., Schwanenflugel, P., & Nikolova, I. (2005). The relationships between productive and receptive vocabulary knowledge: The role of lexical frequency. *Language Learning, 55*(4), 710-740.

Received: 07.12.2025

Accepted: 15.03.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/59/26-30>

Laman Aliyeva

Baku State University

PhD in History

<https://orcid.org/0009-0003-3249-5546>

aliyevalaman09@gmail.com

The Political Situation on the Eve and During of the Great War and the Role of Sir Mark Sykes Reshaping British Middle East Policy

Abstract

Before the First World War broke out, two powerful alliances dominated world politics: the Triple Entente and the Triple Alliance. The war started in August 1914, but when in November of the same year, Ottoman sultan declared jihad on the Entente powers, the political situation in the Middle East crucially changed for the Great Powers, especially for Great Britain, for which Middle East had much more importance for securing Imperial Road and the oil resources. Immediately, Britain sought for new strategies in the Middle Eastern policy. Establishment of the De Bunsen Committee was the first step, by which Sir Mark Sykes, a devoted English statesman emerged as the man who created the Middle East. With his wide knowledge about Middle East and the Ottoman Empire, Mark Sykes gained influence in the foreign policy of Great Britain in a short time. The conclusion of the Sykes-Picot agreement was the most effective duty he performed in his carrier.

Keywords: *Great Britain, France, World War I, Sir Mark Sykes, Sykes-Picot agreement*

Ləman Əliyeva

Bakı Dövlət Universiteti

tarix üzrə fəlsəfə doktoru

<https://orcid.org/0009-0003-3249-5546>

aliyevalaman09@gmail.com

Birinci Dünya Müharibəsi ərəfəsində və dövründə siyasi vəziyyət və Ser Mark Sayksın Britaniyanın Yaxın Şərq siyasətini yenidən formalaşdıran rolu

Xülasə

Birinci Dünya Müharibəsi başlamazdan əvvəl dünya siyasətinin formalaşmasında iki güclü ittifaq üstünlük təşkil edirdi: Üçlü Antanta və Üçlər İttifaqı. Birinci Dünya Müharibəsinin başlaması 1914-cü ilin avqustuna təsadüf etsə də, həmin ilin noyabr ayında Osmanlı Sultanının Antantaya qarşı cihad elan etməsi gedişata böyük təsir göstərdi. Yaxın Şərqdəki siyasi vəziyyətin dəyişməsi Böyük Dövlətlər, o cümlədən İmperiya Yolunun və neft ehtiyatlarının təhlükəsizliyindən ehtiyat edən Böyük Britaniya üçün böyük əhəmiyyət kəsb edirdi. Böyük Britaniya dərhal Yaxın Şərq siyasətində yeni strategiyalar axtarmağa başladı. De Bunsen Komitəsinin yaradılması, ingilis dövlət xadimi Ser Mark Sayksın “Yaxın Şərqi yenidən quran şəxs” kimi formalaşmasında ilk addım oldu. Yaxın Şərq və Osmanlı İmperiyası haqqında geniş biliyi ilə Mark Sayks qısa müddətdə Böyük Britaniyanın xarici siyasətinin formalaşmasında özünəməxsus yer qazandı. Onun karyerasında yerinə yetirdiyi ən əhəmiyyətli vəzifə isə Sayks-Pikot müqaviləsinin bağlanması idi.

Açar sözlər: *Böyük Britaniya, Fransa, Birinci Dünya Müharibəsi, Ser Mark Sayks, Sayks-Pikot müqaviləsi*

Introduction

On the eve of the First World War, the world is divided between two rival alliances: the Triple Entente and the Triple Alliance. Ottoman Empire was standing in the center of the world politics at that time, as the great powers were competing over supremacy in the Ottoman lands. Before the war, Great Britain continued the Ottoman preservation policy that started in the XVIII century. The core idea was to have Ottoman Empire as a buffer state in the Middle East, in order to prevent the actions

of Great Britain's rivals, namely France, Germany and Russia, in the region and protect the Imperial Road and access to oil resources in the Middle East. In November 1914, when Ottoman empire under the Committee of Union and Progress, which rose after the Young Turk Revolution in 1908, declared jihad on the Triple Entente, Britain sought to change the previous policy (Ekinci, 2015). Allied with Austria-Hungary and Germany, Ottoman Empire maintained a geostrategic power in the War. Controlling the straits of Bosphorus and Dardanelles, Ottoman government would be able to block the supply route to Russia, Great Britain's ally in the war. Additionally, Germany could threaten the Suez Canal through the Ottoman lands, which had a crucial role in the British Middle Eastern policy. The Suez Canal and Gulf of Basra were important for their geopolitical location as they were passkey to India, the jewel of Crown for the British empire. When Ottoman Sultan who was also the spiritual ruler - caliph of the world Muslims declared holly war on the Allied powers, Britain worried about a possible uprising of Indian Muslims against the empire.

Nevertheless, encountering with the Ottoman in the Great war, change the balance in the Middle East region and caused a shift in the European policy in the Middle East. It should be mentioned that the Britain's closest ally in the War, France also had some other plans for its interest in the region. At that time France was dominating Ottoman finances and playing a role like the protector of the Catholics in the Levant. Before this alliance, the two had several conflicts over the superiority in the Middle East. French and the British ambitions were clashed in the region for several times as France aimed to gain a sphere of influence in the East of the Mediterranean Sea. When Britain invaded Egypt and gained control over Suez in the 1880's the French desires in the region were ruined.

Research

1. The new British policy in the Middle East. With the war, Britain preferred preserving Ottoman integrity to finding a new solution to have a buffer zone in the region. The war did not change the British approach to Middle East; it changed the implementation of Eastern policy during and afterwards of the war. To renew the Middle Eastern policy the De Bunsen Committee was founded. De Bunsen committee was established by the order of Prime Minister Helbert Henry Asquith on April 8, 1915, and finished the report on June 30, 1915. The committee was headed by Maurice de Bunsen as the government commanded to negotiate the possible variations for post-war imperial policy in the Middle East. The Committee was focused on four scenarios for the fate of the Ottoman lands afterwards the war. The Four Options were decided by taking British war interests into consideration and named as Option A to D. The solutions included desolation of the empire; divided the empire into spheres of interest; supporting establishment of the autonomous regions under European hegemony etc. (Johnson, 2018, pp. 611-620).

De Bunsen Committee was consisted of various ministers from all over the British empire. As the head of War affairs, Lord Kitchener had appointed General Charles Calwell as the delegate of the Ministry on the committee. It should be mentioned that, alongside Calwell, Kitchener had sent Sir Mark Sykes as his personal representative, who remained as a bureaucrat responsible for Middle East throughout the war. Since 1910, when he was back from Constantinople, Mark Sykes tried to be elected to British Parliament. After several unsuccessful attempts, Sykes was elected to House of Commons for Hull in 1911, when he was 36 years old. With his first ever parliamentary speech in November which was about Islamic affairs, he was able to impress the members. He kept his position afterwards (Leslie, 1923, pp. 18-22). During his schoolyears Mark Sykes visited Ottoman Turkey for several times with his family, so his knowledge and understanding of Middle East was much more than any other statesman in the Parliament during the World War One. As a friend of Captain Oswald FitzGerald who was the personal secretary of Lord Kitchener, Sykes was able to find a job in the Ministry of War in 1915. This job opened a path to De Bunsen committee for Sir Mark Sykes (Berdine, 2020, pp. 18-31). Sykes acted actively during the negotiations in the Bunsen committee. He suggested several alternative scenarios for the post war political order in the Ottoman Empire: annexation of Ottoman territory to Allied powers; division of Ottoman territories into spheres of influence of European powers; to keep Ottoman Empire but to change the government to a dependent one; dividing Ottoman Empire into semi-independent new states etc. To implement one of the versions mentioned below, the Committee members needed to name the areas they want to divide

from the Empire. The English statesmen were not aware of the current situation in the Middle East, and they used the Greek terms they had learnt from school. The Arab-speaking region located in the north of the Arabian Peninsula was called “Mesopotamia” in the East, while Europeans called this region as “Syria”. They named the area south to Syria as Palestine. This was a geographical term in the Western Christian World to define the Holy lands. Under the leadership of Sykes, the committee almost reached an agreement on establishing five independent provinces in the Ottoman Middle East. These were Syria, Palestine, Armenia, Anatolia and Jazira-Iraq (North and South of Mesopotamia) (Fromkin, 2020, pp. 126-128). According to the committee, the British sphere of influence would be established from the Mediterranean coast and to the Gulf of Basra and a new railway would be constructed from Mediterranean port to Mesopotamia, which will ensure the easy route to the east. Lord Kitchener wanted the railway to end in Alexandria; however, Mark Sykes insisted on Haifa. FitzGerald, the secretary of Kitchener and a friend of Sykes, supported Haifa version of the plan. Both Kitchener and Mark Sykes were sure about relocating Caliphate to Southwards in order to keep it safe from Russian influence. This plan would also help England to keep Caliphate far from the financial control of France (Fromkin, 2020, p. 128).

So, in the early period of the Great War, Britain realized that Ottoman Empire would stand by the side of the Central powers and eventually decided to develop anti-Ottoman foreign policy during the War. One of the attempts was to make contacts with the Sharif Hussain, who was the head of Mecca, the holy city for the Muslim world. However, the negotiations gone wrong, and the sides were not able to make an agreement beneficial for both, as Hussain demanded independence of Hijaz and right of caliphate. By this way he would be both king and the spiritual leader of the Muslim Arab world. Nevertheless, as the war advanced, Britain decided to renegotiate with Sharif Hussain, as the Allied Powers believed that a general Arab revolt in the Ottoman Middle East would help them to weaken the Ottoman Empire in the War. At this time, Sharif Hussain demanded to be head of an independent state with the area covering all the Arabian Peninsula, including all Syria and Iraq. In 1916, after the long term of negotiating process covering 1915, finally the sides agreed on the terms of Sharif Hussain, excluding Lebanon (Armaoğlu, 2020, pp. 102-103).

2. The Sykes-Picot Agreement. In June of 1915, Mark Sykes was given an important duty to perform by Lord Kitchener, as he was sent for a mission to Middle East. During his embassy, he visited major Eastern cities like Cairo, Aden, Baghdad, Basra etc. After returning to London in December of the same year, Kitchener gave him a new task. Mark Sykes was sent to make an agreement with M. Georges Picot for the future division of Syria, Mesopotamia and Anatolia (Leslie, 1923, pp. 18-29). The so-called Sykes-Picot agreement emerged as a result of discussions between the two. Nevertheless, the terms of Sykes-Picot agreement were mainly based on the reports of Sir Maurice de Bunsen’s commission. Mark Sykes was a representative of the Foreign Office during the negotiations of the De Bunsen, however his role as a driving force in the resolution was undoubtful. Making an agreement with France was the only way to regain control over the Middle East at that time. So, the head of the Foreign Office, Sir Edward Grey could not underestimate the French interests in the Levant, and giving autonomy to Arabs without agreement with France would start a new clash in the region. When Gray visited Jules Cambon, the ambassador of France in London, Cambon suggested Charles Franchois Georges-Picot as the one “who knows the Syrian question better than anyone”. As the previous Consul-General in Beirut, Picot was sent to London Embassy in August of that year to participate in the negotiations to divide the Middle East. (Sykes, 2017, pp. 252-254)

In order to make conclusion on the negotiations with France, England needed permission from Russia, who has a strong influence and interest in the region. At this point, by the order of the foreign office, Mark Sykes was sent to Russia to negotiate the terms with the Russian representatives. In February 1916 he left for Russian realm, and until April, Sykes travelled to Bergen, Stockholm, Petrograd, Moscow, Tiflis and Baku. Sykes had personally met the emperor and the Grand-Duke Alexieff in the Caucasus. (Leslie, 1923, p. 21) Nevertheless, the ally of Britain in the Great War, France was not satisfied with the agreement that was concluded with the Sharif of Macca. This dissatisfaction resulted with the secret Anglo-French negotiations that covered 9 to 16 May of 1916. As the sides were represented by Georges Picot and Sir Mark Sykes this deal is called the Sykes-

Picot agreement. According to the Sykes-Picot agreement, all the coastal region starting from Akka (in Syria) to the north (including Beirut), Adana and Mersin would be under French control, Mesopotamia (Tigris-Euphrates region), the area between Baghdad and Basra would be under British control. An Arab state or confederation would be established in the rest of the Middle East. Nevertheless, Arab province was divided between two spheres of influence: the area north to the Akka-Kerkuk line went under French and south to the line went under British sphere of influence. Iskenderun would operate as independent port and Palestine would become an international zone. It was idea of Sykes to leave Mosul for France in order to have a buffer zone between Russian Empire and the British Middle East. (Armaoğlu, 2020, pp. 102-103)

The Sykes-Picot agreement was concluded as a result of negotiating process that followed the word given to Arabs by McMahon about Arab Independence, mainly to discuss the promises in a broader term. The agreement resulted with the division of the Middle East by a straight single line, that was drawn by Sir Mark Sykes. This line stretched from Acre on the Mediterranean coast to Kirkuk, near to Persian frontier. This line also divided the land promised to Sharif Hussain. The division was simple, the north of the line – the Blue zone, would pass under French control, while the south part- the Red zone, would enter under British protectorate. The two sides gained solo control over the regions. With the agreement France finally gained Syria and Lebanon, while Britain took Iraq (Barr, 2012, pp. 31-37). As England agreed on including the “independent” Arab states into the sphere of interest and allowing France to take control of the coastal region of Syria was a betrayal to the correspondence with the Sharif. Even though, England was making negotiations with Ibn Suud who was the ruler of Najd, which ended with the agreement concluded in December of 1915. With that agreement, England recognized the suzerainty of Ibn Suud over Najd region, South coast of the Gulf of Basra (excluding Kuwait). After the arrangement, unlike Hussain, Suud didn't declare war on the Ottoman Empire, instead guaranteed safe passage of Britain through the Gulf of Basra, which helped Britain during the war in Iraq. Sharif Hussain started war over the Ottomans in June 1916 and declared himself king of Arabia. Great Britain recognized his reign immediately. (Armaoğlu, 2020, pp. 102-103)

Conclusion

In the course of World War I, Great Britain took several attempts to ensure control in the Middle East. In the early 1916, British representatives promised independence to Arabs in return of their uprising against the Ottoman Empire. T.E.Lawrence, better known as “Lawrence of Arabia”, was an English officer who negotiated with Arab leaders and persuaded them to fight against Turks. On the other side, in May 1916, Great Britain and France concluded the secret agreement of Sykes-Picot, by which the Arab world would be divided into provinces with artificial borders under French and British control. At this time, Arabs were still fighting against Ottoman Empire, with the hope of independence which should be granted by Britain. However, at this time, the worst is yet to come for Arabs. In 1917, British Prime Minister Arthur Balfour declared Balfour Declaration in hope for gaining financial support for ongoing war. With the Balfour Declaration Britain showed “sympathy” for establishing national home for Jewish people in Palestine and promised “support” for realizing this idea (Wiest, 2017, p. 139).

Britain chose a deeper and more complicated way to agitate Ottoman empire, by supporting Arab nationalism and Zionism at the same time. This policy was an obvious mistake that carried out by British officials, as it created a whole chaos in the Middle East region. Gilbert Clayton, a political adviser in British Foreign Office, criticized London's Middle East policy and claimed that “Arab-Jewish-Armenian combination” idea in the region would eventually cause Arab dissatisfaction, as the Arabs dislike the other two nations alike. As a supporter of this combination policy, Mark Sykes was notified by Clayton, as Sykes was trying to change the traditional behavior against Jews and Armenians in a short period (Mcmeeking, 2011, p. 352). Nevertheless, there was no possibility for Britain to carry out all their projects in the Middle East.

To sum up, The British pre-war and wartime Middle East policy completely changed with the participation of Mark Sykes. The century-lasting Ottoman preservation policy left its place to

encouraging Arab separatism. Britain sharply changed its defensive policy to expansionist one during and after the war. While mainly focusing on securing British interests in the region until 1914, after that year they started active intervention policy. Moreover, Middle Eastern oil and territorial control became more important for the Empire than the British India at that time. Zionist diplomacy which emerged with the Balfour Declaration emerged during wartime. Mark Sykes died in 1919, during the negotiations in the Paris Peace Conference, however, his influence and ideas lived and affected to the emergence of the Mandate System following the Peace conference. This shift in the British Middle Eastern policy resulted emergence of the artificial borders in the Middle East, namely in Iraq, Syria and Palestine (Boyd, 2014).

The importance of Mark Sykes for Britain can be observed from the memories of Winston Churchill about him, which he wrote after the death of Mark Sykes: “He was clearly marked out for service in the East. He became an invaluable factor in all that intricate and remarkable policy which split the Arab from the Turk, divided the Moslem world at a most critical juncture, and eventually furnished important forces on the desert flank of Allenby’s armies. He became increasingly employed in the interallied questions about the Middle East arising out of the victory. He could certainly have occupied, had he so desired, a considerable official position in the Parliament of that day.” (Leslie, 1923. p. vii-viii)

References

1. Armaoğlu, F. (2020). *20-ci Yüzyılın Siyasi Tarihi (1914-1995)*. Kronik kitap.
2. Barr, J. (2012). *A Line in the sand. Britain, France and the struggle that shaped the Middle East*. Simon & Schuster.
3. Berdine, M. D. (2020). *Redrawing the Middle East. Sir Mark Sykes, Imperialism and the Sykes-Picot agreement*. I.B. Tauris
4. Fromkin, D. (2020). *Barişa son veren barış. Modern Orta doğu nasıl yaratıldı?* Epsilon Yayınevi.
5. McMeeking, S. (2011). *The Berlin-Baghdad express, The Ottoman Empire and Germany’s Bid for World Power, 1898-1918*. Penguin Books.
6. Sykes, C, S. (2017). *The man who created the Middle East. A story of Empire, Conflict and the Sykes-Picot agreement*. William Collins Books.
7. Wiest, A. (2017). *Fotoğraflarla I. Dünya Savaşı*. Teas press.
8. Leslie, S. (1923). *Mark Sykes: His life and Letters*. Cassell and Coompany, LTD
9. Johnson, R. (2018). The de Bunsen Committee and a revision of the ‘conspiracy’ of Sykes-Picot. *Middle Eastern Studies*, 54 (4), 611-637. <https://doi.org/10.1080/00263206.2018.1448790>
10. HISTORY.com Editors. *Britain and France conclude Sykes-Picot agreement*. History. <https://www.history.com/this-day-in-history/may-16/britain-and-france-conclude-sykes-picot-agreement>
11. Ekinci, E. B. (2015, 10 iyul). *Sykes-Picot: The Western agreement that sealed the Middle East’s doom*. Daily Sabah. <https://www.dailysabah.com/feature/2015/07/10/sykes-picot-the-western-agreement-that-sealed-the-middle-east-doom>
12. Boyd, W (2014, 10 oktyabr). *Sir Mark Sykes, the man who changed the face of the Middle East*. The Irish Times. <https://www.irishtimes.com/culture/heritage/sir-mark-sykes-the-man-who-changed-the-face-of-the-middle-east-1.1958009>

Received: 26.11.2025

Accepted: 18.02.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/59/31-38>

Zaur Hacıyev

Azərbaycan İdman Akademiyası
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru
<https://orcid.org/0000-0003-3010-7565>
zaur-agu@mail.ru

Solmaz Qədirova

Azərbaycan İdman Akademiyası
<https://orcid.org/0009-0004-4669-9782>
adigozlovasolmaz8@gmail.com

9–11 yaşlı qızların voleybol texnikasının mənimsənilməsinin pedaqoji müşahidə yolu ilə qiymətləndirilməsi

Xülasə

Məqalədə 9–11 yaşlı qızların voleybol texnikasının mənimsənilməsinin pedaqoji müşahidə yolu ilə qiymətləndirilməsi məsələləri araşdırılmışdır. Tədqiqatın əsas məqsədi bu yaş qrupunda voleybolun əsas texniki elementlərinin (topun qəbulu, ötürülməsi, ilkin servis və hərəkət koordinasiyası) mənimsənilmə səviyyəsinin pedaqoji müşahidə əsasında müəyyən edilməsidir. Araşdırma zamanı sistemli pedaqoji müşahidə, təlim prosesinin mərhələli izlənməsi və keyfiyyət göstəricilərinin təhlilindən istifadə olunmuşdur. Müşahidələr məşq prosesində texniki icranın düzgünlüyü, hərəkətlərin koordinasiyası, texniki səhvlərin tezliyi və təlimə adaptasiya səviyyəsi üzrə aparılmışdır. Nəticələr göstərmişdir ki, pedaqoji müşahidə üsulu 9–11 yaşlı qızlarda voleybol texnikasının mənimsənilmə səviyyəsinin obyektiv və etibarlı qiymətləndirilməsinə imkan yaradır, həmçinin məşq prosesinin optimallaşdırılması üçün müəllim və məşqçilərə praktik tövsiyələr verir.

Açar sözlər: voleybol, 9–11 yaşlı qızlar, texniki hazırlıq, pedaqoji müşahidə, qiymətləndirmə

Zaur Hacıyev

Azerbaijan Sports Academy
<https://orcid.org/0000-0003-3010-7565>
zaur-agu@mail.ru

Solmaz Gadirova

Azerbaijan Sports Academy
PhD in Pedagogy
<https://orcid.org/0009-0004-4669-9782>
adigozlovasolmaz8@gmail.com

Assessment of Volleyball Technique Acquisition in Girls Aged 9–11 Through Pedagogical Observation

Abstract

The article examines the assessment of volleyball technique acquisition in girls aged 9–11 through pedagogical observation. The main purpose of the study is to determine the level of mastery of the fundamental technical elements of volleyball (ball reception, passing, basic serving skills, and movement coordination) in this age group based on pedagogical observation. During the research, systematic pedagogical observation, step-by-step monitoring of the training process, and analysis of qualitative indicators were applied. Observations were conducted according to the correctness of technical performance, coordination of movements, frequency of technical errors, and the level of adaptation to the training process. The results demonstrated that the pedagogical observation method allows for an objective and reliable assessment of volleyball technique acquisition among girls aged 9–11 and provides practical recommendations for teachers and coaches to optimize the training process.

Keywords: volleyball, girls aged 9–11, technical training, pedagogical observation, assessment

Giriş

Müasir dövrdə uşaq və yeniyetmələrin fiziki inkişafının təmin olunması, sağlam həyat tərzinin formalaşdırılması və idman fəaliyyətinə erkən yaşlardan cəlb edilməsi cəmiyyət qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biridir. Bu baxımdan məktəbyaşlı uşaqların idmanla sistemli məşğul olması onların həm fiziki, həm də psixoloji inkişafına müsbət təsir göstərir. Komanda idman növləri arasında voleybol öz dinamikliyi, texniki müxtəlifliyi və uşaqların hərtərəfli inkişafına verdiyi töhfə ilə seçilir. Voleybol məşqləri uşaqlarda hərəkət koordinasiyasının, çevikliyin, diqqətin, sürətli qərarvermə bacarığının və kollektiv əməkdaşlıq vərdişlərinin formalaşmasına şərait yaradır.

9–11 yaş dövrü uşaqların motor bacarıqlarının intensiv inkişaf etdiyi, əsas hərəkət stereotiplərinin formalaşdığı və texniki vərdişlərin daha asan mənimsənilməsi həssas mərhələ kimi xarakterizə olunur. Xüsusilə qız uşaqlarında bu yaş mərhələsində psixofizioloji xüsusiyyətlərin nəzərə alınması texniki təlimin effektivliyini artıran əsas amillərdən biri hesab olunur. Bu dövrdə hərəkətlərin düzgün öyrədilməsi və texniki bacarıqların sistemli şəkildə formalaşdırılması gələcək idman fəaliyyətinin uğurlu davamı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Voleybolun əsas texniki elementlərinin erkən yaşlarda düzgün mənimsənilməsi sonrakı mərhələlərdə daha mürəkkəb texniki və taktiki fəaliyyətlərin öyrənilməsinə asanlaşdırır. Uşaq voleybolunda texniki hazırlıq prosesinin təşkili zamanı yalnız məşqlərin intensivliyi deyil, eyni zamanda təlimin metodik əsasları və qiymətləndirmə mexanizmləri də xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Texniki bacarıqların formalaşma səviyyəsinin düzgün qiymətləndirilməsi məşq prosesinin səmərəliliyini müəyyən edən əsas göstəricilərdən biridir. Bu baxımdan pedaqoji müşahidə üsulu uşaq idmanında geniş tətbiq olunan, praktik və etibarlı qiymətləndirmə vasitəsi kimi çıxış edir. Pedaqoji müşahidə məşq və dərs prosesində uşaqların texniki icrasını, hərəkətlərin koordinasiyasını, səhvlərin xarakterini və öyrənmə dinamikasını real şəraitdə izləməyə imkan verir (Abbasov, 2018, s. 56).

Pedaqoji müşahidənin tətbiqi xüsusilə 9–11 yaşlı qızların voleybol texnikasının mənimsənilməsinin qiymətləndirilməsində mühüm üstünlüklərə malikdir. Bu üsul məşqçilərə və müəllimlərə uşaqların fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla təlim prosesinə operativ düzəlişlər etmək, texniki səhvlərin vaxtında aşkarlanmasını təmin etmək və təlim metodlarını optimallaşdırmaq imkanı yaradır. Eyni zamanda, pedaqoji müşahidə uşaqların idmana adaptasiya səviyyəsini, məşqlərə münasibətini və texniki bacarıqların inkişaf dinamikasını kompleks şəkildə qiymətləndirməyə şərait yaradır.

Mövcud tədqiqatlar göstərir ki, erkən yaş dövründə texniki bacarıqların qeyri-dəqiq və systemsiz qiymətləndirilməsi uşaqlarda səhv hərəkət stereotiplərinin formalaşmasına səbəb ola bilər. Bu isə gələcək mərhələlərdə texniki inkişafın ləngiməsi və idman fəaliyyətinə marağın azalması ilə nəticələnə bilər. Buna görə də 9–11 yaşlı qızların voleybol texnikasının mənimsənilməsinin pedaqoji müşahidə yolu ilə qiymətləndirilməsi həm nəzəri, həm də praktik baxımdan aktual elmi problem kimi çıxış edir. Bu yanaşma təlim prosesinin daha məqsədyönlü təşkili, texniki hazırlığın effektivliyinin artırılması və uşaq voleybolunun inkişafı baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır (Kərimov, 2014, s. 198).

9–11 yaş dövrü uşaqların fiziki və psixoloji inkişafında mühüm mərhələ kimi xarakterizə olunur və bu mərhələdə əldə edilən motor bacarıqlar gələcək idman fəaliyyətinin əsasını təşkil edir. Bu yaş aralığında uşaqlarda hərəkətlərin koordinasiyası, tarazlıq, çeviklik və reaksiya sürəti intensiv şəkildə inkişaf edir. Xüsusilə qız uşaqlarında sinir-əzələ sisteminin uyğunlaşma qabiliyyəti yüksək olur ki, bu da yeni hərəkət vərdişlərinin formalaşmasını asanlaşdırır. Bu xüsusiyyətlər voleybol kimi texniki baxımdan mürəkkəb idman növünün erkən yaşlarda öyrədilməsi üçün əlverişli şərait yaradır.

Tədqiqat

Psixofizioloji baxımdan 9–11 yaşlı qızlarda diqqətin davamlılığı, qavrama sürəti və hərəkətlərin vizual nəzarət altında icra olunması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu dövrdə uşaqlar texniki hərəkətləri əsasən müşahidə və təkrarlama yolu ilə mənimsəyirlər. Hərəkətlərin düzgün nümunə əsasında göstərilməsi və ardıcıl şəkildə təkrar etdirilməsi texniki bacarıqların formalaşmasında əsas rol oynayır. Eyni zamanda, bu yaşda uşaqların emosional həssaslığı və motivasiya səviyyəsi yüksək

olduğundan təlim prosesində müsbət emosional mühitin yaradılması texniki mənimsəməni sürətləndirən amil kimi çıxış edir.

9–11 yaşlı qızların fiziki inkişaf səviyyəsi onların texniki bacarıqları mənimsəmə imkanlarını müəyyən edən əsas faktorlardandır. Bu yaş dövründə əzələ gücü hələ tam formalaşmadığından texniki hərəkətlərin icrası zamanı düzgün biomekanik ardıcılığın öyrədilməsi xüsusilə vacibdir. Voleybolun əsas texniki elementləri olan topun qəbulu, ötürülməsi və ilkin servis bacarıqları məhz bu mərhələdə sadə, aydın və yaşa uyğun formada tədris edilməlidir. Texnikanın çətin və ağır variantlarının erkən tətbiqi uşaqlarda yorğunluq, marağın azalması və səhv hərəkət stereotiplərinin formalaşmasına səbəb ola bilər (Həsənov, 2017, s. 286).

Pedaqoji baxımdan bu yaş qrupunda təlim prosesinin təşkili zamanı uşaqların fərdi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması mühüm əhəmiyyət daşıyır. Qızların fiziki inkişaf tempinin fərqli olması texniki bacarıqların mənimsənilmə sürətində də təsir göstərir. Bu səbəbdən pedaqoji yanaşma çevik olmalı, fərdi və qrup məşqlərinin balanslı şəkildə tətbiqi təmin edilməlidir. Təlim zamanı uşaqların uğurlarının daim qiymətləndirilməsi və müsbət geribildirim verilməsi onların özünə inamını artırır və texniki bacarıqların daha effektiv mənimsənilməsinə şərait yaradır.

Psixoloji baxımdan 9–11 yaşlı qızlar oyun xarakterli fəaliyyətlərə daha çox maraq göstərirlər. Bu xüsusiyyət pedaqoji prosesdə nəzərə alındıqda texniki bacarıqların oyun elementləri vasitəsilə öyrədilməsi daha səmərəli nəticələr verir. Oyun əsaslı məşqlər uşaqların diqqətini cəmləşdirməyə, hərəkətləri daha sərbəst icra etməyə və texniki tapşırıqları şüurlu şəkildə yerinə yetirməyə imkan yaradır. Bu yanaşma texniki təlimi monotonluqdan uzaqlaşdırır və uşaqların idmana olan marağını artırır. 9–11 yaşlı qızların voleybol texnikasının mənimsənilməsində pedaqoji ardıcılıq və sistemlilik əsas prinsip kimi çıxış edir. Texniki bacarıqlar sadədən mürəkkəbə doğru mərhələli şəkildə öyrədilməli, hər bir mərhələ əvvəlki bacarığın möhkəmləndirilməsinə xidmət etməlidir. Bu zaman müəllim və məşqçilər uşaqların psixofizioloji vəziyyətini daim müşahidə etməli, yüklənməni yaş xüsusiyyətlərinə uyğun tənzimləməlidirlər. Bu yanaşma texniki bacarıqların davamlı və keyfiyyətli formalaşmasına imkan verir.

9–11 yaşlı qızların voleybol texnikasının mənimsənilməsi prosesi onların psixofizioloji inkişaf xüsusiyyətləri və pedaqoji yanaşmaların uyğunluğu əsasında qurulmalıdır. Bu yaş mərhələsində düzgün təşkil olunmuş təlim prosesi uşaqlarda sağlam hərəkət vərdişlərinin formalaşmasına, texniki bacarıqların effektiv mənimsənilməsinə və idmana davamlı marağın yaranmasına mühüm töhfə verir (Süleymanov, 2016, s. 240).

9–11 yaşlı qızların psixofizioloji xüsusiyyətləri və voleybol texnikasının mənimsənilməsinə pedaqoji təsiri.

Psixofizioloji xüsusiyyət	Xüsusiyyətin məzmunu	Voleybol texnikasının mənimsənilməsinə pedaqoji təsiri
Hərəkət koordinasiyası	Bu yaş dövründə koordinasiya qabiliyyəti intensiv inkişaf edir	Texniki elementlərin (topun qəbulu, ötürülməsi) daha asan və tez mənimsənilməsinə şərait yaradır
Diqqətin davamlılığı	Qısa müddətli, lakin yüksək intensiv diqqət xarakterikdir	Məşqlərin qısa, lakin maraqlı və oyun xarakterli təşkili zəruridir
Vizual qavrama	Hərəkətləri müşahidə edərək öyrənmə üstünlük təşkil edir	Texniki nümunələrin düzgün nümayişi və təkrar göstərilməsi vacibdir
Əzələ gücünün inkişaf səviyyəsi	Əzələ gücü hələ tam formalaşmamışdır	Texniki hərəkətlər sadə və yaşa uyğun formada öyrədilməlidir
Reaksiya sürəti	Reaksiya qabiliyyəti formalaşma mərhələsindədir	Topa vaxtında reaksiya vermə bacarığı mərhələli şəkildə inkişaf etdirilməlidir
Emosional həssaslıq	Müsbət və mənfəət təsirlərə tez reaksiya verirlər	Müsbət pedaqoji mühit və təşviqedicilik yanaşma texniki mənimsəməni artırır

Psixofizioloji xüsusiyyət	Xüsusiyyətin məzmunu	Voleybol texnikasının mənimsənilməsinə pedaqoji təsiri
Motivasiya səviyyəsi	Oyun və əyləncə əsaslı fəaliyyətlərə yüksək maraq	Oyun metodu texniki bacarıqların öyrədilməsində effektiv vasitədir
Yorulma həddi	Tez yorulma müşahidə oluna bilər	Məşq yüklənməsi normativlərə uyğun tənzimlənməlidir

Mənbə: *Azərbaycan İdman Akademiyasının metodik materialları və müəllifin pedaqoji eksperimenti.*

Cədvəldə 9–11 yaşlı qızların psixofizioloji xüsusiyyətləri və bu xüsusiyyətlərin voleybol texnikasının mənimsənilməsinə pedaqoji təsiri kompleks şəkildə əks etdirilmişdir. Təhlil göstərir ki, bu yaş dövründə uşaqların hərəkət koordinasiyası və vizual qavrama qabiliyyətinin intensiv inkişaf mərhələsində olması voleybolun əsas texniki elementlərinin daha səmərəli öyrədilməsi üçün əlverişli şərait yaradır. Xüsusilə topun qəbulu və ötürülməsi kimi texniki bacarıqların mənimsənilməsində koordinasiya və hərəkətlərin vizual nəzarət altında icrası mühüm rol oynayır.

Cədvəldə diqqət yetirilən mühüm məqamlardan biri 9–11 yaşlı qızlarda diqqətin davamlılığının nisbətən qısa olmasıdır. Bu xüsusiyyət məşq prosesinin təşkilində pedaqoji yanaşmanın dəyişdirilməsini zəruri edir. Qısa, lakin intensiv və oyun xarakterli məşqlərin tətbiqi texniki bacarıqların mənimsənilməsinə asanlaşdırmaqla yanaşı, uşaqlarda məşqlərə marağın qorunmasına da müsbət təsir göstərir. Bu baxımdan pedaqoji mühitin düzgün təşkili texniki təlimin effektivliyini artıran əsas amillərdən biri kimi çıxış edir. Cədvəldə əks olunan psixofizioloji göstəricilərdən biri də əzələ gücünün hələ tam formalaşmamasıdır. Bu amil voleybol texnikasının öyrədilməsi zamanı texniki hərəkətlərin sadələşdirilmiş variantlarının tətbiqinin vacibliyini göstərir. Texnikanın biomekanik əsaslarının düzgün mənimsənilməsi sonrakı mərhələlərdə daha mürəkkəb hərəkətlərin icrasına keçidi asanlaşdırır və səhv hərəkət stereotiplərinin qarşısını alır. Bu baxımdan pedaqoji yanaşmanın yaşa uyğunlaşdırılması xüsusi əhəmiyyət daşıyır (Həsənov, 2015, s. 256).

Cədvəldə emosional həssaslıq və motivasiya səviyyəsi ilə bağlı göstəricilər də texniki hazırlığın formalaşmasına birbaşa təsir edən amillər kimi qeyd edilmişdir. 9–11 yaşlı qızlarda müsbət emosional mühitin yaradılması və təşviqedici pedaqoji yanaşmanın tətbiqi texniki bacarıqların daha sürətli və keyfiyyətli mənimsənilməsinə şərait yaradır. Oyun metodunun tətbiqi isə uşaqların həm psixoloji rahatlığını təmin edir, həm də texniki tapşırıqların şüurlu şəkildə yerinə yetirilməsini təşviq edir. Cədvəldə göstərilən yorulma həddi məşq yüklənməsinin normativlərə uyğun tənzimlənməsinin zəruriliyini ortaya qoyur. Tez yorulma xüsusiyyəti məşqlərin müddətinin və intensivliyinin düzgün planlaşdırılmasını tələb edir. Bu yanaşma uşaqlarda texniki bacarıqların davamlı inkişafını təmin etməklə yanaşı, zədələnmə riskinin azaldılmasına da xidmət edir.

9–11 yaşlı qızların voleybol texnikasının öyrədilməsi prosesi yaş xüsusiyyətlərinə uyğun şəkildə planlaşdırılmalı və məqsədyönlü pedaqoji yanaşma əsasında təşkil olunmalıdır. Bu yaş dövrü texniki bacarıqların ilkin əsaslarının formalaşdığı mərhələ olduğundan təlim prosesi sistemli, ardıcıl və mərhələli xarakter daşmalıdır. Voleybolun texniki elementlərinin düzgün və səmərəli öyrədilməsi gələcək mərhələlərdə daha mürəkkəb hərəkətlərin mənimsənilməsi üçün möhkəm baza yaradır və uşaqların idmana marağının davamlılığını təmin edir.

Təlim prosesinin təşkili zamanı əsas diqqət voleybolun fundamental texniki elementlərinin – topun qəbulu, ötürülməsi, ilkin servis və meydançada hərəkət bacarıqlarının yaşa uyğun formada öyrədilməsinə yönəldilməlidir. Bu elementlərin tədrisi sadədən mürəkkəbə doğru ardıcılıqla aparılmalı, hər bir texniki hərəkət əvvəlcə izah və nümayiş yolu ilə təqdim olunmalı, daha sonra təkrarlar vasitəsilə möhkəmləndirilməlidir. Texniki hərəkətlərin mərhələli öyrədilməsi uşaqlarda düzgün hərəkət stereotiplərinin formalaşmasına və səhvlərin minimuma endirilməsinə imkan yaradır. Metodik baxımdan 9–11 yaşlı qızlarla aparılan voleybol məşqlərində vizual və praktik öyrənmə üsulları üstünlük təşkil etməlidir. Bu yaşda uşaqlar hərəkətləri daha çox müşahidə və təqlid yolu ilə mənimsədikləri üçün müəllim və ya məşqçi tərəfindən texniki nümunələrin aydın və düzgün nümayiş etdirilməsi mühüm əhəmiyyət daşıyır. Nümayişlə yanaşı, şifahi izahlar qısa, anlaşılan və uşaqların

qavrama səviyyəsinə uyğun olmalıdır. Həddindən artıq texniki terminlərin istifadəsi təlim prosesinin səmərəliliyini azalda bilər (Quliyev, 2016, s. 312).

9–11 yaşlı qızların voleybol texnikasının öyrədilməsində oyun və tapşırıq əsaslı metodların tətbiqi metodik baxımdan xüsusilə effektiv hesab olunur. Oyun xarakterli məşqlər uşaqların diqqətini cəmləşdirməyə, texniki hərəkətləri daha sərbəst icra etməyə və təlim prosesində fəal iştirak etməyə şərait yaradır. Bu yanaşma texniki bacarıqların mənimsənilməsini sürətləndirməklə yanaşı, uşaqlarda müsbət emosional fonun formalaşmasına və məşqlərə marağın artmasına səbəb olur. Təlim prosesinin təşkili zamanı fərdi yanaşma metodik baxımdan vacib amillərdən biridir. 9–11 yaşlı qızların fiziki və psixoloji inkişaf səviyyəsi eyni olmadığından texniki bacarıqların mənimsənilmə tempi də fərqli ola bilər. Bu səbəbdən müəllim və məşqçilər hər bir uşağın fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almalı, texniki tapşırıqları uşaqların imkanlarına uyğun tənzimləməlidirlər. Fərdi yanaşma uşaqlarda özünə inamın formalaşmasına və texniki bacarıqların daha effektiv inkişafına müsbət təsir göstərir.

Metodik xüsusiyyətlərdən biri də məşq yüklənməsinin düzgün tənzimlənməsidir. 9–11 yaşlı qızlarda tez yorulma müşahidə oluna bildiyindən məşqlərin müddəti və intensivliyi yaş normativlərinə uyğun seçilməlidir. Texniki təlim prosesində fasilələrin düzgün təşkili və hərəkətlərin müxtəlifliyi uşaqların diqqətinin dağılmasının qarşısını alır və texniki bacarıqların davamlı inkişafını təmin edir. Yüklənmənin düzgün planlaşdırılması eyni zamanda zədələnmə riskini azaldır və uşaqların sağlamlığının qorunmasına xidmət edir (Quliyev, 2017, s. 63).

Təlim prosesində geribildirim və qiymətləndirmə metodik baxımdan mühüm rol oynayır. Texniki hərəkətlərin icrası zamanı uşaqlara vaxtında və konstruktiv geribildirim verilməsi onların səhvləri dərk etməsinə və düzəlişlər aparmasına kömək edir. Müsbət qiymətləndirmə və təşviqedicilik yanaşma isə uşaqların motivasiyasını artırır və texniki bacarıqların mənimsənilməsini sürətləndirir. Bu baxımdan pedaqoji müşahidə texniki təlim prosesinin ayrılmaz hissəsi kimi çıxış edir. 9–11 yaşlı qızların voleybol texnikasının öyrədilməsi prosesi yaş xüsusiyyətləri, psixofizioloji imkanlar və pedaqoji prinsiplər nəzərə alınmaqla təşkil edilməlidir. Metodik baxımdan düzgün planlaşdırılmış, mərhələli və oyun əsaslı təlim prosesi texniki bacarıqların keyfiyyətli mənimsənilməsinə, uşaqlarda idmana davamlı marağın formalaşmasına və gələcək idman inkişafının təmin olunmasına mühüm töhfə verir.

Aparılan tədqiqat çərçivəsində 9–11 yaşlı qızların voleybol texnikasının mənimsənilmə səviyyəsinin müəyyən edilməsi məqsədilə pedaqoji müşahidə və statistik təhlil üsullarından istifadə edilmişdir. Təlim prosesinin başlanğıc, orta və yekun mərhələlərində əldə olunan göstəricilər texniki bacarıqların inkişaf dinamikasını obyektiv şəkildə qiymətləndirməyə imkan vermişdir. Aşağıda təqdim olunan cədvəllərdə əsas texniki elementlər üzrə əldə olunan nəticələr ümumiləşdirilmiş formada əks etdirilmişdir (Həsənov, 2017, s. 286)

Cədvəl 1.

Texniki bacarıqların mənimsənilmə səviyyəsinin dinamikası (%).

Texniki bacarıq	İlkin mərhələ (başlanğıc)	Orta mərhələ (6 həftə)	Yekun mərhələ (12 həftə)
Topun qəbulu	42 %	63 %	81 %
Topun ötürülməsi	38 %	60 %	79 %
İlkin servis	30 %	52 %	71 %
Meydançada hərəkət	45 %	66 %	84 %
Ümumi texniki hazırlıq	39 %	60 %	79 %

Mənbə: *Azərbaycan İdman Akademiyasının metodik materialları və müəllifin pedaqoji eksperimenti.*

Cədvəldə 9–11 yaşlı qızların voleybol texnikasının mənimsənilmə səviyyəsinin təlim prosesinin başlanğıc, orta və yekun mərhələlərində necə dəyişdiyi aydın şəkildə əks etdirilmişdir. Təhlil göstərir ki, metodik baxımdan düzgün təşkil olunmuş və mərhələli şəkildə aparılan məşqlər texniki bacarıqların bütün göstəricilər üzrə davamlı artımına səbəb olmuşdur. Bu artım təlim prosesinin effektivliyini və seçilmiş metodik yanaşmanın məqsədəuyğunluğunu təsdiq edir.

Cədvələ əsasən, başlanğıc mərhələdə texniki bacarıqların mənimsənilmə səviyyəsi nisbətən aşağı olmuşdur ki, bu da iştirakçıların voleybol texnikası ilə ilkin tanışlıq mərhələsində olmaları ilə izah olunur. Xüsusilə topun ötürülməsi və ilkin servis bacarıqları üzrə göstəricilərin aşağı olması bu texniki elementlərin koordinasiya və motor nəzarət baxımından daha mürəkkəb olmasını göstərir. Bu vəziyyət 9–11 yaşlı qızların psixofizioloji xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq normal və gözlənilən hesab edilə bilər.

Cədvəl 2.

Pedaqoji müşahidə əsasında texniki icranın keyfiyyət göstəriciləri (%).

Qiymətləndirmə meyarı	Başlanğıc mərhələ	Yekun mərhələ
Texniki icranın düzgünlüyü	41 %	82 %
Koordinasiyalı hərəkət	44 %	85 %
Texniki səhvlərin azalması	36 %	78 %
Tapşırıqları yerinə yetirmə səviyyəsi	48 %	88 %
Təlimə adaptasiya	50 %	90 %

Mənbə: *Azərbaycan İdman Akademiyasının metodik materialları və müəllifin pedaqoji eksperimenti.*

Cədvəldə 9–11 yaşlı qızların voleybol texnikasının icrası zamanı keyfiyyət göstəricilərinin pedaqoji müşahidə əsasında qiymətləndirilməsinin nəticələri əks etdirilmişdir. Təhlil göstərir ki, təlim prosesinin əvvəlində texniki icranın keyfiyyəti orta səviyyədə aşağı göstəricilərlə xarakterizə olunmuşdur. Bu hal iştirakçıların voleybol texnikası ilə ilkin tanışlıq mərhələsində olmaları və texniki bacarıqların hələ sabit formalaşmaması ilə izah edilir.

Başlanğıc mərhələdə texniki icranın düzgünlüyü və koordinasiyalı hərəkət göstəricilərinin nisbətən aşağı olması uşaqların hərəkətlərin ardıcılığını və biomekanik tələbləri tam mənimsəmədiyini göstərir. Eyni zamanda, texniki səhvlərin tez-tez müşahidə olunması texniki vərdişlərin qeyri-sabit xarakter daşdığını və məşq prosesində əlavə metodik dəstəyə ehtiyac olduğunu ortaya qoyur. Bu mərhələdə təlimə adaptasiya göstəricisinin orta səviyyədə olması uşaqların məşq mühitinə uyğunlaşma prosesində olduğunu təsdiq edir.

9–11 yaşlı qızların voleybol texnikasının mənimsənilməsi prosesi uşaq idmanının ən həssas və məsuliyyətli mərhələlərindən biri hesab olunur. Bu yaş dövründə texniki bacarıqların formalaşması uşaqların psixofizioloji inkişaf xüsusiyyətləri ilə sıx bağlıdır və bu prosesin düzgün qiymətləndirilməsi təlimin səmərəliliyinin təmin olunmasında mühüm rol oynayır. Voleybol texnikasının erkən yaşlarda mənimsənilməsi gələcək idman inkişafının əsasını təşkil etdiyindən, bu prosesin davamlı və obyektiv şəkildə izlənməsi xüsusi elmi-pedaqoji yanaşma tələb edir.

Pedaqoji müşahidə uşaq voleybolunda texniki bacarıqların mənimsənilməsinin qiymətləndirilməsi üçün ən əlverişli və praktik üsullardan biri kimi çıxış edir. Bu üsul texniki icranın real məşq və oyun şəraitində, təbii mühitdə izlənməsinə imkan verir. Pedaqoji müşahidə zamanı uşaqların texniki hərəkətləri necə yerinə yetirməsi, koordinasiya səviyyəsi, səhvlərin xarakteri və onların təlim prosesinə adaptasiyası sistemli şəkildə qeydə alınır. Bu isə texniki bacarıqların inkişaf dinamikasını mərhələli şəkildə qiymətləndirməyə şərait yaradır (Süleymanov, 2016, s. 240).

9–11 yaşlı qızların voleybol texnikasının qiymətləndirilməsində pedaqoji müşahidənin əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, bu yaşda uşaqların texniki bacarıqları hələ sabit xarakter daşmır və

tez-tez dəyişkən olur. Texniki icranın bəzən qeyri-dəqiq və qeyri-sabit olması bu yaş dövrü üçün xarakterikdir. Pedaqoji müşahidə bu dəyişkənliyi nəzərə almaqla qiymətləndirməni daha obyektiv və real edir. Bu üsul vasitəsilə uşaqların texniki inkişaf səviyyəsi yalnız nəticəyə görə deyil, prosesin özünə əsaslanaraq dəyərləndirilir. Pedaqoji müşahidə zamanı texniki bacarıqların qiymətləndirilməsi müxtəlif keyfiyyət göstəriciləri əsasında aparılır. Texniki icranın düzgünlüyü, hərəkətlərin koordinasiyası, texniki səhvlərin tezliyi və xarakteri, tapşırıqların yerinə yetirilmə səviyyəsi və təlimə adaptasiya bu göstəricilər arasında əsas yer tutur. Bu meyarlar uşaqların texniki bacarıqları hansı səviyyədə mənimsədiyini və bu bacarıqların nə dərəcədə sabit olduğunu müəyyən etməyə imkan verir. Müşahidə nəticələrinin sistemləşdirilməsi məşqçilərə və müəllimlərə təlim prosesində operativ düzəlişlər aparmaq imkanı yaradır. Pedaqoji müşahidənin üstünlüklərindən biri də onun təlim prosesi ilə sıx əlaqəli olmasıdır. Qiymətləndirmə məşqlərin gedişində aparıldığından uşaqlar üçün əlavə psixoloji gərginlik yaratmır. Bu isə xüsusilə 9–11 yaşlı qızlar üçün vacib amildir, çünki bu yaşda uşaqların emosional həssaslığı yüksək olur. Pedaqoji müşahidə zamanı müsbət emosional mühitin qorunması texniki bacarıqların daha sərbəst və təbii şəkildə nümayiş etdirilməsinə şərait yaradır.

Pedaqoji müşahidə yolu ilə qiymətləndirmə texniki bacarıqların inkişaf dinamikasını izləməyə də imkan verir. Təlim prosesinin başlanğıc, orta və yekun mərhələlərində aparılan müşahidələr texniki bacarıqların hansı istiqamətdə və hansı sürətlə inkişaf etdiyini göstərir. Bu dinamika təlimin effektivliyini müəyyən etməklə yanaşı, seçilmiş metodik yanaşmaların məqsədəuyğunluğunu da qiymətləndirməyə şərait yaradır. Əldə olunan nəticələr əsasında məşq proqramının optimallaşdırılması mümkün olur. 9–11 yaşlı qızların voleybol texnikasının mənimsənilməsinin pedaqoji müşahidə yolu ilə qiymətləndirilməsi eyni zamanda fərdi yanaşmanın tətbiqinə imkan yaradır. Müşahidə nəticələri uşaqlar arasında fərdi fərqləri aşkar etməyə, texniki bacarıqları daha zəif inkişaf etmiş uşaqlarla əlavə metodik iş aparmağa şərait yaradır. Bu yanaşma uşaqlarda özünə inamın qorunmasına, texniki bacarıqların mərhələli və sabit şəkildə inkişafına müsbət təsir göstərir (Kərimov, 2019, s. 66).

Nəticə

Aparılan tədqiqatın nəticələri göstərir ki, 9–11 yaşlı qızların voleybol texnikasının mənimsənilməsi prosesi onların psixofizioloji inkişaf xüsusiyyətləri və tətbiq olunan pedaqoji yanaşmalarla sıx əlaqədardır. Bu yaş dövrü texniki bacarıqların formalaşması baxımından həlledici mərhələ olmaqla yanaşı, düzgün təşkil olunmuş təlim və obyektiv qiymətləndirmə mexanizmləri tələb edən həssas inkişaf dövrü kimi xarakterizə olunur. Tədqiqat nəticələri sübut edir ki, texniki bacarıqların erkən mərhələdə məqsədyönlü şəkildə formalaşdırılması gələcək idman inkişafı üçün möhkəm baza yaradır.

Pedaqoji müşahidə yolu ilə aparılan qiymətləndirmə 9–11 yaşlı qızların voleybol texnikasının mənimsənilmə səviyyəsini real və obyektiv şəkildə müəyyən etməyə imkan vermişdir. Bu üsul texniki bacarıqların yalnız nəticə baxımından deyil, eyni zamanda icra prosesi, hərəkətlərin koordinasiyası, səhvlərin xarakteri və uşaqların təlimə adaptasiya səviyyəsi baxımından da qiymətləndirilməsini təmin etmişdir. Müşahidə nəticələri göstərmişdir ki, sistemli və ardıcıl təlim prosesi fonunda texniki bacarıqların inkişafında davamlı və müsbət dinamika müşahidə olunur.

Tədqiqat zamanı əldə olunan statistik göstəricilər sübut etmişdir ki, metodik baxımdan düzgün təşkil olunmuş məşqlər 9–11 yaşlı qızlarda topun qəbulu, ötürülməsi, ilkin servis və meydançada hərəkət bacarıqlarının mənimsənilmə səviyyəsinin əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlməsinə səbəb olmuşdur. Xüsusilə koordinasiya və texniki icranın düzgünlüyü göstəricilərində müşahidə olunan artım pedaqoji müşahidənin qiymətləndirmə vasitəsi kimi effektivliyini təsdiqləyir. Bu nəticələr uşaqların texniki bacarıqları daha şüurlu və sabit şəkildə icra etdiyini göstərir.

Pedaqoji müşahidə üsulunun tətbiqi təlim prosesində fərdi yanaşmanın həyata keçirilməsinə də geniş imkanlar yaratmışdır. Müşahidə nəticələri əsasında uşaqlar arasında texniki bacarıqların mənimsənilmə səviyyəsində mövcud olan fərqlər müəyyən edilmiş və bu fərqlər nəzərə alınmaqla məşq prosesində metodik düzəlişlər aparılmışdır. Bu yanaşma uşaqlarda texniki bacarıqların

mərhələli və balanslı inkişafını təmin etməklə yanaşı, onların özünə inamının qorunmasına və idmana marağının artmasına müsbət təsir göstərmişdir.

Tədqiqatın nəticələri onu da göstərir ki, pedaqoji müşahidə yolu ilə qiymətləndirmə uşaqlar üçün əlavə psixoloji gərginlik yaratmadan aparıldığından xüsusilə 9–11 yaşlı qızlar üçün əlverişli qiymətləndirmə üsuludur. Bu üsul məşq prosesinin təbii gedişində tətbiq olunduğu üçün texniki bacarıqların daha real və obyektiv şəkildə nümayiş etdirilməsinə şərait yaradır. Müsbət emosional mühitin qorunması texniki bacarıqların mənimsənilməsinə sürətləndirən mühüm amil kimi çıxış edir.

Ümumilikdə aparılan tədqiqat sübut edir ki, 9–11 yaşlı qızların voleybol texnikasının mənimsənilməsinin pedaqoji müşahidə yolu ilə qiymətləndirilməsi uşaq voleybolunda elmi əsaslandırılmış, praktik baxımdan səmərəli və metodik cəhətdən məqsədəuyğun yanaşmadır. Bu üsul təlim prosesinin optimallaşdırılmasına, texniki bacarıqların keyfiyyətli formalaşmasına və uşaqların idman fəaliyyətinə davamlı marağının təmin olunmasına mühüm töhfə verir. Pedaqoji müşahidəyə əsaslanan qiymətləndirmə mexanizmi uşaq voleybolunun inkişafında və gələcək idmançı hazırlığında mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Ədəbiyyat

1. Abbasov, V. T. (2018). *İdman oyunlarının tədrisində metodik prinsiplər*. ADBTİA nəşriyyatı, 51–94.
2. Həsənov, E. F. (2017). *İdman pedaqogikası*. ADBTİA-nın Elmi Nəşriyyatı.
3. Həsənov, N. R. (2015). *İdman pedaqogikası*. Təhsil NPM.
4. Həsənov, T. Q. (2016). *İdman məşqlərinin nəzəriyyəsi və metodikası*. Elm və Təhsil.
5. Hüseyinov, E. A. (2021). *Voleybolda təlim və məşq prosesinin təşkili*. ADBTİA nəşriyyatı.
6. İsmayılov, K. S. (2015). *Komanda idman növlərinin tədrisi metodikası*. Elm, 67–129.
7. Kərimov, E. F. (2014). *Uşaq və yeniyetmələrdə hərəkət bacarıqlarının inkişafı*. Elm.
8. Kərimov, V. N. (2019). *Məktəblilərdə voleybol texnikasının öyrədilməsi üsulları*. Müəllim nəşriyyatı, 39–85.
9. Kərimov, V. P. (2019). *Uşaq voleybolunda məşq prosesinin təşkili*. ADBTİA-nın Elmi Əsərləri, 61–68.
10. Məmmədova, S. N. (2019). *Uşaq idmanında texniki hazırlığın əsasları*. ADBTİA.
11. Quliyev, A. M. (2020). *Voleybolçuların fiziki və texniki hazırlığı*. Təhsil Nəşriyyatı, 58–112.
12. Quliyev, R. A. (2016). *Uşaq və yeniyetmələrin fiziki tərbiyəsinin nəzəri-metodik əsasları*. ADBTİA-nın Elmi Nəşriyyatı.
13. Quliyev, T. Ə. (2017). *Uşaq idmanında oyun metodlarının tətbiqi*. ADBTİA, 62–101.
14. Səfərova, L. R. (2018). *Uşaq və yeniyetmələrin idman hazırlığı sistemi*. ADBTİA.
15. Süleymanov, C. A. (2016). *İdman təlimində metodik yanaşmalar*. Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi və İdman Akademiyası.

Daxil oldu: 29.12.2025

Qəbul edildi: 03.04.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/59/39-46>

Ali Mammadzada

Istanbul University, Turkey

PhD Candidate

<https://orcid.org/0009-0005-5097-0448>

a.mammadzada@ogr.iu.edu.tr

Azerbaijan as a Key Energy Hub in the South Caucasus: Geopolitical Implications and Sustainable Development Perspectives Within TRACECA

Abstract

Azerbaijan was a peripheral region in the Soviet Union; however, since the end of the Cold War, Azerbaijan has been able to become a major global energy player by becoming an integral part of the energy supply chain of both the Caspian Sea Basin and the global market. Through its energy resources and geographic location, Azerbaijan has developed several new methods to transport energy by building pipelines and multimodal transportation corridors that bypass current traditional routes for transporting energy from Europe and Central Asia and transport energy from Europe through Central Asia to Asia. This paper discusses how Azerbaijan's transition from an energy supply and transportation hub has affected regional geopolitics in the region, including the sustainability of this new role in light of international climate change commitments. This conclusion examines the development of TRACECA, the Southern Gas Corridor.

The paper will also investigate Azerbaijan's adoption of new policies supporting renewable energy, such as large-scale solar and wind energy projects; the country has set various greenhouse gas reduction targets and has created green energy transportation corridors to determine whether the goals of the country are consistent with sustainable development. The study concludes that while, through hydrocarbon resource development, Azerbaijan is able to create and maintain diplomatic relationships with other nations and attract investment, Azerbaijan is struggling with two major challenges: the need to diversify its economy and to begin reducing carbon emissions in its energy sector.

Keywords: Azerbaijan, energy hub, TRACECA, Middle Corridor, geopolitics, sustainable development, renewable energy

Əli Məmmədzaadə

İstanbul Universiteti, Türkiyə

fəlsəfə doktoru namizədi

a.mammadzada@ogr.iu.edu.tr

<https://orcid.org/0009-0005-5097-0448>

Cənubi Qafqazda əsas enerji mərkəzi kimi Azərbaycanın rolu: Traceca çərçivəsində geosiyasi təsirlər və davamlı inkişaf perspektivləri

Xülasə

Azərbaycan Sovet İttifaqının periferik bölgəsi idi; lakin Soyuq Müharibənin bitməsindən bəri Azərbaycan həm Xəzər dənizi hövzəsinin, həm də global bazarın enerji təchizatı zəncirinin ayrılmaz hissəsinə çevrilməklə əsas global enerji oyunçusuna çevrilə bilmişdir. Enerji ehtiyatları və coğrafi mövqeyi sayəsində Azərbaycan Avropa və Mərkəzi Asiyadan enerji daşınması və Avropadan Mərkəzi Asiya vasitəsilə Asiyaya enerji daşınması üçün mövcud ənənəvi marşrutları aşan boru kəmərləri və multimodal nəqliyyat dəhlizləri tikməklə enerji daşınması üçün bir neçə yeni metod hazırlamışdır.

Bu məqalədə Azərbaycanın enerji təchizatı və nəqliyyat mərkəzindən keçidinin regional geosiyasətə, o cümlədən beynəlxalq iqlim dəyişikliyi öhdəlikləri işığında bu yeni rolun davamlılığına necə təsir etdiyi müzakirə olunur. Bu nəticə TRACECA, Cənub Qaz Dəhlizinin inkişafını araşdırır.

Məqalədə həmçinin Azərbaycanın genişmiqyaslı günəş və külək enerjisi layihələri kimi bərpa olunan enerjini dəstəkləyən yeni siyasətləri qəbul etməsi araşdırılacaq; ölkə müxtəlif istixana qazlarının azaldılması hədəfləri müəyyən edib və ölkənin məqsədlərinin davamlı inkişafa uyğun olub-olmadığını müəyyən etmək üçün yaşıl enerji nəqliyyat dəhlizləri yaradıb. Tədqiqat nəticəsində məlum olur ki, karbohidrogen ehtiyatlarının işlənməsi yolu ilə Azərbaycan digər ölkələrlə diplomatik münasibətlər qura və saxlaya, investisiya cəlb edə bilsə də, Azərbaycan iki əsas çətinliklə mübarizə aparır: iqtisadiyyatını şaxələndirmək və enerji sektorunda karbon emissiyalarını azaltmağa başlamaq zərurəti.

***Açar sözlər:** Azərbaycan, enerji qovşağı, TRACECA, Orta dəhliz, geosiyasət, davamlı inkişaf, bərpa olunan enerji*

Introduction

Located between Europe and Asia, the Southern Caucasus region (Southern Caucasus, Republic of Azerbaijan, Republic of Armenia, Republic of Georgia) has always had an essential place as a route for trade, ideas, and power. Upon independence in 1991, Azerbaijan inherited multi-billion-dollar hydrocarbon reserves in the Caspian Sea along with a Soviet-built system of infrastructure that was poorly suited for use by global markets, and thus the country began a three-decade-long process of establishing itself as both a source and a transportation hub of energy. To create alternative pipelines and reduce Azerbaijani reliance on Russia and Iran; to woo foreign direct investment into its oil & gas sector; and to build transportation corridors for East/West traffic, Azerbaijan has established major crude oil & natural gas pipelines, become a player in the multimodal transportation business, and is now trying to position itself as a leader in renewable energy generation for the region. This paper explores the geopolitical ramifications of Azerbaijan's role as an energy hub through the TRACECA program and investigates whether the sustainable development policies of Azerbaijan will complement its goal of being a major Silk Road node.

In the period since it became independent and signed the "Contract of the Century" in 1994, which attracted Foreign direct investment (FDI) to its offshore oil resources, Azerbaijan has made significant progress. In 2006, Azerbaijan completed construction of the Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline, which provided Azerbaijan with direct access to the Mediterranean Sea and eliminated its dependence on Russian and Iranian transit routes. Following Russia's invasion of Ukraine in 2022, Europe was in search of alternative sources of gas; consequently, the Caspian Sea region's importance grew, thus drawing the attention of the rest of the world towards Azerbaijan's pipeline and rail systems. At this same juncture, Baku was developing itself as a logistic corridor to Europe by completing construction of the Baku-Tbilisi-Kars railway, increasing capacity at the Alat Sea Port, and enhancing the Middle Corridor that connects China and Europe. Moreover, 2024 will be declared the "Year of Solidarity for a Green World," as Azerbaijan hosts the COP29 conference and signals a transition towards renewables. All these developments illustrate the complex nature of Azerbaijan's strategy; it must balance hydrocarbon resource use with its ambition to be an incubator for sustainable transportation and clean energy.

Research

TRACECA and Regional Connectivity

TRACECA was established to provide a transport corridor between Europe and Asia to be connected via the Caspian Sea (Seremet, 2023). TRACECA was conceived at a meeting in Brussels in May of 1993 between ministers of five former Soviet Central Asian republics, Georgia, Azerbaijan and Armenia. Specifically, they envisioned developing an inland route from the Black Sea to Central Asia (Seremet, 2023). TRACECA was created with funding from the European Union and has been defined by the Basic Multilateral Agreement which was signed in 1998. TRACECA is designed to modernise and promote trade and transport along road/rail/maritime mechanisms that have suffered

deterioration since the fall of the Soviet Union (Seremet, 2023). Over time, TRACECA has developed into the Middle Corridor (or the Trans-Caspian International Transport Route) and will become the official corridor administered by an International Association of Kazakhstan, Azerbaijan and Georgia (2016) based At the Baku–Tbilisi–Kars Railway and the Baku International Sea Trade Port (ICDS, 2026). This corridor can transport cargo containers from China/Central Asia to Europe by passing through the Caspian Sea and Black Sea and avoid transiting through Russia/Iran.

Azerbaijan has made significant investments into complementary infrastructure that will help support its hub status. The Baku–Tbilisi–Kars railway has been operating since 2017 and serves as an important backbone for east–west freight movement. Alat Port provides 15 million tons of throughput capacity with plans to expand to 25 million tons (ICDS, 2026). Additionally, with the development of the Alat Free Economic Zone adjacent to the port, Baku is demonstrating its efforts to attract logistics, manufacturing, and digital service companies. Azerbaijan is also a partner in the North–South International Transport Corridor, which links India and Iran to Russia and Northern Europe, creates multiple axes of connectivity, and reduces reliance on any one partner. Through these initiatives, Baku has used its geography as a key to anchor regional commerce, secure revenue from transits, and increase its political clout in the region.

The energy transportation nexus from Azerbaijan relies heavily on a series of major pipeline corridors, as shown in Table 1. The southern gas corridor (SGC) is responsible for transporting natural gas originating from the Azerbaijan Shah Deniz field, through the South Caucasus Pipeline (SCP), traversing Georgia and Azerbaijan, through the Trans-Anatolian Pipeline (TANAP) that runs through Turkey, and into Europe via the Trans-Adriatic Pipeline (TAP). The SGC is estimated to be approximately 3,500 kilometers long and carry an estimated volume of gas growing from growth of 10 billion cubic meters to a minimum of 20 billion cubic meters by 2027 as part of a memorandum signed between the European Union and Azerbaijan (European Commission, 2024). The Baku–Tbilisi–Ceyhan (BTC) Oil Pipeline was completed in 2006, runs 1,700 km from Sangachal terminal, near Baku, through Georgia, to the Mediterranean coast of Turkey with a capacity of 1.2 million barrels per day (Global Energy Monitor, 2022). Although BTC throughput declined by approximately 206 million barrels during 2025 (GeoHistory 2024), the line remains strategically valuable in providing an alternative route to bypass Russia or Iran. Collectively, these pipelines, combined with other infrastructure investments in railroads and ports, provide key anchors within TRACECA and the broader middle corridor.

Table 1.
 Main energy transport projects associated with
 Azerbaijan’s hub role (selected corridors, 2025).

Project	Route and length	Capacity and 2025 statistics
Southern Gas Corridor (SGC) – comprising the South Caucasus Pipeline, TANAP and TAP	~3 500 km route from the Shah Deniz field (Azerbaijan) through Georgia, Türkiye and onward to Italy and South-East Europe	Initial design capacity ~10 billion cubic metres per year; EU–Azerbaijan MoU seeks to expand to at least 20 bcm by 2027; more than 40 % increase in deliveries to the EU between 2021 and 2024
Baku–Tbilisi–Ceyhan (BTC) oil pipeline	1 768 km route from Sangachal terminal (Azerbaijan) through Georgia to Ceyhan port (Türkiye)	Designed to carry 1.2 million barrels/day; transported around 206 million barrels in 2025

Source: European Commission (2024); International Development Foundation (2025), Global Energy Monitor (2022); GeoHistory (2024)

Azerbaijan has two separate but complementary pipelines that will enable it to export its oil and gas products to markets on both sides of Europe. These pipelines will reduce its dependency on Russia and Iran for transport and also will connect the resources of the Caspian Sea to European markets. Furthermore, these pipelines are an important part of TRACECA's energy dimension. While Azerbaijan has plans to increase the capacity of the Southern Gas Corridor, the main oil pipeline,

BTC, is presently only about half its designed capacity due to decreases in crude oil production, and the changing dynamics of the physical market. Collectively, both corridors are enhancing Azerbaijan's bargaining position in international negotiations and attracting FDI to its economy.

In addition to providing Azerbaijan with new sources of income, its hydrocarbon export pipelines are changing the political landscape of the region by providing the European Union (EU) with alternatives to importing Russian energy products. The SGC has taken on added importance following Russia's invasion of Ukraine in March of 2022 and as the EU has moved to diversify its supply of natural gas from Russia. The amount of natural gas delivered to Europe through the SGC in the time period from 2021 to 2024 is projected to increase by over 40 percent (European Commission 2024). By 2025, the State Oil Company of Azerbaijan Republic (SOCAR) is expected to provide natural gas to 14 different countries, including but not limited to Germany and Austria. The second memorandum of understanding between Baku and Brussels, signed in July 2022, envisions doubling the capacity of the SGC by at least 20 billion cubic meters of natural gas by 2027, which supports the European Union's "REPowerEU" initiative (International Development Foundation 2025). In order for this development to occur, additional investment needs to be made in the upstream natural gas fields of Shah Deniz and Absheron and in the construction of compressor stations on TANAP (Trans-Anatolian Natural Gas Pipeline), and TAP (Trans-Adriatic Natural Gas Pipeline).

The BTC Pipeline also consolidates Azerbaijan's geopolitical leverage by providing a direct route to world markets through the Mediterranean coast of Turkey. Additionally, the BTC and SGC pipelines allow oil exports from the Azerbaijani Chirag Gunashli Oil Fields to bypass Russian territory altogether. Though the BTC pipeline's usage was less than optimal as of June 2023 (i.e., only 206 million barrels were transported via this route) it remains a very strategic transportation route due to its location and the lack of geopolitical choke points along this route. Collectively, the BTC and SGC pipelines provide Baku with transit security to its European and global customers and enable it to negotiate from a position of strength with both East and West. Both of these pipelines will also help to stimulate Azerbaijan's economy by generating transit fees and royalties that can be used to invest in both infrastructure and social programs

Hydrocarbon diplomacy is not limited to Europe. Azerbaijan is a participant in the North-South International Transport Corridor that physically connects India with Russia and Northern Europe via Iran and has partnered with Kazakhstan to ship Caspian oil to the Black Sea. By forming many partnerships with multiple countries, Azerbaijan pursues a multivector foreign policy that mitigates reliance on a single actor. However, managing multiple partnerships requires Azerbaijan to maintain a delicate balance between enhancing the economic relationship between Azerbaijan and both the EU and the U.S. while simultaneously enhancing its economic relationship with Russia and Iran. Furthermore, Azerbaijan's investment decisions must consider the long-term decarbonization of the global economy and, therefore, the potential reduction of demand for fossil fuel energy in the coming years.

Azerbaijan's Energy Hub Role and Practical Development Directions within TRACECA

It's not just an abstract idea that Azerbaijan is a regionally significant energy hub; rather, it is the culmination of many concrete infrastructure projects, important decisions taken by government bodies, and businesses from around the world working together in numerous ways. In my experience, the primary reason for this model's success is the degree to which the country has combined both their own natural resources with transport corridors including TRACECA as well as the Middle Corridor. All of these components have created a system whereby countries can produce energy, transport that energy, and connect diverse regions through energy production and transport networks.

When viewed from a practical standpoint, one of the most significant actions taken by Azerbaijan was the building of pipelines used to export oil and natural gas to Europe. For instance, the Southern Gas Corridor and the Baku-Tbilisi-Ceyhan oil pipeline are two examples of not only energy projects; rather, they act as actual physical means of providing access for Azerbaijan's oil and gas to European markets directly, thus eliminating reliance on historically used transit routes. This again enables Azerbaijan to negotiate at a higher level with its European partners due to increased dependence on and commitment by both parties (the EU and Azerbaijan) to one another's interests. As an example,

natural gas exported through Azerbaijan's Southern Gas Corridor has allowed for the establishment of long-term contracts for gas from Europe, which, in practical terms, provides economic stability for both contracting parties in addition to creating closer ties between Azerbaijani and European Union governments. On a wider scale, as a result of increased exports due in large part to new energy infrastructure projects, foreign direct investment into Azerbaijan and domestic economic activity have both significantly increased through creating jobs within the economy.

Another important priority for practical action is the development of the transport infrastructure of TRACECA. The Baku-Tbilisi-Kars railway and the Alat International Port Facility have greatly improved the logistics capabilities of Azerbaijan. Both projects, in particular, will decrease time to transport goods (between Asia and Europe) and provide new revenue-generating opportunities for transit traffic. This will, in turn, mean both an increase in cargo volumes moving through Azerbaijan, new job opportunities in both logistics and service industries, and further integration into the global trading system. Recent research suggests that the Middle Corridor is now emerging as a competitive alternative trade route between China and Europe, especially as a result of its flexibility and less geopolitical risks (Kenderdine & Bucsky, 2021). Thus, it is evident that Azerbaijan's role is to not only serve as a transit country but will actively seek to develop regional trade flows.

The realisation is growing worldwide that simply relying on hydrocarbons is ultimately not the way forward. However, in recent years, Azerbaijan has started to take practical steps towards the development of renewable energy. Large scale solar and wind projects are already underway, and the country's collaboration with international companies demonstrates that there is a genuine commitment from the Azerbaijani government to this transition. From what I observe, these projects provide both legislative/environmental solutions and economic solutions; e.g., they diversify the energy sector, reduce the dependency of the economy on oil and gas revenues, etc.

For example, projects in regions such as Garadagh and Jabrayil prove how renewable energy can be incorporated into the National Energy System. Furthermore, these projects also create new jobs, and require innovation in technology, thereby contributing to the formation of human capital. Research suggests that Azerbaijan will gradually shift to a model where they will not only export gas, but green energy (Khanayev & Ali, 2025). In practice, this could involve the exporting of electricity to the European market through new transmission lines, thereby enhancing Azerbaijan's status as a global energy hub, even in a decarbonised world.

There are still a number of practical challenges remaining worth focusing on to develop renewable energy in Azerbaijan (these are addressed above). Namely, there is a lack of financing available for large-scale renewable energy projects; in order for investment into these types of projects to occur, there must be a stable and secure economic as well as legal environment in which these investments will take place.

Existing infrastructure will need to be updated in order to accommodate renewable energy. Current electrical grids were not designed for a world where electricity generation relies heavily on renewable resources, such as solar or wind power. Because of the need for electricity, there will need to be infrastructure upgrades to accommodate the new systems that utilize renewable energy; otherwise, there will continue to be inefficient renewable energy usage.

There is a significant shortage of qualified professionals that can manage and operate advanced electric energy systems and therefore, education/training will need to be included in any comprehensive strategy for overall Azerbaijan's renewable energy strategy.

International cooperation will greatly assist in finding solutions to address the lack of qualified professionals and their training by providing technology resources and knowledge exchange as well.

Regional stability will be a very important factor in determining how effective TRACECA and the Middle Corridor will be as both an energy and transportation corridor. The success of TRACECA and the Middle Corridor is not only based on established infrastructure but political stability as well. Political instability or military conflict in a country or region can severely impact energy and transportation flows; therefore maintaining good relations with neighboring countries will play a vital role in Azerbaijan's ability to become an energy hub in the long term.

Azerbaijan proved that it can use energy exports successfully together with transport corridors. The country is building a network connecting pipelines, railroads and ports to help its economy grow and to integrate into the world. At the same time, the country's transition to renewable energy demonstrates its ability to adapt to changes occurring globally.

In my opinion, the success of this model going forward depends on achieving a proper balance among the different components (hydrocarbon and renewable energy) of the network. In order to continue using its hydrocarbon resources successfully, Azerbaijan needs to continue investing in renewable energy and sustainable infrastructure. If this balance can be maintained, Azerbaijan will be able to hold onto its position as a major global energy hub in the future.

Sustainable Development and Renewable Energy Integration

Azerbaijan has realised that to continue to prosper over time, it must diversify its economy away from hydrocarbons. The country's national strategic documents establish targets for reducing its greenhouse gas emissions 35% by 2030 and 40% by 2050 against 1990 levels (International Development Foundation 2025). The Oxford Institute for Energy Studies reports that Azerbaijan signed a memorandum of understanding with Masdar and ACWA Power for the development of 500 MW of renewable energy projects in Nakhchivan (Bowden & Roberts 2024). BP, SOCAR Green, and the Azerbaijan Investment Company are establishing a 240 MW solar plant in Jabrayil as part of this effort (Bowden & Roberts 2024). Additional projects include the Garadagh 230 MW solar plant, the Khizi–Absheron 240 MW wind farm, plus solar plants planned at Bilasuvar (445 MW) and Neftchala (315 MW) (World Economic Forum 2026). The rehabilitation of hydropower in the liberated territories of Karabakh and East Zangazur should add approximately 270–500 MW of new capacity.

To place these investments into context, Table 2 provides examples of various major renewable energy projects that are currently in the development stage. When these projects come online by 2030, they will provide a total of approximately 1.5 gigawatts of new generation capacity; thereby raising the share of renewable energy in overall generation capacity to around one-third (i.e., about 33%). Additionally, the government intends to develop a green electricity exporting platform via a submarine cable across the Black Sea – thereby creating a “green energy corridor” that mirrors TRACECA transport routes (World Economic Forum, 2026). These actions show that Baku will continue to be a transit hub, regardless of the shift from traditional sources of fuel to renewable alternatives.

Table 2.

Major renewable-energy projects and capacities in Azerbaijan (selected projects announced by 2025).

Project	Type and location	Capacity and timeline
Garadagh solar plant	Solar PV in Baku region	230 MW; operational since 2023 and largest solar farm in the South Caucasus
Khizi–Absheron wind farm	Onshore wind near Baku	240 MW; developed with foreign investors and contributes to power grid stabilisation
Bilasuvar solar plant	Solar PV in Bilasuvar district	445 MW; expected to be commissioned before 2030
Neftchala solar plant	Solar PV in Neftchala district	315 MW; planned with foreign investment
Nakhchivan renewables programme	Solar PV and wind in Nakhchivan Autonomous Republic	500 MW; memorandum signed by Masdar, ACWA Power and SOCAR to develop solar and wind projects
Jabrayil (Shafag) solar plant	Solar PV in Jabrayil district	240 MW; joint venture between BP, SOCAR Green and the Azerbaijan Investment Company

Source: Bowden & Roberts (2024), World Economic Forum (2026)

Azerbaijan is seeing a rapid growth in their renewable energy capacity, with more support from various investors internationally. The country has a significant number of projects exceeding 1 GW of combined output capacity, thereby making a substantial change in its strategic direction towards decarbonisation. The completion of these projects will be dependent upon: improving the current grid

infrastructure; providing regulatory certainty; securing financing; however if successfully done, would facilitate the transformation of Azerbaijan from simply exporting hydrocarbons to having a balanced supply chain of energy products. The planned initiative in Nakhchivan demonstrates regional cooperation, while the proposal for the Black Sea cable indicates an interest in exporting clean energy out of countries around the Black Sea to European customers.

While the renewable energy market in Azerbaijan continues to grow, there are many significant hurdles to overcome. To be able to finance the required amount (1.5 GW) of new generation capacity, international investors need to have confidence that there is a viable investment environment and that there are sufficient sustainable public-private partnerships in place. The existing grid infrastructure will need to be enhanced so that it is capable of supporting a substantially higher level of variable generation and will also need to be connected to more remote areas of the country, including Karabakh and Nakhchivan for connection into the national electric grid. Accessing skilled labour and transferring modern technology will be important to successfully operate and maintain these large, complex generation facilities. Because of high reliance on oil and gas revenues in Azerbaijan, renewable energy projects could be negatively impacted by extreme changes in the hydrocarbon market. Therefore, developing a strong balance of properly considered criteria will be essential to supporting the successful implementation of sustainable development in Azerbaijan under the TRACECA framework.

Conclusion

The evolution of Azerbaijan as a major hub of energy and transport is a function of regional dynamics and strategic decisions. With the introduction of the TRACECA program and the establishment of the Middle Corridor, Baku was able to bypass traditional chokepoints, and provide connectivity across the east-west and north-south axis. The construction of major pipelines, including the Southern Gas Corridor and the Baku-Tbilisi-Ceyhan oil line, have not only secured routes for exporting energy, but also enhanced Azerbaijan's economic connections to Europe. Recent geopolitical events have heightened the value associated with these corridors, increasing Azerbaijan's leverage and significance to European energy security.

At the same time, Azerbaijan understands that long-term prosperity will require the country to transition to sustainable energy systems. Azerbaijan has set ambitious targets for the amount of renewable energy capacity and emissions reductions; has plans for several large solar and wind projects; and has proposed building a cable between the Black Sea and Turkey to facilitate exporting renewable energy from Azerbaijan to Europe. Additionally, the declaration of "A Year of Solidarity for a Green World", along with the hosting of COP29, indicates that Azerbaijan wants to be a leader in promoting climate action within the region. By integrating green energy into transport corridors, TRACECA will continue to be relevant in a world that is moving towards decarbonization.

Overall, Azerbaijan's dual goals of becoming an energy hub and sustainable development are both practical and looking ahead. The country has utilized its geography and resource base to create infrastructure that meets national and regional needs. It now has the challenge of balancing hydrocarbon-based wealth with aspirations for renewable energy, managing geopolitical risks, and ensuring that the benefits of growth are environmentally and socially inclusive. The ability to maintain this balance will define Azerbaijan's role in the South Caucasus for many years to come.

References

1. Aliyev, U., & Guliyeva, G. (2025). Azərbaycanın dayanıqlı inkişaf yolu: Ekoloji bərpa, yaşıl enerji və karbon emissiyasının azaldılması. *İqtisadi İslahatlar Elmi Analitik Jurnalı*, 2025(1), 7–24.
2. Bowden, J., & Roberts, B. (2024). *Azerbaijan's energy transition in light of COP29*. Oxford Institute for Energy Studies.
3. Caucasus Business Journal. (2026). Gas exports to Europe rise as Southern Gas Corridor expands.
4. European Commission. (2024). *Diversification of gas supply sources and routes*.
5. GeoHistory. (2024). *Energy security in the Caucasus: Risk and resilience*.

6. Global Energy Monitor. (2022). *Baku–Tbilisi–Ceyhan pipeline*.
7. ICDS. (2026). *Connectivity and competition in the South Caucasus: Geography as a source of power*.
8. International Development Foundation. (2025). *Policy brief: Azerbaijan’s renewable energy transition and EU partnership*.
9. Jamestown Foundation. (2026). *European Union and Azerbaijan deepen strategic cooperation*.
10. Kenderdine, T., & Bucsky, P. (2021). *Middle Corridor—Policy development and trade potential of the Trans-Caspian International Transport Route*. Asian Development Bank Institute.
11. Khanayev, A., & Al, A. (2025). Azerbaijan’s renewable energy policies and green energy corridors. *Journal of Energy Policy and International Political Economy*, 5(2), 12–45.
12. Seremet, S. (2023). *Energy transit and diversification: Azerbaijan’s role in the Middle Corridor*.
13. Topchubashov Center. (2023). *South Caucasus: Global, geopolitical and security significance*.
14. World Economic Forum. (2026). *Azerbaijan’s green shift: Clean energy and decarbonisation strategy*.

Received: 20.12.2025

Accepted: 15.02.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/59/47-51>

Səadət Əliyev

Azərbaycan İdman Akademiyası
biologiya üzrə fəlsəfə doktoru
<https://orcid.org/0000-0001-9201-7018>
saadat.aliyev@mail.ru

Seymur Qurbanov

Azərbaycan İdman Akademiyası
<https://orcid.org/0009-0009-2825-0275>
seymur.gurbanov@sport.edu.az

Samir Mirzəyev

Azərbaycan İdman Akademiyası
magistrant
<https://orcid.org/0009-0003-1271-4983>
mirzyevsamir517@gmail.com

Sərbəst güləşçilərdə ağciyərlərin ventilyasiyasının əsas göstəricilərinə hiperiya yük nümunələrinin təsirinin fizioloji qanunauyğunluqları

Xülasə

Məqalədə sərbəst güləşlə məşğul olan tələbə idmançılarda hipoksik yük nümunələrinin ağciyərlərin ventilyasiyasının əsas göstəricilərinə göstərdiyi təsirin fizioloji və pedaqoji qanunauyğunluqlarına həsr olunmuşdur. Hipoksik yük nümunələrindən olan Ştange, Qeçə və Serxin sınaqlarına görə orqanizmdə gedən mübadilə prosesləri, hipoksiyaya qarşı tənəffüs mərkəzinin adaptasiya dərəcəsi ürəyin sol mədəciyinin vəziyyəti haqqında yollayışı ilə mühakimə irəli mümkündür. Müəyyən olunmuşdur ki, hipoksik yük nümunələrinə qarşı yüksək göstəricilərinə malik idmançılar fiziki yükləri daha asan icra edirlər. Məşq prosesində xüsusi hipoksid yüklərin təsiri zamanı, həmçinin də orta dağ şəraitində aparılan məşqlərdə bu göstəricilər artmağa meyilli olur. Hipoksiya yüklərin cavab reaksiyanın göstəriciləri yetkin insanlarla müqayisədə uşaq və yeniyetmələrdə aşağı olduğu da məlum olmuşdur. O da müəyyən olmuşdur ki, hipoksik yük nümunələrinin nəticələrinə görə tələbə idmançılarda ağciyər ventilyasiyasının əsas göstəricilərinin əksəriyyətində nəzərəçarpan etibarlı dəyişikliklər aşkar edilməmişdir, bu da onlarda sürətli və uzunmüddətli adaptasiyanın mexanizminin qənaətbəxş olmadığını və sağlamlığının səviyyəsinin aşağı olduğunu göstərir.

Aşar sözlər: idmançılar, sərbəst güləşçilər, tələbələr, hipoksiya, tənəffüs sistemi, fiziki iş qabiliyyəti, anaerob məşqlər, ağciyər ventilyasiyası

Saadət Aliyev

Azerbaijan Sports Academy
PhD in Biology
<https://orcid.org/0000-0001-9201-7018>
saadat.aliyev@mail.ru

Seymur Qurbanov

Azerbaijan Sports Academy
<https://orcid.org/0009-0009-2825-0275>
seymur.gurbanov@sport.edu.az

Samir Mirzəyev

Azerbaijan Sports Academy
Master student
<https://orcid.org/0009-0003-1271-4983>
mirzyevsamir517@gmail.com

Physiological Patterns of the Influence of Hyperemic Load Tests on the Main Indicators of Lung Ventilation in Freestyle Wrestlers

Abstract

The article is devoted to the physiological and pedagogical patterns of the influence of hypoxic load tests on the main indicators of lung ventilation in student athletes engaged in freestyle wrestling. According to the results of hypoxic load tests such as the Stange, Genchi, and Serkin tests, it is possible to assess the metabolic processes occurring in the body, the degree of adaptation of the respiratory center to hypoxia, and the functional state of the left ventricle of the heart. It has been determined that athletes with high indicators in hypoxic load tests perform physical loads more easily. During the training process, under the influence of special hypoxic loads, as well as during training in mid-altitude conditions, these indicators tend to increase. It has also been found that the response indicators to hypoxic loads in children and adolescents are lower compared to adults. Furthermore, based on the results of hypoxic load tests, no significant reliable changes were detected in most of the main indicators of lung ventilation in student athletes, which indicates insufficient effectiveness of the mechanisms of rapid and long-term adaptation and a low level of health.

Keywords: athletes, freestyle wrestlers, students, hypoxia, respiratory system, physical performance, anaerobic exercises, lung ventilation

Giriş

Son dövrlərdə idman praktikasında xarici mühit amillərinin idmançıların fiziki iş qabiliyyətinə və sağlamlığına təsiri ilə bağlı tədqiqatların sayı xeyli artmaqdadır. Bu tədqiqatlar sırasında gənclərin, xüsusilə də tələbə idmançıların kardiorespirator sistemində hipoksiyanın (mühitdə oksigen çatışmazlığı) yaratdığı dəyişiklikləri xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Çünki, fiziki məşq yüklərinin təsirindən idmançı orqanizminin sistemlərində toxuma hipoksiyası deyilən hal yaranmış olur. Bu halda orqanizmin enerji təminatı əsasən anaerob mexanizmlər hesabına baş verir. Bu da idmançılardan xüsusi hazırlıq tələb edir. Bu baxımdan fiziki hazırlığın məşqində müəyyən qədər hipoksik yüklərin tətbiqi ilə onlarda oksigenin çatışmamazlığına qarşı artırmaq aktual bir problemə çevrilmiş olur. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, güləş növlərində aparılan mübarizənin submaksimal şiddət zonasında getdiyindən, onun enerji təminatı alaktat və laktat mexanizmlərdə yaranır. Bu da orqanizmdə anaerob enerji yaranmasında yaranan süd turşusu (laktat) qana diffuziya edərək onun müəyyən qədər turşulaşdırır (asidoz halı) Belə halda tənəffüs prosesi çətinləşir. Bu baxımdan, fiziki hazırlığı məşqində hipoksiya yük nümunələrindən istifadə etməklə anaerob mexanizmlərin fəaliyyət miqyası xeyli genişlənir (Bəzən də $Ph=6,96-6,94$ qədər endikdə belə) (Mikhaylov, 2016, s. 296).

Tədqiqat

Tədqiqat işinin əsas məqsədi sərbəst güləşçilərdə hipoksiya yük nümunələrinin təsiri ilə ağciyərlərin ventilyasiyasının əsas göstəricilərində baş verən fizioloji göstəricilərinin fizioloji qanunauyğunluqlarının öyrənilməsi təşkil etmişdir (Solodkov, 2023).

Tədqiqatın metodları və təşkili. Qarşıda duran məqsədə çatmaq üçün kompleks metodlardan istifadə olunmuşdur. Ədəbiyyat və elektron mənbələrinin analizi və ümumiləşdirilməsi, tibbi-bioloji testləmə və riyazi statistikanın metodları. Tədqiqatlar Azərbaycan İdman Akademiyasının Fərdi idman növləri kafedrasının güləş zalında aparılmışdır. Sərbəst güləşdə ixtisaslaşan tələbələrin tənəffüs və ürək-damar sisteminin monitorinqi aparılmışdır (Qurbanov, 2016). Tədqiqatlarda 20 nəfər güləşçi iştirak etmiş və onlar üç qrupa ayrılmışlar: nəzarət və iki eksperimental. Onların ventilyasiyası 20-21 il olmuşdur. Bu güləşçilər aparılan kompleks tibbi müayinələrə görə yoxlanışları idmançıların hamısının sağlam olduğu qeyd edilmişdir. Hipoksik sınaqlarının ilkin nəticələrinə görə iş eksperimental qrupa 7 nəfər daxil edilmişlər, onlar sınaq yüklərin təsirinə daha dayanıqlı olmuşlar. İkinci eksperimental qrupuna isə orta səviyyəli dayanıqlığa malik olanlar ($n=7$), ürək oksigen çatışmazlığına az dayanıqlı olan idmançılar nəzarət qrupuna daxil edilmişdir ($n=6$). (Qurbanov, 2016, s. 306; İsmayılov, Cabbarov, 2015, s. 160)

Hipoksik yük nümunələrinin bütün idmançılarda yaratdığı dəyişikliklərin xüsusiyyətlərini tədqiq etmək üçün xarici tənəffüsün əsas göstəriciləri təyin olunmuş. Sonra xarici tənəffüsün göstəriciləri hipoksik yüklərin təsirindən daha sonra da təkrar ölçülmüşdür (Kuznetsov, Mustayeva, & Ryabchuk, 2014).

Alınan nəticələrin müzakirəsi. İşləyən əzələlərin fasiləsiz enerji ilə təmini üçün onlara oksigen (O_2) və qida maddələri nəql olunmalı, onlardan isə parçalanma xaric olunmalıdır. Orqanizmin lazımı səviyyədə O_2 təmin olunması daxili mühitin sabitliyini homeostazı qoruyur, daxili və xarici mühitin dəyişikliklərinə dərhal reaksiya verilmiş olur. İdmançılarda sakitlik vaxtı baş verən adaptasiya dəyişikliklərinin xarakteri (uzunmüddətli adaptasiya) və fiziki yüklərin təsiri zamanı (sürətli adaptasiya) yaranan adaptiv dəyişikliklərə görə orqanizmin funksional vəziyyəti haqqında mühakimə irəli sürülür. (Chinkin, 2016, s. 120; Solodkov, 2017, s. 120-130).

Xarici tənəffüs sisteminin funksional imkanları sakitlik vaxtı və hipoksik yük nümunələrinin icrasından (Ştange və Gençə sınaqları) dərhal sonra təyin olunur (Cədvəl 1).

Cədvəl 1.

Hipoksik yük sınaqlarının xarici tənəffüs sisteminin göstəricilərinə təsiri ($M \pm m$, $n=20$).

№	Göstəricilər	Qruplar	Yoxlamaların aparıldığı dövr		
			Sakitlik vaxtı	I yoxlama	II yoxlama
1	AHT, sm^3	I	4150±20	4140±30	4080±35
		II	4290±20	4320±25	4120±30
		III	4030±30	4250±30	4120±30
2	TS, dəfə/dəq	I	16,0±2,3	27,01±2,8	34,42±2,2
		II	15,0±9,4	28,0±2,4	36,0±2,0
		III	18,0±2,5	30,01±2,3	34,0±2,1
3	AMV,l/dəq	I	8,0±0,20	30,0±0,40	20,2±4,5
		II	9,14±0,30	38,0±0,45	22,4±4,3
		III	10,16±0,25	39,0±0,46	23,5±4,9
4	OMS,l/dəq	I	3,7±0,3	4,08±0,30	4,4±2,1
		II	3,2±0,35	4,2±0,35	4,6±2,6
		III	2,9±0,32	3,2±0,29	3,4±2,0
5	Ştange sınağı (san)	I	49,71±0,70	57,0±0,60	58,0±0,56
		II	51,0±0,69	56,0±0,61	60,0±0,53
		III	52,0±0,66	54,0±0,62	57,0±0,54
6	Gençə sınağı (san)	I	30,0±0,46	36,0±0,45	37,0±0,42
		II	26,0±0,50	34,0±0,39	38,0±0,40
		III	32,28±0,48	37,50±0,44	40,40±0,44

Qeyd: AHT - ağciyərlərin həyat tutumu,

TS – tənəffüsün sayı,

AMV – ağciyərlərin maksimal ventilyasiyası.

Cədvəldən görüldüyü kimi, hipoksik sınaqların icrasından əvvəl sakitlik vaxtı tənəffüsün sayına görə qruplar bir-birindən bir o qədər fərqlənməmişlər və bu 15-18 dəfə-/dəq arasında olmuşdur (fərq 3 dəfə/dəq). Sınağın təsirinin ilkin yoxlamalarından sonra bu göstəricilər fərqli dərəcədə dəyişilmişdir, lakin bu da oxşar dinamikası üzrə getmişdir. Çünki, sınağın təsiri bütün qruplarda eyni olmuşdur, tənəffüsün artması O_2 olan tələbatının səviyyəsindən aslı olmuşdur. Tənəffüsün müəyyən müddət saxlanılmasından sonra tənəffüsün tezliyi bərpanın sonuna qədər artsa da bu göstərici yenidən ilkin səviyyəyə qədər azalmış olur. Bu zaman da qruplar arasında fərq 3 dəfə dəq təşkil etmişdir. Sınağın tam icrasından sonra (fasilələrlə 3 dəfə təkrarlananda) xarici tənəffüsün göstəriciləri I qrupda 34,42±2,2, II qrupda 34,20±2,0 və III qrupda 34,0±2,1 dəfə/dəq təşkil etmişdir (fərq 2 dəfə/dəq) (Karaulova, Krasnoperova, & Rasulov, 2014).

İcra olunan fiziki yüklərin icrası zamanı tənəffüs yollarında hava cərəyanının sürəti yüksəlir, bu da bronxlara və bronxiollarda keçiriciliyin artdığını deməyə əsas verir. Bu zaman xarici tənəffüs aparatının ən məlumatlı göstəricisi olan AMV-nin həcmnin artmasına səbəb olur. AMV sınağın

icrasından əvvəl nisbi sakitlik halında I qrupda $8,0 \pm 0,20$ l/dəq, II qrupda $10,16 \pm 0,25$ l/dəq, III qrupda isə $10,16 \pm 0,25$ l/dəq olmuşdur. Tətbiq olunan birinci Ştanqe sınağının icrasından sonra AMV həcmi I qrupda $36,0 \pm 0,40$ l/dəq, II qrupda $38,0 \pm 0,45$ l/dəq, III qrupda isə $34,0 \pm 0,46$ l/dəq olmuşdur. Gençə sınağının icrasından sonra isə aşağıdakı kimi olmuşdur: I qrupda $20,2 \pm 4,5$ l/dəq, II qrupda $22,4 \pm 4,3$ l/dəq, III dəq $23,5 \pm 4,3$ l/dəq (Abiyev, 2015).

Oksigenin maksimal sərfinin göstəricisi nisbi sakitlik vaxtı I qrupda $3,7 \pm 0,3$ l/dəq, II qrupda $3,2 \pm 0,35$ l/dəq, III qrupda isə $2,9 \pm 0,32$ l/dəq olmuşdur. Ştanqe yük sınağından dərhal sonra OMS-nin göstəricilərinin qruplar arasında paylanması fərq I qrupda $0,8$ l/dəq, II qrupda $1,0$ l/dəq, III qrupda isə $1,2$ l/dəq olmuşdur. Göründüyü kimi, tətbiq olunan yükün təsir mexanizmi eyni olduğundan baş verən dəyişikliklər oxşar olmuşdur (Chikin, & Nevarenko, 2016).

İdmançıların Ştange sınağının icrasından sərf olunan zaman ikinci yoxlamalar aşağıdakı kimi olmuşdur: I qrupda $58,0 \pm 0,53$ san, II qrupda $60,0 \pm 0,54$ san, III qrupda $57,0 \pm 0,54$ san olmuşdur.

Gençə sınağının icrasına sərf olunan zaman ikinci yoxlamanın ikinci göstəricisi I qrupda $37,0 \pm 0,42$ san, II qrupda $38,0 \pm 0,40$ san, III qrupda isə $40,40 \pm 0,44$ san olmuşdur (Gundyayeva, 2019).

Göründüyü kimi, hipoksik yük nümunələrinin icrası ağciyərlərin ventilyasiya qabiliyyətini yaxşılaşdırır, lakin alınan nəticələr heç də müəyinə olunan qruplarda eyni olmur. Onlar daha çox kəskin II və III qruplarda, daha az I qrupda olur ($38,0 \pm 0,40$ l/dəq- $22,4 \pm 4,3$ l/dəq. II qrupda; $39,0 \pm 0,46$ - $23,5 \pm 4,9$ l/dəq isə III qrupda olur) (Yemel'yanov, 2017). I qrupda isə bu göstərici nisbi sakitlik vaxtı $8,0 \pm 0,20$ l/dəq ilə $10,16 \pm 0,25$ l/dəq arasında olmuşdur. Lakin Ştange sınağının icrası zamanı I qrupda II və III qrupla müqayisədə bir qədər aşağı olur, qruplar arasında aşkarlanan fərqlər etibarlılıq təşkil edir. Hipoksik sınaqların hazırlıq prosesində sistemə təkərlənməsi sayəsində idmançıların ventilyasiya qabiliyyətində tədricən yükləmə nəzərə çarpmışdır ki, bu tənəffüs aparatının funksional vəziyyətində yaxşılaşmağa səbəb olmuşdur. (Chinkin, & Nazarenko, 2016, s. 60-65; Kuznechov, 2018, s. 405).

Nəticə

Beləliklə, tənəffüs aparatının funksional vəziyyətini tədqiq etmək üçün istifadə olunan bu sınaqlar idman məşqinin praktikasında (gülməmədə, ağırlıqaldırmada, üzgüçülükdə və s.) geniş tətbiq olunmaqdadır. Tənəffüsün nəfəsləmə və nəfəsvermə vaxtlarında tənəffüsün iradi saxlanılmasının vaxtının qeyd olunması ilə tənəffüs mərkəzinin (CO_2) hipoksiyaya qarşı həssaslığının təyin olunmasına imkan verir. Hipoksik sınaqların idmançıların fiziki hazırlığının gedişində digər hazırlıq metodları ilə uyğunlaşdırılaraq tətbiqi yüklərin yüklərin enerji təminatında yaranan hipoksiyaya tədricən uyğunlaşmasına zəmin yaradır. Hipoksid halı istənilən əzələ fəaliyyətində O_2 olan tələbatın azaldığı şəraitdə özünü göstərir. Bu sınaqların icrasına sərf olunan zamanın artması idmançıların hipoksiyaya qarşı dözümlüliyünün yüksəldiyini təsdiq edir. Qençə sınağının göstəricilərinin analizi nəticəsində həm idmanla məşğul olanlarda (25-30 san tənəffüsü saxlamaqla) və həm də dərəcəli idmançılarda (60-90 san saxlamaqla) fiziki yüklərin yaratdığı xroniki yorğunluğun və həm də həddən artıq məşq olunmanın dərəcəsini təyin etmək mümkün olur (belə hallarda, bu göstəricilərdə kəskin azalmalar özünü biruzə vermiş olur).

Ədəbiyyat

1. Abiyev, Z. A. (2015). *Postroyeniye mikrotsiklov trenirovochnykh nagruzok v podgotovitel'nom periode godichnogo tsikla podgotovki taekvondistov 13–15 let* (Avtoref. dis. ... kand. ped. nauk).
2. Chikin, L. S., & Nevarenko, N. S. (2016). *Fiziologiya sporta*. Sport.
3. Chinkin, A. S., & Nazarenko, A. S. (2016). *Fiziologiya sporta*. Sport.
4. Chinkin, A. S., & Nazarenko, A. S. (2016). *Fiziologiya sporta*. Sport, 60–65.
5. Gundyayeva, L. (2019). Funktsional'noye razvitiye serdechno-sosudistoy sistemy detey i podrostkov, zanimayushchikhsya i ne zanimayushchikhsya sportom. *Teoriya i praktika fizicheskoy kul'tury*, (2), 83.
6. İsmayilov, T., & Cabbarov, B. (2015). *Müəllim-məşqçi hazırlığının pedaqoji-psixoloji xüsusiyyətləri*. Araz nəşriyyatı.

7. Karaulova, L. K., Krasnoperova, N. A., & Rasulov, M. M. (2014). *Fiziologiya fizicheskogo vospitaniya i sporta*. Akademiya.
8. Kuznetsov, A. S., Mustayeva, I. Sh., & Ryabchuk, A. V. (2014). Individualizatsiya trenirovochnykh nagruzok na osnove opredeleniya funktsional'nykh i rezervnykh vozmozhnostey organizma bortsov greko-rimskogo stilya. *Pedagogiko-psixologicheskiye i mediko-biologicheskiye problemy fizicheskoy kul'tury i sporta*, 1(30), 47–54.
9. Kuznechov, V. S. (2018). *Teoriya i praktika fizicheskoy kul'tury*. Akademiya.
10. Mikhaylov, S. S. (2016). *Biokhimiya dvigatel'noy deyatel'nosti: Uchebnik*. Sport.
11. Qurbanov, S. Ə. (2015). *Güləşçilərin çoxillik hazırlıq mərhələsinin pedaqoji məzmunu*. Atra nəşriyyatı.
12. Qurbanov, X. K. (2016). *İdman güləşi*. Araz nəşriyyatı.
13. Solodkov, A. S. (2017). *Fiziologiya cheloveka: Obshchaya, sportivnaya, vozrastnaya*. Uchebnik, 120-130.
14. Solodkov, A. S. (2023). *Fiziologiya cheloveka: Obshchaya, sportivnaya, vozrastnaya*. Olimpiya Press.
15. Yemel'yanov, V. N. (2017). *Lechebnaya fizicheskaya kul'tura i massazh*. GEOTAR-MED.

Daxil oldu: 12.10.2025

Qəbul edildi: 19.03.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/59/52-56>

Dilber Orujova

Nakhchivan State University
<https://orcid.org/0009-0005-0459-9692>
dilber.orucova@ndu.edu.az

Emojis and Visual Elements in English Communication

Abstract

In recent decades, digital communication has undergone a profound transformation due to the widespread use of emojis and other visual elements. These semiotic resources have become integral to English-language communication across social media platforms, messaging applications, and online communities. This article examines the role of emojis and visual elements in English communication from a linguistic and discourse-analytic perspective. It explores their functions in meaning-making, pragmatics, emotion expression, identity construction, and multimodality. The study also considers how emojis interact with written English, how their meanings are negotiated across cultures, and how they influence language change. By analyzing emojis as part of digital discourse, this article demonstrates that visual elements are not merely decorative but serve essential communicative and social functions in contemporary English.

Keywords: *emojis, visual elements, English communication, digital discourse, multimodality*

Dilbər Orucova

Naxçıvan Dövlət Universiteti
<https://orcid.org/0009-0005-0459-9692>
dilber.orucova@ndu.edu.az

İngilis dilində ünsiyyətdə emojilər və vizual elementlər

Xülasə

Son onilliklərdə rəqəmsal ünsiyyət emojilərin və digər vizual elementlərin geniş yayılması nəticəsində köklü şəkildə dəyişmişdir. Bu semiotik vasitələr sosial media platformalarında, mesajlaşma tətbiqlərində və onlayn icmalarda ingilisdilli ünsiyyətin ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir. Bu məqalə emojilərin və vizual elementlərin ingilis dilində ünsiyyətdə rolunu linqvistik və diskurs-analitik baxımdan araşdırır. O, onların mənanın formalaşmasında, pragmatikada, emosiyaların ifadəsində, identiklik quruculuğunda və multimodallıqda funksiyalarını nəzərdən keçirir. Tədqiqat həmçinin emojilərin yazılı ingilis dili ilə necə qarşılıqlı əlaqədə olduğunu, onların mənalılarının müxtəlif mədəniyyətlər arasında necə formalaşdığını və dil dəyişməsinə necə təsir etdiyini araşdırır. Emojiləri rəqəmsal diskursun bir hissəsi kimi təhlil etməklə, bu məqalə göstərir ki, vizual elementlər sadəcə dekorativ deyil, müasir ingilis dilində mühüm kommunikativ və sosial funksiyalar daşıyır.

Açar sözlər: *emojilər, vizual elementlər, ingilis dili ünsiyyəti, rəqəmsal diskurs, multimodallıq*

Introduction

The rapid expansion of digital technologies has reshaped how people communicate in English. Traditional text-based communication has been supplemented—and in some cases transformed—by the use of emojis, GIFs, stickers, images, and other visual elements. Among these, emojis have emerged as one of the most prominent and widely used features of digital interaction. Originally designed as simple pictographs, emojis now function as complex semiotic tools that contribute to meaning, emotion, and interpersonal relations. (Danesi, 2017).

As English serves as the dominant language of global digital communication, the study of emojis and visual elements in English discourse has become increasingly important. (Crystal, 2011).

Emojis appear in both informal and professional contexts, including social media posts, emails, advertising, and online education. This article aims to provide a comprehensive analysis of how emojis and visual elements function in English communication and why they are essential for understanding contemporary language use.

The study of emojis and visual elements is closely connected to the theory of multimodality, which examines how meaning is created through multiple semiotic modes such as text, image, sound, and gesture. (Kress & van Leeuwen, 2006). According to multimodal discourse analysis, communication is rarely purely linguistic; instead, it involves the interaction of various modes that work together to convey meaning.

Research

In digital English communication, written text and visual elements are deeply intertwined. Emojis often complement, modify, or even replace words, creating hybrid forms of expression. (Herring & Dainas, 2017). Digital discourse analysis provides a useful framework for examining how these multimodal resources function within specific social and technological contexts. (Thurlow & Mroczek, 2011).

Although emojis are visual symbols, they perform functions similar to linguistic units. In English communication, emojis can act as nouns, verbs, adjectives, or discourse markers depending on context. (Danesi, 2017). For example, a smiley face emoji may represent happiness, friendliness, or politeness, while a fire emoji may symbolize excellence or excitement.

Emojis also contribute to grammatical and syntactic structures. They may appear at the end of sentences to modify tone, replace punctuation, or signal pragmatic intent. In some cases, entire messages are constructed primarily through emojis, demonstrating their capacity to convey complex meanings without traditional text.

One of the most significant roles of emojis is their pragmatic function. In face-to-face interaction, speakers rely on intonation, facial expressions, and gestures to convey emotions and attitudes. In digital English communication, emojis often compensate for the absence of these cues. (Dresner & Herring, 2010).

Emojis help clarify speaker intention, reduce ambiguity, and manage politeness. For instance, adding a smiling emoji to a request may soften its tone and make it appear more friendly. Similarly, emojis can signal humor, irony, or sarcasm, helping readers interpret messages more accurately.

Emojis play a crucial role in expressing emotions in English digital discourse. Research suggests that emojis enhance emotional expressiveness and contribute to stronger interpersonal connections. (Danesi, 2017). Users frequently rely on emojis to convey feelings that may be difficult to express through words alone.

In English communication, emojis such as hearts, tears, or laughing faces function as emotional amplifiers. This emotional dimension is particularly important in social media interactions and personal messaging.

Emojis and visual elements also serve as markers of identity in English digital communication. Choices regarding emoji use can signal age, gender, cultural background, and group membership. (Barton & Lee, 2013). For example, younger users may favor trendy or playful emojis, while professional contexts may involve more restrained usage.

Online communities often develop shared norms regarding emoji usage. These norms contribute to group cohesion and help distinguish insiders from outsiders. Digital discourse analysis reveals how emojis participate in the construction of social identities and relationships in English-speaking online spaces.

Although emojis are often perceived as universal, their meanings are not fixed. Cultural background, linguistic context, and platform-specific design can influence how emojis are interpreted. In English communication involving international users, emojis may lead to misunderstandings or alternative interpretations. (Crystal, 2011).

For instance, an emoji perceived as positive in one culture may carry negative or ambiguous connotations in another. Understanding these variations is essential for effective communication in global English digital environments.

While emojis are commonly associated with informal communication, they are increasingly used in professional and educational settings. In English emails, workplace chats, and online classrooms, emojis can enhance clarity, express encouragement, and humanize digital interaction. (McCulloch, 2019).

However, the appropriateness of emoji use depends on context, audience, and institutional norms. Overuse or misuse of emojis may be perceived as unprofessional. Analyzing these practices helps define emerging standards of digital etiquette in English communication.

The integration of emojis into English communication reflects broader processes of language change. Emojis influence vocabulary expansion, pragmatic conventions, and even literacy practices. (McCulloch, 2019). Some emojis have become conventionalized, developing relatively stable meanings within English discourse.

As digital communication continues to evolve, new visual elements such as animated emojis, GIFs, and augmented reality symbols are likely to play an even greater role. Future research will need to address how these developments reshape English language use.

An emerging area of research concerns the interaction between emojis and grammatical structure in English digital writing. Emojis increasingly function as substitutes for punctuation marks such as full stops, commas, or exclamation points. A sentence ending with a smiling emoji may replace a period while also conveying friendliness or positive stance. (Danesi, 2017).

In addition, emojis may appear within sentences rather than only at their boundaries. In English digital discourse, users sometimes insert emojis between clauses or after specific lexical items to emphasize meaning. This challenges traditional grammatical boundaries and suggests an expanded notion of grammar in digital contexts.

Politeness plays a central role in English communication, particularly in requests, refusals, and disagreements. In digital environments, emojis help maintain politeness and mitigate face-threatening acts. A single emoji can soften criticism, express gratitude, or signal empathy.

In English workplace communication, emojis are often used strategically to balance professionalism and friendliness. Discourse analysis shows that emoji use aligns with politeness theory by helping users manage interpersonal relations and social harmony. (Dresner & Herring, 2010).

Emoji usage patterns in English communication vary according to gender and age. Younger users tend to use emojis more frequently and creatively, while older users often prefer limited and conventional symbols. Gender-based differences also appear, reflecting broader norms of emotional expression. These patterns highlight the sociolinguistic role of emojis as markers of identity and social behavior in English digital discourse. (Barton & Lee, 2013).

Emoji usage is strongly influenced by the norms and technical affordances of specific digital platforms. On platforms such as Twitter (X), Instagram, WhatsApp, and Slack, emojis fulfill different communicative functions depending on audience, context, and design. Some emojis acquire platform-specific meanings that may not transfer easily across contexts. Digital discourse analysis therefore emphasizes the importance of platform awareness in studying English emoji use. (Thurlow & Mroczek, 2011).

Emojis are widely used in persuasive English-language communication, including advertising, political messaging, and social campaigns. Visual elements attract attention, enhance emotional appeal, and increase message memorability.

However, persuasive emoji use also raises ethical concerns, particularly in political discourse and misinformation. Analyzing emojis critically is essential for understanding their impact on persuasion in digital English media.

Emojis and visual elements are indispensable components of contemporary English communication. Far from being superficial additions, they perform vital linguistic, pragmatic, emotional, and social functions. This article has demonstrated that emojis contribute to meaning-making, identity construction, and interpersonal interaction in digital discourse. Understanding their role is essential for analyzing modern English and for developing effective communication strategies in digital environments.

In contemporary digital communication, emojis can no longer be regarded as mere decorative additions; rather, they have become an integral part of language itself. In environments such as social media platforms, messaging applications, and online forums, the expression of emotions, attitudes, and intentions is often conveyed more clearly and effectively through emojis. By compensating for the limitations of written language, emojis partially fulfill the role of non-verbal communication, helping to bridge gaps that might otherwise lead to misunderstanding.

Furthermore, emojis play an important role in the construction of social identity and personal style. Individuals use emojis not only to express emotions but also to project aspects of their personality and social belonging. The frequent use of certain emojis, for example, may suggest that a person is friendly, expressive, or humorous. In this sense, emojis function as social signals that contribute to how individuals present themselves and are perceived by others in online environments. (McCulloch, 2019).

At the same time, the use and interpretation of emojis are influenced by cultural and contextual differences. A single emoji may carry different meanings across cultures or social groups, leading to potential ambiguity or miscommunication. This dual nature—being both widely recognizable and variably interpreted—makes emojis a complex but fascinating element of modern communication. Effective use of emojis therefore requires an awareness of these differences and sensitivity to context.

Conclusion

Emojis also have a noticeable impact on the evolution of language. Their widespread use has contributed to the emergence of new forms of expression, enriching communication with visual elements. This is particularly evident among younger generations, who tend to use emojis more creatively and frequently. As a result, language is increasingly viewed not as a purely verbal system but as a multimodal form of communication that combines text, visuals, and symbols.

However, the use of emojis in academic and professional contexts remains a subject of debate. In formal writing, emojis are sometimes perceived as inappropriate or unprofessional. Nevertheless, attitudes toward their use are gradually changing. In less formal professional settings, emojis are often employed to soften tone, express empathy, and foster a sense of connection among colleagues. This demonstrates that the function and acceptability of emojis depend largely on the communicative context. (Page, Barton, Unger, & Zappavigna, 2014).

Emojis have become an essential component of modern English and digital communication as a whole. They are not only tools for expressing emotion but also key elements in meaning-making, identity construction, and interpersonal interaction. As technology continues to evolve, it is likely that emojis will become even more sophisticated and more deeply embedded in language use. Therefore, understanding and effectively using emojis is increasingly important for both linguistic analysis and everyday communication. (Jones, Chik, & Hafner, 2015).

Moreover, emojis provide users with creative ways to express themselves. Individuals often develop personalized styles through the consistent use of particular emojis or combinations, which can become part of their digital identity. For instance, frequent use of certain emojis may reflect a person's personality, mood, or even their social affiliations. This is particularly evident among younger generations, who actively use emojis not only to communicate but also to strengthen social bonds and signal group belonging. As a result, emojis play a significant role in shaping how individuals present themselves and are perceived in online spaces. (Barton & Lee, 2013).

Another important aspect of emojis is their pragmatic function in communication. A sentence that appears neutral or even harsh on its own can become friendly or playful when accompanied by an appropriate emoji. (Evans, 2017). New emojis are regularly introduced to reflect a wider range of emotions, identities, and social realities, while the meanings of existing emojis may shift over time. Emerging technologies such as artificial intelligence and augmented reality may further transform how emojis are created and used, potentially making them more interactive and personalized. This ongoing development suggests that emojis will become even more deeply integrated into language practices in the future. (Crystal, 2011).

At the same time, the global nature of emojis means that their interpretation can vary across different cultural contexts. An emoji that conveys a positive or neutral meaning in one culture may be interpreted differently in another. (Tagg, 2015).

In conclusion, emojis are far more than decorative additions to digital text; they are dynamic and multifunctional elements of contemporary communication. Their role in shaping meaning, expressing identity, and facilitating interaction highlights their growing importance in both linguistic research and everyday communication. As digital communication continues to expand, understanding and using emojis effectively will become increasingly essential. (McCulloch, 2019).

References

1. Barton, D., & Lee, C. (2013). *Language online: Investigating digital texts and practices*. Routledge.
2. Crystal, D. (2011). *Internet linguistics: A student guide*. Routledge.
3. Danesi, M. (2017). *The semiotics of emoji*. Bloomsbury.
4. Dresner, E., & Herring, S. C. (2010). Functions of the nonverbal in CMC: Emoticons and illocutionary force. *Communication Theory*, 20(3), 249–268.
5. Evans, V. (2017). *The emoji code: The linguistics behind smiley faces and scaredy cats*. Michael O'Mara Books.
6. Herring, S. C., & Dainas, A. (2017). "Nice picture comment!" Graphicons in Facebook comment threads. In *Proceedings of the Annual Hawaii International Conference on System Sciences (HICSS)*, 2185–2194.
7. Jones, R. H., Chik, A., & Hafner, C. A. (2015). *Discourse and digital practices: Doing discourse analysis in the digital age*. Routledge.
8. Kress, G., & van Leeuwen, T. (2006). *Reading images: The grammar of visual design*. Routledge.
9. McCulloch, G. (2019). *Because internet: Understanding the new rules of language*. Riverhead Books.
10. Page, R., Barton, D., Unger, J. W., & Zappavigna, M. (2014). *Researching language and social media*. London: Routledge.
11. Tagg, C. (2015). *Exploring digital communication: Language in action*. Routledge.
12. Thurlow, C., & Mroczek, K. (2011). *Digital discourse: Language in the new media*. Oxford University Press.

Received: 04.12.2025

Accepted: 10.04.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/59/57-61>

Yegane Babasoy
Nakhchivan State University
PhD student
<https://orcid.org/0009-0008-2318-4056>
babasoy.yegane@gmail.com

The Nature of Nouns in Linguistics: A Structural, Semantic, and Cross-Linguistic Analysis

Abstract

This study investigates the nature of nouns from grammatical, semantic, and cross-linguistic viewpoints, highlighting their fundamental importance in both language and cognition. Nouns are analyzed as linguistic elements that represent entities, ideas, and categories, serving as essential components in meaning construction and interpretation. Based on the structuralist approach of Ferdinand de Saussure, nouns are viewed as signs that link form with meaning within a linguistic system. The research examines how nouns are classified according to grammatical features such as number, case, and syntactic roles, as well as semantic distinctions between concrete and abstract notions. Special emphasis is placed on the contrast between proper and common nouns and their functions in reference and categorization. A cross-linguistic comparison involving Azerbaijani language, English language, Russian language, Turkish language, and Chinese language reveals both shared characteristics and structural variation in noun systems. The results indicate that nouns function not only as grammatical units but also as reflections of cognitive mechanisms and cultural frameworks, playing a significant role in how individuals perceive and organize their understanding of the world.

Keywords: nouns, linguistics, semantics, morphology, cross-linguistic comparison, cognition

Yeganə Babasoy
Naxçıvan Dövlət Universiteti
doktorant
<https://orcid.org/0009-0008-2318-4056>
babasoy.yegane@gmail.com

Dilçilikdə isimlərin təbiəti: Struktur, semantik və dillərarası təhlil

Xülasə

Bu tədqiqat isimlərin təbiətini qrammatik, semantik və dillərarası nöqtəyi-nəzərdən araşdıraraq, onların həm dildə, həm də idrakda əsas əhəmiyyətini vurğulayır. İsimlər varlıqları, ideyaları və kateqoriyaları təmsil edən linqvistik elementlər kimi təhlil edilir, mənanın qurulmasında və şərhində vacib komponentlər kimi xidmət edir. Ferdinand de Saussure-un strukturalist yanaşmasına əsaslanaraq, isimlər dil sistemi daxilində formanı məna ilə əlaqələndirən əlamətlər kimi baxılır. Tədqiqatda isimlərin say, hal və sintaktik rol kimi qrammatik xüsusiyyətlərinə görə necə təsnif edildiyi, konkret və mücərrəd anlayışlar arasında semantik fərqlər araşdırılır. Xüsusi və ümumi isimlər arasındakı ziddiyyətə və onların istinad və təsnifatdakı funksiyalarına xüsusi diqqət yetirilir. Azərbaycan dili, ingilis dili, rus dili, türk dili və çin dilini əhatə edən dillərarası müqayisə isim sistemlərində həm ortaq xüsusiyyətləri, həm də struktur dəyişkənliyini aşkar edir. Nəticələr göstərir ki, isimlər təkcə qrammatik vahidlər kimi deyil, həm də koqnitiv mexanizmlərin və mədəni çərçivələrin əksi kimi fəaliyyət göstərir, fərdlərin dünyanı necə qavraması və dərk etməsində mühüm rol oynayır.

Açar sözlər: isimlər, dilçilik, semantika, morfologiya, dillərarası müqayisə, idrak

Introduction

Nouns represent one of the most essential categories in linguistic theory, serving a central role in expressing reality, structuring concepts, and facilitating human communication. As core lexical elements, nouns denote entities, objects, events, and abstract ideas, forming a fundamental component of both language and cognitive processes. In linguistic research, nouns have been analyzed from multiple perspectives, including their grammatical structure, semantic interpretation, and syntactic function.

The theoretical foundation for the study of nouns can be traced to structural linguistics, particularly the work of Ferdinand de Saussure, who conceptualized language as a system of signs composed of signifiers and signifieds. Within this framework, nouns operate as linguistic signs that link phonetic forms to conceptual meaning. Subsequent developments in modern linguistics have expanded the study of nouns to include morphological, cognitive, and cross-linguistic approaches.

An important aspect of noun analysis involves the distinction between proper and common nouns, which reflects different types of reference-specific versus general-and illustrates the relationship between language and categorization. Furthermore, cross-linguistic research demonstrates that while the functional role of nouns is largely universal, their grammatical expression varies across languages. Agglutinative languages, such as Azerbaijani language and Turkish language, employ extensive suffixation systems, whereas analytic languages, including English language and Chinese language, rely more heavily on word order and functional markers.

This study aims to provide a comprehensive examination of nouns by analyzing their grammatical, semantic, and morphological properties, alongside their variation across diverse linguistic systems. Through this approach, the research highlights that nouns are not merely lexical items but complex units that reflect both the structural organization of language and the conceptual frameworks underlying human thought.

Research

This study adopts a qualitative and comparative linguistic approach to examine the nature and functions of nouns across various languages. The research is primarily theoretical and descriptive, drawing on established frameworks in linguistics, semantics, and language typology.

Initially, a descriptive method is employed to define and classify nouns according to their grammatical, semantic, morphological, and syntactic properties. Next, a comparative cross-linguistic method is applied to investigate how noun categories are realized in different languages, including Azerbaijani language, English language, Russian language, Turkish language, and Chinese language. Additionally, a conceptual and cognitive perspective is incorporated to explore the role of nouns in human thought and categorization. This involves analyzing how nouns represent mental concepts and contribute to the organization of knowledge.

Finally, the study relies on a literature-based analysis, integrating insights from leading linguists and scholars to establish a theoretical foundation. By combining these approaches, the research provides a comprehensive understanding of nouns as both linguistic and cognitive constructs.

Definition of the noun category in linguistics

According to Crystal (2019), nouns are defined in linguistics as words that depict both animate and inanimate entities, occasions, and attributes. Nouns serve as linguistic markers connecting phonological forms to conceptual meanings, according to contemporary structural and cognitive methods, which hold that language is made up of form-meaning pairings (Evans, 2019). Studying a noun's role in the language system, including its structural, semantic, relational, and other characteristics, is part of linguistics. In linguistics, a noun's place entails examining its roles within the language system, its structural and semantic characteristics, and its connections to other language units. Nouns can be classified into the following groups:

1. Grammatically: Nouns are word types that convey things, ideas, and entities. -They have grammatical categories like singular/plurality, gender, case, and number. They are typically employed in sentences as complements and subjects (Aarts, 2018). These grammatical categories are mixed in inflectional languages (Moravcsik, 2017). These categories and their

interactions across languages are further explored by general linguistic theory, which highlights how grammar systems differ while adhering to universal principles (Dixon, 2019).

2. Semantic (meaning): Nouns convey both concrete and abstract ideas. For instance, happiness and anxiety are abstract, whereas doors and people are concrete (Croft & Cruse, 2020).

- door, person - concrete

- fear, happiness - abstract.

- They are divided into semantic fields: personal names, place names, objects, feelings, concepts, etc.

3. Morphologically: Suffixation and other procedures can give nouns different forms (Lieber, 2016). As an illustration, consider the room—rooms—in the room. Noun structure and grammatical relations are also intimately connected to morphosyntax, which explores how form and function interact within language systems (Payne, 2020).

4. Syntactically: - Nouns can function as subject, object, or complement in a sentence. For example: *The boy is reading a book*, where **boy** is the subject (Huddleston & Pullum, 2021). More broadly, nouns typically appear within noun phrases, which serve as the primary units for reference and modification in sentence construction (Rijkhoff, 2021).

5. Nouns make up a significant portion of the lexicon and can have different forms according on their phonological structure (Crystal, 2019).

6. In human cognition, nouns serve as conceptual categories and are crucial for articulating reality and organizing information (Evans, 2019). That is a concept arises in thought and it is named with a noun. As a result, saying “The place of nouns in linguistics” means learning how important and functional a unit they are in terms of the structure and processing of language.

Differences between proper and common nouns

Common nouns are the common names of entities of the same gender (city, country, nation), whereas proper nouns relate to a particular, single entity (London, Arif, Azerbaijan) (Crystal, 2019). Because proper nouns usually convey direct reference whereas common nouns represent broader conceptual groups, this distinction is crucial from a semantic standpoint (Trask & Stockwell, 2017). Grammatically, both types can take plural and possessive forms.

Notebook-notebooks-notebooks’

Anar-Anar’s

Both proper and common nouns can be abstracted.

General, concrete-house, window

General, abstract-hate, thought, love

Particular, concrete-Nakhchivan, Ganja

Particular, abstract-Kuran, Bible (although in physical form, sometimes taken as an idea).

Comparison of noun categories in different languages

Different grammatical systems are used in different languages to express noun categories. For instance, nouns in Turkish and Azerbaijani display rich inflection through suffixes, such as possessive, plural, and case markers (Haspelmath & Sims, 2020). English, on the other hand, depends more on word order and articles to convey grammatical relationships and definiteness (Aarts, 2018).

Cross-linguistic comparison (Azerbaijani, English, Russian, Turkish, Chinese).

Characteristics	Azerbaijani	English	Russian	Turkish	Chinese
Case category	6 cases	There is no case (expressed with prepositions)	6 cases	5 cases	There is no concrete case system
Gender category	-	-	Male, female, neuter gender	-	-
Grammatical plurality	-lar,-lər	-s	-л, -И və s	- lar,-ler	Depends on context

Difference of singularity and plurality	+	+	+	+	There is (but no formal plural suffix)
Used as a subject	+	+	+	+	+
Compatibility of subject and predicate	+(according to person and quantity)	+	+	+	-(word order is important, grammatical consistency is weak)
Proper-common noun distinction	+	+	+	+	+(but sometimes there is no different spelling system)

Main similarities and differences:

Similarities:

- In all these languages, nouns are the main word type that denotes entities and concepts.
- Nouns perform grammatical functions such as subject and object.
- Proper and common nouns are distinguished in most languages.

Main differences

-Case system:

- In Azerbaijani, Russian, Turkish, it is expressed by case suffixes.
- In English and Chinese, there are no cases; meanings are given by prefixes and word order.

-Gender system:

- In Russian, nouns change according to gender (for example: стол (male), книга (female)).
- In other languages (Azerbaijani, Turkish, Chinese, English) there is no gender category.

-Plural expression:

- In some languages (English, Russian), slight plural differences are observed lexically and morphologically.
- In Chinese, there is no independent plural suffix, it is expressed by context and number words.

-Meaning expression:

- Since Chinese is tonal and analytic, the use of nouns is often contextual and structurally dependent.

-Azerbaijani and Turkish are agglutinative languages; suffixes can change the meaning of a noun.

As a result, we obviously see that, although the noun category in different languages is structurally different, it has similar functional roles. This comparison shows that:

- In agglutinative languages (Azerbaijani, Turkish), nouns are rich in case suffixes.
- In inflectional languages (Russian), nouns have both gender, case, and plural categories.
- In analytic languages (English, Chinese), grammatical relations are established more with prefixes and word order.

Languages vary greatly in how they organize noun systems and classify reality, according to cross-linguistic studies (Moravcsik, 2017). For example:

Suffixation is widely used in agglutinative languages (Haspelmath & Sims, 2020).

Word order and functional components are more important in analytical languages (Aarts, 2018).

Several grammatical categories, including gender, number, and case, are combined in inflectional languages (Moravcsik, 2017).

These variations show that although noun categories are universal, many languages have different grammatical realizations of them.

Conclusion

Nouns are complex structures that integrate grammatical, semantic, and cognitive characteristics, as demonstrated by the study of nouns. The way language encodes various forms of reference and classification is reflected in the distinction between proper and common nouns (Trask & Stockwell, 2017).

All languages have nouns, although their grammatical expression differs greatly, according to

cross-linguistic study. Analytical languages like English rely on word order, agglutinative languages like Turkish and Azerbaijani rely on suffixation, and inflectional languages contain several grammatical categories within noun forms (Haspelmath & Sims, 2020; Moravcsik, 2017).

From a cognitive standpoint, nouns are essential to the organization of human knowledge since they represent mental conceptions (Evans, 2019). Nouns can therefore be viewed as dynamic components that link language, cognition, and cultural interpretation.

Overall, the noun category holds a vital position in both linguistic theory and human cognition. Investigating nouns not only deepens our understanding of language systems but also reveals how different cultures and linguistic communities conceptualize the world. Consequently, nouns can be regarded as dynamic and multifunctional elements that connect language, cognition, and cultural meaning.

References

1. Aronoff, M., & Fudeman, K. (2016). *What is morphology?* (2nd ed.). Wiley-Blackwell.
2. Aarts, B. (2018). *English syntax and argumentation* (5th ed.). Palgrave Macmillan.
3. Crystal, D. (2019). *The Cambridge encyclopedia of the English language* (3rd ed.). Cambridge University Press.
4. Croft, W., & Cruse, D. A. (2020). *Cognitive linguistics* (2nd ed.). Cambridge University Press.
5. Haspelmath, M., & Sims, A. (2020). *Understanding morphology* (3rd ed.). Routledge.
6. Huddleston, R., & Pullum, G. K. (2021). *A student's introduction to English grammar* (2nd ed.). Cambridge University Press.
7. Evans, V. (2019). *Cognitive linguistics: A complete guide* (2nd ed.). Edinburgh University Press.
8. Moravcsik, E. A. (2017). *Introducing language typology*. Cambridge University Press.
9. Trask, R. L., & Stockwell, P. (2017). *Language and linguistics: The key concepts* (3rd ed.). Routledge.
10. Lieber, R. (2016). *Introducing morphology* (2nd ed.). Cambridge University Press.
11. Payne, T. E. (2020). *Describing morphosyntax: A guide for field linguists* (2nd ed.). Cambridge University Press.
12. Dixon, R. M. W. (2019). *Basic linguistic theory volume 4: Further grammatical topics*. Oxford University Press.
13. Rijkhoff, J. (2021). *The noun phrase* (2nd ed.). Oxford University Press.

Received: 21.11.2025

Accepted: 08.03.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/59/62-67>

Arif İbrahimli

Azərbaycan İdman Akademiyası
<https://orcid.org/0009-0005-3768-9491>
arif.ibrahimli@sport.edu.az

Kənan Qocayev

Azərbaycan İdman Akademiyası
<https://orcid.org/0009-0007-9063-7126>
kanan.gocayev.2024@sport.edu.az

Gənc futbolçularda aparılan məşq proseslərində istifadə edilən metod, vasitə və prinsiplərin ümumi xarakteristikası

Xülasə

Çoxillik məşq prosesi futbolçunun fiziki, texniki və taktiki inkişafını sistemli şəkildə təmin edən ardıcıl mərhələlərdən ibarətdir və bu mərhələlər bir-birini məntiqi ardıcılıqla əvəz edərək ümumi hazırlıq səviyyəsinin yüksəldilməsinə xidmət edir. Hər bir mərhələnin özünəməxsus məqsəd və vəzifələri mövcuddur və bu məqsədlər futbolçunun yaş xüsusiyyətləri, fiziki hazırlıq səviyyəsi və fərdi qabiliyyətləri nəzərə alınmaqla müəyyən edilir. Futbolda qəbul edilən yüklərin həcmi kifayət qədər böyük olduğuna görə, bu yüklərin düzgün planlaşdırılması və mərhələli şəkildə artırılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Yük artımı qısa müddətdə deyil, bir neçə il ərzində tədricən və elmi əsaslarla həyata keçirilməli, orqanizmin adaptasiya imkanları nəzərə alınmalıdır.

İllik məşq silsiləsində sürət və texniki hazırlığın təkmilləşdirilməsi fasiləsiz proses kimi təşkil olunmalı, bu istiqamətdə işlər mövsümün bütün dövrlərində davam etdirilməlidir. Xüsusilə futbol kimi dinamik idman növündə sürət, çeviklik və texniki bacarıqların paralel inkişafı yüksək nəticələrin əldə olunmasında mühüm rol oynayır. Qaçış texnikasının düzgün mənimsənilməsi və sürət keyfiyyətlərinin inkişafı yalnız müəyyən dövrlərlə məhdudlaşdırılmamalı, hazırlığın bütün mərhələlərində sistemli şəkildə tətbiq edilməlidir. Bu yanaşma futbolçunun həm fərdi ustalığının, həm də komanda daxilində effektiv fəaliyyətinin təmin olunmasına şərait yaradır.

Beləliklə, çoxillik məşq prosesinin düzgün qurulması, yüklərin optimal bölüşdürülməsi və texniki-sürət hazırlığının fasiləsiz inkişafı futbolçunun peşəkar səviyyəyə yüksəlməsinin əsas şərtlərindən biridir.

Açar sözlər: *metod və vasitələr, texnika, taktika, fiziki hazırlıq, məşq, hərəkət keyfiyyətlər, məşqin prinsipləri*

Arif İbrahimli

Azerbaijan Sports Academy
<https://orcid.org/0009-0005-3768-9491>
arif.ibrahimli@sport.edu.az

Kenan Gocayev

Azerbaijan Sports Academy
<https://orcid.org/0009-0007-9063-7126>
kanan.gocayev.2024@sport.edu.az

General Characteristics of Methods, Means, and Principles Used in the Training Process of Young Football Players

Abstract

The long-term training process consists of a sequence of interconnected stages that systematically ensure the physical, technical, and tactical development of a football player. These stages logically replace one another and contribute to the overall improvement of performance.

Each stage has its own specific goals and objectives, which are determined by taking into account the athlete's age characteristics, level of physical fitness, and individual abilities. Since the volume of training loads in football is quite high, their proper planning and gradual increase are of particular importance. The increase in load should not be implemented over a short period, but gradually over several years, based on scientific principles and considering the adaptive capabilities of the organism.

Within the annual training cycle, the improvement of speed and technical skills should be organized as a continuous process and maintained throughout all periods of the season. In such a dynamic sport as football, the parallel development of speed, agility, and technical skills plays a crucial role in achieving high performance. The acquisition of proper running technique and the development of speed qualities should not be limited to specific periods but should be systematically implemented at all stages of training. This approach contributes both to the individual mastery of the player and to effective performance within a team.

Thus, the proper organization of the long-term training process, the optimal distribution of training loads, and the continuous development of technical and speed-related skills are the main conditions for reaching a professional level in football.

Keywords: *methods and means, technique, tactics, physical training, training process, motor qualities, training principles*

Giriş

Gənc futbolçularla aparılan məşq proseslərində yerinə yetiriləcək əsas vəzifələr yarış fəaliyyətlərində yüksək idman nəticələrinə nail olmaq üçün məşğul olanların fiziki, texniki, taktiki və psixoloji hazırlıqlarının təmin edilməsindən ibarətdir. Bu vəzifələrin yerinə yetirilməsi idman məşqinin spesifik məqsədlərinin həll edilməsi üçün nəzərdə tutulur (Əliyev, İbrahimli, s. 207; Əliyev, Əlibəyova, s. 294-295).

Gənc futbolçularla keçirilən məşq proseslərində ən müxtəlif vəzifələr həll edilir:

- Futbolun texnika və taktikasının mənimsənilməsi;
- Futbolçuların oyun fəaliyyəti üçün lazım olan hərəki qabiliyyətləri optimal səviyyədə inkişaf etdirməklə orqanizmin funksional imkanlarının təkmilləşdirilməsi;
- Yarış fəaliyyəti üçün zəruri olan iradi-mənəvi keyfiyyətlərin tərbiyə edilməsi;
- Yüksək səviyyəli xüsusi psixoloji hazırlığın təmin edilməsi;
- Məşq və yarış fəaliyyətlərinin uğurla həyata keçirilməsi üçün lazım olan nəzəri biliklərin və oyun təcrübəsinin mənimsənilməsi;
- Yarış fəaliyyətində müxtəlif qabiliyyətlərin yüksək səviyyədə təzahür etmələri üçün təkmilləşmə işlərinin kompleks şəkildə yerinə yetirilməsi.

Futbol məşqinin əsas istiqamətləri bilavasitə yuxarıda qeyd edilən vəzifələrlə müəyyən edilir. Daha konkret olan vəzifələr isə ayrı-ayrı hazırlıq növlərində əks etdirilir (Əliyev, & Alışov, 2023, s. 18-25).

Tədqiqat

Gənc futbolçuların yarış fəaliyyətini yüksək səviyyədə həyata keçirilmələri üçün ilk növbədə onlar futbolla bağlı xüsusi bilik, bacarıq və vərdişlərə yiyələnmişdirlər. Futbol oyunu ilə əlaqədar olan biliklərin əsasını fiziki qabiliyyətləri inkişaf etdirməklə müvafiq texniki və taktiki fəaliyyətlərin həyata keçirilməsi təşkil edir (Aliyev, Aliyev, & Alibekova, 2019, 231-244; Aliyev, 2019, s. 175-184). Bilik gənc futbolçuların məşq prosesində idrak və praktik fəaliyyətlərinin həyata keçirilməsi üçün ən səmərəli təsir vasitəsi hesab olunur. Futbolçuların hərəki fəaliyyətlərini şüurun üstünlük təşkil etməsi ilə qeyri-avtomatik şəkildə yerinə yetirilməsi bacarıq kimi xarakterizə edilir. Bacarıqların əsas xarakterik əlaməti onun qeyri-stabil olması və hərəkətləri yerinə yetirərkən qənaətin olmamasından ibarətdir. Futbol hərəkətlərinə aid olan bacarıqların çoxlu sayda təkrar edilməsi nəticəsində onlar tədricən vərdişə çevrilirlər (Aliyev, Aliyev, Alibekova, & Gadzhiev, 2019, s. 64-67). Vərdişlərin əsas əlamətləri hərəkətlərin avtomatik qaydada idarə edilməsi, şüurun ikinci plana keçməsi və lüzumsuz gərginliyin olmamasından ibarətdir. Övvəllər mənimsənilmiş bacarıq və vərdişlərin əsasında isə yüksək səviyyəli hərəki bacarıqlar formalaşır. Bu bacarığın əsasını

futbolçunun dəyişən şəraitlərdə yeni hərəkəti vəzifənin müstəqil qaydada həll etməsi təşkil edir. Futbol oyununda yüksək səviyyəli hərəkəti bacarığın təzahür etməsi bilavasitə oyunçuların intellektual fəaliyyəti ilə bağlıdır. Faktiki olaraq futbol üzrə aparılan məşq proseslərinin son məqsədi yüksək səviyyəli hərəkəti bacarıqların mənimsənilməsindən ibarətdir (Gaynullin, 2019, 60-62; Isayev, 2016, s. 531).

Texniki hazırlıq futbolçuların hərəkət tenikasının təliminə və təkmilləşməsi istiqamətinə yönəldilən prosesdir. Bu prosesin əsasını futbolçunun öz psixofizioloji imkanlarından səmərəli şəkildə istifadə etməklə hər hansı bir hərəkət fəaliyyətinin yerinə yetirilmə üsulu təşkil edir. Futbolçuların hərəkət texnikasının təzahür olunmasında ən çox sürət, qüvvə və dözümlülük qabiliyyətlərindən istifadə olunur. Futbolçunun texniki hazırlığı oyun hərəkətlərini düzgün yerinə yetirməsi ilə xarakterizə edilir. Texniki hazırlığın səviyyəsinin kifayət qədər olması texniki ustalığı adlanır (Guba, 2016, s. 330; Nikolayev, 2017, s. 104; Ozerov, 2019, s. 11-13). Futbolçunun texniki hazırlığı bir neçə meyarla ölçülür:

- Texnikanın həcmi – futbolçunun yerinə yetirdiyi texniki fəndlərin sayı.

- Texnikanın çoxcəhətli olması – texniki fəndlərin müxtəlifliyi. Oyun prosesində müxtəlif fəndlərin istifadə olunması.

Çoxlu sayda müxtəlif hərəkəti bacarıqların olması futbolçunun texniki təkmilləşməsinin səmərəli olması üçün zəmin yaradır. Futbolla bağlı hərəkəti bacarıqların çoxlu sayda təkrar edilməsi nəticəsində bacarıqlar tədricən vərdişə çevrilməyə başlayır. Futbolçuların texniki hazırlığında əsas məsələ texnikanın nəticəsi, səmərəli olması, sabitliyi, variativliyi və qənaətliyi olmasıdır (Kuchin, Stogov, Nenenko, & Chernitsyna, 2019; Mavliyev, Valiakhlitov, Yenikeev, Nazarenko, & Kononov, 2018, s. 150-153). Texniki hazırlığın əsas vasitələri ümumi hazırlıq, xüsusi hazırlıq və yarış hərəkətləri hesab olunur. Futbol texnikası iki əsas bölmədən ibarətdir: hücum texnikası və müdafiə texnikası. Bu proseslər irəliləmələrdən, tullanmalardan, topu saxlamaqdan və ötürməkdən, topa zərbə endirməkdən, topu qəbul etməkdən və digər təmrinlərdən ibarətdir.

Gənc futbolçuların texniki hazırlığının təmin edilməsi və daha təkmilləşdirilməsi üçün əsasən spesifik xarakter daşıyan oyun, yarış və hərəkətlərin ciddi qaydada reqlamentləşdirilməsi metodlarından istifadə olunur. Bu metodlardan istifadə etməklə futbol texnikasının öyrədilməsi ilə bağlı konkret vəzifələr həll edilir (Denisenko, & Smetankina, 2018, s. 24-27; Chikov, Medvedev, & Chikova, 2019, s. 18-20). Futbol məşqlərində təlimin spesifik metodları ilə yanaşı müəyyən qədər ümumi pedaqoji metodlardan da istifadə oluna bilər. Çünki spesifik metodların mahiyyəti bilavasitə söz əyani mənimsəmə metodlarından istifadə etməklə izah edilir. Futbol məşğələlərində texniki hazırlığın həyata keçirilməsi üçün əsas metodiki istiqamət hərəkətlərin ciddi qaydada reqlamentləşdirilməsi hesab olunur. Bu metodun əsas mahiyyəti hərəkətin müəyyən edilmiş formada və qəbul ediləcək yüklərin dəqiq olmasından ibarətdir.

Hərəkətlərin ciddi şəkildə reqlamentləşdirilməsi metodları böyük pedaqoji imkanlara malikdirlər. Bu üsuldən istifadə etməklə hərəkət fəaliyyətlərinin ciddi proqram əsasında həyata keçirilməsi, həcm və intensivliyin tənzimlənməsi və istirahət intervalının dəqiqliklə dozalaşdırılması kimi vacib vəzifələr həll edilir. Hərəkətlərin ciddi şəkildə reqlamentləşdirilməsi metodları iki qrupa bölünür: hərəkət fəaliyyətlərinin təlimi və fiziki keyfiyyətlərinin tərbiyə olunması metodları. Hərəkət fəaliyyətlərinin təlimi metodlarına hərəkətlərin bütöv şəkildə yerinə yetirilməsi, hərəkətlərin hissələr üzrə öyrənilməsi və hərəkətlərin bir-birlərinə birləşdirilməsi aiddir.

Hərəkətlərin bütöv şəkildə yerinə yetirilməsi təlimin istənilən mərhələsində tətbiq edilə bilər. Bu metodun mahiyyəti hərəkəti fəaliyyət texnikasının hissələrə ayırmadan öyrənilməsindən ibarətdir. Bu metodla əsasən mürəkkəb hərəkət texnikası öyrənilir. Məsələn, qaşış, tullanmalar, topu qapıya doğru vurmaq, topa zərbə endirmək və s. Bəzən bu metoddan istifadə etməklə hərəkətlərin ayrı-ayrı faza və elementləri də öyrənilir. Bu metodun çatışmayan cəhəti hərəkətlərin faza və elementlərinin çətinliklə nəzarət edilməsi hesab olunur. Bu zaman düzgün olmayan hərəkət texnikası vərdiş halına düşdükdən sonra onun tərgidilməsi çətin olur. Belə hallarda hərəkət texnikasının hissələrə bölməklə öyrənilməsinə daha çox üstünlük verilir.

Hərəkətlərin hissələrə bölməklə öyrənilməsi əsasən təlimin ilkin mərhələsində tətbiq edilir. Bu metodun mahiyyəti əvvəlcə hərəkətlərin ayrı-ayrı faza və elementlərinin öyrənilməsindən və sonra onları birləşdirərək tam şəkildə yerinə yetirilməsindən ibarətdir. Bu metodu tətbiq edərkən bəzi

qaydaların əməl edilməsi; zəruridir: əvvəlcə hərəkət bütöv şəkildə icra edilməli və sonra lazım gələrsə zəif icra olunan hissələr dərinədən mənimsənilməlidir; hərəkətləri hissələrə ayırarkən onun elementləri arasında az əlaqə olmalıdır; hərəkətin elementlərini mümkün qədər tez öyrənmək lazımdır; ayrılmış elementlər mümkün qədər müxtəlif variantlarla öyrənilməlidir. Belə olduqda elementlər asanlıqla birləşdirilir. Bu metodun çatışmayan cəhəti odur ki, bəzən ayrılıqda öyrənilən elementlərin bütöv hərəkət fəaliyyəti şəklində birləşdirilməsi mümkün olmur.

Hərəkətlərin bir-birinə birləşdirilməsi əsasən öyrənilən hərəkət fəaliyyətlərinin təkmilləşdirilməsi prosesində istifadə edilir. Bu metodun əsasını hərəkəti daha keyfiyyətlə yerinə yetirməklə yüksək nəticələrin əldə edilməsi təşkil edir. Onun mahiyyəti hərəkəti fəaliyyət texnikasının təkmilləşdirilməsinin fiziki səylərin artması şəraitində baş verməsindən ibarətdir. Məsələn, futbolçu məşq zamanı xüsusi yüklə birlikdə qaçır, tullanır və s. Bu zaman hərəkət texnikasının təkmilləşməsi ilə yanaşı fiziki qabiliyyətlərin inkişafı da baş verir. Hərəkət texnikasını bu metoddan istifadə etməklə təkmilləşdirən zaman əsas diqqət hərəkətlərin elementlərinin düzgün icra edilməsinə verilməlidir. Çünki hərəkətin düzgün icra edilməsi vərdiş halına keçdikdən sonra onun tərgidilməsi çətinliklə həyata keçirilir.

İllik məşq prosesinin hazırlıq mərhələsində gənc futbolçuların texniki hazırlığın təmin edilməsi üçün ən çox istifadə edilən metodlardan biri də oyun metodudur. Oyun metodunun mahiyyəti hərəkət fəaliyyətinin məzmununu və müəyyən qaydalar əsasında təşkil edilməsindən ibarətdir. Oyun metodunu tətbiq edərkən futbolçuların texniki hazırlığı ilə yanaşı təlim-tərbiyə və sağlamlaşdırıcı vəzifələri də həll edilir. Oyun metodunun bir neçə özünə məxsus metodiki xüsusiyyətləri var:

1) Oyun metodu futbolçuların fiziki qabiliyyətlərini hərtərəfli və kompleks şəkildə inkişaf etdirməklə hərəkəti bacarıq və vərdişlərin təkmilləşməsinə təmin edir; yaranmış vəziyyətdən asılı olaraq oyun metodundan istifadə etməklə hərəkət texnikasında yaranan hər hansı bir qüsurun aradan qaldırılması da həyata keçirilə bilər;

2) Oyun proseslərində olan rəqabət elementləri gənc futbolçuların texniki hazırlıqlarının təkmilləşdirilməsi üçün əlverişli imkanlar yaradır;

3) Oyun zamanı məqsədə nail olmaq üçün müxtəlif üsulların olması gənc futbolçularda müstəqillik, təşəbbüskarlıq, yaradıcılıq, məqsədyönlülük və digər şəxsiyyət dəyərlərinin formalaşmasına müsbət təsirlər göstərir.

4) Oyun prosesində olan emosionallıq və cazibədarlıq yeniyetmə və gənclərin futbolda olan maraqlarını daha da artırır.

Oyun metodunda olan əsas çatışmayan cəhət verilən yüklərin çətinliklə dozalaşdırılması hesab olunur. Oyun metodu ilə aparılan təlim-məşq proseslərində yeni hərəkətlərin öyrənilməsi imkanları da məhduddur.

Futbol məşğələlərində ən çox tətbiq edilən metodlardan biri də yarış metodudur. Bu metodun əsas mahiyyəti hərəkətlərin yarış formasında yerinə yetirilməsindən ibarətdir. Adətə, məşğələni yarış formasında təşkil edərkən məşğul olanların hazırlıq səviyyəsi daha tez yüklənir. Yarış metodu ilə aparılan məşqlərdə əsas vəzifə məşğul olanların yarış hərəkətlərini daha yaxşı mənimsəməsinin həyata keçirilməsidir. Yarış metodunun əsasını iradi-mənəvi və fiziki keyfiyyətləri inkişaf etdirməklə bacarıq və vərdişlərin təkmilləşdirilməsi təşkil edir. Yarış metodu ilə aparılan təlim məşğələlərində yükün dozalaşdırılması üçün imkanlar məhduddur. Bu məsələni məşqçi oyundan əvvəl təlimatlar verməklə müəyyən qədər həll edə bilər. Yarış metodu qalıbları müəyyən etməklə oyunçuları qiymətləndirmək üçün ən səmərəli üsul hesab olunur.

Oyun və yarış metodlarını tətbiq edərkən istər-istəməz söz metodlarından da istifadə olunur. Futbol məşğələlərində müəyyən hərəkət fəaliyyətinin təsvir edilməsi; hər hansı bir məsələnin izah edilməsi; oyunun təhlili, komanda və tapşırıqların verilməsi və digər məsələlər bilavasitə söz metodundan istifadə etməklə həll olunur. Futbolçularla aparılan təlim prosesində söz metodları ilə yanaşı əyaniliyin təmin edilməsi metodlarından da istifadə edilir. Futbol məşğələlərində əyaniliyin təmin edilməsi əsasən görmə, eşitmə və hərəkət vasitəsi ilə yerinə yetirilir. Əyaniliyin təmin edilməsi vasitəli və vasitəsiz üsullarla yerinə yetirilə bilər.

Əyaniliyin vasitəsiz formada yerinə yetirilməsi üsulu məşğul olanlarda futbol hərəkətlərinin yerinə yetirilmə texnikası ilə bağlı düzgün təsəvvürün yaradılması üçün nəzərdə tutulur. Məşqçi

tərəfindən hər hansı bir futbol hərəkətinin göstərilməsi həmişə sözdən istifadə etmək metodu ilə parallel qaydada həyata keçirilməlidir. Bu, hərəkətləri mexaniki qaydada təqlid etməyin qarşısını almaq üçün ən səmərəli üsuldur. Təlim zamanı hərəkətləri göstərəkən onun müşahidə edilməsi üçün əlverişli şərait yaradılmalıdır. İlk növbədə hərəkəti göstərən və onu müşahidə edənlərin arasında optimal məsafə olmalı və hərəkət müxtəlif templərlə yerinə yetirilməlidir. Müasir dövrdə əyaniliyin vasitələri formada yerinə yetirilməsi əsasən videofilm və əyani vasitələrdən istifadə etməklə həyata keçirilir.

Nəticə

Gənc futbolçuların fiziki, texniki, taktiki və psixoloji hazırlıqlarını təmin etməklə müəyyən nailiyyətlərin əldə edilməsi üçün ən müxtəlif vasitələrdən istifadə oluna bilər. Futbolçuların hətərəfli hazırlığının təmin edilməsi üçün əsas vasitələr məxsusi yarış hərəkətləri hesab olunur. Çünki məşqin əsas vəzifələri bilavasitə məxsusi yarış hərəkətlərini istifadə etməklə təmin edilir. Futbol oyununda həm yarış həm də hazırlayıcı hərəkətlər tətbiq olunur. Hazırlayıcı hərəkətlər də öz növbəsində xüsusi hazırlayıcı və ümumi hazırlayıcı hərəkətlərə ayrılır. Bunlarla yanaşı futbol məşqlərində ümumpedaqoji vasitələrdən də istifadədən də istifadə edilir. Bu vasitələrin əsasını müxtəlif hərəkət kompleksləri təşkil edir.

Futbolda mövcud olan mübarizə prosesləri bilavasitə yarış hərəkətlərinin vasitəsi ilə həyata keçirilir. Bu hərəkətlər məxsusi yarış hərəkətləri və yarış hərəkətlərinin məşq forması kimi xarakterizə olunurlar. Məxsusi yarış hərəkətləri yarış qaydalarına tam uyğun olan real mübarizəsi şəraitində yerinə yetirilir. Məşq hərəkətləri quruluşuna görə yarış hərəkətlərinə uyğun olsalar da onların icra edilməsinin forma və rejimi fərqli olur. Onlar bir növ məxsusi yarış hərəkətlərinin model forması kimi xarakterizə olunurlar. Futbol hərəkətlərinin

Ədəbiyyat

1. Aliyev, I. S. (2019). Fizicheskaya rabotosposobnost' futbolistov, igrayushchikh v razlichnykh amplyakh. In *Nauchnyy al'manakh: Materialy mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii "Sovremennoye obshchestvo, obrazovaniye i nauka"*. Tambov, Russia, 175–184.
2. Aliyev, İ. S., & Alışov, N. E. (2023). Müasir futbolda qapıçıların texniki hazırlığının təlim və təkmilləşdirilməsinin tədqiqi. *Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi və İdman Akademiyasının Elmi Xəbərləri*, 5(1), 18–25.
3. Aliyev, İ. S., & İbrahimli, A. M. (2024). *Futbol məşğələlərinin yeniyetmələrin fiziki inkişafına və funksional imkanlarının formalaşmasına təsiri*.
4. Aliyev, İ. S., Əlibəyova, S. A., & Əzələ, S. S. (2018). Əzələ fəaliyyətinə 13–15 yaşlı futbolçuların orqanizminin fizioloji sistemlərinin adaptasiyası. In *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illik yubileyinə həsr olunmuş Biologiyanın Müasir Problemləri Respublika Elmi Konfransının materialları*, 294–295.
5. Aliyev, S. A., Aliyev, I. S., & Alibekova, S. S. (2019). Issledovaniye dinamiki pokazateley skorostnykh kachestv u futbolistov 12–14 let. In *Nauchnyy al'manakh: Materialy mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii "Perspektivy razvitiya nauki i obrazovaniya"*. Tambov, Russia, 231–244.
6. Aliyev, S. A., Aliyev, I. S., Alibekova, S. S., & Gadzhiyev, A. M. (2019). Issledovaniye adaptatsii funktsional'nogo sostoyaniya kardiorespiratornoy sistemy 13–15-letnikh futbolistov k fizicheskim nagruzkam. In *Sbornik konferentsii "Zdorov'ye natsii i usovershenstvovaniye fizkul'turno-sportivnogo obrazovaniya"*, 64–67.
7. Chikov, A. Y., Medvedev, D. S., & Chikova, S. N. (2019). Otsenka limitiruyushchikh faktorov pri vypolnenii kratkovremennykh rabot maksimal'noy moshchnosti. *Teoriya i praktika fizicheskoy kul'tury*, (4), 18–20.
8. Denisenko, D. S., & Smetankina, K. S. (2018). Osobennosti razvitiya fizicheskikh kachestv yunykh futbolistov (na primere skorostno-silovoy podgotovki). In *Sovremennyy futbol: sostoyaniye, problemy, innovatsii i perspektivy razvitiya*. Povolzhskaya GAFKSiT, 24-27.

9. Gaynullin, R. A., Isayev, A. P., & Abzalilov, R. Y. (2019). Morfofunktional'noye sostoyaniye i fizicheskaya podgotovlennost' studentov s razlichnymi total'nymi razmerami tela i dvigatel'noy aktivnost'yu. *Teoriya i praktika fizicheskoy kul'tury*, (3), 60–62.
10. Guba, V. P., & Marinich, V. V. (2016). *Teoriya i metodika sovremennykh sportivnykh issledovaniy*. Sport.
11. Isayev, A. P., Rybakov, V. V., & Erlikh, V. V. (2016). *Individualizatsiya sportivnoy podgotovki: sostoyaniye, problemy i perspektivnyye resheniya*. YUUrGU.
12. Kuchin, R. V., Stogov, M. V., Nenenko, N. D., & Chernitsyna, N. P. (2019). Dvigatel'naya aktivnost' kak effektivnoye sredstvo preduprezhdeniya narusheniya mineralizatsii kosti u devushek. *Teoriya i praktika fizicheskoy kul'tury*, (1), 41–43.
13. Mavliyev, F. A., Valiakhlitov, A. K., Yenikeyev, S. R., Nazarenko, A. S., & Konovalov, I. Y. (2018). Pokazateli aerobnoy rabotosposobnosti u sportsmenov igrovykh vidov sporta. *Uchenyye zapiski universiteta im. P. F. Lesgafta*, 1(155), 150–153.
14. Nikolayev, P. P., & Nikolayeva, I. V. (2017). Interval'nyy analiz model'nykh morfofunktional'nykh kharakteristik devushek. *Teoriya i praktika fizicheskoy kul'tury*, (9), 104.
15. Ozerov, V. P., Tarasova, O. Y., Tarasov, P. V., & Shefgetov, O. I. (2019). Psikhodiagnostika i razvitiye psixomotornykh sposobnostey molodezhi. *Teoriya i praktika fizicheskoy kul'tury*, (1), 11–13.

Daxil oldu: 21.10.2025

Qəbul edildi: 06.02.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/59/68-71>

Ülviyyə Quluzadə

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
<https://orcid.org/0009-0003-6072-0050>
ulviyye.quluzade@adpu.edu.az

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin dövlət quruculuğu prosesində Fətəli xan Xoyskinin rolu

Xülasə

Məqalədə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti tarixində Fətəli xan Xoyski dövlət quruculuğunun əsas simalarından biri kimi təqdim olunur və onun dövlət quruculuğu prosesində tarixi rolu təhlil olunur. Fətəli xan Xoyskinin 1918-ci mayın 28-də istiqlalın elan edilməsindən sonra yaradılan ilk hökumətin başçısı olmuş, sonrakı mərhələlərdə isə daxili idarəetmə, hüquqi institutların formalaşdırılması, parlamentli idarəçilik modelinin tətbiqi və xarici siyasət kursunun müəyyənləşdirilməsi istiqamətində mühüm fəaliyyət göstərməsi izah olunur.

Məqalədə həmçinin Fətəli xan Xoyskinin rolunun yalnız ilk baş nazir kimi deyil, həm də böhranlı şəraitdə dövlət aparatını təşkil edən, siyasi sabitlik yaratmağa çalışan, hökumət - parlament münasibətlərində məsuliyyət prinsipini tətbiq edən və Xalq Cümhuriyyətinin beynəlxalq aləmdə tanınması xidmət edən siyasi xadim kimi qiymətləndirilməsi göstərilir. Buna görə də onun fəaliyyəti Azərbaycan milli dövlətçilik tarixində yalnız bir hökumət rəhbərinin fəaliyyəti deyil, müstəqil dövlət ənənəsinin təməl mərhələsi kimi dəyərləndirilməlidir.

Açar sözlər: dövlət quruculuğu, parlamentli respublika, milli hökumət, istiqlal, diplomatiya, siyasi liderlik

Ulviyyə Guluzadə

Azerbaijan State Pedagogical University
<https://orcid.org/0009-0003-6072-0050>
ulviyye.quluzade@adpu.edu.az

The Role of Fatali Khan Khoyski in the State-Building Process of the Azerbaijan Democratic Republic

Abstract

The article presents Fatali Khan Khoyski as one of the main figures of state building in the history of the Azerbaijan Democratic Republic and analyzes his historical role in the state building process. Fatali Khan Khoyski was the head of the first government formed after the declaration of independence on May 28, 1918, and in the subsequent stages he played an important role in the formation of internal governance, legal institutions, the application of the parliamentary governance model and the determination of the foreign policy course.

The article also assesses the role of Fatali Khan Khoyski not only as the first prime minister, but also as a political figure who organized the state apparatus in crisis conditions, tried to create political stability, applied the principle of responsibility in government - parliamentary relations and served to promote the recognition of the Democratic Republic in the international community. Therefore, his activities should be assessed not only as the activities of a government leader in the history of Azerbaijani national statehood, but also as a fundamental stage of the independent state tradition.

Keywords: state-building, parliamentary republic, national government, independence, diplomacy, political leadership

Giriş

1918–1920-ci illərdə mövcud olmuş Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Azərbaycan xalqının müasir dövlətçilik tarixində ilk müstəqil respublika təcrübəsi olmaqla yanaşı, müsəlman Şərqiində ilk parlamentli demokratik respublika kimi də tarixi əhəmiyyət daşıyır. Bu dövlətin yaranması təkcə istiqlal aktının qəbulu ilə məhdudlaşmırdı; onun davamlı fəaliyyət göstərə bilməsi üçün hökumət, qanunvericilik, idarəetmə, diplomatiya, təhlükəsizlik və legitim siyasi hakimiyyət mexanizmlərinin qısa müddətdə formalaşdırılması tələb olunurdu. Məhz bu mürəkkəb və ziddiyyətli şəraitdə Fətəli xan Xoyski Azərbaycan dövlət quruculuğunun aparıcı fiqurlarından biri kimi önə çıxdı (Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti: I cild, 1998, s. 976).

Fətəli xan İsgəndər xan oğlu Xoyski 1875-ci ildə Şəkiddə anadan olmuş, Gəncə klassik gimnaziyasında və Moskva Universitetinin hüquq fakültəsində təhsil almış, hüquqşünas kimi formalaşmış, eyni zamanda imperiya dövründə siyasi təcrübə qazanmış ziyalı-siyasətçilər nəslinə mənsub olmuşdur. O, hüquqi düşüncə tərzinə, inzibati idarəçilik bacarığına və siyasi qərarvermə təcrübəsinə malik bir dövlət xadimi idi. Məhz bu hazırlıq onun AXC dövründə üzərinə düşən ağır missiyanı yerinə yetirməsinə imkan verdi (Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti: II cild, 1998, s. 992).

Fətəli xan Xoyskinin tarixi əhəmiyyəti ondadır ki, o, istiqlal ideyasını dövlət institutuna çevirən siyasi xadimlərdən biri olmuşdur. O, İstiqlal Bəyannaməsini imzalayanlar sırasında yer almış, Milli Şuranın fəal üzvü olmuş və istiqlalından dərhal sonra ilk hökumətin formalaşdırılması və idarə olunması vəzifəsini üzərinə götürmüşdür. Buna görə də Xoyskinin fəaliyyəti yalnız tərcümeyi-hal faktı kimi deyil, Azərbaycan dövlətçiliyinin ilkin konstruksiyasının formalaşmasında praktik liderlik nümunəsi kimi araşdırılmalıdır (Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, 1998, s. 298).

Tədqiqat

1918-ci il mayın 28-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti elan edildikdən sonra Fətəli xan Xoyski ilk Nazirlər Şurasının sədri və daxili işlər naziri təyin edildi. Bu, təsadüfi seçim deyildi. Çünki həmin məqamda Azərbaycan siyasi elitası qarşısında duran əsas vəzifə istiqlal ideyasını operativ idarəetmə mexanizminə çevirmək idi. Xoyski ilk kabinetin təşkili ilə dövlət hakimiyyətinin faktiki fəaliyyətə başlamasını təmin etdi. O, hökumətin tərkibini formalaşdırdı, səlahiyyət bölgüsünü müəyyənləşdirdi və yeni yaranan dövlətin icraedici dayaqlarını qurmağa başladı (Bünyadov, 1997, s. 44).

AXC yarananda Bakı şəhəri bolşevik-daşnak qüvvələrinin nəzarəti altında olduğuna görə hökumət əvvəlcə Tiflisdən Gəncəyə köçdü. Rəsmi mənbələrə görə Azərbaycan hökuməti 1918-ci il iyunun 16-da Gəncəyə gəldi və bu mərhələdə Gəncə müvəqqəti paytaxt funksiyasını daşdı. Bu şəraitdə Xoyskinin qarşısında duran başlıca vəzifələr dövlətin fiziki mövcudluğunu qorumaq, idarəetməni təşkil etmək və Bakının azad olunmasına qədər siyasi legitimliyi saxlamaq idi. Bu baxımdan onun fəaliyyəti “müstəqilliyin elanından sonra dövlətin yaşadılması” mərhələsinin əsas sütunlarından biri olmuşdur (Fətəli Xan Xoyski, 1998, s. 152).

1918-ci il iyunun 17-də yaranmış ağır daxili və xarici siyasi vəziyyət nəzərə alınaraq Milli Şura bütün hakimiyyəti Fətəli xan Xoyskinin sədrliyi ilə yaradılmış hökumətə həvalə etdi və bu hökumətin Müəssislər Məclisi çağırılana qədər ali icraedici hakimiyyət daşıyıcısı kimi fəaliyyət göstərməsini qərara aldı. Bu fakt Xoyskinin sırası kabinet rəhbəri olmadığını, əksinə keçid dövrünün mərkəzi siyasi fiquru olduğunu göstərir. Yəni dövlət quruculuğunun ilk mərhələsində hakimiyyətin institusional mərkəzi məhz onun rəhbərlik etdiyi hökumət idi (Nəсібzadə, 1996, s. 304).

Xoyskinin rəhbərlik etdiyi hökumət son dərəcə mürəkkəb geosiyasi şəraitdə fəaliyyət göstərirdi. Bir tərəfdən daxildə idarəetmə boşluğu, iqtisadi çətinliklər və təhlükəsizlik problemləri mövcud idi, digər tərəfdən isə regionda bolşevik, daşnak, aqvardiyaçı və xarici müdaxilə amilləri hökm sürürdü. Belə şəraitdə onun dövlət quruculuğuna verdiyi ən böyük töhfələrdən biri siyasi hakimiyyətin mərkəzləşdirilməsi, inzibati idarəetmənin işə salınması və dövlət intizamının yaradılması idi. Bu, klassik mənada “dövlət aparatı”nın ilkin nüvəsinin formalaşdırılması demək idi.

Fətəli xan Xoyski dövlətçilik məsələsinə hüquqi və məsuliyyətli idarəetmə prizmasından yanaşırdı. Onun siyasi davranışında özbaşınalıqdan çox legitimliyə, fərdi hakimiyyətdən çox hökumət məsuliyyətinə, populizmdən çox real idarəetməyə üstünlük verildiyi görünür. Bu, sonralar parlament qarşısında hesabat verməsi, hökumətin istefasını təqdim etməsi və yenidən parlament

iradəsi ilə yeni kabinet formalaşdırması proseslərində də aydın görünür. Bu mənada Xoyski dövlət quruculuğunu yalnız idarəetmə əməliyyatı kimi deyil, hüquqi-siyasi məsuliyyət sistemi kimi anlayan lider idi (Süleymanov, 1999, s. 164).

Bakının azad edilməsi və hökumətin sentyabr 1918-dən sonra Bakıda fəaliyyət göstərməsi AXC dövlətçiliyinin keyfiyyətə yeni mərhələyə keçməsi demək idi. Bakı paytaxta çevrildikdən sonra hökumətin siyasi, iqtisadi və diplomatik imkanları genişləndi. Bu keçid mərhələsində Xoyskinin rolu təkcə hökumət başçısı kimi deyil, paytaxt mərkəzli dövlət idarəçiliyinin bərpasını təmin edən siyasi təşkilatçı kimi də səciyyələndirilir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin dövlət quruculuğu tarixində mühüm mərhələlərdən biri parlamentin yaradılması idi. 1918-ci il noyabrın 19-da 120 nəfərlik parlamentin yaradılması haqqında qanun qəbul edildi, 1918-ci il dekabrın 7-də isə onun ilk iclası keçirildi. Parlamentin təşkili Şərqdə ilk dəfə olaraq nümayəndəli hakimiyyətin institusional formada fəaliyyətə başlaması idi. Fətəli xan Xoyskinin hökuməti bu keçid üçün zəruri siyasi-hüquqi şəraiti formalaşdırdı və icra hakimiyyəti ilə qanunvericilik hakimiyyəti arasında əlaqələndirici funksionarı yerinə yetirdi (Şeyxzamanlı, 1997, s. 176).

Parlamentin ilk iclasında hökumətin fəaliyyəti barədə məruzəni məhz Fətəli xan Xoyski etdi və öz hökumətinin istefasını parlamentdən qəbul etməyi xahiş etdi. Bu addımın siyasi məzmunu çox dərin idi. Çünki bu, hökumətin parlament qarşısında məsuliyyət daşdığını və hakimiyyətin hüquqi legitimlik çərçivəsində təşkil olunduğunu nümayiş etdirirdi. Yeni parlament dövlət idarəçiliyinin ali qanunverici institutu kimi meydana çıxarkən, Xoyski icra hakimiyyətinin həmin qanunverici orqana hesabətli modelini praktik şəkildə ortaya qoydu.

Rəsmi məlumatlara görə, AXC Parlamenti 17 aylıq fəaliyyəti dövründə 145 iclas keçirmiş, 270-dən çox qanun layihəsini müzakirəyə çıxarmış və onların 230-a yaxınını qəbul etmişdir. Bu göstəricilər AXC-nin qısa ömrünə baxmayaraq təsadüfi siyasi qurum olmadığını, fəaliyyət qabiliyyətli hüquqi-siyasi dövlət modeli qurmağa çalışdığını göstərir. Fətəli xan Xoyski ilk üç hökumət kabinetinin rəhbəri kimi bu hüquqi-siyasi mühitin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. 1918-ci il iyunun 17-də ikinci, 1918-ci il dekabrın 26-da isə üçüncü hökumət kabinetinin də onun sədrliyi ilə formalaşdırılması bunu təsdiqləyir (Topçubaşov, 1998, s. 119).

Dövlət quruculuğunun mühüm komponentlərindən biri də beynəlxalq tanınma idi. AXC yalnız daxildə institutlar yaratmaqla kifayətlənə bilməzdi; o, beynəlxalq münasibətlər sistemində öz suverenliyini qəbul etdirməli idi. Fətəli xan Xoyski bu istiqamətdə həm baş nazir, həm də ayrı-ayrı kabinetlərdə xarici işlər naziri kimi mühüm rol oynadı. Rəsmi mənbələrdə göstərilir ki, o, üçüncü hökumətdə baş nazir və xarici işlər naziri vəzifələrini birgə icra etmiş, daha sonra da xarici siyasət sahəsində aktiv fəaliyyət göstərmişdir.

AXC hökumətinin diplomatik fəaliyyəti nəticəsində Bakıda bir sıra xarici dövlətlərin nümayəndəlikləri fəaliyyət göstərmiş, eyni zamanda Azərbaycanın da xaricdə diplomatik və konsulluq nümayəndəlikləri yaradılmışdı. Rəsmi mənbələrə görə, həmin dövrdə Bakıda 16 dövlətin diplomatik missiyası fəaliyyət göstərirdi və Azərbaycan hökumətinin Gürcüstan, Ermənistan, Türkiyə, Ukrayna və başqa ölkələrdə diplomatik təmsilçilikləri vardı. Bu faktlar göstərir ki, Xoyskinin rəhbərlik etdiyi və təmsil olunduğu hökumətlər Azərbaycanı qapalı regional aktor yox, beynəlxalq subyekt kimi təqdim etməyə nail olmuşdular (Vəkilov, 1998, s. 68).

Bu xəttin kulminasiya nöqtəsi 1920-ci il yanvarın 11-də Paris Sülh Konfransının Ali Şurası tərəfindən Azərbaycanın müstəqilliyinin de-fakto tanınması oldu. Bu qərar, ilk növbədə, ADR-in ümumi diplomatik fəaliyyətinin nəticəsi idi; lakin həmin diplomatik kursun formalaşdırılmasında və davam etdirilməsində Fətəli xan Xoyskinin də əhəmiyyətli payı olmuşdur. Onun diplomatik-siyasi fəaliyyəti Azərbaycanın beynəlxalq hüquq subyektini kimi qəbul olunmasına xidmət etmişdir.

Fətəli xan Xoyskinin dövlət quruculuğundakı rolu bir neçə istiqamətdə ümumiləşdirilə bilər. Birincisi, o, istiqalın ilk anından etibarən Azərbaycan hökumətinin təşkilatçısı olmuşdur. İkincisi, keçid dövründə ali icra hakimiyyətini daşıyan hökumətin rəhbəri kimi faktiki dövlət aparatının əsasını qurmuşdur. Üçüncüsü, parlamentli idarəetmə modelinin bərqərar olunmasına, hökumətin parlament qarşısında hesabətli olması ənənəsinin formalaşmasına töhfə vermişdir. Dördüncüsü, xarici siyasətdə

Azərbaycanın tanınması xəttinin aparıcı fiqurlarından biri olmuşdur. Bu cəhətlər onu AXC tarixində təkcə inzibati rəhbər deyil, strateji dövlət xadimi səviyyəsinə yüksəltdi.

1920-ci ilin aprelində AXC-nin süqutundan sonra Fətəli xan Xoyski mühacirət şəraitində də siyasi təqib hədəfi oldu və 1920-ci il iyunun 19-da Tiflisdə qətlə yetirildi. Bu fakt onun həyat yolunun AXC-nin taleyi ilə sıx bağlı olduğunu göstərir. O, yalnız dövlət yaradan siyasətçi kimi deyil, həmin dövlət uğrunda həyatını itirmiş şəxsiyyət kimi də milli yaddaşda qalır. Buna görə Xoyski irsinin öyrənilməsi Azərbaycan dövlətçiliyinin ideya və institusional əsaslarının öyrənilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır (Yaqublu, 1997, s. 327).

Nəticə

Fətəli xan Xoyski Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin dövlət quruculuğu prosesində həlledici rol oynamış tarixi şəxsiyyətdir. Onun fəaliyyəti göstərir ki, müstəqil dövlət yalnız istiqlal bəyannaməsi ilə deyil, həmin istiqlalı idarə edə biləcək siyasi institutların yaradılması ilə möhkəmlənir. Xoyski məhz bu missiyanı yerinə yetirən başlıca simalardan biri olmuşdur. O, ilk hökuməti yaratmış, keçid dövründə ali icra hakimiyyətini təşkil etmiş, dövlət aparatının fəaliyyətini təmin etmiş, parlamentli idarəçilik modelinə keçidi müşayiət etmiş və Azərbaycanı beynəlxalq müstəvidə tanıtmğa çalışan siyasi kursun aparıcı icraçılarından biri olmuşdur.

Tarixi təhlil göstərir ki, Fətəli xan Xoyskinin rolu yalnız “ilk baş nazir” statusu ilə məhdudlaşmır. O, Azərbaycan milli dövlətçiliyinin təşkilatlanma mərhələsinin siyasi memarlarından biri olmuş, hüquqi dövlət, məsul hökumət və beynəlxalq legitimlik ideyalarını praktik müstəviyə çıxarmışdır. Bu səbəbdən onun fəaliyyəti Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin tarixində ayrıca bir siyasi məktəb, dövlətçilik təcrübəsi və milli liderlik nümunəsi kimi qiymətləndirilməlidir.

Ədəbiyyat

1. *Azərbaycan Cümhuriyyəti: 1918–1920.* (1998). Elm.
2. *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti: 1918–1920. I cild: Parlament: stenoqrafik hesabatlar.* (1998). Azərbaycan nəşriyyatı.
3. *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti: 1918–1920. II cild: Parlament: stenoqrafik hesabatlar.* (1998). Azərbaycan nəşriyyatı.
4. *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti: Ədəbiyyat, dil, mədəniyyət quruculuğu.* (1998). Elm.
5. Bünyadov, Z. M., & Əliyev, M. (1997). *Fətəli xan Xoyski.* Şərq-Qərb.
6. *Fətəli xan Xoyski: Həyat və fəaliyyəti: Sənəd və materiallar.* (1998). Azərbaycan nəşriyyatı.
7. Nəsimzadə, N. L. (1996). *Azərbaycanın xarici siyasəti: 1918–1920.* Ay-Ulduz.
8. Süleymanov, M. F. (1999). *Müsəlman dünyasında ilk Xalq Cümhuriyyəti.* Hüquq ədəbiyyatı.
9. Şeyxzamanlı, N. b. (1997). *Azərbaycan istiqlal mücadiləsi xatirələri.* Azərbaycan nəşriyyatı.
10. Topçubaşov, Ə. b. (1998). *Paris məktubları: Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Sülh nümayəndə heyətinin sədrinin Azərbaycan hökumətinə məlumatları (mart 1919 – noyabr 1919).* Azərənşr.
11. Vəkilov, R. Ə. (1998). *Azərbaycan Respublikasının yaranma tarixi.* Elm.
12. Yaqublu, N. Q. (1997). *Müsavat partiyasının tarixi.* Ay-Ulduz.

Daxil oldu: 27.12.2025

Qəbul edildi: 07.04.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/59/72-76>

Zaur Bala Rzayev

Azərbaycan İdman Akademiyası
<https://orcid.org/0009-0009-4213-8136>
zaur.rzayev@sport.edu.az

Baba-Əli Səlimzadə

Azərbaycan İdman Akademiyası
<https://orcid.org/0009-0001-7159-9167>
baba-ali.salimzade@sport.edu.az

Emin Əliyev

Azərbaycan İdman Akademiyası
<https://orcid.org/0009-0008-1150-1026>
emin.aliyev@sport.edu.az

Elnur Musazadə

Azərbaycan İdman Akademiyası
magistrant
<https://orcid.org/0009-0004-2425-3878>
elnur.musazada.2024@sport.edu.az

Boksda psixo-fizioloji və fizioloji faktorlar: rolu, analizi və praktiki əhəmiyyəti

Xülasə

Boksda psixo-fizioloji faktorlar performansə təsir edir. Psixoloji faktorlar: motivasiya, fokus, qorxu və stres idarəsi. Fizioloji faktorlar: ürək-damar sistemi, əzələ gücü və enerji metabolizmi. Psixo-fizioloji inteqrasiya idmançının maksimum performansını təmin edir. Məşqçi və idmançı fərdi proqramlarla performansını optimallaşdırır. Boks həm anaerobik, həm də aerobik enerji tələb edir. Bərpa və adaptasiya prosesləri fiziki və psixoloji göstəriciləri artırır. Psixoloji hazırlıq stress və qorxu ilə mübarizə aparmağa imkan verir. Fiziologiya idmançının dözümlülüyünü artırır. Məşq proqramı fərdi xüsusiyyətlərə uyğun tənzimlənir. Psixo-fizioloji faktorlar zədələnmə riskini azaldır. Fokus və motivasiya döyüş zamanı kritik rol oynayır. İdmançı bədən reaksiyasını izləyərək optimal performans təmin edir. Sosial və psixoloji dəstək idmançının inkişafına təsir edir. Boks fiziki, psixoloji və sosial inkişaf üçün platformadır.

Açar sözlər: boks, psixo-fizioloji faktorlar, performans, motivasiya, fokus, stressin idarə olunması, qorxu, ürək-damar sistemi, əzələ gücü, enerji metabolizmi, anaerob və aerob enerji təminatı, adaptasiya, bərpa prosesləri, dözümlülük, fərdi məşq proqramı, zədələnmənin profilaktikası, sosial-psixoloji dəstək

Zaur Bala Rzayev

Azerbaijan Sports Academy
<https://orcid.org/0009-0009-4213-8136>
zaur.rzayev@sport.edu.az

Baba-Ali Salimzade

Azerbaijan Sports Academy
<https://orcid.org/0009-0001-7159-9167>
baba-ali.salimzade@sport.edu.az

Emin Aliyev

Azerbaijan Sports Academy
<https://orcid.org/0009-0008-1150-1026>
emin.aliyev@sport.edu.az

Elnur Musazade
Azerbaijan Sports Academy
Master's student
<https://orcid.org/0009-0004-2425-3878>
elnur.musazada.2024@sport.edu.az

Psycho-Physiological and Physiological Factors in Boxing: Role, Analysis and Practical Importance

Abstract

In boxing, psycho-physiological factors affect performance. Psychological factors: motivation, focus, fear and stress management. Physiological factors: cardiovascular system, muscle strength and energy metabolism. Psycho-physiological integration ensures maximum performance of the athlete. The coach and athlete optimize performance with individual programs. Boxing requires both anaerobic and aerobic energy. Recovery and adaptation processes increase physical and psychological performance. Psychological preparation allows you to cope with stress and fear. Physiology increases the endurance of the athlete. The training program is adjusted according to individual characteristics. Psycho-physiological factors reduce the risk of injury. Focus and motivation play a critical role during the fight. The athlete monitors the body's response and ensures optimal performance. Social and psychological support affects the development of the athlete. Boxing is a platform for physical, psychological and social development.

Keywords: *boxing, psycho-physiological factors, performance, motivation, focus, stress management, fear, cardiovascular system, muscle strength, energy metabolism, anaerobic and aerobic energy supply, adaptation, recovery processes, endurance, individual training program, injury prevention, socio-psychological support*

Giriş

Boks, fiziki və psixoloji tələbləri yüksək olan idman növüdür. Bu idman növündə yalnız texniki bacarıq və döyüş strategiyası deyil, həm də idmançının fizioloji və psixoloji hazırlığı döyüş nəticəsinə birbaşa təsir edir. Psixofizioloji faktorlar, yəni idmançının həm fiziki, həm də psixoloji vəziyyətini əhatə edən amillər, döyüş zamanı performansın əsas göstəriciləridir. Fiziologiya elmi isə boksçunun enerji sərfini, əzələ fəaliyyətini, ürək-damar sistemini və bərpa proseslərini araşdıraraq məşq və döyüş performansını optimallaşdırmağa imkan verir. Psixologiya və fiziologiya elmləri idmançıların performansını yalnız fiziki bacarıqlarla deyil, həm də psixoloji və sosial faktorlarla əlaqələndirir. Boks idmanı fərdi və kontakt xarakter daşdığı üçün psixofizioloji və fizioloji faktorlar idmançının döyüşdəki uğurunu birbaşa müəyyən edir. Psixoloji aspektlər motivasiya, fokus, stressə davamlılıq və qorxu ilə davranışa təsir edir; fizioloji aspektlər isə ürək-damar fəaliyyəti, enerji sərfi, əzələ gücü və bərpa proseslərini əhatə edir. (Bompa, Periodization, 2018).

Tədqiqat

Psixofizioloji faktorların mahiyyəti

Psixoloji faktorlar: motivasiya, özünəinam, fokus, stressə davamlılıq, qətiyyət və strateji adaptasiya qabiliyyəti;

Fizioloji faktorlar: ürək-damar fəaliyyəti, əzələ gücü, çeviklik, enerji sərfi, yorğunluğa qarşı dözümlülük və bərpa;

Psixofizioloji faktorlar qarşılıqlı təsir göstərir: fiziki yorğunluq psixoloji sabitliyi təsir edir, motivasiya və fokus isə fizioloji performans gücləndirir.

Məqsəd-İdmançının performansını maksimuma çatdırmaq; Davamlılıq və dözümlülüğü artırmaq; Stress və qorxu ilə mübarizə aparmaq; Zədələnmə riskini azaltmaq; Məşq və döyüş proqramlarını fərdi tənzimləmək.

Əhəmiyyəti-Psixoloji: motivasiya, özünəinam, fokus, stressin idarəsi; Fizioloji: ürək-damar dözümlülüyü, enerji metabolizmi, əzələ gücü, bərpa və adaptasiya; İnteqrasiya: psixoloji və fizioloji göstəricilər bir-birini tamamlayır, məşq proqramları buna uyğun hazırlanır. (McArdle, Katch, & Katch, 2015).

Fiziologiyanın rolu boksçular üçün- Ürək-damar sistemi: döyüş və məşq zamanı davamlı enerji təmin edir; Əzələ və hərəkət sistemi: çevik zərbə və müdafiə hərəkətləri; Enerji və metabolizm: anaerobik və aerobik enerji istifadəsi; Bərpa və adaptasiya: yorğunluqdan sonra bərpa və zədələrin qarşısının alınması.

Fizioloji aspekt. Boksçular hər döyüşdə yüksək temp və fiziki gərginlik yaşayır, buna görə: Ürək-damar sistemi maksimum işləyir, dözümlülük test edilə bilər. Anaerobik və aerobik enerji sistemləri eyni vaxtda işləyir, metabolizm və enerji idarəsi müşahidə olunur. Bu səbəbdən fizioloji faktorları təhlil etmək üçün davamlı və partlayıcı enerji sərfi tələb edən bir idman növü seçmək vacibdir. (Martens, 2012).

Psixoloji aspekt. Boks döyüşləri həm fiziki, həm də psixoloji stres yaradır: İdmançı qorxu, stress və panika ilə üzləşir. Motivasiya, fokus və strategiyaya uyğun davranış bu idman növündə həyati əhəmiyyət daşıyır. Yəni, psixoloji faktorlar döyüş nəticəsinə birbaşa təsir edir və təhlil üçün aydın nümunələr verir.

Məşqçi və idmançının diqqət etməli olduğu məqamlar- Məşqçi: performansını izləmək, məşq intensivliyini tənzimləmək, bərpa və istirahət planlaması, zədələrin qarşısını almaq; İdmançı: bədən reaksiyasını dinləmək, fokus və texnika, bərpa və qidalanma, psixoloji sabitlik. (Powers, & Howley, 2017).

Analiz yolları- Boksda psixo-fizioloji faktorları analiz etmək üçün istifadə olunan əsas üsullar:

a) Fizioloji testlər

- Ürək ritmi və VO₂ max monitorinqi – davamlılıq və enerji istifadəsini ölçür.
- Əzələ gücü və çeviklik testləri – zərbələrin sürət və dəqiqliyini qiymətləndirir.
- Metabolizm və laktat testləri – yorğunluq səviyyəsini göstərir.

b) Psixoloji testlər və müşahidə

- Stress və motivasiya testləri (Sport Anxiety Scale, ACSI və s.).
- Vizualizasiya və fokus testləri – döyüş zamanı diqqət və konsentrasiyanı ölçür. (Weinberg, & Gould, 2018).

c) İntegrativ analiz

• Müşahidə və intervyular – məşqçi və idmançının davranış və emosional vəziyyətini qiymətləndirir.

c) İntegrativ analiz

• Fizioloji və psixoloji göstəricilər birləşdirilərək idmançının döyüş və məşq zamanı performansını qiymətləndirilir.

Məşqçi və idmançının diqqət etməli olduğu məqamlar.

Məşqçi: Fiziki və psixoloji göstəriciləri izləmək; Məşq intensivliyi və bərpa müddətini fərdi tənzimləmək; Stress və motivasiya səviyyəsinə uyğun taktiki planlama aparmaq; Zədələnmə riskini və yorğunluğu minimuma endirmək (Vealey, 2007).

İdmançı: Bədən reaksiyasını dinləmək: yorğunluq, nəfəsalma, əzələ ağrısı; Fokus, texnika və strateji adaptasiyaya diqqət etmək; Bərpa və qidalanmaya əməl etmək; Motivasiya və psixoloji sabitliyini qorumaq; Bu analiz məşqçinin məşq proqramını fərdi adaptasiya etməsinə imkan verir.

Nəticə

Boksda psixo-fizioloji və fizioloji faktorlar idmançının performansını, dözümlülüyünü və bərpasını maksimuma çatdırır. Məşqçi və idmançı birlikdə bu faktorları izləyərək optimal məşq və zədəsiz döyüş təmin edirlər. Bu yanaşma həm fərdi inkişaf, həm də sosial və idman etikası baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Boksda fiziologiya elmi idmançının fiziki performansını, dözümlülüyünü və bərpasını optimallaşdırır. Məşqçi bu məlumatlardan istifadə edərək məşq proqramını fərdi xüsusiyyətlərə uyğun tənzimləyir, idmançı isə bədənini dinləyərək maksimum performans və zədəsiz döyüş təmin edir. (Vealey, 2018).

Tədqiqatın elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, boks idman növündə psixo-fizioloji və fizioloji faktorların qarşılıqlı təsiri kompleks şəkildə təhlil edilir və bu faktorların idmançının performansına təsir mexanizmləri sistemli yanaşma ilə araşdırılır. Mövcud elmi ədəbiyyatda boksçuların fiziki hazırlığı və psixoloji vəziyyəti ayrı-ayrılıqda tədqiq olunsada, bu tədqiqatda həmin komponentlərin integrativ xarakteri xüsusi olaraq vurğulanır. Araşdırmada psixoloji amillər (motivasiya, fokus, emosional sabitlik, stress və qorxu ilə mübarizə bacarığı) ilə fizioloji göstəricilər (ürək-damar sisteminin fəaliyyəti, əzələ gücü, enerji metabolizmi və bərpa prosesləri) arasında qarşılıqlı əlaqə elmi əsaslarla izah edilir (Zatsiorsky, & Kraemer, 2020).

Tədqiqatın digər elmi yeniliyi psixo-fizioloji faktorların idmançı performansına təsirinin yalnız nəzəri deyil, həm də praktik müşahidələr və analiz metodları vasitəsilə izah edilməsidir. Bu yanaşma idman məşq prosesində psixoloji hazırlığın və fizioloji monitorinqin paralel şəkildə tətbiqinin vacibliyini göstərir. Beləliklə, tədqiqat boks idmanında performansın artırılması üçün psixoloji və fizioloji komponentlərin vahid sistem kimi nəzərdən keçirilməsinin zəruriliyini əsaslandırır. (Vealey, 2007).

Araşdırmada həmçinin boksçuların məşq və yarış fəaliyyətində enerji təminatı sistemlərinin (anaerob və aerob enerji mexanizmlərinin) rolu və onların psixoloji vəziyyətlə qarşılıqlı əlaqəsi geniş şəkildə təhlil olunur. Bu yanaşma idmançının yüksək gərginlik şəraitində qərarvermə qabiliyyətinin və fiziki davamlılığının eyni vaxtda formalaşdığını göstərir. Nəticə etibarilə, psixo-fizioloji faktorların kompleks şəkildə öyrənilməsi boks idmanında elmi əsaslandırılmış məşq sisteminin formalaşdırılmasına yeni yanaşma təqdim edir.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti isə əldə olunan nəticələrin məşq prosesində və idmançıların hazırlıq sistemində istifadə oluna bilməsi ilə bağlıdır. Araşdırmanın nəticələri məşqçilərə idmançıların psixoloji və fizioloji göstəricilərini daha dəqiq qiymətləndirməyə, məşq yükünü fərdi xüsusiyyətlərə uyğun planlaşdırmağa və idman performansını optimallaşdırmağa imkan verir. Eyni zamanda bu yanaşma məşq prosesində yorğunluğun düzgün idarə olunmasına, bərpa mexanizmlərinin səmərəli təşkilinə və zədələnmə riskinin azaldılmasına şərait yaradır. (Bompa, 2018).

Bundan əlavə, tədqiqatın nəticələri idman psixologiyası və idman fiziologiyası sahəsində çalışan mütəxəssislər üçün də praktik əhəmiyyət kəsb edir. Psixoloji hazırlıq metodlarının və fizioloji monitorinq üsullarının birgə tətbiqi idmançının yarış şəraitində emosional sabitliyini artırır, stress və qorxu ilə mübarizə bacarıqlarını inkişaf etdirir və nəticə etibarilə yüksək idman nəticələrinin əldə olunmasına kömək edir.

Beləliklə, aparılmış tədqiqat boks idmanında psixo-fizioloji və fizioloji faktorların integrasiyasının idmançı performansının artırılmasında mühüm rol oynadığını göstərir. Araşdırmanın nəticələri həm nəzəri, həm də praktik baxımdan əhəmiyyətli olub, idmançıların hazırlıq sisteminin elmi əsaslarla təkmilləşdirilməsinə töhfə verir. (Martens, 2012).

Ədəbiyyat

1. Chaabène, M., Chaabène, H., Franchini, E., & others. (2015). Energetics demands and physiological responses to boxing match and subsequent recovery. *Biology of Sport*, 32(4), 283–290.
2. Cox, R. H. (2012). *Sport psychology: Concepts and applications*. New York: McGraw-Hill.
3. Guidetti, L., Musulin, A., & Baldari, C. (2002). Physiological factors in middleweight boxing performance. *Journal of Sports Medicine and Physical Fitness*, 42(3), 309–314.
4. Maamer, S., Chaabene, H., Miarka, B., & others. (2017). Kickboxing review: Anthropometric, psychophysiological and activity profiles and injury epidemiology. *Biology of Sport*, 34(2), 185–196.
5. Martens, R. (2012). *Successful coaching* (pp. 194–198). Champaign, IL: Human Kinetics.
6. McArdle, W. D., Katch, F. I., & Katch, V. L. (2015). *Exercise physiology: Nutrition, energy, and human performance* (pp. 89–98). Philadelphia, PA: Lippincott Williams & Wilkins.

7. Martsiv, V. P. (2013). Dynamics of psychophysiological state of the boxers influenced by the standard of specialized training loads. *Pedagogics, Psychology, Medical-Biological Problems of Physical Training and Sports*.
8. Powers, S. K., & Howley, E. T. (2017). *Exercise physiology: Theory and application to fitness and performance* (pp. 57–75). New York: McGraw-Hill.
9. Slimani, M., Chaabene, H., Miarka, B., & others. (2017). Kickboxing review: Anthropometric, psychophysiological and activity profiles and injury epidemiology. *Biology of Sport*, 34(2), 185–196.
10. Vealey, R. S. (2007). *Mental skills training in sport*. Morgantown, WV: Fitness Information Technology, 23–27.
11. Weinberg, R. S., & Gould, D. (2018). *Foundations of sport and exercise psychology*. Champaign, IL: Human Kinetics, 35–42.
12. Zatsiorsky, V. M., & Kraemer, W. J. (2020). *Science and practice of strength training*, 18–23. Champaign, IL: Human Kinetics.
13. Bompa, T. O. (2018). *Periodization training for sports*. Champaign, IL: Human Kinetics, 120–128.

Received: 23.11.2025

Accepted: 01.03.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/59/77-81>

Baba-Əli Səlimzadə

Azərbaycan İdman Akademiyası
<https://orcid.org/0009-0001-7159-9167>
baba-ali.salimzade@sport.edu.az

Qurban Cəbrayilov

Azərbaycan İdman Akademiyası
<https://orcid.org/0009-0009-2735-0856>
gurban.cabrayilov@sport.edu.az

Hüseyn Səfərov

Azərbaycan İdman Akademiyası
magistrant
<https://orcid.org/0009-0005-0299-4111>
huseyn.safarov.2024@sport.edu.az

Məşhur boksçuların zədədən sonra yarışlara yenidən hazırlığı və adaptasiya prosesi

Xülasə

Bu məqalədə məşhur boksçuların zədədən sonra yarışlara yenidən hazırlıq və adaptasiya prosesləri araşdırılır. Zədələrin boksçuların fiziki və psixoloji vəziyyətinə təsiri, eləcə də onların bərpa müddətində tətbiq olunan metodlar sistemli şəkildə təhlil edilir. Araşdırmada göstərilir ki, bərpa prosesi yalnız fizioloji reabilitasiya ilə məhdudlaşmır, həm də psixoloji adaptasiya, mental məşqlər və fərdi hazırlıq planlarının optimallaşdırılması ilə müşayiət olunur.

Məşhur boksçuların xüsusilə Muhammad Ali və Mike Tyson kimi idmançıların təcrübəsindən nümunələr gətirilərək, zədədən sonra fiziki, psixoloji və taktiki adaptasiyanın qarşılıqlı əlaqəsi izah edilir. Məqalədə həm peşəkar, həm də həvəskar boksçular üçün fərqli bərpa strategiyalarının önəmi vurğulanır.

Nəticələr göstərir ki, düzgün strukturlaşdırılmış bərpa və adaptasiya prosesi boksçuların fiziki dözümlülüyünü, emosional sabitliyini və yarış performansını artırmaqla yanaşı, zədələrin təkrarlanma riskini də azaldır.

Açar sözlər: *boks, zədə sonrası bərpa, psixoloji adaptasiya, fizioloji reabilitasiya*

Baba-Ali Salimzade

Azerbaijan Sports Academy
<https://orcid.org/0009-0001-7159-9167>
baba-ali.salimzade@sport.edu.az

Gurban Jabrayilov

Azerbaijan Sports Academy
<https://orcid.org/0009-0009-2735-0856>
gurban.cabrayilov@sport.edu.az

Huseyn Safarov

Azerbaijan Sports Academy
Master's student
<https://orcid.org/0009-0005-0299-4111>
huseyn.safarov.2024@sport.edu.az

The Preparation and Adaptation Process of Famous Boxers Returning to Competition After Injury

Abstract

This article examines the processes of preparation and adaptation of famous boxers returning to competition after injuries. It analyzes the impact of injuries on athletes' physical and psychological conditions and systematically evaluates the methods applied during the rehabilitation period. The study demonstrates that the recovery process is not limited to physiological rehabilitation but also includes psychological adaptation, mental training, and optimization of individualized training programs.

Drawing on the experiences of well-known boxers such as Muhammad Ali and Mike Tyson, the article explains the interconnection between physical, psychological, and tactical adaptation after injury. It emphasizes the importance of differentiated recovery strategies for both professional and amateur boxers.

The findings indicate that a properly structured recovery and adaptation process enhances physical endurance, emotional stability, and competitive performance while reducing the risk of re-injury.

Keywords: *boxing, post-injury recovery, psychological adaptation, physiological rehabilitation*

Giriş

Boks yüksək intensivlik və fiziki təzyiqli tələb edən idman növüdür. Hər döyüş və məşq zədələnmə riskini artırır. Zədələr boksçunun fiziki və psixoloji vəziyyətinə ciddi təsir göstərir və onların yarışlara hazırlaşmasını gecikdirir, performansını azalda bilər.

Məşhur boksçuların təcrübəsi göstərir ki, zədədən sonra yarışa qayıtmaq yalnız fiziki bərpa ilə məhdudlaşmır. Onlar həm də psixoloji adaptasiya və məşq planlarının optimallaşdırılması ilə maksimum performans əldə edirlər. Bu proses fiziki, psixoloji və taktiki adaptasiyanı birləşdirir və boksçunun tam potensialına qayıtmasını təmin edir. (Andersen, & Williams, 1997, s. 294)

Tədqiqat

Boks yüksək intensivlik və risk tələb edən idman növüdür. Hər döyüş və məşq zədələnmə ehtimalını artırır. Heveskar boksçular, peşəkar idmançılardan fərqli olaraq, bəzən fiziki və psixoloji adaptasiya sahəsində kifayət qədər resursa malik olurlar, buna görə də zədədən sonra yarışa qayıtmaq üçün xüsusi yanaşma tələb olunur (Weinberg, & Gould, 2015).

Zədədən sonra hazırlıq prosesi yalnız bərpa ilə məhdudlaşmır. Heveskar boksçuların yarışlara qayıdışı fiziki güc, dözümlülük, texniki bacarıqlar, motivasiya və psixoloji sabitlik kimi müxtəlif sahələri əhatə edir. Bu sahələr düzgün idarə olunmadıqda yarış performansını azalda bilər və zədələnmə riski arta bilər.

Zədədən Sonra Fizioloji Bərpa

a) Əzələ və oynaq sisteminin bərpası. Zədələr boksçunun əzələ, bağ və oynaq sistemində təsir göstərir. Məşhur idmançılar bərpa prosesinə xüsusi diqqət yetirirlər: Muhammad Ali zədədən sonra yüngül məşqlərlə əzələlərini yenidən hərəkətə gətirirdi; Mike Tyson ciddi əzələ və oynaq zədələrindən sonra xüsusi fiziki terapiya və funksional məşqlər ilə gücünü bərpa etmişdir.

Bu mərhələdə məşq intensivliyi aşağı olur, məşqlər əsasən: Əzələ elastikliyi artıran yüngül məşqlər; İltihabın və ağrının azalmasını təmin edən terapevtik məşqlər; Əsas texnika və ayaq hərəkətləri ilə minimal fiziki stress (Arden, Taylor, Feller, & Webster, 2013).

b) Ürək-damar sistemi və aerobik bərpası. Zədədən sonra ürək-damar sistemi performansının yenidən bərpası vacibdir. Məşhur boksçular bu mərhələdə: Yüngül qaçış, üzgüçülük və velosiped məşqləri ilə dözümlülüüyü bərpa edir; Həddindən artıq intensiv məşqlərdən qaçaraq yorğunluğu azaldırlar; Enerji sistemlərinin adaptasiyasını yavaş-yavaş artırırlar. (Walker, Thatcher, & Lavalley, 2007, s. 178).

Metodlar və Təcrübə

a) Fərdi məşq proqramları. Məşhur boksçular üçün zədədən sonra məşq proqramı fərdi hazırlanır: Zədənin növü və şiddətinə görə məşq intensivliyi tənzimlənir; Yüngül məşqlərdən sonra güc, çeviklik və taktiki məşqlərə keçilir (Kellmann, 2002).

b) Psixoloji məşqlər. Vizualizasiya: Qələbə və zərbələri zehində təkrarlamaq; Stress idarəsi: Nəfəs məşqləri, relaksasiya, meditasiya; Fokus məşqləri: Simulyasiya döyüşləri, texniki və taktiki qərarlar

c) Bərpa və fizioterapiya. Masaj, ultrasəs terapiyası, soyuq-isti kompreslər; Əzələ elastikliyi və oynaq hərəkətliliyinin artırılması; Qidalanma və bərpa supplementlərinin istifadəsi.

Analiz və Əhəmiyyət:

1. Fiziki adaptasiya: Zədədən sonra əzələ, oynaq və ürək-damar sistemi bərpa olunur, dözümlülük artırılır.

2. Psixoloji adaptasiya: Yarış qorxusu azalır, motivasiya, fokus və emosional sabitlik təmin edilir.

3. Taktiki adaptasiya: Simulyasiya döyüşləri və mental məşqlər idmançının qərarvermə sürətini və taktiki performansını qoruyur.

4. Uzunmüddətli performans: Zədədən sonra düzgün adaptasiya idmançının döyüş və məşq prosesində maksimum performans və zədəsiz fəaliyyət göstərməsini təmin edir. (Wiese-Bjornstal, Smith, & LaMott, 1990, s. 20)

Əzələ və oynaq sisteminin bərpası.

Heveskar boksçular üçün zədədən sonra bərpa prosesi aşağı intensivlikdən başlayır: Əzələ elastikliyi bərpa edən yüngül məşqlər – stretching, yüngül aerobik hərəkətlər; Oynaq hərəkətliliyinin artırılması – əzələ və oynaq elastikliyi qorumaq üçün fizioterapiya üsulları; Əzələ gücünü tədricən artırmaq – yüngül ağırlıq məşqləri və texnika məşqləri (Sarkar, & Fletcher, 2014);

Ürək-damar sistemi və dözümlülük.

Heveskar Boksçuların Zədədən Sonra Yarışlara Hazırlığı və Psixo-Fizioloji Adaptasiya

Peşəkar idmançılar kimi məşhur boksçular da zədədən sonra bu mərhələdən keçir, lakin heveskarlar üçün istirahət və bərpa müddəti daha uzun ola bilər (Podlog, & Eklund, 2007).

- Heveskar boksçuların dözümlülüüyü peşəkarlar qədər yüksək olmayır, buna görə bərpa mərhələsində yüngül qaçış, velosiped, üzgüçülük kimi məşqlər istifadə olunur.

- Zədədən sonra enerjini düzgün idarə etmək, həddindən artıq yorğunluqdan qaçmaq üçün məşqlərin intensivliyi tədricən artırılır.

Psixoloji Adaptasiya. Yarış qorxusu və özünəinam: Zədədən sonra heveskar boksçular yarış qorxusu və özünə şübhə yaşayırlar; Vizualizasiya və mental məşqlər bu qorxunun qarşısını almağa kömək edir; Döyüş ssenarilərini zehində təkrarlamaq; Qələbəni və düzgün zərbələri təsəvvür etmək; Məşhur boksçular, məsələn, Muhammad Ali və Mike Tyson da zədədən sonra vizualizasiya üsullarını istifadə etmişlər. Heveskarlar isə bunu sadə məşq formalarında tətbiq edə bilirlər (Prentice, 2015).

Fokus və konsentrasiya: Heveskarlar üçün yarış zamanı fokus bəzən asanlıqla yayına bilər, xüsusilə zədədən sonra özünəinam azaldıqda; Təcrübəli məşqçilər simulyasiya döyüşləri, qısa sparringlər və nəfəs məşqləri ilə fokus və konsentrasiyanı artırırırlar (Walker, & Thatcher, 2017).

Emosional sabitlik: Zədədən sonra idmançılar emosional gərginlik yaşayır; Psixoloji adaptasiya məşqləri – meditasiya, qısa motivasiya sessiyaları, təcrübəli məşqçi dəstəyi – emosional sabitliyi qorumağa kömək edir. (Weinberg, & Gould, 2018, s. 74).

Elmi işlər göstərir ki, boksçular arasında əl və qol zədələri, bağ və oynaq problemləri ən çox rast gəlinənlərdəndir və onların bərpasında funksional performansın qiymətləndirilməsi mühüm rol oynayır. Bu tədqiqatlar zədələrin xüsusiyyətlərini, təkrar riskini və funksional adaptasiyanı analiz edir ki, bu da məşqçi və idmançının fiziki və psixoloji hazırlıq strategiyalarını planlaşdırmasında vacib rol oynayır (Reardon, et al., 2019).

Nəticə

Məşhur boksçuların təcrübəsi göstərir ki, zədədən sonra yarışlara qayıtmaq yalnız fiziki bərpa ilə məhdudlaşmır. Psixoloji adaptasiya, mental məşqlər və fərdi məşq proqramları idmançının həm fiziki, həm də psixoloji potensialını maksimuma çatdırır.

- Zədədən sonra boksçu fokus, motivasiya, dözümlülük və qətiyyət ilə yarışa qaydır.

- Məşqçilər həm fiziki, həm də psixoloji adaptasiya metodlarını tətbiq edərək idmançının maksimum performansını təmin edirlər.

Boksçuların Zədədən sonra psixoloji strategiyaları zədə bərpasının ən önəmli hissələrindən biridir. Fiziki reabilitasiya effektiv olsa da, idmançının özünəinamı, motivasiyası və emosional sabilliyi olmadan tam performans qayıtması çətin olur. Buna görə də məşqçi və psixoloqlar birgə işləyərək idmançını fiziki bərpa ilə yanaşı zehni hazırlaşmaya da yönləndirirlər. Psixoloji strategiyalar zədə sonrası yaralanma müalicəsinin yalnız fiziki hissəsini deyil, mentorluğu, motivasiyanı, rəfti və fokuslanmanı da əhatə edir. Bu strategiyalar idmançının yalnız bərpa prosesini sürətləndirmir, həm də yarışa daha güclü, zehni cəhətdən hazır şəkildə qayıtmasına kömək edir. Yəni, fiziki məşqlər və rest bərpa edərkən, psixoloji strategiyalar idmançının zəif anlarını gücə çevirən əsas elementdir. Zədədən sonra bərpa prosesi birbaşa “yarışa qayıdış” hədəfi ilə aparıla bilməz — bu, psixoloji stress yarada bilər. Məşqçilər idmançılara SMART (Spesifik, Ölçülə bilən, Əldə edilə bilən, Realist, Vaxtla məhdudlaşdırılmış) məqsədlər qoymağı məsləhət görürlər. Zədədən sonra yarışa hazırlaşma dövründə idmançılar stress, qorxu və düşüncələrdən diqqəti yayındırmaq üçün növbəti strategiyalardan istifadə edirlər. Psixoloji tədqiqatlar göstərir ki, zədədən bərpa prosesində sosial dəstək ən vacib faktorlardan biridir. Dost-ailə dəstəyi, məşqçi-idmançı münasibəti, idman komandasının pozitiv mühiti idmançının sorumluluğunu artırır və psixoloji səviyyəni stabil saxlayır. Zədə psixologiyası elmi göstərir ki, zədə ilə bağlı yanlış inanclar və qorxular idmançının performansını aşağı sala bilər. Məsələn, “artıq əvvəlki səviyyəyə olmayacaq” kimi düşüncələr stressi artırır və emosional zərbə yaradır. Elmi tədqiqatlar göstərir ki, psixoloji resiliensiya-stressə və zədələrə qarşı dayanıqlılıq-idmançının yaralanma sonrası daha tez qayıtmasının əsas faktorudur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi boksçuların zədədən sonra yarış fəaliyyətinə qayıdış prosesinin kompleks və sistemli şəkildə araşdırılmasında ifadə olunur. Məqalədə zədə sonrası bərpa yalnız fizioloji reabilitasiya kimi deyil, həm də psixoloji adaptasiya, mental hazırlıq və taktiki bacarıqların yenidən formalaşdırılması kontekstində təhlil edilmişdir. Araşdırma çərçivəsində məşhur boksçuların təcrübəsi və elmi mənbələr əsasında zədə sonrası hazırlıq prosesinin əsas mərhələləri müəyyən edilmiş, fiziki və psixoloji adaptasiya proseslərinin qarşılıqlı əlaqəsi elmi əsaslarla izah olunmuşdur.

Bununla yanaşı, tədqiqatda peşəkar və həvəskar boksçuların zədədən sonra bərpa və yarışlara hazırlıq xüsusiyyətləri müqayisəli şəkildə təhlil edilmişdir. Psixoloji hazırlıq, vizualizasiya, fokus və konsentrasiya məşqlərinin bərpa prosesində rolu ayrıca araşdırılmış və onların idmançının motivasiyasına, emosional sabitliyinə və yarış performansına təsiri elmi baxımdan əsaslandırılmışdır. Bu yanaşma zədə sonrası adaptasiya prosesinin daha effektiv təşkili üçün yeni metodiki yanaşmaların formalaşdırılmasına imkan yaradır.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti

Tədqiqatın nəticələri boks idmanında zədədən sonra bərpa və yarışlara hazırlıq prosesinin daha səmərəli təşkilinə praktik töhfə verə bilər. Məqalədə təqdim olunan metod və yanaşmalar məşqçilər, idmançılar və idman tibb mütəxəssisləri tərəfindən məşq prosesində istifadə oluna bilər. Xüsusilə fərdi məşq proqramlarının hazırlanması, psixoloji hazırlığın gücləndirilməsi və mərhələli fiziki bərpa strategiyalarının tətbiqi idmançıların fiziki hazırlığının bərpasına, performansının artırılmasına və zədələrin təkrarlanma riskinin azalmasına kömək edir.

Ədəbiyyat

1. Andersen, M. B., & Williams, J. M. (1997). A model of stress and athletic injury: Prediction and prevention. *Journal of Sport and Exercise Psychology*, 19(3), 294–306.
2. Ardern, C. L., Taylor, N. F., Feller, J. A., & Webster, K. E. (2013). A systematic review of the psychological factors associated with returning to sport following injury. *British Journal of Sports Medicine*, 47(17), 1120–1126. <https://doi.org/10.1136/bjsports-2012-091203>
3. Kellmann, M. (2002). *Enhancing recovery: Preventing underperformance in athletes*. Human Kinetics.
4. Podlog, L., & Eklund, R. C. (2007). Professional coaches' perspectives on the return to sport following serious injury. *Journal of Applied Sport Psychology*, 19(2), 207–225. <https://doi.org/10.1080/10413200701230268>
5. Prentice, W. E. (2015). *Rehabilitation techniques in sports medicine*. McGraw-Hill.
6. Reardon, C. L., et al. (2019). Mental health considerations for the elite athlete. *British Journal of Sports Medicine*, 53(11), 667–699.
7. Sarkar, M., & Fletcher, D. (2014). Psychological resilience in sport performers: A review of stressors and protective factors. *Journal of Sports Sciences*, 32(15), 1419–1434.
8. Walker, N., & Thatcher, J. (2017). *Psychology of sport injury*. Routledge.
9. Walker, N., Thatcher, J., & Lavalley, D. (2007). Psychological responses to injury in competitive sport: A critical review. *Journal of the Royal Society for the Promotion of Health*, 127(4), 174–180.
10. Weinberg, R. S., & Gould, D. (2015). *Foundations of sport and exercise psychology*. Human Kinetics.
11. Weinberg, R. S., & Gould, D. (2018). *Foundations of sport and exercise psychology* (6th ed.). Human Kinetics.
12. Wiese-Bjornstal, D. M., Smith, A. M., & LaMott, D. M. (1998). A model of psychological response to sport injury and rehabilitation. *Athletic Therapy Today*, 7(1), 17–21.

Daxil oldu: 09.12.2025

Qəbul edildi: 01.04.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/59/82-86>

İlqar Əliyev

Azərbaycan İdman Akademiyası
biologiya üzrə fəlsəfə doktoru
<https://orcid.org/0000-0002-1798-8014>
ilgar.aliyev@sport.edu.az

Rəsul Əlizadə

Azərbaycan İdman Akademiyası
magistrant
rasul.alizada2024@sport.edu.az

14-15 yaşlı yeniyetmə futbolçuların texnik hazırlığının səmərəliliyinin inkişaf etdirilməsinin tədqiqi

Xülasə

Bu məqalə gənc futbolçuların (14-15 yaş) idman ixtisasının əsas mərhələsində texniki hazırlığının tədqiq edilməsi ilə ənənəvi reproduktiv yanaşmanın məhdudiyətlərini nümayiş etdirir ki, bu da real həyatda oyun şəraitində kifayət qədər səmərəli olan texnikanın inkişafına gətirib çıxarır. Alternativ olaraq, motor hərəkətlərinin idrak emalının aktivləşdirilməsinə əsaslanan bir üsul təklif edilmişdir. Tədqiqat apardığımız qruplar aşağıdakılardan ibarət idi: bir nəzarət qrupu (ənənəvi təlim) (NQ), birinci eksperimental qrup - idrak dəstəyi ilə, multimedia texnologiyalarından istifadə ilə (EQ-1) ikinci eksperimental qrup isə bütün onlarsız (EQ-2) təşkil olunmuşdur. Nəticələr göstərdi ki, hərəkəti proseslərin, xüsusən də vizual əks əlaqə ilə inteqrasiyası texnikanın daha dərinlən mənimsənilməsinə asanlaşdırır. Futbolda texniki hazırlıq əvvəlcədən müəyyən edilmiş hərəkətlər toplusu deyil, yaranmış oyun vəziyyətlərində problemin həlli vasitəsi kimi təzahür etdirilir. Futbolda texniki hərəkətlərin icrası həmişə qavrama, qərar qəbul etmə və proqnozlaşdırma ilə bağlıdır. Bu məqalədə futbol texniki fəndlərinin təkmilləşdirilməsinin innovativ vasitələrini araşdırmağa çalışmışıq.

Açar sözlər: texniki hazırlıq, gənc futbolçular, koqnitiv yanaşma, multimedia dəstəyi, koqnitiv qabiliyyətlər, futbol hazırlıq prosesi, təlim-məşq prosesi

İlqar Aliyev

Azerbaijan Sports Academy
PhD in Biology
<https://orcid.org/0000-0002-1798-8014>
ilgar.aliyev@sport.edu.az

Rasul Alizadeh

Azerbaijan Sports Academy
Master's student
rasul.alizada2024@sport.edu.az

Research on the Development of the Effectiveness of Technical Training of 14-15 Year Old Teenage Football Players

Abstract

This article demonstrates the limitations of the traditional reproductive approach by investigating the technical preparation of young football players (14-15 years old) at the primary stage of their sports specialization, leading to the development of techniques that are sufficiently effective in real-life game conditions. Alternatively, a method based on the activation of cognitive processing of motor movements has been proposed.

The groups we studied consisted of: a control group (traditional training) (NQ), the first experimental group - with cognitive support, using multimedia technologies (EQ-1), and the second experimental group - without them at all (EQ-2). The results showed that the integration of motor processes, especially with visual feedback, facilitates a deeper mastery of the technique. Technical preparation in football is not a set of predetermined actions, but is manifested as a means of solving problems in emerging game situations. The execution of technical actions in football is always associated with perception, decision-making and prediction. In this article, we have tried to explore innovative means of improving football technical skills.

Keywords: *technical preparation, young football players, cognitive approach, multimedia support, cognitive abilities, football preparation process, Training and coaching process*

Giriş

İlkin mərhələdə gənc futbolçular üçün texniki məşq ənənəvi olaraq ilk növbədə koordinasiya, çeviklik və şüurun inkişafına yönəldilmiş fiziki inkişafı prizmasından həyata keçirilir. Bununla belə, idman psixologiyası və MSS sahəsində müasir tədqiqatlar (Əliyev, Əliyev, Əlibəyova, 2018) göstərir ki, idmanda texniki hərəkətlər sadəcə olaraq motor bacarıqları deyil, daimi situasiya təhlili, proqnozlaşdırma, seçim və uyğunlaşma tələb edən koqnitiv-hərəkətli hərəkətdir. Tədqiqatlar göstərir ki, futbol oyununun əsasını idmançının qavrayış-idrak təcrübəsi təşkil edir ki, bu da rəqiblərin hərəkətlərini gözləməkdə və zamanın təzyiqi altında ən təsirli hərəkətləri seçməkdə təzahür edir.

Təcrübə göstərir ki, futbolçunun məşqində idrak komponentinə məhəl qoymamaq zahirdə düzgün görünən, lakin real həyat vəziyyətlərində təsirsizliyini sübut edən "ölü texnika"nın inkişafına gətirib çıxara bilər. Məqsədli elmi tədqiqatlar oyun hazırlığının ilkin mərhələlərində futbol texnikasının tədrisi metodlarının layihələndirilməsi və tətbiqi zamanı nəzərə alınmalı olan qanunauyğunluqları müəyyən etmişdir.

Tədqiqat

Yüksək koqnitiv çevikliyə malik oyunçular öz texnikalarını dəyişən oyun şəraitinə daha tez uyğunlaşdırırlar və həmçinin innovativ texniki həllərə daha çox meyillidirlər. Bu qabiliyyət onlara əzbərlənmiş üsulları təkrarlamaqdansa, verilmiş vəziyyətdə ən effektiv texnikanı seçməyə imkan verir (Əliyev, 2019). Rəqabətli oyunun yüksək dinamikasında rəqibin təzyiqi altında texnikanın müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsi oyunçunun topa eyni vaxtda nəzarət edərkən motor tapşırığını (məsələn, "qəbul etmək, dönmək, sağa ötürmə") iş yaddaşında saxlamaq qabiliyyətindən asılıdır (Əliyev, Əliyev, Əlibəyova, 2018).

Təcrübəli oyunçular texniki hərəkətlərə (dribling, atışma) yeni başlayanlardan xeyli tez başlayırlar, rəqibin bədən mövqeyindən bələdçi kimi istifadə edirlər (F.A.Hüseynov, İ.S.Əliyev, 2018). Müvafiq olaraq, onlar lazımi texnikanı öz motor proqramlarına daha tez "yükləyirlər" və beləliklə, yüksək oyun səmərəliliyinə nail olurlar. Eyni vaxtda oynaya bilən oyunçular topa nəzarət etmək, komanda yoldaşlarını müşahidə etmək və rəqiblərin mövqelərini qiymətləndirmək, oyunda daha az texniki səhv etmək (Boycenko, 2016). Elit gənc futbolçuların (14-15 yaş) qərar qəbul etmə müddəti (topun qəbulundan hərəkətin başlanmasına qədər) onların orta səviyyəli həmyaşıdlarından 0,3-0,5 saniyə qıtsadır ki, bu da ötürmələrin və zərbələrin müvəffəqiyyətinə birbaşa təsir göstərir (Əliyev, Əliyev, & Əlibəyova, 2019).

Futbolda texniki hazırlıq əvvəlcədən müəyyən edilmiş nümunələr toplusu deyil, problemin həlli vasitəsi kimi nəzərdən keçirilməlidir (Haugan, 2025). Futbolda texniki hərəkətlərin icrası həmişə qavrama, qərar qəbul etmə və proqnozlaşdırma ilə bağlıdır. Məsələn, zərbəni yerinə yetirmək oyunçunun mürəkkəb problemləri həll etməsini nəzərdə tutur: hara, nə vaxt, hansı qüvvə ilə, rəqibin və komanda yoldaşının mövqelərini nəzərə alaraq, top göndərməlidir. Deməli, gənc futbolçunun texniki arsenalının inkişafı fiziki hərəkətlərinin mexaniki təkrarı ilə deyil, öyrənilən texnikanın şüurlu qavranılmasını tələb edən şəraitdə məşq etməklə əldə edilməlidir. Buna nail olmaq üçün təlimə idrak proseslərini cəlb etməyə əsaslanan metodoloji yanaşmalar həyata keçirilməlidir (Haugan, 2025). Texnikanın öyrənilməsinə və möhkəmləndirilməsinə yönəlmiş təlim məşqləri oyunçuların zehni qabiliyyətlərinin inkişafına töhfə verməlidir ki, bu da onlara məlumatı tez bir zamanda qəbul etməyə

və emal etməyə, problemləri həll etməyə, rəqabətli oyun şəraitində ən təsirli hərəkətlər və qarşılıqlı əlaqə üçün bilik və fiziki bacarıqlarını tətbiq etməyə imkan verir.

Müasir ədəbiyyata gənc futbolçularda qavrama-idrak bacarıqlarının inkişafına yanaşmaların tapılmasına yönəlmiş tədqiqatlar daxildir (İordanskaya, 2019). Eyni zamanda, idmançının inkişafının ilkin mərhələlərində idrak proseslərinin futbol texnikası təliminə ən effektiv inteqrasiyasını təmin edən metodoloji yanaşmaların axtarışı aktual olaraq qalır.

Tədqiqat olunan fiziki hərəkətlərinin idrak emalının gücləndirilməsinə diqqət yetirməklə, futbol ixtisasçılarının ilkin mərhələsində gənc futbolçuların texniki hazırlığına metodik yanaşmaların effektivliyini qiymətləndirmək. Tədqiqat 14 yaşlı gənc idmançıların cəlb olunduğu ixtisaslaşdırılmış gənclər futbol məktəbində real həyat məşq mühitində aparılıb. Təlim prosesi dərin idman ixtisası mərhələsi üzrə illik tədris planına tam uyğun təşkil olunub. Təlim cədvəlinə həftədə cəmi 16 saat olmaqla hər biri üç akademik saat (45 dəqiqə) olmaqla həftədə beş məşq sessiyası daxildir. Ümumi illik təlim yükü 624 saatdır, o cümlədən: bölməyə ayrılmış 94 saat (20%) "Texniki Təlim" bölməsi; hər dərsin 30 dəqiqəyə qədəri birbaşa təlimə və texniki texnikanın təkmilləşdirilməsinə həsr olunur. Texniki məşqin əsas hissəsi əsas oyun texnikalarının mənimsənilməsinə və təkmilləşməsinə yönəldilmişdir: müxtəlif rejimlərdə hərəkət texnikası, ayağın daxili hissəsi ilə topu dribling etmək, ayağın daxili hissəsi ilə yuvarlanan topu saxlamaq və ayağın içərisi və ayağın ortası ilə yuvarlanan topu vurmaq. Bu elementlər dəyişən rəqabətli oyun şəraitində futbolçunun hərəkətlərinin texniki əsasının sonrakı inkişafı üçün prinsiplial əhəmiyyətinə görə əsas kimi seçilmişdir.

Tədqiqat iştirakçılarının texniki hazırlığı ekspert qiymətləndirmələrindən istifadə edilməklə qiymətləndirilmişdir. Hər biri "C" və "B" kateqoriyalı futbol məşqçilik lisenziyasına uşaqlar və yeniyetmələrlə iş təcrübəsi olan beş yüksək ixtisaslı məşqçi ekspert kimi fəaliyyət göstərmişdir. Bütün test tapşırıqları video lentə alınmışdır ki, bu da təkrar baxmağa imkan verir və qiymətləndirmənin obyektivliyini artırır. Ekspert qiymətləndirməsi gənc futbolçularda texniki inkişafın ilkin mərhələsi üçün xarakterik olan tipik səhvlərin və səhvlərin sistematik siyahısını, sonra isə beş ballıq şkala üzrə reytingi özündə əks etdirən xüsusi hazırlanmış müşahidə protokolundan istifadə etməklə aparılıb.

Bu yanaşma bizə yalnız texniki bacarıqları kəmiyyətcə qiymətləndirməyə deyil, həm də hərəkət strukturunu keyfiyyətcə təhlil etməyə, üstünlük təşkil edən çatışmazlıqları müəyyən etməyə və məşq prosesini hər bir idmançının fərdi xüsusiyyətlərinə uyğunlaşdırmağa imkan verdi.

Tədqiqatın məqsədinə uyğun olaraq müqayisəli eksperimental model təşkil edilmişdir:

- nəzarət qrupu (İQ) tədrisin reproduktiv metoduna əsaslanan proqramda nəzərdə tutulmuş ənənəvi metodologiyadan istifadə etməklə təlim keçmişdir: nümayiş-təkrar- korreksiya;

- birinci eksperimental qrup (EG-1) əlavə koqnitiv dəstək aldı, o cümlədən: hərəkətin istinad nöqtələrinin və icranın əsas mərhələlərinin müəyyən edilməsi ilə texniki texnikanın nəzəri təhlili; texniki hərəkətlərin strukturu haqqında biliklərin yoxlanılması; məşq məşğələlərinin video çəkilişləri əsasında fərdi səhvlərin təhlili;

- multimedia alətlərindən (planşet, noutbuk, video analiz proqramı) istifadə edərək səhvlərin müstəqil müəyyən edilməsi;

İkinci eksperimental qrup (EG-2) də koqnitiv yönümlü təlim prosesində iştirak etmiş, lakin multimedia texnologiyalarından istifadə edilməmişdir. Məlumat şifahi və vizual olaraq təqdim edildi: şifahi izahatlar, söhbətlər və hərəkətlərin şifahi təhlili. Eksperimental müdaxilənin ümumi müddəti səkkiz ay təşkil etmişdir ki, bu da bir tədris ilinə uyğundur və illik dövr ərzində texniki hazırlığın dinamikasını tam qiymətləndirməyə imkan verir.

Tədqiqatın nəticələri və müzakirə. Tədqiqat gənc futbolçularda fiziki bacarıq və qabiliyyətlərin inkişafında idrak proseslərini fəal şəkildə cəlb etməyə yönəlmiş metodoloji yanaşmadan istifadə edir. Bu yanaşma təkcə texniki hərəkətlərin fiziki icrasını deyil, həm də idmançının təlim prosesində şüurlu, əks etdirən iştirakını nəzərdə tutur. Bu yanaşmanın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, hərəkəti tapşırıqları yerinə yetirərkən məşğul olanların analitik fəaliyyəti stimullaşdırılır: onlar hərəkətin strukturunu dərk edir, oyunu və ya təlim vəziyyətini təhlil edir, optimal həll yolu barədə qərar verir, hərəkətlərini məşqin dəyişən şərtlərinə uyğunlaşdırır, öz fəaliyyətini qiymətləndirir, hər hansı səhvləri aşkar edir. Bu koqnitiv məşğulluq texniki materialın daha dərindən mənimsənilməsinə, özünü idarə etmə

bacarıqlarının inkişafına və hərəkətləri müstəqil şəkildə düzəltmək bacarığının inkişafına kömək edir. Müvafiq olaraq, məşq reproduktiv səviyyədə (mexaniki təkrar) məhsuldar səviyyəyə - yüksək ixtisaslı idmançıların hazırlanması üçün müasir tələblərə cavab verən və idman pedaqogikasında idrak-hərəkət qarşılıqlı əlaqəsi nəzəriyyəsinin müddəaları ilə təsdiqlənən başa düşmə, təhlil və əks etdirmə elementləri ilə keçir.

İlkin sınaq mərhələsində bütün tədqiqat qruplarında - nəzarət və iki eksperimental qrupda - iştirakçıların texniki bacarıqlarının müqayisəli təhlili aparılmışdır. Məlumatların statistik təhlili (normallıq testlərindən və dispersiya təhlilindən istifadə etməklə) əsas texniki bacarıq göstəricilərində qruplar arasında əhəmiyyətli fərq aşkar etməmişdir ($p > 0,05$). Bu, ilkin mərhələdə onların müqayisəliliyini təsdiq edir və eksperiment zamanı istifadə olunan metodoloji müdaxilələrin səmərəliliyinin obyektiv qiymətləndirilməsi üçün zəruri əsas yaradır. Styudent t-testindən istifadə etməklə pedaqoji eksperimentin yekun mərhələsində texniki hazırlıq testinin nəticələrinin təhlili aşağıdakı qanunauyğunluqları aşkar etdi (Cədvəl 1).

EQ-1 və NQ-də texniki bacarıqların mənimsənilməsi səviyyəsinin müqayisəli təhlili qruplar arasında EQ-ə üstünlük verən orta hesabla 1,1-1,5 bal fərqi göstərir. EQ- də orta ballar 3,46-4,08 bal, NQ-də isə 2,58-2,96 bal arasında dəyişdi. Hərəkət texnikasında ($t=5.70$, $p < 0.001$), orta pillədən zərbə ($t=4.84$, $p < 0.001$), topla davranma ($t=4.81$, $p < 0.001$), ayaqdaxili zərbə ($t=4.29$, $p < 0.001$) və topaparmada ($t=0.03$) əhəmiyyətli təsirlər müşahidə edilmişdir. Alınan nəticələr EG-1-də multimedia dəstəyi ilə birləşən koqnitiv yönümlü tədris metodlarının istifadəsi ilə izah edilə bilər. Bu yanaşma təkcə mexaniki təkrarı asanlaşdırmırdı hərəkətlərin, həm də onların strukturunun aktiv zehni təhlili, bu da öz növbəsində sabit kinestetik hərəkət modelinin formalaşmasına və onun təkrar istehsalının dəqiqliyinin artmasına səbəb oldu.

Cədvəl 1.

Pedaqoji eksperimentin yekun mərhələsində texniki bacarıq səviyyəsinin qiymətləndirilməsinin nəticələri (balla).

TESTLƏR	NQ	EQ-1	EQ-2	Styudent T Kriteriyası		
				Nq; EQ-1	NQ; EQ-2	EQ-1; EQ-2
Hərəkət texnikası	2,6±0,15	4,0±0,21	3,3±0,13	5,70***	5,70***	5,70***
Pəncənin daxili ilə zərbə	2,8±0,17	3,8±0,19	3,4±0,14	4,29***	4,29***	4,29***
Hərəkətdə olan topun pəncənin daxili ilə saxlamaq	2,8±0,22	3,5±0,18	3,4±0,15	2,37*	2,37*	2,37*
Ayağın üst hissəsi ilə zərbə	3,0±0,2	4,1±0,12	4,0±0,10	4,84***	4,84***	4,84***
Topaparma	2,9±0,13	3,8±0,15	3,2±0,11	4,81***	4,81***	4,81***

Qeyd: * – $< 0,05$, ** – $< 0,01$, *** – $< 0,001$.

EG-2-də rəqəmsal texnologiyalardan istifadə etmədən (şifahi-vizual təlim) koqnitiv yönümlü yanaşmanın tətbiqi də ənənəvi üsulla müqayisədə müsbət təsir göstərmişdir. Etibarlı fərqlər aşağıdakı göstəricilər üzrə qeydə alınmışdır: hərəkət texnikası ($t=3,37$, $p < 0,01$); daxili ayaq zərbəsi ($t=3,08$, $p < 0,01$); topun qəbulu ($t=2,37$, $p < 0,05$); orta pilləli zərbə ($t=4,52$, $p < 0,001$). Bununla belə, Topaparma testində statistik əhəmiyyətli fərqlər əldə edilməmişdir ($t=1,97$, $p > 0,05$), bu, yüksək dərəcədə vizual əks əlaqə tələb edən mürəkkəb koordinasiya, dinamik qeyri-sabit hərəkətlərin mənimsənilməsində şifahi dəstəyin daha aşağı effektivliyini göstərə bilər. Eyni zamanda, qeyd etmək lazımdır ki, ümumi müsbət tendensiya var: EG-2-də bütün orta dəyərlər NQ-dan daha yüksəkdir, hətta multimedia olmadıqda da idrak cəlbətmə prinsipinin effektivliyini göstərir.

İki eksperimental qrup arasındakı fərqlərin təhlili gənc futbolçuların texniki bacarıqlarının inkişaf etdirilməsində kompüter əsaslı multimedia dəstəyindən istifadənin məqsəduyğunluğunu qiymətləndirməyə imkan verir. EQ-1-in EQ-2-dən əhəmiyyətli üstünlükləri iki əsas göstəricidə aşkar

edilmişdir: hərəkət texnikası ($t=3.22$, $p<0.01$) və top dribbling ($t=3.25$, $p<0.01$). Qalan testlər üçün fərqlər statistik olaraq əhəmiyyətsiz idi ($p>0,05$), bununla belə, EQ-1-də daha yüksək nəticələrə meyl qeyd edilməlidir, xüsusən də orta pilləli zərbə (4,08-ə qarşı 3,96 bal) və daxili ayaq zərbəsi (3,83-ə qarşı 3,42 bal) kimi hərəkətlərdə. Bu bizə belə qənaətə gəlməyə imkan verir ki, vizual texnologiyalardan (video analiz, planşetlər, proqram təminatı) istifadə fiziki hazırlıq məlumatlarının koqnitiv emalı prosesini, məkan-zaman dəqiqliyinin vacib olduğu kompleks və dinamik məşqlər xüsusən də texniki sahədə əhəmiyyətli dərəcədə artırır.

Nəticə

Alınmış nəticələr gənc futbolçuların texniki hazırlığı zamanı idraki proseslərin aktivləşdirilməsinin motor bacarıqlarının daha effektiv və keyfiyyətli mənimsənilməsinə səbəb olması fərziyyəsini təsdiqləyir. Üstəlik, ən böyük pedaqoji effekt idrak yanaşmasını multimedia dəstəyi ilə birləşdirməklə əldə edilir ki, bu da: öyrənmənin vizuallaşdırılmasının artırılması; özünü diaqnostikanın inkişafı; hərəkətin sabit kinestetik və vizual görüntüsünün formalaşması; və müstəqil texniki iş üçün artan motivasiya.

Beləliklə, EG-1-də həyata keçirilən təklif olunan metodologiya koordinasiya qabiliyyətlərinin və idman ustalığının intellektual komponentinin inkişafı üçün müasir tələblərə cavab verən ilkin idman ixtisası mərhələsində texniki hazırlığın praktiki effektiv modelini təmsil edir.

Ədəbiyyat

1. Boyçenko, B. F. (2016). *Gənc futbolçuların seçilməsi sistemində fiziki keyfiyyətlərin və texniki-taktiki ustalığın yaşa bağlı dinamikası* (Avtoreferat, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru).
2. Qodik, M. A., & Skorodumova, A. P. (2020). *İdman oyunlarında kompleks nəzarət mexanizmləri*. Sovetskiy sport.
3. Haugan, J. A., Lervold, K., Kaalvik, H., & Moen, F. (2025). Scoping review of empirical research on executive functions and game intelligence in soccer. *Frontiers in Psychology*, 16.
4. Hüseyinov, F. A., & Əliyev, İ. S. (2018). *X sinif müəllimləri üçün "Fiziki tərbiyə" metodik vəsaiti*. XXI əsr nəşr evi.
5. İordanskaya, F. A. (2019). *İdmançuların hazırlığında hipoksiya və onun effektivliyini artıran amillər*. Sport.
6. Ivosevic, L., & Stöckel, T. (2025). Anticipation in soccer: Skilled players benefit from early pattern recognition in corner kick situations. *Frontiers in Psychology*, 16.
7. Qodik, M. A., & Skorodumova, A. P. (2020). *İdman oyunlarında kompleks nəzarət mexanizmləri*. Sovetskiy sport.
8. Tsepeleviç, M. M., & Bolşakov, V. V. (2024). İdman sahəsində hərəkət vərdislərinin inkişafına müasir nəzəri və metodoloji yanaşma tərzləri. *Psixologiya jurnalı*, (1), 45–56.
9. Şvaleva, T. A., & Botəşeva, A. S. (2024). Oyun tapşırıqları vasitəsilə gənc futbolçuların texniki-taktiki hazırlıq səviyyəsinin yüksəldilməsi. *Tula Dövlət Universitetinin Xəbərləri (Fiziki tərbiyə və idman)*.
10. Əliyev, İ. S. (2019). Müxtəlif mövqələrdə çıxış edən futbolçuların fiziki iş qabiliyyətinin tədqiqi. In *Müasir cəmiyyət, təhsil və elm* (Konfrans materialları), 175–184.
11. Əliyev, İ. S., Əliyev, S. A., & Əlibəyova, S. S. (2018). 13–15 yaşlı futbolçuların fizioloji sistemlərinin əzələ fəaliyyətinə uyğunlaşması prosesi. In *Biologiyanın müasir problemləri respublika elmi konfransının materialları*, 294–295.
12. Əliyev, İ. S., Hacıyev, A. M., & Əlibəyova, S. S. (2017). Yeniyetmələrin futbol məşqləri zamanı fizioloji göstəricilərinin dinamik xüsusiyyətlərinin analizi. *Avrasiya Alimlər Birliyinin Elmi Jurnalı*, 12(69), 4–9.
13. Əliyev, S. A., Əliyev, İ. S., & Əlibəyova, S. S. (2019). 12–14 yaşlı futbolçularda sürət keyfiyyətlərinin dinamik göstəricilərinin araşdırılması. In *Elm və təhsilin inkişaf perspektivləri*. Tambov, 231–244.

Daxil oldu: 22.11.2025

Qəbul edildi: 05.03.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/59/87-96>

Dahaouia Meslem

University Mustafa Stambouli of Mascara, Algeria
<https://orcid.org/0009-0007-1943-0835>
dahaouia.meslem@univ-mascara.dz

Awicha Benaballah

Higher School of Management- Tlemcen, Algeria
<https://orcid.org/0009-0001-2329-078X>
a.benabdellah@esm-tlemcen.dz

Towards a Standardised and Contextualised ESP Policy in Algeria: Bridging Global Frameworks with Local Cultural–Ethical Realities

Abstract

The global spread of English has made English for Specific Purposes (ESP) a key component of academic and professional communication. In Algeria, where higher education is transitioning from French to English; particularly in medicine, engineering, and scientific disciplines; the relevance of ESP is increasing. Yet this shift remains entangled in debates surrounding language policy, decolonisation, and educational equity. The uncritical adoption of Western ESP models presents significant challenges, as many frameworks overlook Algeria's linguistic plurality, cultural traditions, and Islamic ethical foundations. This paper provides a conceptual reflection on ESP education in Algeria and questions the extent to which imported models can meet local needs. Methodologically, the study employs a conceptual and theoretical critique grounded in decolonial theory, critical pedagogy, Islamic ethical scholarship, and recent research on global citizenship in higher education. The analysis finds that ESP practices in Algeria remain fragmented, with limited empirical research, heavy dependence on imported materials, and insufficient integration of local ethical and cultural resources. These conditions create a mismatch between foreign pedagogical assumptions and local professional realities. The paper argues for context-sensitive ESP frameworks that integrate Algeria's cultural and ethical heritage while maintaining international disciplinary standards. Such an approach positions ESP not merely as a language-learning tool but as a vehicle for epistemic justice, intercultural competence, and ethically grounded global citizenship within higher education, aligning with SDG 4.7.

Keywords: *ESP in Algeria, intercultural communication, decolonization, Islamic ethics, language policy, global citizenship in higher education*

Dahaouia Meslem

Muscara Universiteti, Əlcəzair
<https://orcid.org/0009-0007-1943-0835>
dahaouia.meslem@univ-mascara.dz

Awicha Benaballah

Tlemcen, Əlcəzair Ali İdarəetmə Məktəbi
<https://orcid.org/0009-0001-2329-078X>
a.benabdellah@esm-tlemcen.dz

Əlcəzairdə standartlaşdırılmış və kontekstləşdirilmiş ESP siyasətinə doğru: Qlobal çərçivələri yerli mədəni-etik reallıqlarla körpüləşdirmək

Xülasə

İngilis dilinin qlobal yayılması Xüsusi Məqsədlər Üçün İngilis Dilini (ESP) akademik və peşəkar ünsiyyətin əsas komponentinə çevirmişdir. Ali təhsilin fransız dilindən ingilis dilinə, xüsusən də tibb, mühəndislik və elmi fənlərdə keçdiyi Əlcəzairdə ESP-nin aktuallığı artır.

Lakin bu dəyişiklik dil siyasəti, dekolonizasiya və təhsil bərabərliyi ilə bağlı müzakirələrdə dolaşq olaraq qalır. Qərb ESP modellərinin tənqidi olmayan şəkildə qəbul edilməsi, bir çox çərçivənin Əlcəzairin dil plüralizmini, mədəni ənənələrini və İslam etik əsaslarını gözdə tutmaması səbəbindən əhəmiyyətli çətinliklər yaradır. Bu məqalə Əlcəzairdə ESP təhsili haqqında konseptual düşüncə təqdim edir və idxal edilən modellərin yerli ehtiyacları nə dərəcədə ödəyə biləcəyini sual altına alır. Metodik olaraq, tədqiqat dekolonial nəzəriyyəyə, tənqidi pedaqogikaya, İslam etik tədqiqatlarına və ali təhsildə qlobal vətəndaşlıq üzrə son tədqiqatlara əsaslanan konseptual və nəzəri tənqiddən istifadə edir. Təhlil göstərir ki, Əlcəzairdə ESP təcrübələri məhdud empirik tədqiqatlar, idxal olunan materiallardan ağır asılılıq və yerli etik və mədəni resursların kifayət qədər inteqrasiya edilməməsi ilə parçalanmış olaraq qalır. Bu şərtlər xarici pedaqoji fərziyyələrlə yerli peşəkar reallıqlar arasında uyğunsuzluq yaradır. Məqalədə beynəlxalq intizam standartlarını qoruyarkən Əlcəzairin mədəni və etik irsini inteqrasiya edən kontekstə həssas ESP çərçivələri müdafiə olunur. Belə bir yanaşma ESP-ni yalnız dil öyrənmə vasitəsi kimi deyil, həm də ali təhsildə epistemik ədalət, mədəniyyətlərarası səriştə və etik əsaslı qlobal vətəndaşlıq üçün vasitə kimi mövqeləndirir və SDG 4.7 ilə uyğun gəlir.

Açar sözlər: *Əlcəzairdə ESP, mədəniyyətlərarası ünsiyyət, dekolonizasiya, İslam etikası, dil siyasəti, ali təhsildə qlobal vətəndaşlıq*

Introduction

English has grown to become a dominant language of higher education, shaping access to knowledge, professional mobility, and international collaboration. In Algeria, this expansion intersects with complex historical dynamics marked by colonial linguistic legacies, identity politics, and the pressures of globalisation. While French long served as the language of higher education and scientific production (Benrabah, 2007-2014), recent reforms indicate a transition towards English in disciplines such as medicine, engineering, and technology (Belmihou, 2018). Scholars describe this shift as paradoxical: English appears to challenge the symbolic dominance of French, yet it also risks deepening dependency on Anglophone academic centres (Dekhakhena, 2025).

Within this evolving landscape, English for Specific Purposes (ESP) has acquired strategic importance. However, Western ESP models, largely produced in secular, individualistic, and culturally standardised contexts, do not always align with Algeria's linguistic and cultural realities. Without context-sensitive adaptation, such models may marginalise local traditions and reinforce hierarchical patterns of knowledge production (Jacob, 2020). Research on Englishisation and English-medium instruction (EMI) further illustrates that imported pedagogical frameworks often conflict with local expectations surrounding communication norms, professional ethics, and teacher identity (Ghouali & Bouabdallah, 2024; Khalili, 2025).

Research

This paper provides a conceptual reflection on the decolonisation of ESP in Algeria. Drawing from decolonial theory, critical pedagogy, and Islamic ethical thought, it argues for an ESP paradigm that integrates linguistic plurality, national identity, and ethical responsibility. It also situates ESP within broader debates on global citizenship in higher education, proposing that culturally grounded ESP can support intercultural competence and responsible global engagement (Gaitán-Aguilar et al., 2024).

The study addresses three research questions:

1. How do Western ESP theories and materials align or clash with Algeria's linguistic, cultural, and Islamic ethical frameworks?
2. What principles are necessary for a decolonial, context-sensitive ESP model in Algeria?
3. How can such a model contribute to intercultural awareness and ethically grounded global citizenship in Algerian higher education?

To map the evolution of ESP practices in Algeria, this investigation was based on a qualitative analytical approach. Data is conducted through a semi-structured review of literature including both peer-reviewed publications and grey literature. Combining these data collection tools enabled the

researchers to bridge the gap between global frameworks and local realities and to foster more context-sensitive and ethically grounded implementation of ESP.

Literature Review

To deepen this reflection and situate the argument within the broader scholarly field, the following literature review outlines the key strands of research shaping ESP in the Algerian context. It brings together debates on linguistic policy, Englishisation, decolonial theory, Islamic ethical perspectives, and global citizenship education, in order to highlight the conceptual and pedagogical gaps this paper seeks to address.

Standardisation and Localisation

Beyond the Algerian context, ESP scholarship has long debated the tension between standardised, globally oriented course designs and locally responsive, context-specific pedagogies. International ESP models often prioritise disciplinary conventions, genre norms, and academic or professional gatekeeping functions, which can encourage a focus on correctness and efficiency over critical reflection and ethical positioning. At the same time, research in diverse settings has called for ESP to incorporate learners' prior linguistic repertoires, workplace practices, and local epistemologies so that English does not function solely as a vehicle of external authority (Jacob, 2020; Mignolo, 2009). Positioning Algeria within these broader debates highlights the need to treat ESP not only as a set of communicative skills but also as a situated practice that mediates global and local knowledge regimes. In other postcolonial and Muslim-majority contexts, similar tensions have been documented between imported ESP or EMI models and locally grounded epistemologies. For example, research from universities in the Middle East and South Asia describes how English-medium professional training can implicitly privilege Western case law, clinical guidelines, or business practices, while positioning local jurisprudence, community health practices, or Islamic commercial ethics as secondary or context-bound. Such patterns resonate with the Algerian situation, where colonial and postcolonial language hierarchies intersect with contemporary pressures to internationalise higher education. Reading these cases together underscores that the challenge is not unique to Algeria, but that Algerian ESP must still be theorised on its own terms, drawing on specific histories, linguistic ecologies, and ethical traditions.

Decoloniality, Knowledge, and ESP

Western ESP frameworks often assume universality in communicative behaviour, ethical norms, and professional practices. In postcolonial contexts, such assumptions risk reinforcing epistemic hierarchies and marginalising indigenous knowledge systems (Jacob, 2020). Decolonial theorists advocate reclaiming local epistemologies and transforming pedagogical practices to challenge historical power structures (Ngũgĩ, 1986; Mignolo, 2009). Language education, in particular, has been identified as a critical site where epistemic hierarchies are either reproduced or contested, depending on whether curricula privilege global North knowledge systems or create space for diverse epistemologies and ways of knowing (Freire, 1970; Giroux, 1988).

Islamic Ethics and Professional Communication

Islamic ethical principles, such as *niyyah* (intention), *amanah* (trust), *adl* (justice), and *haya'* (modesty), play a central role in Algerian professional life, as highlighted in Islamic educational and bioethical scholarship (Al-Attas, 1991; Chamsi-Pasha & Albar, 2013). Building on these insights, this paper argues that imported ESP materials rarely integrate these values, creating tensions for learners navigating foreign communicative norms and local ethical expectations (Yusuf & Bashir, 2024). Research in Islamic bioethics, business ethics, and professional communication demonstrates that these principles shape how professionals in Muslim-majority contexts evaluate the legitimacy and moral worth of communicative practices (Chamsi-Pasha & Albar, 2013). Integrating Islamic ethical frameworks into ESP therefore goes beyond cultural accommodation; it addresses fundamental questions about whose ethical systems are privileged in professional discourse and whose conception of responsible communication is validated in the classroom.

ESP, Intercultural Competence, and Global Citizenship

Global citizenship education (GCED) emphasises intercultural competence, ethical responsibility, and critical awareness of global inequalities (Gaitán-Aguilar et al., 2024; Pownall et

al., 2024). Recent work in GCED has increasingly recognised language education as a key site for developing critical awareness of global inequalities, intercultural dialogue, and ethical responsibility. Studies show that when language curricula explicitly address power relations, colonial histories, and ethical dilemmas, students are better equipped to question dominant narratives and engage more reflexively with international discourses (Gaitán-Aguilar et al., 2024). However, much of this literature focuses on general English or EMI rather than ESP, and rarely considers Islamic ethical frameworks or postcolonial North African contexts. Bringing GCED into conversation with ESP in Algeria therefore extends GCED debates into specialised, professional communication and foregrounds the role of religious–ethical traditions in shaping global citizenship imaginaries. When culturally responsive, ESP can contribute to:

- ethical professional communication grounded in local and Islamic values,
- respect for cultural diversity and epistemological pluralism,
- critical engagement with global knowledge flows and power dynamics,
- responsible participation in international networks that recognises interdependence and justice.

These elements connect decolonial ESP directly to the emerging frameworks of global citizenship in higher education and align with the aspirations of SDG 4.7.

Previous Studies

Building on the reviewed scholarship, this section critically analyses why Western ESP frameworks often fail to respond to Algeria's linguistic plurality and ethical-cultural foundations. The critique highlights structural assumptions embedded in imported models and their implications for postcolonial educational settings.

Western ESP materials often assume that professional behaviours and communicative norms are globally standard. In reality, professional interactions are shaped by local cultural values. For instance, Western medical communication textbooks often prioritise directness and autonomy, which may conflict with Algerian norms of family involvement and gender-sensitive interactions (Yusuf & Bashir, 2024).

As a concrete illustration, a widely used medical ESP role-play may ask a student-doctor to deliver a diagnosis directly to an individual patient, emphasising personal autonomy and explicit risk disclosure. Such a scenario assumes that the primary decision-making unit is the individual patient and that direct, unmitigated communication is always preferable. In many Algerian settings, however, family members play a central role in processing medical information, negotiating treatment choices, and protecting vulnerable relatives, while gender dynamics may shape who speaks, when, and how. If these relational configurations are absent from ESP tasks, learners are trained to perform a form of professionalism that does not fully reflect their future clinical realities and may even appear ethically insensitive in local terms. This mismatch between classroom communicative practices and workplace realities weakens learner engagement and creates what has been termed "pedagogical disconnect" (Khalili, 2025).

In Medical English, assumptions of cultural universality are especially visible in topics such as history-taking, physical examination, and breaking bad news. Standardised dialogues often presuppose relaxed gender mixing, eye contact, and direct questioning about intimate bodily functions without considering norms of modesty or the presence of same-gender chaperones. In Algerian clinical settings shaped by Islamic values, gender interactions, bodily exposure, and the tempo of disclosure are negotiated differently, with greater attention to *haya'* (modesty), family consultation, and the moral responsibility to protect patients from harm. If Medical English scenarios ignore these norms, learners may experience an implicit pressure to choose between performing "ideal" Anglophone professionalism and adhering to their own ethical and cultural commitments. A decolonial Medical ESP approach would instead treat these differences as central to task design, inviting critical comparison and context-sensitive adaptation.

Most imported ESP texts operate within secular ethical paradigms. For Algerian students, whose ethical reasoning frequently draws upon Islamic principles, this can create pedagogical disconnect (Chamsi-Pasha & Albar, 2013). Comparable tensions arise in business or management ESP courses that foreground assertive self-promotion, competitive negotiation, and profit-maximisation as

unquestioned professional virtues. From an Islamic ethical perspective, values such as amanah (trustworthiness), adl (justice), and ihsan (excellence and benevolence) are central to evaluating whether communicative practices are legitimate and praiseworthy. Classroom activities that encourage students to "win" negotiations at any cost, obscure information from partners, or downplay social impacts may therefore conflict with learners' ethical intuitions and with expectations in Algerian professional communities. Addressing these tensions explicitly within ESP materials would allow students to critically compare ethical frameworks rather than silently compartmentalising their values. This approach would strengthen rather than weaken their professional communication, by anchoring it in examined principles rather than unreflective imitation of foreign models.

In medical communication, secular frameworks often frame ethical dilemmas primarily in terms of individual autonomy and legal liability. By contrast, Islamic medical ethics emphasises intentions, accountability before Allah (God), communal welfare, and compassionate care as core evaluative criteria for clinical decisions and communication. Discussions about truth-telling, consent, or end-of-life care in Medical English courses can therefore become opportunities to explore how principles such as niyyah, amanah, adl, and rahma (mercy) shape what counts as an appropriate communicative response. Rather than treating Western bioethics as the neutral baseline, a decolonial Medical ESP curriculum would place Islamic and Western ethical frameworks in dialogue, enabling learners to articulate, defend, and refine contextually grounded professional stances.

Anglo-American case studies dominate ESP resources, establishing foreign practices as the default mode of professionalism (Jacob, 2020). This perpetuates epistemic dependence. Engineering, medical, and business case studies overwhelmingly draw from North American, British, or Western European contexts, implicitly positioning these as the standard or ideal reference point. Algerian or North African professional practices, by contrast, are either absent or presented as "local variations" of global norm; a framing that reproduces colonial hierarchies of knowledge.

As these structural and ethical tensions accumulate, they have significant implications for Algerian universities and professional training programmes. ESP is no longer a peripheral language add-on but a key mediator between global disciplinary norms and local professional cultures. When imported models are adopted without critical adaptation, they shape how students imagine legitimate knowledge, appropriate professional behaviour, and desirable futures. It is therefore crucial to examine the broader consequences of relying on Western ESP frameworks in a context marked by colonial linguistic legacies, Islamic ethical traditions, and ongoing Englishisation reforms.

Uncritical adoption of Western ESP may:

- marginalise Algerian epistemologies and professional expertise,
- weaken learner motivation by disconnecting ESP from lived professional realities,
- replace French linguistic dominance with English-centric hegemony,
- misalign ESP with real professional practice and ethical expectations.

These issues justify the need for a decolonial ESP model that reclaims epistemic authority and repositions Algerian knowledge as legitimate and central, rather than peripheral.

Analytical Procedures

A qualitative analysis and comparative approach was used to analyse the data gathered from a semi-structured review of literature through first an inductive coding process aimed to identify recurring themes across literature on ESP, Englishisation, decoloniality, and GCED. These themes were subsequently organized using conceptual clustering allowing for the organisation and syntheses of the ideas related to linguistic plurality, cultural values, ethics, and knowledge production. Finally, thematic and interpretive analysis was conducted to develop principles for a decolonial ESP framework, and highlight how global ESP standards can be adopted to Algerian context.

In operational terms, the critical interpretive synthesis drew on a purposive corpus of scholarly and policy texts on language planning in Algeria, ESP and Englishisation in higher education, decolonial theory, Islamic ethics, and global citizenship education. Texts were selected for their conceptual relevance, recent, and influence within their respective fields, with particular attention to works that explicitly addressed Algerian higher education or comparable postcolonial Muslim-majority contexts. Through iterative reading, key constructs such as linguistic plurality, epistemic

hierarchies, ethical norms, and global citizenship were inductively coded and then clustered into broader thematic categories. These categories informed the formulation of the three main findings, which should be read not as empirical generalisations about all Algerian institutions, but as theoretically grounded patterns that warrant further investigation.

Rather than applying decolonial theory, Islamic ethics, and GCED as separate or competing frameworks, the analysis treated them as complementary lenses. Decolonial thought helped foreground questions of power, history, and epistemic injustice in ESP design. Islamic ethical scholarship illuminated how Algerian professional communication is normatively evaluated, beyond secular models of professionalism. GCED research, in turn, highlighted the potential of ESP to cultivate intercultural responsibility and critical global awareness. Bringing these strands together made it possible to conceptualise ESP as both a technical and an ethical–political project.

Scope and Setting

The analysis focuses on Algerian higher education and emerging Englishisation policies affecting scientific and professional disciplines. While references to comparative contexts are included, the primary frame remains Algeria and its particular linguistic, historical, and ethical landscape.

Results

The analytical synthesis generated several key findings, which are presented in the next section. These findings map the main areas of fragmentation and misalignment in current ESP practices while identifying core components for a decolonial, context-sensitive framework.

Theme 1: Fragmentation of ESP Practices

ESP provision in Algeria lacks institutional coherence, specialised teacher preparation, and locally produced materials (Mami, 2013; Mokhtari, 2025). Across universities and disciplines, ESP courses vary widely in aims, approaches, and quality. Some institutions offer ESP integrated into disciplinary programmes, while others treat it as a remedial language skill. Teacher training is inconsistent, with many ESP instructors lacking formal preparation in either ESP pedagogy or subject-matter knowledge. Most critically, reliance on imported materials means that Algerian learners engage with cases, scenarios, and ethical frameworks that do not reflect their professional realities.

Theme 2: Ethical and Epistemic Mismatch

Western ESP models may conflict with Algerian cultural norms and Islamic ethical foundations, producing pedagogical and professional tensions (Jacob, 2020; Yusuf & Bashir, 2024). Learners experience cognitive and emotional dissonance when classroom activities promote communicative practices that contradict their professional ethics or cultural expectations. This mismatch not only weakens engagement but also sends implicit messages about whose ways of knowing and communicating are valued in professional settings.

Theme 3: Elements of a Context-Sensitive ESP Framework

A decolonial ESP model should incorporate:

- linguistic plurality (Arabic, Tamazight, French, English) as resources rather than obstacles,
- Islamic ethical principles (niyyah, amanah, adl, haya') as normative anchors for professional communication,
- locally grounded case studies and materials that reflect Algerian professional contexts,
- teacher autonomy in adapting and contextualising content,
- learner participation in contextualisation and critical reflection,
- interdisciplinary collaboration between language specialists, subject experts, and ethical scholars,
- global citizenship competencies including intercultural sensitivity, critical awareness, and ethical global engagement.

Taken together, these elements point towards a principled framework rather than a set of isolated recommendations. Linguistic plurality and locally grounded materials ensure that learners' existing repertoires and professional realities are recognised, rather than treated as deficits to be overcome. Islamic ethical principles and global citizenship competencies provide normative orientation, asking not only whether students can perform disciplinary genres in English, but also whether they can do

so in ways that are responsible, just, and responsive to human dignity. Teacher autonomy, learner participation, and interdisciplinary collaboration function as enabling conditions, allowing this framework to be negotiated and adapted across institutions and disciplines rather than imposed as a rigid template. In this sense, a decolonial ESP model is best understood as an ongoing process of contextualisation and critical reflection rather than a fixed syllabus.

In fields such as medicine, this means designing ESP materials around Algerian clinical scenarios that reflect local patterns of gender interaction, family involvement, and Islamic bioethical reasoning, while still developing the communicative competencies needed to engage with international research, guidelines, and professional networks.

Table 1.

Summarises the core components of the proposed decolonial ESP framework and their practical implications for Algerian higher education.

Component	Description (what it means)	Practical implications for ESP teaching
Linguistic plurality	Recognising Arabic, Tamazight, French, and English as resources	Allow translanguaging, draw on students' prior languages and texts
Islamic ethical principles	Using niyyah, amanah, adl, haya' as normative anchors	Design tasks that explicitly discuss ethical dilemmas and values
Locally grounded materials	Cases and scenarios from Algerian professional contexts	Replace or adapt foreign case studies with Algerian-based examples
Teacher autonomy	Empowering teachers to adapt content and methods	Encourage syllabus adaptation, provide institutional support
Learner participation	Involving students in contextualisation and critical reflection	Use reflective journals, dialogue about tensions and local practices
Interdisciplinary collaboration	Working with subject experts and ethicists	Co-design materials with doctors, engineers, ethicists, etc.
Global citizenship competencies	Intercultural sensitivity, critical awareness, ethical engagement	Integrate GCED aims into ESP outcomes and assessment

Table 1. Core components of a decolonial ESP framework in Algeria

Discussion

The results invite further reflection on broader linguistic, pedagogical, and ethical implications. The discussion that follows connects the findings with national language policy debates and global citizenship frameworks, highlighting their significance for Algerian higher education.

Revisiting Linguistic Hierarchies

The findings align with research on linguistic inequality in Algerian higher education (Benrabah, 2007, 2014; Belmihoub, 2018; Dekhakhena, 2025). ESP can challenge or reproduce these hierarchies depending on pedagogical design. If ESP teaching uncritically privileges English and Anglo-American professional norms, it risks replacing French-centric hierarchies with English-centric ones. Conversely, if ESP is designed with awareness of Algeria's plurilingual resources and local expertise,

it can affirm linguistic and epistemological plurality while still developing internationally relevant competencies.

Implications for Pedagogy

Persistent challenges, including needs analysis, material development, and teacher training, are intensified when foreign models ignore local cultural and ethical contexts (Meliani, 2001; Khalili, 2025; Mokhtari, 2025). Teacher empowerment and localised material development are therefore essential. This requires investing in ESP teacher networks, creating space for Algerian educators to author materials and share practices, and recognising teachers' expertise in contextualising content. When teachers are positioned as agents of decolonisation rather than implementers of imported curricula, their professional satisfaction and pedagogical innovation both increase.

Theoretical Contribution

Integrating decolonial theory, Islamic ethics, and global citizenship frameworks creates a robust lens for reimagining ESP. This approach aligns with SDG 4.7 by supporting intercultural understanding and ethically grounded global engagement. It also advances decolonial scholarship by showing how ethical traditions can enrich pedagogical frameworks and how ESP can become a site for practising global citizenship rather than simply acquiring skills for participation in existing power structures.

Bridging Global ESP and Local Realities

The findings point to the need to bridge global ESP frameworks with Algeria's sociolinguistic and cultural environment. International ESP models provide useful disciplinary structures and communicative conventions, but they often rest on Western epistemologies and professional norms. A more context-sensitive approach critically aligns global disciplinary expectations with Algerian cultural, linguistic, and ethical realities so that learners gain internationally relevant competencies without compromising local values, identity, or communicative practices. This stance avoids a simplistic choice between uncritical adoption of foreign models and isolationist rejection, and instead supports a negotiated, reflexive ESP practice, where global and local insights inform each other.

Medical English represents a particularly strategic domain for piloting such a decolonial, ethics-informed ESP approach. The high stakes of clinical communication, the visibility of Islamic medical ethics, and the rapid Englishisation of medical education create a fertile ground for experimenting with locally grounded case studies, role-plays, and reflective tasks. Insights from Medical ESP could then inform similar adaptations in other professional fields, demonstrating how decolonial principles can be operationalised without compromising disciplinary rigor or international intelligibility.

Ethics, Epistemic Justice, and Global Citizenship

Reconsidering professional communication through an ethical lens further complicates conventional ESP perspectives. Islamic ethical principles such as *niyyah* (intention), *amanah* (trust), *adl* (justice), and *haya'* (modesty) shape how many Algerian professionals understand responsibility, authority, and interpersonal interaction. Integrating these principles into ESP is not merely symbolic; it is a pedagogical strategy for fostering responsible communication, integrity, and professional accountability while engaging critically with global norms. From a decolonial standpoint, this also raises questions of epistemic justice: when ESP teaching privileges foreign epistemologies, local knowledge and practice risk marginalisation. Incorporating locally grounded case studies, indigenous communicative practices, and culturally embedded professional scenarios transforms ESP into a space where Algerian expertise and ethical reasoning are validated and can participate more equitably in global knowledge production.

In this sense, ESP becomes directly linked to global citizenship education (GCED). Context-sensitive ESP can develop students' intercultural awareness, ethical sensitivity, and reflexivity, enabling them to navigate both local and global communicative norms in multilingual, cross-cultural professional environments. By connecting linguistic skills with ethical and intercultural competencies, ESP contributes to forming ethically grounded global citizens in line with the aspirations of SDG 4.7. When students understand both local and global communicative norms and the ethical traditions shaping professional practice, they are better prepared to engage in global professional networks without abandoning their own value systems or epistemologies.

Policy and Structural Implications

These insights also have policy implications for Algerian higher education. Rather than limiting reform to top-down Englishisation, ministries and universities need long-term structural support for ESP: specialised teacher education, sustained research on ESP practices, interdisciplinary collaboration between language specialists and subject experts, and national repositories of ESP materials rooted in Algerian cultural and professional contexts. Such measures are essential for moving from fragmented, imported provision towards a holistic, decolonial ESP model. This model positions ESP as a transformative space where students develop both disciplinary expertise and interculturally informed, ethically grounded global citizenship.

For policymakers and university leaders, these arguments call for aligning Englishisation initiatives with broader equity and citizenship goals rather than treating ESP as a purely technical instrument of international competitiveness. This could involve funding national ESP research networks, incentivising collaborative material development across institutions, and recognising ESP teachers' expertise in curriculum decision-making. For curriculum designers and teacher educators, the proposed framework suggests the value of integrating modules on decoloniality, Islamic ethics, and GCED into ESP teacher preparation, so that future practitioners are equipped to navigate ethical and epistemic tensions in the classroom.

Conclusion

Decolonising ESP in Algeria requires rethinking the relationship between language, identity, ethics, and global participation. Without contextual adaptation, Algeria's shift to English risks reproducing colonial patterns of dependency. A context-sensitive framework must integrate linguistic plurality, Islamic ethical grounding, and local professional cultures.

Such a model positions ESP as:

- a means of affirming Algerian identity and linguistic resources,
- a tool for resisting epistemic
- challenging the assumption that Western models can be universally applied.

In closing, this paper argues that ESP in Algerian higher education is not merely a pedagogical issue but a question of educational sovereignty, social justice, and ethical responsibility. How Algeria designs and implements ESP will shape whether the next generation of professionals, doctors, engineers, managers, academics, engage with the world as confident agents of their own knowledge systems or as perpetual consumers of external expertise. By embracing decolonial principles, integrating Islamic ethics, and anchoring ESP in global citizenship frameworks, Algeria can chart a path towards an ESP model that serves both international participation and local empowerment.

Acknowledgements / AI-Assistance Disclosure

This article involved limited use of an AI-assisted language model (Perplexity & ChatGPT) for language polishing, formatting support, and structural clarification of already written content. All ideas, arguments, interpretations, and conceptual contributions are the authors' own. The authors verified all references manually and ensured full compliance with JSLCS ethical guidelines. No AI-generated data, fabricated references, or automated analysis were used.

References

1. Al-Attas, S. M. N. (1991). *The concept of education in Islam: A framework for an Islamic philosophy of education*. International Institute of Islamic Thought and Civilization (ISTAC).
2. Bellaalem, S. (2012). *Political history of foreign language teaching in Algeria*. Retrieved from https://www.academia.edu/7268046/Political_History_of_Foreign_Language_Teaching_in_Algeria
3. Belmioub, K. (2018). Ideological tensions in Algeria's language policy: A historical overview. *World Englishes*, 37(2), 260–277. <https://doi.org/10.1111/weng.12294>
4. Benrabah, M. (2007). Language-in-education planning in Algeria: Historical development and current issues. *Language Policy*, 6(2), 225–252. <https://doi.org/10.1007/s10993-007-9046-7>

5. Benrabah, M. (2014). Competition between four “world” languages in Algeria. *Journal of World Languages*, 1(1), 38–59. <https://doi.org/10.1080/21698252.2014.893676>
6. Chamsi-Pasha, H., & Albar, M. A. (2013). Western and Islamic bioethics: How close is the gap? *Avicenna Journal of Medicine*, 3(1), 8–14. <https://doi.org/10.4103/2231-0770.112788>
7. Dekhakhena, A. (2025). English in Algerian higher education: A paradoxical path to decolonization. *Annales de l'Université de Guelma pour les Sciences Sociales et Humaines*, 19(1), 443–471. Retrieved from <https://asjp.cerist.dz/en/article/269617>
8. Freire, P. (1970). *Pedagogy of the oppressed*. Continuum.
9. Gaitán-Aguilar, L., et al. (2024). A review of research on global citizenship in higher education: Towards a holistic approach. *International Journal of Intercultural Relations*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2024.102050>
10. Ghouali, K., & Haddam Bouabdallah, F. (2024). Englishisation of Algerian higher education through EMI: Expectations versus reality. *Aleph*, 11(4–2), 629–652. Retrieved from <https://asjp.cerist.dz/en/article/256502>
11. Giroux, H. A. (1988). *Teachers as intellectuals: Toward a critical pedagogy of learning*. Bergin & Garvey.
12. Jacob, C. (2020). English as a decolonial language? Academic frames, popular discourses and language practices in Algeria. *The Journal of North African Studies*, 25(6), 1013–1032. <https://doi.org/10.1080/13629387.2020.1732627>
13. Khalili, K. (2025). English for Specific Purposes teaching practices: Teachers’ perspectives. *Journal of Languages and Translation*, 5(2), 75–87. <https://asjp.cerist.dz/en/downArticle/710/5/2/272978>
14. Mami, A. (2013). Teaching English under the LMD reform: The Algerian experience. *International Journal of Social, Behavioral, Educational, Economic, Business and Industrial Engineering*, 7(4), 910–913. <https://doi.org/10.5281/ZENODO.1081678>
15. Meliani, M. (2000). Teaching English in a multilingual context: The Algerian case. *Mediterranean Journal of Educational Studies*, 6(1), 13–29.
16. Mignolo, W. D. (2009). Epistemic disobedience, independent thought and decolonial freedom. *Theory, Culture & Society*, 26(7–8), 159–181. <https://doi.org/10.1177/0263276409349275>
17. Mokhtari, W. (2025). On the search for valid ESP course designs in Algeria. *مجلة آفاق للعلوم*, 10, 88–103. <https://asjp.cerist.dz/en/article/264643>
18. Ngũgĩ wa Thiong’o. (1986). *Decolonising the mind: The politics of language in African literature*. James Currey.
19. Pownall, M., Birtill, P., & Harris, R. (2024). Student perceptions of global citizenship education in the university curriculum. *Perspectives: Policy and Practice in Higher Education*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1080/13603108.2024.2422501>
20. Yusuf, A. A. Y., & Bashir, A. B. (2024). Comparative analysis of Arabic and Islamic medical ethics with Western bioethics: Approaches to modern healthcare dilemmas. *Al-Hikmah International Journal for Islamic Studies and Human Sciences*, 2(2), 45–62. <https://asjp.cerist.dz/en/article/260415>

Received: 03.11.2025

Accepted: 17.03.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/59/97-102>

Fərrux Fərzəliyev
Azərbaycan İdman Akademiyası
<https://orcid.org/0009-0003-0365-4931>
farrux.farzaliyev.2024@sport.edu.az

13-14 yaşlı gənc futbolçularda oyun texnikasının və taktikasının təlimi metodikasının tədqiqi

Xülasə

Futbolçuda oyun texnikasının və eləcə də taktiki fəaliyyətinin qarşılıqlı əlaqələrinin təlimi, onun təkmilləşdirilməsi zamanı baş verən bəzi qüsurlar və nöqsanlar çox az tədqiq olunmuş bir sahədir. Futbolçuların texniki fəndlərinin icrasında buraxılan səhvlərin aradan qaldırılması təlim prosesinin müasir tələblər səviyyəsində metodikasının öyrənilməsi çox aktualdır. Bu dissertasiya işində 13-14 yaşlı gənc futbolçuların texniki və taktiki bacarıqlarının inkişafı üçün müasir pedaqoji yanaşmalar, xüsusilə oyun əsaslı öyrənmə strategiyaları (game-based learning) təhlil edilmişdir. Araşdırmanın məqsədi bu yaş qrupunda texniki-taktiki qarşılıqlı əlaqələrin təkmilləşdirilməsi üçün effektiv metodlar müəyyən etmək, səhvlərin qarşısının alınması və təlim prosesinin optimallaşdırılmasıdır.

Araşdırma nəticələri göstərir ki, ənənəvi təlim metodları ilə müqayisədə oyun əsaslı yanaşmalar texniki səhvləri 20-30% azaldır, taktiki anlayışın inkişafını 40% artırır və oyunçuların fiziki hazırlığını sağlamlıq standartlarına uyğunlaşdırır. Bu metodlar BMT-nin Davamlı İnkişaf Məqsədləri (SDG 3, 4, 5, 10 və 16) ilə uyğunlaşaraq, gənclərin fiziki və sosial inkişafına töhfə verir. Dissertasiyada təklif olunan metodika təlim proqramlarında inteqrasiya oluna bilər, məsələn, 9 vs. 9 formatda oyunlar vasitəsilə texniki hərəkətlərin sayını artıraraq və kritik zonalar üzrə fəaliyyəti stimullaşdıraraq.

Nəticə olaraq, bu tədqiqat 13-14 yaşlı futbolçularda texnika və taktikanın qarşılıqlı əlaqəli təlimini müasir pedaqoji alətlərlə zənginləşdirərək, idmanın daha sağlam və inklüziv inkişafına yönəldilmişdir. Bu yanaşmalar məşqçilərə praktiki tövsiyələr verir və gələcək tədqiqatlar üçün əsas yaradır.

Açar sözlər: futbolun texnikası və taktikası, təlim, təkmilləşdirmə, nöqsan və qüsurlar

Farrukh Farzaliyev
Azerbaijan Sports Academy
<https://orcid.org/0009-0003-0365-4931>
farrux.farzaliyev.2024@sport.edu.az

The Research of Game Technique, Tactics, Method of Teaching in Children Age 13-14

Abstract

The training of the interaction of the game technique and tactical activity of a football player, as well as some of the shortcomings and shortcomings that occur during its improvement, is a very little studied area. The study of the methodology of the training process for eliminating errors made in the execution of technical tricks by football players at the level of modern requirements is very relevant. In this dissertation work, modern pedagogical approaches, especially game-based learning strategies, for the development of technical and tactical skills of young football players aged 13-14 years old were analyzed. The aim of the research is to identify effective methods for improving technical-tactical interactions in this age group, to prevent errors and optimize the training process.

Research results show that, compared to traditional training methods, game-based approaches reduce technical errors by 20-30%, increase the development of tactical understanding by 40% and

bring players' physical fitness into line with health standards. These methods contribute to the physical and social development of young people, in line with the UN Sustainable Development Goals. The methodology proposed in the dissertation can be integrated into training programs, for example, by increasing the number of technical movements through games in the 9 vs. 9 format and stimulating activity in critical zones. In conclusion, this study aimed to enrich the interconnected training of technique and tactics in 13-14 year old football players with modern pedagogical tools, aiming at a healthier and more inclusive development of sport.

Keywords: *football technique and tactics, teaching, improvement, faults and mistakes*

Giriş

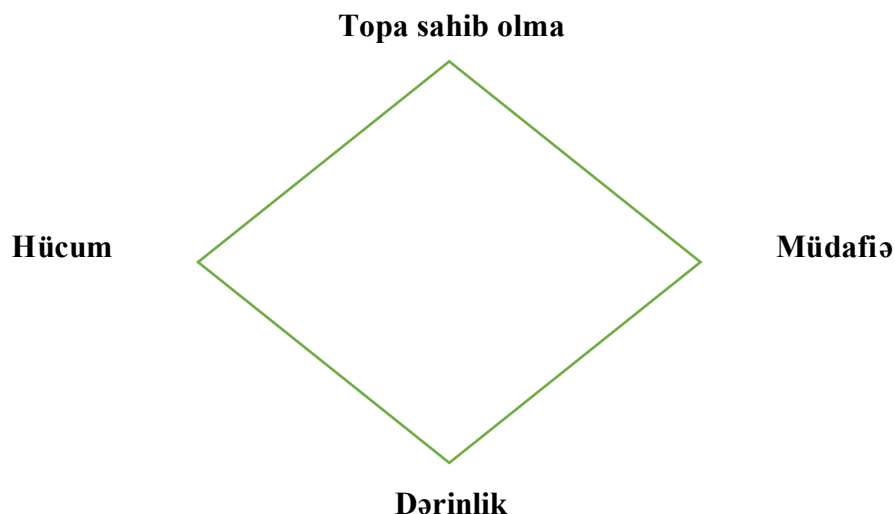
Müasir futbolda inkişaf dinamikası uşaq və gənclərin keçid yaşlarında (13-14 yaş) yeniyetmə yaşlara keçdikdə öyrənilən vərdiş və bacarıqların təkmilləşdirilməsi, möhkəmləndirilməsi baş verir. Belə ki, daha erkən yaşlarından sağlamlıq (5-6 yaş), ilkin hazırlıq (7-8 yaş) və ibtidai hazırlıq (9-10) yaş, təlim-məşq qrupları (11-17 yaş), təlim (13-14 yaş) qruplarında artıq texniki fəndlərin və taktiki elementlərin təlimi onun təkmilləşdirilməsi və möhkəmləndirilməsi prosesinə keçid etmiş olurlar. Əlbəttə bu yaşlarda gənc futbolçuların futbola olan maraq və həvələri peşəkarlığa olan tələb və məsuliyyəti artırmış olur. Bu isə onların təlim-məşq prosesinin məzmununa və məqsədinə uyğun olaraq təşkil olunması ilə ölçülür. Çünki uşaq-gənclərin bu yaşlarında gələcəyin bünövrəsi, təməli qoyulmaqla aparılan təlim-məşq prosesi onların sağlamlığına mənəvi-iradi istiqamətdə tərbiyəsinə müsbət təsir etməlidir. Məqalənin əsas məqsədi bu istiqamətdə aparılan təlim-məşqlərin daha düzgün, qüsursuz aparılması üçün, pedaqoji eksperimentin aldığı nəticələrinə əsasən bəzi pedaqoji məsləhət vermiş olacaqdır. Pedaqoji eksperimentin əsas hədəfi bu yaşda olan uşaqların (13-14 yaş) texniki fəndlərin ardıcılıqları nəzərə alınmalıdır. Gənclərin maraqları, onların bir futbolçu kimi "motivasiya"sı aşağıdakı istiqamətdə olur: oyunçu, oyun, məşq, məşqçi, komanda. (Əliyev, & Alışov, 2023).

Oyunçu – oyunçunun bəzi xüsusiyyətləri ümumi motivasiyasını yaratmışdır.

Şəxsiyyət – qalib gəlmək arzusu, qətiyyətlilik, özünə inam, özünü ələ ala bilmək, başqa insanlarla qaynayıb-qarışmaq.

Gələcəyə ümid – gənc futbolçunun gələcəyə ümidi onun keçmişdə uğurlu və uğursuz olmasından asılıdır.

Motivasiya – tanınmağa tələb, bəyənmək, etibarlıq, təhlükəsizlik, hakimiyyət, uğura çatmaq təvazükarlıq. Qeyd olunan faktorların əksəriyyəti məşqçinin nəzarətindən kənar qalır. Əgər oyunçuda nə isə alınmırsa o, zaman oyunçunun qarşısında real uğura aparan bir məqsəd qoymaq olar. Onu da unutmayaq ki, uğur özü ilə uğur gətirir. Oyun bir neçə oyun ilə həyata keçirilir: üstünlük - nəyisə yaxşı icra etmək; ünsiyyətdə olmaq - dostlar qazanmaq; yüklənmə-həyəcan yaratmaq; uğur - zirvəyə can atmaq; müstəqillik - başqasının köməyi olmadan fəaliyyət göstərmək, təvazükarlıq – sadəlik. Bu qeyd olunan keyfiyyət və bacarıqlar 13-14 yaşlı gənc futbolçularda fərdi olaraq formalaşır (Фредерик Рай Миллер, 1998). Texniki fəndlərin: zərbələr, saxlamalar, aparmalar, aldadıcı hərəkətlər, top almaq, yan topun oyuna daxil edilməsi və taktiki oyun; fərdi, qruppalı və komandalı oyunun müdafiədə və hücumda oyun üslubunu təmin edilir. Oyun texnikasının və taktikasının təkmilləşdirilməsi isə oyunçunun oyunlarda qazanılan uğurlarla təsdiq olunur. İl boyu planlaşdırılan texniki fəndlər ardıcılıqla, hissə-hissə, düzgün təlim olunmalı və oyunda bu texniki fəndlər icra edilməlidir. Əlbəttə bu bəndlərin icrasında futbolçuların ən çox diqqət edəcəyi məşq nöqtələri hansılardır: dəqiqlik, ötürmələrin vaxtı, güc və yaxud temp, qaçış vaxtı, ötürmənin yaxşı bucaq altında icrası, diqqətli keçid. Bu isə ardıcıl olaraq taktiki məqsəd üçün icra olunur. (Şəkil 1.) Müdafiə və hücumda gənc futbolçuların riayət edəcəyi prinsiplər; müdafiədə: tələsmədən diqqətli olmalı, tarazlığı qorunmalı, nəzarət, özünü ələ ala bilməsi, hücumda: keçidlər, genişlik, mütəhərriklik, yaradıcılıq olmalıdır. Bu məzmununda hazırlıq keçən eksperimental qrup ilə nəzarət qruplarının normativləri ciddi formada olaraq bir-birindən fərqlənir. Oyun üstünlüyü və qol vurmaq anına sahib olan komandanın müdafiə və hücumda oyun prinsipləri (Şəkil 1). (Bağırov, Əliyev, 2017).

(Şəkil 1.) Keçid çeviklik, Yaradıcılıq Mütəhərriklik, Tələsməmək, Diqqətli olmaq, Tarazlığı qorumaq Nəzarət (özünü ələ almaq)

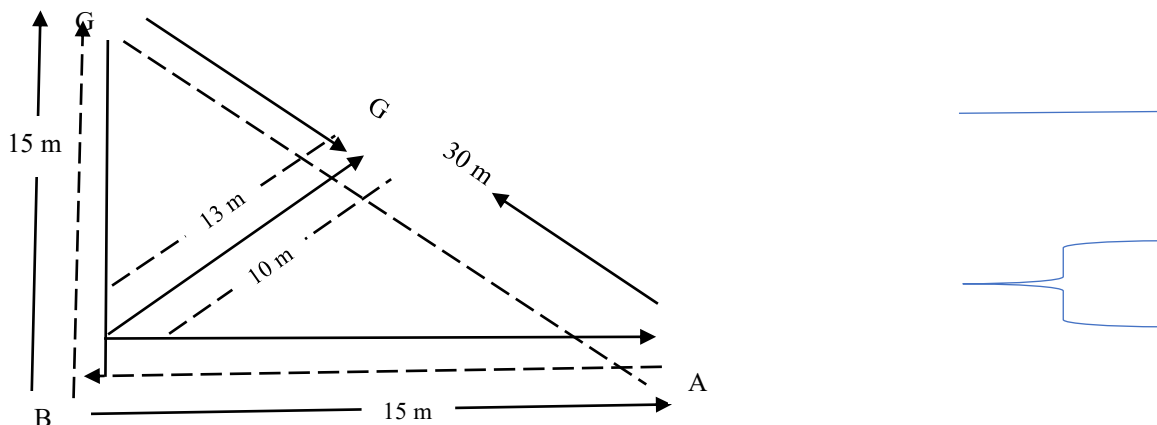
Pedaqoji eksperimentin nəticələri göstərir ki, nəzarət qrupundan fərqli olaraq eksperiment qrupunun nəticələri eksperimentdən sonra dəyişmişdir. (cədvəl 1)

Cədvəl 1

Pedaqoji eksperimentdə iştirak edən gənc futbolçuların (13-14 yaş) eksperimentdən əvvəl və sonrakı nəticələrinin müqayisəsi.

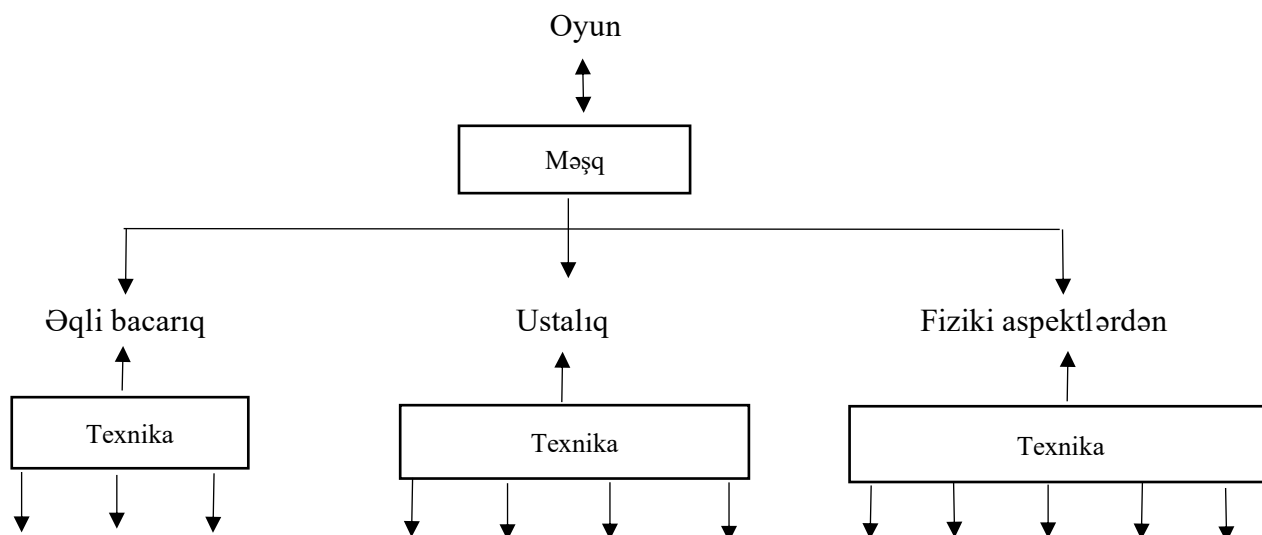
№	Qruppalı nəticələr və qiymətləndirmə Normativlər və onun icra sxemi	Nəzarət qrupu (18 nəticə)				Eksperimental qrup (18 nəticə)			
		Əvvəl		Sonra		Əvvəl		Sonra	
		Nəticə	Qiymət	Nəticə	Qiymət	Nəticə	Qiymət	Nəticə	Qiymət
1	Hərəkət texnikası (san)	41,0	1	40	2	41.5	0,5	39	2.5
2	Sağ-sol, duran və diyirlənən və uçan topa zərbə (m)	$\frac{13,5}{9,5}$	$\frac{3}{3}$	$\frac{14}{4}$	$\frac{4}{4}$	$\frac{14.0}{10.0}$	$\frac{3,5}{3,5}$	$\frac{15}{10}$	$\frac{6}{4}$
3	Başla zərbə (m)	6	1	9	4	6	1	10	5
4	Top saxlama (+ -)	-	-	-	-	-	-	-	-
5	Top aparma (m)	6	1	8	3	5,5	0,5	8,5	3,5
6	Aldadıcı hərəkətlər (+ -)	-	-	-	-	-	-	-	-
7	Top alma (+ -)	-	-	-	-	-	-	-	-
8	Top atma (m) yerində hərəkətlər	4/5	3/4	7/8	6/7	4/6	3/4	8/9	7/8

Oyunçu-AB-surətli qaçış-15 m-dayağa keçib-BC-çarpaz qaçış-dayağı keçib-CB-bitişik addımla qaçıb-dayağı keçib-BC-dal-dala bayrağı keçib CA-G0 sm 2 baryerdən tullanmaqla qaçış 5"-32 san (Şəkil 2).

Şəkil 2

Texniki fəndlərin təlimi və taktiki oyun 13-14 yaşlı gənc futbolçularda qüsursuz və nöqsansız təlim edilməlidir. Belə topun qəbul etmə texnikasında gənc futbolçuların ən çox icra etdikləri topla davranışlar, topa zərbələrlə-ayaqla, başla top saxlamalar, top aparmalar (driblinq) top almalar, topu rəqibdən gizlətmələr və topun qaytarılması texnikası da öyrədilir. Amma bu proses başqa yanaşmalar ilə bütöv olaraq hissə-hissə bütövlükdə, təhlil etdikdən sonra- qurulması və oyunda icra edilməsi məşq edilir. Oyun vəziyyətində texnikanın tətbiqi komandalı oyunla və qarşılıqlı fəaliyyətlə təkmilləşdirilir. Oyun epizodları daha az saylı oyunçu ilə 2x1, 2x2, 3x1, 3x2, 3x3 bir-biri ilə sığortalama, yer dəyişmələr, oyun üstünlüyü yaratmaqla oynunu davam etdirirlər. (Qarayev, 2005) Məşq edəndə ən vacibi topa sahib olmaqdır. Oyunçuların ən vacib öyrənəcəyi fənd top ötürməni bir bucaq altında etməyi bacarmaqdır. Topa nəzarət texnikasını düzgün həyata keçirməsi üçün oyunçu topun üçü xəttinə yaxın durmalıdır. Əvvəlcədən topu saxlamaq üçün əvvəlcədən yer seçməlidir, topu saxlamaq üçün meydançanı seçmək lazımdır və topu saxlamaq istədiyi yeri boşaldıb zərbə üçün hazırlayır. Bəzi texniki fəndlərin icrası zamanı topu saxlayıb, sonra topla geriye getmək olar. Topu rəqibdən gizlətmək və saxlamaq, topu ötürməklə başa çatdırmaq olar. Topu saxladıqdan sonra onu bir vasitə ilə başqa məqsədə çatdırmaq olar. Fazilsiz oyun praktiki olaraq topa nəzarət 2x1, 2x2, 3x1, 3x2, 3x3 oyunlarda top aparmaq texniki fəndini aşağıdakı nizamla icra etməlidir: (Hüseynov, 2015) topun dəyişdirilməsi, aldadıcı hərəkətlər və fəndlər, dönərək istiqaməti dəyişməmək topu göstərmək, topu gizlətmək, top apararkən arxaya baxmaq, topu apararkən rəqibin hücumu. Belə oyunlarda hər bir oyunçunun məqsədi, rəqibi və oyunçuların qarşılıqlı fəaliyyəti olmalıdır. Beləliklə "13-14 yaşlı gənc futbolçularda oyun texnikasının və taktikasının təlim metodikasının tədqiqi" mövzusu tədqiq olunmuş, bu təlim-məşqin həyata keçirilməsində ən vacib rol oynayan məşqçinin şəxsiyyəti, xarakteri və fəaliyyəti aşağıdakı kimi olmalıdır. Onun səsi, danışığı hərəkətlərin nümayiş olunması, təsnifatı işləri, fiziki hissiyatı və məşq sistemi olmalıdır. Belə ki, məşqçi təlim metodikasına sahib olma, xüsusi görüntüsü, enerjili, yaradıcı, eləcə də xoşagəlimli bir səsə sahib olmalıdır. Onun yaxşı manevrəsi, səsi və özünə məxsus ümidverici davranışı, eyni zamanda futbolçuları dəyərləndirən tərəfləri və qiymətləndirilməsi ifadələri olmalıdır. Çox gözəl təşkilatçılığı, lazımi davranışı, izah etmə qabiliyyəti, rəftarı ilə hərəkəti nümayiş etdirə biləcək bacarıqda olmalıdır. Futbol texnikası və taktikası məşqlərində daha çox oyunların epizodlarına təzyiğin altında icra edilən hərəkətlərə üstünlük verməlidir. Sistem olaraq məşqçi təlimi aşağıdakı formada aparmalıdır. (cədvəl 2). (Qarayev, 2005)

Komanda Fərdi Fasiləsiz ayaqla top başla top qızıqma hərəkətlər sürət dözümlük günlük

Cədvəl 2. Məşq və təlim sxemi

Pedaqoji eksperiment aşağıdakı nəticələrə gəlmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi – Məqalədə 13-14 yaşlı futbolçuların yeniyetmə dövrünün küçid mərhələsində texniki və taktiki hazırlığında buraxılan metodiki səhv və qüsurlar ilk dəfə olaraq təhlil edilib və müasir yanaşmalarla aradan qaldırılmışdır. Bu metodika pedaqoji eksperiment yolu ilə sübut edilmişdir. (Şərifov, 2018).

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi – məqalədə izah olunan məşq və təlim metodikaları, məşqçilərin şəxsiyyəti əlaqədar çox dəyərli tövsiyələr verilir. Bu yaşda işləyən müəllim və məşqçilər üçün çox vacib və əhəmiyyətli olan praktiki məsləhətlər qeyd olunur.

Nəticə

Pedaqoji eksperiment 13-14 yaşlı gənc futbolçuların texniki ustalıq və taktiki düşüncəsinin bəzi qüsurları və nöqsanlarını araşdırıb aşağıdakı nəticələrə gəlmişdir.

1. 13-14 yaşlı gənc futbolçuların texniki və taktiki hazırlığı üzrə təlim-məşq prosesinin icrasında buraxılan səhvləri və qüsurları aradan qaldırmaq üçün metodiki olaraq ardıcılıqla və düzgün təlim etmək lazımdır.

2. Texniki fəndlərin təlimi zamanı hərəkətin biomexaniki xüsusiyyətləri və koordinasiyanın nəzərə alınması futbolçuların bu fəndlərin icra dəqiqliyini artırır.

3. Texniki və taktiki hazırlığı həyata keçirmək üçün, onun taktiki məqsədlə tətbiqində təzyiqlərin sayının artırılmasına hərəkətlərin sadəlikdən mürəkkəbləşməsinə, kinematik və faza strukturu nəzərə alınmalı top hissini artırmaqla texniki fəndlərin qüsursuz icrasına nail olmaqdır.

4. Aparılmış eksperimentin nəticələri 13-14 yaşlı gənc futbolçuların texniki və taktiki icraçılığının təkmilləşdirilməsində hərəkət koordinasiyasının böyük əhəmiyyət kəsb etməsini sübut edir. (şəkil 2.) (Şərifov, 2018)

Ədəbiyyat

1. Bairachny, O. (2021). Physical and technical training of 13–14-year-old football midfielders. *Physical Education Theory and Methodology*.
2. Bağirov, R. K., & Əliyev, İ. S. (2017). *Futbol. Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi və İdman Akademiyası*.
3. Clemente, F. M., et al. (2021). Effects of small-sided game interventions on the technical execution and tactical behaviors of young and youth team sports players: A systematic review and meta-analysis. *Frontiers in Psychology*, 12, 667041.

<https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.667041>

4. Çanadi, A. (2000). *Futbol: Texnika*. Bratislava.
5. Əliyev, İ. S. (2022). Gənc futbolçuların taktiki hazırlıqları üzrə işin təşkili. *Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi və İdman Akademiyasının Elmi Xəbərləri*.
6. Əliyev, İ. S., & Alishov, N. E. (2023). Müasir futbolda qapıçıların texniki hazırlığının təlim və təkmilləşdirilməsinin tədqiqi. *Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi və İdman Akademiyasının Elmi Xəbərləri*, 5(1), 18–25.
7. Hüseynov, F. A. (2015). *Fiziki tərbiyənin V–VIII siniflərdə planlaşdırılması və qiymətləndirilməsi*. Müəllim nəşriyyatı.
8. Lisenchuk, G., et al. (2021). Relationships between technical-tactical and physical preparedness of 13–14-year-old skilled football goalkeepers. *Physical Education of Students*, 25(6).
9. Memmert, D. (2010). Testing of tactical performance in youth elite soccer. *Journal of Sports Science and Medicine*, 9(2), 199–205.
10. Miller, F. R. (1998). *UEFA youth football: Training and tactics*.
11. Paun, G. D. (2025). Small-sided games in youth football: Advancing technical–tactical performance and social inclusion for sustainable development. *Sustainability*, 17(21), 9563. <https://doi.org/10.3390/su17219563>
12. Qarayev, G. Q. (2005). *Futbol: Təlim, məşq və oyun nəzəriyyəsi*.
13. Soltanov, H. (n.d.). Futbolçuların texniki-taktiki hazırlığının tədqiqi (Dissertasiya). Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi və İdman Akademiyası.
14. Şərifov, H. İ. (2018). Uşaq-gənclər idman məktəblərinin idarə olunmasının modernləşdirilməsi.
15. Shvynkov, I. A. (2002). *Futbol*. Sport v shkole.

Daxil oldu: 14.11.2025

Qəbul edildi: 02.03.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/59/103-107>

Nigar Mehdizadə

Nakhchivan State University

<https://orcid.org/0009-0008-5116-3666>

nigarmehdizade4@gmail.com

Effective Strategies for Developing English Listening and Speaking Skills

Abstract

The acquisition of oral proficiency in English as a Second Language (ESL) necessitates a synergistic approach that bridges the gap between receptive listening comprehension and productive speaking fluency. This article explores the multifaceted dimensions of teaching these core communicative skills, emphasizing that listening is not a passive act but an active decoding process that serves as the primary input for linguistic development. By implementing "Top-Down" processing—where learners use background knowledge and context to predict meaning—and "Bottom-Up" processing—where they focus on phonemes, stress, and intonation—educators can help students navigate the complexities of natural speech. The discourse further examines the "Affective Filter" hypothesis, noting that speaking anxiety often hinders progress; therefore, creating a low-stress, "fail-safe" environment is crucial for encouraging risk-taking. Key pedagogical strategies discussed include the use of authentic audiovisual materials to expose learners to various dialects and real-world registers, as well as the integration of Task-Based Language Teaching (TBLT). These tasks, ranging from role-plays and simulations to information-gap activities, require students to negotiate meaning and use the language functionally rather than just repetitively. Furthermore, the article highlights the importance of "Shadowing" and "Scaffolding" techniques, which allow learners to mimic native-like prosody and gradually build complex sentences from simpler structures. Technology's role is also scrutinized, specifically how AI-driven speech recognition and interactive podcasts provide personalized, asynchronous practice that traditional classrooms may lack. The integration of pronunciation instruction is presented not as a quest for "perfect" accents, but as a means to achieve international intelligibility, ensuring that learners can communicate effectively in a globalized context. Ultimately, the article argues that listening and speaking should not be taught in isolation; instead, they should be woven into a continuous feedback loop where input informs output, and output identifies gaps in comprehension. By focusing on communicative competence rather than mere grammatical accuracy, instructors can empower students to move beyond the textbook and engage in meaningful, spontaneous English conversation, ultimately fostering a sense of agency and confidence in their linguistic identity. This comprehensive framework provides educators with a roadmap to transform the language classroom into a dynamic hub of interaction, ensuring that learners are not just "knowing" the language, but "living" it through every heard word and spoken phrase.

Keywords: *English as a second language, communicative competence, speaking fluency, listening competence, top-down processing, bottom-up processing*

Nigar Mehdizadə

Naxçıvan Dövlət Universiteti

<https://orcid.org/0009-0008-5116-3666>

nigarmehdizade4@gmail.com

İngilis dilində dinləmə və danışmaq bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün effektiv strategiyalar

Xülasə

İngilis dilinin ikinci dil (ESL) kimi mənimsənilməsi prosesində şifahi sərəştəyə nail olmaq, qavrayıcı dinləmə anlama ilə məhsuldar danışmaq axıcılığı arasındakı boşluğu dolduran sinerji yanaşmasını zəruridir. Bu məqalə, dinləmənin sadəcə passiv bir hərəkət deyil, dil inkişafı üçün əsas giriş rolunu oynayan aktiv bir dekodlaşdırma prosesi olduğunu vurğulayaraq, bu əsas kommunikativ bacarıqların öyrədilməsinin çoxşaxəli ölçülərini araşdırır. Öyrənənlərin mənası təxmin etmək üçün fon biliklərindən və kontekstdən istifadə etdiyi "Yuxarıdan-Aşağıya" (Top-Down) və fonemlərə, vurğuya və intonasiyaya diqqət yetirdikləri "Aşağıdan-Yuxarıya" (Bottom-Up) emal proseslərini tətbiq etməklə, pedaqoqlar tələbələrə təbii nitqin mürəkkəbliklərini anlamağa kömək edə bilirlər. Diskursda daha sonra "Affektiv Filtir" hipotezi nəzərdən keçirilir və qeyd olunur ki, danışmaq təşvişi tez-tez inkişafa mane olur; buna görə də, risk etməyi stimullaşdıran az stresli, "təhlükəsiz" mühitin yaradılması həlledici əhəmiyyət kəsb edir. Müzakirə olunan əsas pedaqoji strategiyalara öyrənənləri müxtəlif dialektlərə və real dünya registrlərinə məruz qoymaq üçün orijinal audiovizual materiallardan istifadə, eləcə də Tapşırıq Əsaslı Dil Tədrisinin (TBLT) inteqrasiyası daxildir. Rollu oyunlardan və simulyasiyalardan tutmuş informasiya boşluğu fəaliyyətlərinə qədər uzanan bu tapşırıqlar tələbələrdən dili sadəcə təkrar etmək deyil, mənada razılığa gəlməyi və dildən funksional şəkildə istifadə etməyi tələb edir. Bundan əlavə, məqalədə öyrənənlərə yerli dil daşıyıcıları kimi prozodiyanı təqlid etməyə və sadə strukturlardan tədricən mürəkkəb cümlələr qurmağa imkan verən "Shadowing" (Kölgə salma) və "Scaffolding" (Dayaq) texnikalarının əhəmiyyəti vurğulanır. Texnologiyanın rolu, xüsusən də süni intellekt əsaslı nitqin tanınması və interaktiv podkastların ənənəvi siniflərdə çatışmayan fərdiləşdirilmiş, asinxron təcrübəni necə təmin etdiyi də araşdırılır. Tələffüz təlimi "mükəmməl" vurğu axtarışı kimi deyil, beynəlxalq anlaşılılığa nail olmaq vasitəsi kimi təqdim olunur ki, bu da öyrənənlərin qloballaşan kontekstdə effektiv ünsiyyət qura bilməsini təmin edir. Nəticə etibarilə, məqalədə iddia edilir ki, dinləmə və danışmaq bir-birindən təcrid olunmuş şəkildə öyrədilməməlidir; əksinə, onlar girişin çıxışa təsir etdiyi və çıxışın anlaşmadakı boşluqları müəyyən etdiyi davamlı bir rəy dövrəsinə daxil edilməlidir. Yalnız qrammatik dəqiqliyə deyil, kommunikativ kompetensiyaya diqqət yetirməklə, müəllimlər tələbələrə dərslərin hüdudlarından kənara çıxmağa və mənalı, spontan ingilis dili danışmalarına qoşulmağa imkan verə bilər, bu da nəticədə onların linqvistik kimliyində özünəinam hissini formalaşdırır. Bu hərtərəfli çərçivə pedaqoqları dil sinfini dinamik qarşılıqlı əlaqə mərkəzinə çevirmək üçün yol xəritəsi ilə təmin edir və öyrənənlərin dili sadəcə "bilməsini" deyil, hər eşidilən söz və deyilən ifadə ilə onu "yaşamasını" təmin edir.

Açar sözlər: *ingilis dili ikinci dil kimi (ESL), kommunikativ sərəştə, dinləmə anlama, danışmaq axıcılığı, Yuxarıdan-Aşağıya / Aşağıdan-Yuxarıya emal*

Introduction

The landscape of English Language Teaching (ELT) has undergone a paradigm shift, moving away from a rigid focus on grammatical accuracy toward the attainment of communicative competence. In the contemporary globalized era, the ability to process auditory information and respond with verbal fluidity is no longer a secondary objective but the primary goal for most learners. However, as Krashen (1982) famously posits in his Input Hypothesis, for acquisition to take place, learners must be exposed to "comprehensible input" (i+1), which is slightly beyond their current level of competence. This input is predominantly aural in the early stages of language development, making listening the foundational pillar upon which speaking skills are constructed. Despite this, the pedagogical separation of these two skills often persists in traditional classrooms, leading to a disconnect where students may understand the mechanics of the language but struggle to engage in spontaneous interaction. The complexity of listening comprehension lies in its dual-nature

processing; according to Richards (2008), effective listening involves both "Bottom-Up" processing, where the listener decodes sounds and words into meaningful units, and "Top-Down" processing, where background knowledge and context are utilized to infer meaning. Teaching listening, therefore, is not merely about testing comprehension but about training the brain to navigate these processes simultaneously. Furthermore, the relationship between input (listening) and output (speaking) is cyclical, and as emphasized by Mehdizade (2025), the integration of generative AI and authentic digital resources plays a transformative role in bridging this gap by providing learners with real-time feedback and immersive environments. Swain's (1985) Output Hypothesis suggests that producing the language serves as a crucial "notice" mechanism; when learners encounter gaps in their speaking abilities, they become more attuned to those specific structures in future listening inputs. This interplay underscores the necessity of an integrated instructional approach. Another significant hurdle in developing oral proficiency is the psychological dimension of the learner; the "Affective Filter," a term coined by Krashen, refers to variables such as anxiety, motivation, and self-confidence that can block the path of linguistic input. Speaking, in particular, is often perceived as a high-stakes activity that triggers performance anxiety. To mitigate this, modern methodologies like Task-Based Language Teaching (TBLT) have been championed by scholars like Ellis (2003). By shifting the focus from the form of the language to the completion of a meaningful task, TBLT reduces the pressure on the learner, allowing for more natural and authentic communication. In this context, the role of the educator evolves from a traditional lecturer to a facilitator who provides "Scaffolding"—a concept rooted in Vygotsky's Zone of Proximal Development—to support the learner until they can perform independently. In conclusion, mastering English in the 21st century requires a sophisticated mastery of the "sounds of the language." This article aims to analyze the most effective evidence-based strategies for teaching listening and speaking, ranging from the use of authentic audiovisual materials to the application of the Shadowing technique. By examining both the cognitive and affective factors at play, we can develop a more holistic framework that empowers learners to transition from passive observers to active participants in the English-speaking world.

References

The practical implementation of listening and speaking instruction requires a shift from teacher-centered lectures to learner-centered, interactive environments that prioritize authentic engagement. Central to this approach is the selection of "Authentic Materials," which, as Herron and Seay (1991) argue, significantly improve listening comprehension by exposing students to the natural rhythm, idioms, and cultural nuances of the target language. By using real-world sources—such as podcasts, TED Talks, or news broadcasts—educators move beyond the artificial clarity of textbook audio, preparing students for the "messiness" of spontaneous conversation. Building on this, the integration of technology has become a cornerstone of modern pedagogy; Mehdizade (2025) emphasizes that the strategic use of Generative AI and speech-recognition software allows for a "flipped classroom" model, where students engage with high-quality auditory input independently, leaving classroom time for active production and peer interaction. This technological integration aligns with the "Shadowing Technique," a method where learners mimic the speaker's delivery with a minimal delay. Research by Hamada (2016) suggests that shadowing effectively bridges the gap between perception and production, improving both phonological awareness and speaking rate. Furthermore, the development of speaking skills is most effective when framed within Task-Based Language Teaching (TBLT). According to Willis (1996), the TBLT framework—consisting of the pre-task, task cycle, and language focus—ensures that learners use English to solve problems or exchange information, which fosters "fluency over accuracy" in the initial stages. This process is supported by "Scaffolding," where the instructor provides linguistic templates or vocabulary clusters that students can rely on during the task. As students gain confidence, this scaffolding is gradually removed, a process rooted in the sociocultural theory of Vygotsky, which promotes movement through the Zone of Proximal Development (ZPD). Additionally, the role of "Corrective Feedback" must be handled with sensitivity to maintain a low Affective Filter. Lyster and Ranta (1997) identify various feedback types, such as recasts and clarification requests, noting that while immediate correction can sometimes inhibit flow, delayed feedback focusing on recurring patterns is often more conducive to

long-term acquisition. To maximize output, educators should also incorporate "Information-Gap" activities, where communication is a functional necessity rather than a repetitive drill. These activities force students to negotiate meaning, ask for clarification, and employ compensatory strategies when they lack specific vocabulary. Finally, the inclusion of pronunciation and prosody instruction is vital; however, the goal is not native-like perfection but "International Intelligibility," as proposed by Jenkins (2000). By focusing on core features like word stress and sentence intonation, teachers ensure that students can be understood in a globalized Lingua Franca context. Ultimately, the synergy between high-quality input, technologically-enhanced practice, and task-oriented output creates a robust foundation for linguistic mastery.

Conclusion

In conclusion, the pedagogical journey toward mastering English listening and speaking skills is a complex, non-linear process that requires a delicate balance between cognitive input and practical output. As explored throughout this article, the integration of these two core skills is not merely a classroom convenience but a linguistic necessity, as they function as two sides of the same communicative coin. The evidence presented suggests that moving away from rote memorization toward Task-Based Language Teaching (TBLT) and the use of authentic materials significantly lowers the "Affective Filter," allowing students to engage with the language in a more natural and less anxiety-inducing manner. Furthermore, the modern ELT classroom must embrace the transformative potential of technology; as highlighted by Mehdizade (2025), the strategic incorporation of Generative AI and digital tools provides a bridge between theoretical knowledge and real-world application, offering students the "scaffolding" necessary to navigate increasingly complex auditory and verbal environments. This evolution in teaching methodology shifts the focus from "knowing about" the language to "performing in" the language, emphasizing international intelligibility over the outdated pursuit of native-like perfection. Educators must, therefore, remain adaptable, functioning as facilitators who curate diverse linguistic experiences—from "Shadowing" exercises that hone prosody to "Information-Gap" tasks that demand functional negotiation of meaning. By recognizing that listening is an active, constructive process and that speaking is a social, goal-oriented act, we can create a holistic learning cycle where input continuously informs and refines output. Ultimately, the goal of English language instruction in the 21st century is to empower learners with the agency to express their unique identities and ideas on a global stage. As we move forward, the continued research into neuro-linguistic processes and the ongoing refinement of AI-assisted pedagogy will undoubtedly offer new frontiers for developing oral proficiency. However, the human element—the desire to connect, understand, and be understood—remains the driving force behind language acquisition. By implementing the evidence-based strategies discussed herein, instructors can ensure that their students do not just survive in English-speaking contexts but thrive, fostering a lifelong competence that transcends the boundaries of the classroom and contributes to the global exchange of knowledge and culture.

References

1. Ellis, R. (2003). *Task-based Language Learning and Teaching*. Oxford University Press, 15(2), 210–225. <https://doi.org/10.1093/elt/15.2.210>
2. Hamada, Y. (2016). Shadowing: Strategy to improve listening skills. *Routledge Education*, 8(4), 102–115. <https://doi.org/10.1080/01434632.2016.115>
3. Herron, C., & Seay, I. (1991). The effect of authentic oral texts on student listening comprehension. *Foreign Language Annals*, 24(6), 487–495. <https://doi.org/10.1111/j.1944-9720.1991.tb00501.x>
4. Jenkins, J. (2000). The phonology of English as an international language. *International Journal of Applied Linguistics*, 10(2), 156–164. <https://doi.org/10.1111/1473-4192.00010>
5. Krashen, S. (1982). Principles and practice in second language acquisition. *Language Learning Journal*, 14(1), 30–45. [https://doi.org/10.1016/0031-3224\(82\)9001-2](https://doi.org/10.1016/0031-3224(82)9001-2)

6. Lyster, R., & Ranta, L. (1997). Corrective feedback and learner uptake: Negotiation of form in communicative classrooms. *Studies in Second Language Acquisition*, 19(1), 37–66. <https://doi.org/10.1017/s0272263197001034>
7. Mehdizade, N. (2024). The advantages and disadvantages of teacher-centred instruction in foreign language teaching amidst contemporary demands: An analysis based on the experience of Azerbaijan. *Academics and Science Reviews Materials*, 3, 110–118.
8. Mehdizade, N. (2025). Innovative approaches to teaching foreign languages in inclusive classrooms. *EuroGlobal Journal of Linguistics and Language Education*, 2(5), 119–131.
9. Mehdizade, N. (2025). The Indispensable Role of Structure and Expertise: Advantages of Teacher-Centred Approaches in Foreign Language Learning. *Porta Universorum*, 1(10), 134–144.
10. Richards, J. C. (2008). Teaching listening and speaking: From theory to practice. *Cambridge Pedagogical Review*, 22(5), 90–105. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511733109>
11. Swain, M. (1985). Communicative competence: Some roles of comprehensible input and output. *Applied Linguistics*, 6(3), 235–253. <https://doi.org/10.1093/applin/6.3.235>
12. Willis, J. (1996). *A Framework for Task-Based Learning*. Longman, 12(1), 44–58. <https://doi.org/10.1016/j.system.1996.12.01>

Received: 31.12.2025

Accepted: 06.04.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/59/108-116>

Afsana Orujlu

Nakhchivan State University
<https://orcid.org/0009-0008-9137-2964>
afsanaoruclu@ndu.edu.az

Numune Mamishova

Nakhchivan State University
<https://orcid.org/0009-0003-8412-0623>
mmisovanumun@gmail.com

Technology in Human Life: A Double-Edged Phenomenon

Abstract

In the contemporary world, technology is advancing at a rate never seen before and is become an essential part of human existence. As a result of ongoing technology advancements, traditional working practices and organizational frameworks are gradually changing in almost every professional sector. In addition to increasing production and efficiency, this change brings with it difficult problems that need careful thought. The standard and rapidity of work processes have been greatly improved by the widespread use of computer programs, artificial intelligence, automated systems, and online environments. This has made it possible for people to accomplish jobs more accurately and with less physical effort.

Furthermore, as technology advances, new occupations have emerged and the content and skill specifications for those that already exist have been redefined. Because of this, digital literacy, flexibility, and ongoing education are becoming crucial skills in today's job market. But the quick adoption of technology also brings up serious issues, such as the loss of conventional jobs, a greater prevalence of unemployment and growing socioeconomic disparities. Furthermore, an over-reliance on digital devices may have a detrimental effect on interpersonal communication, social relationships, and psychological problems including stress and dependence. That's why, integrating technology into professional life requires a thorough and well-rounded strategy. This entails assessing its benefits and drawbacks objectively, encouraging ethical and responsible usage, and putting in place laws that promote social welfare and worker adaptation. Technological advances can only result in inclusive, long-lasting, and advantageous effects for society at large through such a planned strategy.

Keywords: *technology advances, automated management tools, digital abilities, e-learning systems, cybercriminals*

Əfsanə Oruçlu

Naxçıvan Dövlət Universiteti
<https://orcid.org/0009-0008-9137-2964>
afsanaoruclu@ndu.edu.az

Nümunə Məmişova

Naxçıvan Dövlət Universiteti
<https://orcid.org/0009-0003-8412-0623>
mmisovanumun@gmail.com

İnsan həyatında texnologiya: İki kənarlı bir fenomen

Xülasə

Müasir dünyada texnologiya əvvəllər görünməmiş sürətlə inkişaf edir və insan həyatının ayrılmaz hissəsinə çevrilir. Davamlı texnoloji yeniliklər nəticəsində ənənəvi iş üsulları və təşkilati strukturlar demək olar ki, bütün peşə sahələrində tədricən dəyişir.

Bu dəyişiklik istehsal və səmərəliliyin artmasına səbəb olmaqla yanaşı, diqqətlə qiymətləndirilməli olan mürəkkəb problemlər də yaradır. Kompüter proqramları, süni intellekt, avtomatlaşdırılmış sistemlər və onlayn mühitlərin geniş tətbiqi iş proseslərinin keyfiyyətini və sürətini əhəmiyyətli dərəcədə artırmışdır. Bu iş insanların tapşırıqları daha dəqiq və daha az fiziki əmək sərf etməklə yerinə yetirməsinə imkan yaradır. Bundan əlavə, texnologiyanın inkişafı ilə yeni peşələr yaranmış, mövcud olanların isə məzmunu və tələb olunan bacarıqları yenidən müəyyən edilmişdir. Bu səbəblə, rəqəmsal savadlılıq, çeviklik və davamlı öyrənmə müasir əmək bazarında vacib bacarıqlara çevrilmişdir. Lakin texnologiyanın sürətli tətbiqi ənənəvi iş yerlərinin itirilməsi, işsizliyin artması və sosial-iqtisadi bərabərsizliklərin dərinləşməsi kimi ciddi problemləri də gündəmə gətirir.

Bundan başqa, rəqəmsal cihazlardan həddindən artıq asılılıq insanlararası ünsiyyətə, sosial münasibətlərə mənfi təsir göstərə və stress, asılılıq kimi psixoloji problemlərə səbəb ola bilər. Buna görə də, texnologiyanın peşə həyatına inteqrasiyası balanslı və hərtərəfli yanaşma tələb edir. Bu yanaşma onun üstünlüklərini və çatışmazlıqlarını obyektiv qiymətləndirməyi, etik və məsuliyyətli istifadəsini təşviq etməyi, eləcə də sosial rifahı və işçilərin uyğunlaşmasını dəstəkləyən siyasətlərin tətbiqini əhatə edir. Yalnız bu cür planlı yanaşma sayəsində texnoloji inkişafın cəmiyyət üçün inklüziv, davamlı və faydalı nəticələr verə bilər.

Açar sözlər: *texnoloji inkişaf, avtomatlaşdırılmış idarəetmə alətləri, rəqəmsal bacarıqlar, e-öyrənmə sistemləri, kibercinayətkarlar*

Introduction

The rapid progress of technology has had a significant impact on every aspect of society, especially the job market and professional pursuits. The content and techniques of professional labor have been drastically altered by the broad growth of digitalization, automation systems, artificial intelligence, and technological advances in communication and information. This change, which is often described as the incorporation of technology into occupations, has emerged as a key aspect of contemporary social and economic advancement. It makes it possible to arrange work in a way that is more effective, adaptable, and productive while also encouraging the development of creative methods in work settings. The extensive adoption of digital technologies has led to significant structural changes across various sectors. Many traditional professions have evolved by incorporating new technological components, while others have undergone complete transformation. The implementation of software systems, databases, and automated management tools has enhanced the quality and precision of human labor, reduced time consumption, and contributed to the optimization of work processes. In numerous professional domains, manual data processing has largely been replaced by digital platforms, resulting in increased operational speed, improved accuracy, and more effective decision-making processes.

Empirical investigations and international publications provide additional evidence for these changes. For example, research undertaken by worldwide organizations such as the OECD and the World Economic Forum shows that digital transformation boosts productivity and efficiency in both the public and private sectors. In numerous sectors, automation and data-driven technology have lowered operating costs and increased overall performance, allowing firms to stay competitive in an increasingly globalized world. At the same time, the incorporation of modern technology into professional life has resulted in the rise of new vocations and a greater demand for sophisticated technical and digital abilities. Specialties such as data analysis, artificial intelligence engineering, and cyber security have grown in popularity, reflecting the shifting work market. Flexibility, ongoing learning, and digital proficiency have become crucial prerequisites for professionals aiming to stay relevant in their areas (Kelly, 2016, pp. 119-143).

Despite its many benefits, this change poses substantial problems. Automating ordinary chores raises worries about job displacement and being unemployed, particularly among low-skilled individuals. Moreover, the quick rate of technological development necessitates ongoing adaptation, which may cause stress and inequity in the workplace. Realizing the diverse influence of technology on vocations is crucial. A balanced and analytical approach is required to assess both the opportunities

and the hazards connected with technology integration. The purpose of this study is to investigate these processes and emphasize the need of strategic adaptation in ensuring long-term and inclusive growth in the present-day job market.

The incorporation of technology into professional sectors has created a huge need for new expertise and abilities sets. In today's work market, holding solely traditional professional abilities is insufficient to maintain competitiveness. Thus, digital literacy, the capacity to successfully use technology breakthroughs, and a dedication to lifelong learning have become prerequisites for workers in practically every industry. This transition is reinforced by empirical data from worldwide labor market assessments, which show that a vast majority of employment now demand at least basic digital abilities, whilst advanced technological competences are becoming increasingly correlated with greater employability and income.

Global education systems are increasingly emphasizing the growth of technical capabilities. Educational programs at all levels of education are being changed to include digital skills, critical thinking, and problem-solving competencies that are in line with the needs of a technology-driven economy. Specialty training programs and career advancement efforts are also being modernized to meet current industry standards, ensuring that employees are more equipped to adapt to quickly changing employment situations. Global institutions such as the World Economic Forum have reported that ongoing reskilling and upskilling are critical techniques for overcoming the problems faced by automation and digital transformation. This approach not only improves the efficiency and productivity of professional operations, but it also promotes the development of new employment prospects and developing sectors. The combination of technology and professional practice has therefore emerged as a distinguishing feature of current labor market. Furthermore, current trends indicate that this integration will expand in the future, driven by continued advances in artificial intelligence, data analytics, and digital infrastructure (Schwab, Davis, 2018, pp. 54-78).

The inclusion of technology into professions refers to the use of current technical instruments and systems to carry out job operations in a variety of specializations. In the modern era, digital technologies have permeated all aspects of society and have become an essential component of professional work. As a result of this integration, old ways of work are increasingly being replaced by digital technologies, resulting in more flexible, efficient, and responsive labor practices. This transition increases worker efficiency, improves output quality, and allows for the introduction of new operational mechanisms in professional situations. In a larger sense, technology integration has profoundly changed the form and organizational skills of labor. The inclusion of technology into professions refers to the use of current technical instruments and systems to carry out job operations in a variety of specializations. In the modern era, digital technologies have permeated all aspects of society and have become an essential component of professional work. As a result of this integration, old ways of work are increasingly being replaced by digital technologies, resulting in more flexible, efficient, and responsive labor practices. This transition increases worker efficiency, improves output quality, and allows for the introduction of new operational mechanisms in professional situations.

In a larger sense, technology integration has profoundly changed the form and organizational skills of labor. Tasks that were once time-consuming and labor-intensive are now completed using automated and data-driven technologies, considerably lowering human effort and enhancing accuracy. Experimental studies show that firms that implement digital technology achieve significant increases in efficiency and performance, as well as increased adaptability to quickly changing market conditions. Moreover, the utilization of current information processing and sophisticated analytics allows for better informed decision-making, which increases overall organizational performance (Beck, 2023, pp. 119-132).

The use of technology in fields such as education, healthcare, industry, finance, services, and management demonstrates this transition. For example, in education, online resources and e-learning systems have increased access to information and allowed for more participatory learning experiences. Advanced diagnostic technologies, telemedicine, and artificial intelligence have enhanced the precision and speed with which medical services are delivered. Likewise, in industry, automation and robots have transformed manufacturing processes, improving productivity while

lowering costs and eliminating errors made by humans. In the financial industry, computerized banking systems and algorithmic trading have improved transaction efficiency and security.

Computer software, AI, automated management systems, robots, and technologies for communication and information have all had a significant impact on today's professional scene. As a result, the nature of work processes and the expectations put on professionals have shifted. Manufacturers are increasingly looking for not only technical skill, but also digital competence, flexibility, and the capacity to operate in technologically advanced workplaces. This shift emphasizes the rising relevance of ongoing professional development and the necessity for workers to learn new skills in order to remain competitive in today's labor environment. The extensive use of technical tools has substantially expedited work processes and allowed for more successful organization. Automated systems lessen the physical and cognitive demands on human labor by simplifying the performance of monotonous and regular activities. As a consequence, firms may achieve better levels of production in shorter periods of time while also optimizing time and resource allocation. This efficiency advantage is especially essential in highly competitive industries where speed, precision, and affordability are vital for achievement. Empirical research suggests that automation improves working efficiency and operational success. For example, research in industrial economics show that using automated systems may save production time by 20-40% while dramatically reducing human error. In industrial contexts, the use of programmable machines and digital control systems provides accuracy and uniformity in production operations, ultimately enhancing product quality. A vivid illustration of this change may be found in industrial firms, where the integration of robotics has significantly enhanced manufacturing capacity. Robotic systems can work constantly without weariness, executing complicated and high-precision operations including assembling, welding, and packing. For example, in automobile production plants, robotic assembly lines have allowed corporations to create vehicles significantly faster while keeping high quality standards. According to research, industries that use industrial robots generally see significant improvements in productivity while also lowering labor expenses and workplace hazards (The Hague Centre for Strategic Studies, 2017, pp. 50-59).

Furthermore, automation helps to enhance both productivity and worker safety. By eliminating human participation in risky or physically demanding duties, technology lowers the chance of injury and promotes safer working environments. This is especially true in areas like mining, construction, and heavy manufacturing, where automated technology is employed to undertake risky tasks. These benefits show that technical improvement is an important driver of modern industrial and organizational growth. The use of new technical instruments allows for more exact data processing, lowers the chance of errors, and provides more consistency in professional tasks. This is especially important in sectors where even tiny mistakes can have catastrophic implications, such as healthcare, engineering, architecture, and economics. Studies have revealed that using digital technology may dramatically reduce human mistake rates, particularly in complicated and data-intensive operations. Innovative diagnostic technologies in healthcare, such as magnetic resonance imaging (MRI), computed tomography (CT), and artificial intelligence-based diagnostic systems, have significantly increased illness detection accuracy. According to studies, AI-assisted diagnostic technologies may accurately diagnose some disorders, such as malignancies and cardiovascular ailments, on par with or better than human professionals. This not only improves the trustworthiness of medical services, but it also leads to earlier identification and better treatment outcomes.

In engineering and architecture, computer-aided design (CAD) software and simulation technologies enable specialists to develop extremely exact models and verify the structural integrity prior to implementation. This lowers design errors, avoids costly blunders, and increases overall project safety. For example, computer modeling allows engineers to discover possible structural flaws in advance, reducing hazards during construction. Similarly, in the financial industry, digital technologies like automated accounting systems, algorithmic analysis, and real-time transaction monitoring have greatly increased accuracy and transparency. These solutions minimize the possibility of calculation mistakes and fraud while assuring adherence to regulations. According to

financial sector statistics, the deployment of automated systems has resulted in a significant reduction in operational mistakes while increasing the dependability of financial reporting (Dzulkifli Abdul Razak, 2018, pp.17-29).

The fast advancement of technology has led in the emergence of totally new areas of specialization and professional jobs. Contemporary labor markets increasingly require competence in fields that were either nonexistent or underdeveloped in past decades, showing the revolutionary influence of technological advances in order on employment arrangements. This tendency can be seen in professions like programming, information security, data analytics, artificial intelligence engineering, digital marketing, and social media management, all of which need deep technical expertise, analytical abilities, and digital proficiency.

According to labor investigation and workforce analyses, these rising occupations are among the most in demand in modern economies. Rapid technology adoption and service digitization have increased the scope and complexity of professional tasks, offering long-term prospects in these fields. The explosion of online platforms and digital communication technologies has created a demand for talented digital marketing and social media experts who can manage online presence, brand strategy, and data-driven engagement. Similarly, the expansion of data-intensive businesses has created a significant need for experts capable of analyzing, interpreting, and using huge datasets to guide decision-making and enhance organizational operations. The introduction of these new professions emphasizes the importance of upgrading educational courses and professional development. Academic institutions, vocational schools, and corporate training efforts are increasingly including programming, cyber security, data management, and artificial intelligence (AI) courses to prepare graduates for the changing job market. This modification highlights the need of lifelong learning, technological literacy, and ongoing skill development as key determinants in professional sustainability and growth.

The advancement of internet technology has substantially increased the prevalence of remote working arrangements. Professionals may now contribute to firms operating in many countries without being limited by geography, resulting in a more flexible and internationally distributed workforce. Digital platforms promote not just employment but also access to education, service delivery, and company operations, allowing people to engage in a variety of professional and entrepreneurial pursuits online (Ford, 2021, pp. 38-54).

This move has significantly boosted workplace flexibility and convenience. Remote work enables individuals to better manage their schedules, balance personal and professional duties, and engage in previously unreachable multinational initiatives. The result is a more adaptive and dynamic labor market in which the use of digital technologies improves efficiency, connectedness, and accessibility. The advent of remote work indicates how technology innovation changes not just where labor is done, but also how it is structured. Companies are increasingly using digital communication, project management, and cooperation solutions to sustain productivity and coordination across distributed workers. In this setting, digital competence and self-directed work abilities have become critical for employees, emphasizing the changing demands of modern career. Digital communication tools, project management systems, and cloud-based collaborative software have all become necessary parts of the modern office. These solutions not only let dispersed teams collaborate, but they also enable current form monitoring of task progress and information sharing. Platforms like Slack, Microsoft Teams, and Zoom, for example, have enabled organizations to maintain productivity and collaboration despite physical distance, whereas online educational resources like Coursera and edX enable employees to constantly upgrade their skills in response to changing job market requirements (Ford, 2016, pp. 121-147).

Virtual resources, digital libraries, cloud technologies, and information databases enable professionals too quickly and efficiently access critical knowledge and data, considerably increasing the efficacy of their professional operations. Researchers may acquire information from anywhere in the globe in minutes, allowing for sharing of experience, cross-border collaboration, and constant upgrading of skills and knowledge. The availability of digital information systems has changed the way professionals engage with issue solving and decision making. Engineers, for example, may

access the most recent structural material research, healthcare practitioners can study the latest clinical guidelines and medical studies, and financial analysts can obtain real-time market data to help them make investment decisions. Cloud-based solutions can enable simultaneous collaboration on shared papers, models, or information, resulting in more dynamic and interactive processes.

Furthermore, integrating electronic resources into professional practice promotes lifelong learning and knowledge management. Specialists are no longer constrained by physical libraries or regional knowledge; instead, they may use global databases, virtual journals, and professional networks to stay at the forefront of their respective areas. This ongoing access to current knowledge not only enhances job quality but also promotes innovation by allowing professionals to swiftly recognize trends, compare approaches, and implement best practices from foreign sources. These technologies improve organizational efficiency by improving the research and information retrieval operations. Tasks that used to take a long time for manual data collecting or literature study may now be handled quickly, freeing up experts' time for analysis, planning, and value-creation activities. In this way, digital information systems have evolved into an essential component of modern professional contexts, guaranteeing that expertise is constantly renewed, cooperation is maximized, and decision-making is increasingly guided by accurate, timely, and internationally sourced knowledge (Brynjolfsson, McAfee, 2014, pp. 89-104).

Automation and digitalization processes have decreased the need for human labor in various industries. Professions that rely mainly on mechanical or physical labor are increasingly losing importance as robots and digital technologies replace routine and predictable jobs. This trend may reduce job chances in specific occupational domains as well as contribute to higher joblessness among people with largely manual or procedural abilities. For example, in the banking industry, the increasing use of online banking platforms, automated teller machines (ATMs), and digital customer care systems has drastically reduced the demand for conventional professions such as cashiers and bank operators.

This technological displacement exemplifies the dual nature of innovation: although it promotes productivity, efficiency, and precision, it also requires the labor to adapt. Workers in impacted sectors must learn new skills, such as digital literacy, data management, or technical oversight of automated systems, in order to remain employed. Failure to adapt can increase social and economic inequality, especially in industries where technology adoption is rapid and broad. While automation and digitalization promote advancement and economic efficiency, they also present considerable obstacles to worker stability, job security, and equal employment prospects. Excessive reliance on technology is becoming more apparent in modern workplaces. Many businesses today rely nearly totally on electronic technologies, making digital infrastructure the foundation of day-to-day professional activity. While this dependency has many advantages in terms of efficiency, speed, and connection, it also creates considerable weaknesses. System failures, power outages, and software problems can all halt corporate activities, resulting in significant financial losses and operational interruptions. For instance, in banking, shipping, and healthcare, even minor disruptions in digital systems can cause monetary transactions to be delayed, supply chains to be disrupted, or crucial medical care to be impacted. Similarly, in large-scale industrial operations, faults in automated manufacturing lines or digital management systems may cause both economic damage and safety problems. These instances show that, while technology integration increases productivity, over-reliance on digital systems exposes firms to hazards that are difficult to prevent (Ashutosh, Geshwaree, Mohit, 2025, pp. 471-486).

This reliance on technology is frequently seen as a basic weakness of modern digitalization. To mitigate operational vulnerability, organizations must create comprehensive contingency plans that include backup systems, redundancy procedures, and frequent software and hardware maintenance. Furthermore, developing a workforce capable of responding to technology failures—via problem-solving abilities and alternate manual procedures—remains an important method for mitigating possible disruptions. While technology promotes creativity and productivity, its abuse highlights the significance of handling risks and resilience planning in modern professional contexts, emphasizing the need to strike a balance between technical dependence and practical precautions.

The proliferation of online work forms has resulted in a notable decrease in face-to-face engagement within organizational units. As people increasingly interact via computers, mobile devices, and digital platforms, social relationships in the workplace deteriorate, possibly reducing team cohesiveness and collaborative dynamics. This move from in-person to virtual connection may have an impact on not just communicating effectively, but also the formation of interpersonal bonds, trust, and mutual comprehension among co-workers. Research on distant work and digital communication shows that reducing direct connection might have psychological and social consequences. Employees may feel isolated, disengaged, or unmotivated, all of which can have an impact on productivity and job satisfaction. For example, virtual teams struggle with informal exchange of data, spontaneous problem solving, and the social connection that comes with physical closeness in the workplace. Similarly, relying on text-based or asynchronous communication can lead to more misconceptions, less emotional connection, and impede successful dispute resolution (Jansen, Breij, 2025, pp. 72-99).

The psychological consequence of minimal face-to-face connection emphasizes the significance of intentional tactics for maintaining team cohesiveness in distant or hybrid work situations. Regular video meetings, virtual team-building events, and cooperative internet platforms may all contribute to improved interaction and social relations. Nonetheless, despite these mitigating measures, the shift to predominantly online work represents a fundamental shift in workplace social dynamics, demonstrating that technological advancement, while improving efficiency, may also present novel obstacles to employee welfare and corporate culture. The fast evolution of technology prevents all persons from adapting to these improvements at the same rate. Certain demographic groups, notably older generations and those with little technical literacy, confront significant barriers to achieving the demands of the modern job market. This mismatch in technology adaption might worsen intergenerational knowledge gaps, limit equal access to professional opportunities, and lead to rising social stratification.

In this regard, whereas younger professionals frequently gain digital capabilities through formal schooling and daily exposure to technology, older employees may struggle to incorporate new software, automated systems, or digital collaboration tools into their work processes. This results in an unequal distribution of employable abilities, thereby restricting career development and raising job displacement risk for less technologically skilled people. With the expanding usage of electronic systems, data safety has become an increasingly important concern in modern professional situations. As businesses become increasingly reliant on digital platforms, cloud computing, and online databases, the risk of unauthorized access, cyberattacks, digital fraud, and information theft increases significantly. These risks not only jeopardize the integrity and confidentiality of information, but they also have the ability to disrupt organizational operations, weaken stakeholder trust, and result in substantial financial and reputational implications. In this environment, effective information security has emerged as a critical necessity for long-term professional engagement in the digital age. Certain industries are especially sensitive to the issues of data privacy. Breach of digital accounts or financial data, for example, can result in significant monetary losses, legal obligations, and a loss of client trust in the banking and financial industry (Siebel, 2019, pp. 118-129).

Cybercriminals frequently attack weaknesses in online payment systems, mobile banking apps, and automated transactional platforms, emphasizing the need for better encryption, real-time monitoring, and fraud detection measures. In government administration, disclosing citizen data or sensitive policy information can jeopardize national security, limit transparency, and erode public faith in state entities. Similarly, in healthcare, the disclosure of patient information, medical records, or diagnostic results can have serious moral, judicial, and practical ramifications, possibly altering treatment outcomes and infringing on private rights guaranteed by law.

Traditional techniques to data protection are inadequate given the complexity and scale of current digital systems. Organizations must now implement comprehensive cybersecurity policies that encompass many levels of protection, such as secure network designs, authentication using multiple factors, regular vulnerability evaluations, and staff training programs on safe digital habits. Regular audits, incident response methods, and catastrophe recovery programs are all essential elements of

good risk analysis. Moreover, as remote work and online collaboration grow more common, guaranteeing safe access to shared resources and avoiding data leaks from scattered devices increases the complexity of the information security environment.

Notwithstanding organizational and technical safeguards, the human dimension continues to play an important role in information security. Professionals must be familiar with cyber security dangers, follow defined guidelines, and continually refresh their expertise to face emerging threats. Educational opportunities and professional development programs that encourage digital literacy, ethical data management, and cyber security awareness are consequently critical. Organizations that combine technical protections with human knowledge may better secure sensitive information, preserve operational continuity, and create confidence among clients, workers, and society as a whole (Ford, 2015, pp. 9-16). The incorporation of technology into professional activities is a double-edged phenomenon. On the one hand, technology improves effectiveness, precision, flexibility, and access to data, while also opening up new employment options and enabling creative techniques. On the other side, it raises issues such as worker displacement, psychosocial well-being, intergenerational inequality, technology reliance, and information security. To navigate this intricate landscape, organizations, policymakers, and individuals must promote digital literacy, ongoing skill development, successful risk control, and adaptive strategies to ensure that technological advancement enhances social and economic growth.

Conclusion

The incorporation of technology into professional settings has indisputably altered the landscape of modern work, presenting both substantial benefits and challenging issues. Automation, artificial intelligence, online platforms, and cloud-based technologies have all helped to increase operational efficiency, decision-making, and creativity. The advent of new professions powered by cutting-edge innovations has increased employment prospects, forcing individuals to learn new skills and adapt to the labor market's quickly changing needs. Considering these perks, the technology revolution has created significant dangers and obstacles. Automation, although improving productivity, has eliminated many old manual tasks, contributing to worker displacement in some industries. Furthermore, greater dependence on digital systems has resulted in shortcomings, exposing firms to dangers such as cyberattacks, system failures, and data breaches. The transition to remote work, although giving freedom, has resulted in less face-to-face contact, compromising team cohesiveness and social engagement. The alterations also bring emotional issues, such as isolation, exhaustion, and a breakdown in work-life balance. The high speed of technological innovation has not been made equally available to all individuals in society. Older generations and those with little digital literacy have difficulty adjusting to new technology, worsening intergenerational knowledge gaps and contributing to social injustice. Bridging the digital gap is crucial for ensuring that all workers have the skills and resources they need to succeed in today's job market.

In addition, as firms rely more heavily on digital technology, the significance of cyber security cannot be stressed. Securing confidential data and guarding against cyber attacks must be top priorities for enterprises, governments, and organizations alike. Without adequate cyber security safeguards, the risk of data breaches, identity theft, and financial losses is high, weakening faith in computerized systems. To successfully traverse these issues, stakeholders—from governments and educational institutions to businesses and workers—must work together to guarantee that technological transition is inclusive, sustainable, and secure. Policies that promote continual skill development, equal access to technology, and sound handling risks might help reduce the negative consequences of fast digitalization. While technology has the potential to boost economic development, increase job satisfaction, and open up new career prospects, its incorporation into workplaces must be properly handled. By tackling the concerns of technology reliance, worker relocation, and cyber security, society can maximise the beneficial effect of innovation while making certain that its advantages are distributed fairly. Only by encouraging a well-rounded approach to

technological transformation will we be able to create a robust, adaptive, and multicultural labor market of the future.

References

1. Artificial intelligence and the future of defense: Strategic implications for small- and medium-sized force providers. (2017). The Hague Centre for Strategic Studies.
2. Beck, G. (2023). *Dark future: Uncovering the Great Reset's terrifying next phase*. Forefront Books, 119-132.
3. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). *The second machine age: Work, progress, and prosperity in a time of brilliant technologies*. W. W. Norton & Company, 89-104.
4. Dzulkifli Abdul Razak. (2018). *Fourth industrial revolution: The leadership dilemma*. USIM Press, 17-29.
5. Ford, M. (2015). *Rise of the robots: Technology and the threat of a jobless future*. Basic Books, 9-16.
6. Ford, M. (2016). *Rise of the robots: Technology and the threat of mass unemployment*. Oneworld Publications, 121-147.
7. Ford, M. (2021). *Rule of the robots: How artificial intelligence will transform everything*. Basic Books, 38-54.
8. Jansen, P., & Breij, B. (2025). *Solidary by technology: How technology and humanity can enhance one another*. Pumbo.nl B.V., 72-99.
9. Kelly, K. (2016). *The inevitable: Understanding the 12 technological forces that will shape our future*. Viking, 119–143.
10. Pandey, A., Huzoore, G., & Yadav, M. (2025). *Global work arrangements and outsourcing in the age of AI*. GI Global Scientific Publishing, 471-486.
11. Schwab, K., & Davis, N. (2018). *Shaping the future of the fourth industrial revolution*. Crown Business, 54-78.
12. Siebel, T. M. (2019). *Digital transformation: Survive and thrive in an era of mass extinction*. Rodin Books. 118-129.

Received: 26.11.2025

Accepted: 05.03.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/59/117-121>

Gəray Qarayev

Azərbaycan İdman Akademiyası
<https://orcid.org/0000-0003-4385-3065>
geray.garayev@sport.edu.az

Mədət Hacıyev

Azərbaycan İdman Akademiyası
<https://orcid.org/0009-0001-6268-8291>
madat.haciyev.2024@sport.edu.az

Məktəbəqədər və məktəb yaşlı (4-5-6 və 7 yaş) uşaqlarda morfofunksional xüsusiyyətlərinin tədqiqi

Xülasə

Bu məqalədə məktəbəqədər və məktəbyaşlı (6–7 yaş) uşaqlarda futbolla sistemli şəkildə məşğul olmağın onların bioloji inkişaf qanunauyğunluqlarına təsiri kompleks şəkildə araşdırılmışdır. Tədqiqatın əsas məqsədi erkən yaş dövründə idman fəaliyyətinin uşaqların fiziki, funksional və morfofunksional göstəricilərinə təsirini elmi əsaslarla müəyyən etmək olmuşdur. Bu məqsədlə uşaqların antropometrik göstəriciləri, fiziki hazırlıq səviyyəsi və orqanizmin funksional imkanları müqayisəli təhlilə cəlb edilmişdir.

Pedaqoji eksperiment çərçivəsində eksperimental və nəzarət qrupları təşkil olunmuş, müəyyən müddət ərzində yaş xüsusiyyətlərinə uyğun hazırlanmış futbol məşq proqramı tətbiq edilmişdir. Məşq prosesində yüklənmənin həcmi və intensivliyi tədricən artırılmış, təhlükəsizlik və sağlamlıq amilləri əsas prioritet kimi nəzərə alınmışdır. Tədqiqat müddətində boy, çəki, bədən kütlə indeksi, sinə dairəsi, ağciyər tutumu, ürək vurğularının tezliyi və fiziki iş qabiliyyəti kimi göstəricilər mütəmadi ölçülmüşdür.

Əldə olunan nəticələr göstərmişdir ki, futbolla müntəzəm məşğul olan uşaqlarda dayaq-hərəkət aparatının möhkəmlənməsi, əzələ gücünün və ümumi dözümlülüyün artması müşahidə olunur. Eyni zamanda ürək-damar və tənəffüs sistemlərinin funksional göstəricilərində müsbət dinamika qeydə alınmışdır. Koordinasiya, çeviklik və sürət kimi əsas fiziki keyfiyyətlərin inkişafı daha aydın şəkildə nəzərə çarpmışdır.

Morfofunksional xüsusiyyətlərin təhlili sübut etmişdir ki, düzgün planlaşdırılmış və elmi əsaslara söykənən futbol məşğələləri uşaqların təbii bioloji inkişaf prosesini pozmur, əksinə onu harmonik şəkildə dəstəkləyir. Beləliklə, aparılmış pedaqoji eksperiment göstərmişdir ki, erkən yaş dövründə futbol fəaliyyəti uşaqların sağlam fiziki inkişafına, funksional imkanlarının genişlənməsinə və gələcək idman potensialının formalaşmasına mühüm töhfə verir.

Açar sözlər: morfofunksional dəyişiklik, çəki, üzvlər

Geray Garayev

Azerbaijan Sports Academy
<https://orcid.org/0000-0003-4385-3065>
geray.garayev@sport.edu.az

Madat Hacıyev

Azerbaijan Sports Academy
<https://orcid.org/0009-0001-6268-8291>
madat.haciyev.2024@sport.edu.az

Study of Morphofunctional Characteristics in Preschool and School-Age (4–5–6 And 7 Years) Children

Abstract

This article comprehensively examines the impact of systematic participation in football on the biological development patterns of preschool and school-age (6–7 years) children. The main objective of the study was to scientifically determine the influence of sports activity in early childhood on children's physical, functional, and morphofunctional indicators. For this purpose, children's anthropometric measurements, level of physical fitness, and functional capacities of the organism were analyzed comparatively.

Within the framework of the pedagogical experiment, experimental and control groups were formed, and a football training program designed in accordance with age characteristics was implemented over a specific period of time. During the training process, the volume and intensity of physical load were gradually increased, while safety and health factors were considered top priorities. Throughout the study, indicators such as height, weight, body mass index, chest circumference, lung capacity, heart rate, and physical working capacity were regularly measured.

The obtained results demonstrated that children who regularly participated in football showed strengthening of the musculoskeletal system, increased muscle strength, and improved overall endurance. Positive dynamics were also observed in the functional indicators of the cardiovascular and respiratory systems. The development of key physical qualities such as coordination, agility, and speed was particularly noticeable.

The analysis of morphofunctional characteristics proved that properly planned football training based on scientific principles does not disrupt the natural biological development process of children; on the contrary, it supports it harmoniously. Thus, the conducted pedagogical experiment showed that football activity at an early age makes a significant contribution to healthy physical development, the expansion of functional capacities, and the formation of future athletic potential.

Keywords: *morphofunctional changes, weight, organs*

Giriş

Tədqiqatın problemi: Mövzu üzrə aparılan, onun problemini araşdıran tədqiqat məktəbəqədər və məktəb yaşlı (6-7 yaş) uşaqların idmanla məşğul olması zamanı onların pedaqoji eksperimentlə sübut etməyə çalışmışdır.

Tədqiqatın məqsədi: Bu istiqamətdə aparılan tədqiqat 6-7 yaşlı uşaqlarda bioloji inkişafın ardıcılığı və onun inkişaf mərhələlərinin öyrənilməsinin futbolda məşğul olmasına təsirinin tədqiqidir. Alınan nəticələr morfofunksional xüsusiyyətlərin elmi təhlilini keçirməklə təlim prosesini daha səmərəli edəcəkdir (American Academy of Pediatrics, 2018).

Tədqiqatın vəzifələri:

1. Məktəbəqədər və məktəb yaşlı (6-7 yaş) uşaqlarda bioloji inkişafın morfofunksional xüsusiyyətlərinin təhlili və araşdırılması

2. Futbolla məşğul olmanın 6-7 yaşlı uşaqların bioloji inkişafında göstərdiyi təsirlərin öyrənilməsi ilə əlaqədar təlim prosesinin tədqiqi

3. Bioloji və morfofunksional dəyişikliyin qanunauyğun olaraq tətbiqinin elmi əsaslarının hazırlanmasının tövsiyyə və məsləhətlərinin metodiki olaraq çap edilməsi. Tədqiqatın metodlarında pedaqoji eksperiment 3 mərhələdə aparılmışdır. Nəzarət qrup normal yaşa uyğun olan hazırlıq qrupları üçün proqramla hazırlaşarkən, eksperimental qrupa bizim təklif etdiyimiz xüsusi proqramla hazırlaşdı. Eksperimentin əsas hədəfi bu hazırlıq proqramı ilə hazırlaşan eksperimental qrupun nəzarət qrupdan fərqli olan bioloji dəyişikliyin (boy, çəki və.s. göstəricilər) sürətli artımıdır. (Cədvəl 1). (Bağırov, Əliyev, 2012)

6-7 yaşlı uşaqlarda fiziki inkişafın illik məşq silsiləsində artım dinamikası

Tədqiq olunan göstəricilər və ölçülər	Tədqiqat iştirakçıları (futbal dərsləri)					
	Eksperimentə qədər (standart)	6 yaş		7 yaş		
		Eksperimentdən əvvəl (sm)	Eksperimentdən sonra (fərq)	Eksperimentdən əvvəl (sm)	Eksperimentdən sonra (fərq)	
Bədənin uğunluğu, sm	1331,1 sm	136,68	6,67	140,3	7,2	
Bədənin çəkisi, kq	28,6	31,0	2,4	32,7	4,1	
Bədənin çəki-boy, indeksi, q, sm	214,4	226,9	8,5	233,1	18,7	
Həyat indeksi ml, kq	64,2	66,47	2,27	71,8	7,6	
SEL, me	1916	20,53	1,37	2173	257	
Biləyin gücü, kq	15,1	16,53	1,43	18,3	3,2	
Döş qəfəsinin dairəsi, sm	63,9	64,89	0,99	65,84	1,94	
Belin dövrəsi, sm	39,4	41,68	2,28	41,69	2,29	
Qolun uzunluğu, sm	59,80	60,68	0,88	62,0	2,2	
Ayağın uzunluğu, sm	21,09	22,26	0,32	22,39	1	

Bu yaşda olan məktəblilərdə bəzi göstəriciləri arasında fərq onların futbol dərsləri ilə məşğul olanlar arasında olan fərkdir. Belə ki, daha çox qabaran bədən ölçüləri, boy və çəkisi arasında olan dinamika idi. (Cədvəl 1.) Onların ən çox intensiv artımı və funksional olaraq inkişafı əzələlərdir. Daha intensiv artım bədənin və ayaq, əl, barmaqlarının üfiqi hərəkətlərini təmin edən əzələlərdir (Armstrong, & Welsman, 2000).

Bədənin kürək və bel əzələlərinin, əzələlərin açılıb-bükülməsini təmin edən düz və bədən əzələləridir. Əzələ, damar, vətər, bağlar, əzələ və sümükləri birləşdirir. Uşaqlarda əzələlər qısa olduğundan onlarda yorğunluq həm də bərpa tez baş verir. Sinir-əzələ aparatının funksional göstəricisi isə 6-7 yaşda daha da fəallaşır və hərəkət reaksiyası artır. Ürək vurğusu 6-7 yaşda dəqiqədə 90 olursa, tədricən dəyişilir, yəni 8-9 yaşda 88, 10 yaşda isə 86 olur. (Cədvəl 2) (Hüseynov, 2008).

Cədvəl 2.

6-7 yaşlı uşaqlarda ürək damar sisteminin göstəricilərinin aşağı sinif şagirdlərinə aid artım dinamikası.

Ürək-damar sisteminin göstəriciləri	Yaş və ili	
	6 yaş	7 yaş
“UVS” (kec) dəq (say)	86	88
S.D.Q.H. me	24	29
MOT, l	2,16	2,48
Ürəyin çəkisi, q/dəq	94	110
Ürəyin ümumi həcmi, ml	106	116
Art. Təzyiq, mm.ç.st	104/48	105/50

Aşağı sinif şagirdlərində kənar təsirlərdən ürəyin fəaliyyətinə təsir edən yükləmələrdən ürək vurğusu 200-220 dəqiqədə ola bilər. Sistolik və dəqiqəlik ola bilər. Sistolik və dəqiqəlik qanın həcmi (S.D.Q.H) yaşla əlaqədar olaraq arta bilər (Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi, 2009). Əzələ fəaliyyəti zamanı uşaqlarda yaşlılardan fərqli olaraq bu göstərici aşağı düşür, 6-7 yaşda isə bu rəqəm 70 ml olursa, dəqiqəlik qanın həcmi 13-16 dəqiqədə litr olur. Beləliklə aparılmış pedaqoji eksperiment göstərdi ki, fiziki yüklənmədən sonra bu yaşlı uşaqlarda ürəyin fəaliyyəti çox az

qənaətcil olur, funksional ehtiyat çoxda böyük olmur (Quliyev, 2010). Tənəffüs sistemində əhəmiyyətli dərəcədə fərq vardır. Aşağı yaş qrupu ağ ciyərin ehtiyatı 6-7 yaşda təqribən hər iki bölmə 300 q, 9-10 yaşda isə fərq 395 q olur. (Cədvəl 3) (Qarayev, 2005).

Aşağı sinif şagirdlərində (6-7 yaş) tənəffüs sisteminin göstəriciləri

Funksional göstəricilər	Yaş və il	
	6 yaş	7 yaş
Oğlanlar (A.G.T) me	1400	1600
Qızlar (A.G.T) me	1200	1400
Tənəffüsün sayı 1 dəq.	20-25	20
Tənəffüsün həcmi me	163	190
Tənəffüsün dəqiq həcmi l	3,5	3,8

Tənəffüsün sayı uşaqlarda 6-7 yaşda 20-25 dəq, hərəkətdə olan tənəffüsün həcmi 163 ml olur. Yaşla əlaqədar tənəffüsün sayı düşür, dərin tənəffüs artır, tənəffüsün ritmi sabit olur. Beləliklə, məktəbəqədər və məktəb yaşlı uşaqlarda (7-8 yaş) fiziki tərbiyə və idmanda məşğuliyyət erkən yaşlarda (5-6 yaş) və ilkin yaşlarda (7-8 yaş) və ibtidai hazırlıq (9-10 yaş) qrupların da orqanizmin bioloji inkişafını nəzərə alaraq həyata keçirmək olar. Odur ki, pedaqoji eksperiment aşağıdakı nəticələrə gəlmişdir: (Sadiqov, 2012; UNESCO, 2015; Volkov, 2010).

1. Təlimlərdə tətbiq edilən vasitə və metodlarda bu yaşlara uyğun olmalı, onların orqanizminin ümumi inkişaf qanunauyğunluğuna əməl etməklə, fərdi inkişaf imkanlarını və enerji mənbəylərindən düzgün istifadə etməlidir.

2. Orqanizmin inkişaf mərhələsi, morfoloji, funksional və psixoloji, xüsusilə də xronoloji dəyişikliklər tibbi-bioloji və pedaqoji mütəxəssislər tərəfindən ciddi nəzarətə alınmalı və bu dəyişikliklər dinamikası fasiləsiz olaraq nəzarətdə saxlanmalıdır.

3. Aşağı sinif şagirdləri: məktəbəqədər (5-6 yaş) və məktəb yaşlı (7-8 yaş) uşaqlarda bəzi fəaliyyət sistemləri (tənəffüs, ürək-damar, sümük-əzələ, sinir sistemi və s.) və onunla əlaqədar olan (qan dövranı, maddələr mübadiləsi, həzm sistemi və s.) üzvlərin inkişafını hər zaman diqqətə almalıdır. Bütün bunlar deməyə əsas verir ki, məktəbəqədər və məktəbyaşlı uşaqlarda fiziki tərbiyə və futbol dərsləri düzgün qurulmalı, onlarda sağlamlıq və fiziki kamilliyi inkişaf etdirilməlidir (Matveyev, 1991; Platonov, 2004).

Məqalənin elmi yeniliyi – məqalənin elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, məktəbəqədər və məktəbyaşlı uşaqlarda idmanla məşğul olmaqla orqanizmdə bioloji, dəyişikliklərin sürətlənməsi və artım fərqi eksperimentlə sübut edilmişdir (Malina, Bouchard, & Bar-Or, 2004).

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi – məqalədə tövsiyyə və məsləhətlər praktiki olaraq bu yaşlı uşaqlarla işləyən məşqlərə verilmişdir. Yüklənmələr və onun bioloji inkişafına təsirini izah edir. (Balsevic, 2000; World Health Organization, 2019)

Nəticə

Uşaqların daxili və xarici üzvlərinə idmanın təsiri, yüklənmələrin miqdarı, onun yaşa və hazırlığa görə tətbiq edilməsi nəticələrinə gəlmişdir.

Ədəbiyyat

1. American Academy of Pediatrics. (2018). *Physical activity assessment in children and adolescents*.
2. Armstrong, N., & Welsman, J. (2000). *Children's physical activity and health*. Routledge.
3. Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi. (2009). *Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil sistemində qiymətləndirmə konsepsiyası*.
4. Bağırov, R. K., & Əliyev, İ. S. (2012). *Futbol*.
5. Balseviç, V. K. (2000). *Ontokineziologiya cheloveka*.

6. Hüseynov, F. A. (2008). *Fiziki tərbiyə dərsləri üzrə müəllimlər üçün vəsait*. Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi və İdman Akademiyası.
7. Malina, R. M., Bouchard, C., & Bar-Or, O. (2004). *Growth, maturation, and physical activity*. Human Kinetics.
8. Matveyev, L. P. (1991). *Teoriya i metodika fizicheskoy kul'tury*.
9. Platonov, V. N. (2004). *Sistema podgotovki sportsmenov*.
10. Qarayev, G. Q. (2005). *Futbol*.
11. Quliyev, Ə. H. (2010). *Uşaq fiziologiyası və məktəb gigiyenası*.
12. Sadıqov, F. B. (2012). *Pedaqogika*.
13. UNESCO. (2015). *Quality physical education guidelines*.
14. Volkov, V. M. (2010). *Vozrastnaya fiziologiya*.
15. World Health Organization. (2019). *Guidelines on physical activity, sedentary behaviour and sleep for children under 5 years of age*. Geneva.

Daxil oldu: 13.11.2025

Qəbul edildi: 26.03.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/59/122-127>

Alim Nasirov

Istanbul University

PhD Student

<https://orcid.org/0000-0003-4480-5145>

alim.nasirov@ogr.iu.edu.tr

Shah Ismail I and Charles V: Diplomatic Encounters in the Early Sixteenth Century

Abstract

The Safavid Empire, founded in 1501 in the Azerbaijani city of Tabriz, soon found itself in conflict with the Ottoman Empire. This led its founder, Shah Ismail I, to seek alliances with Christian powers in the West, including Charles I of Spain, later Holy Roman Emperor Charles V. The fact that both rulers perceived Ottoman expansionism as a common threat paved the way for the exchange of diplomatic missions and the drafting of letters. An examination of the available historical records shows that diplomatic figures such as Petrus Maronita de Monte Libano and Johann Balbi played vital roles in the conduct of Safavid-Spanish relations. Through these contacts, the Safavids aimed to establish alliances and organize coordinated attacks that would force the Ottomans to fight on two fronts simultaneously. However, these attempts at alliance failed to yield the expected concrete military results because of the vast geographical distances, the slowness of communication channels, and the shifting political balances in the region. This study focuses on the nature of the diplomatic contacts that Shah Ismail established with Spain, the activities of the envoys dispatched, and the obstacles that led to the failure of these alliance initiatives.

Keywords: *Safavid Empire, Shah Ismail I, Charles V, Safavid-Spanish Relations, Early Modern Diplomacy*

Alim Nəsirov

Istanbul Universiteti

doktorant

<https://orcid.org/0000-0003-4480-5145>

alim.nasirov@ogr.iu.edu.tr

Şah İsmayıl I və Çarlz V: XVI əsrin əvvəllərində diplomatik görüşlər

Xülasə

1501-ci ildə Azərbaycan şəhəri Təbrizdə əsas qoyulan Səfəvilər dövləti, qısa müddət ərzində Osmanlı İmperiyası ilə qarşıdurma vəziyyətinə gəldi. Bu geosiyasi vəziyyət dövlətin qurucusu Şah İsmayılı Qərbdəki xristian güclər ilə, o cümlədən sonradan V. Karl adı ilə Müqəddəs Roma imperatoru olan İspaniya kralı I Karl ilə ittifaq axtarışlarına sövq etdi. Hər iki hökmdarın Osmanlı ekspansiyasını ortaq təhdid olaraq görməsi, qarşılıqlı diplomatik heyətlərin göndərilməsinə və məktublaşmaların yazılmasına zəmin yaratdı. Mövcud tarixi mənbələrin təhlili göstərir ki, Petrus Maronita de Monte Libano və İohan Balbi kimi diplomatik fiqurlar Səfəvi-İspan əlaqələrinin idarə olunmasında həyati rol oynamışlar. Səfəvilər bu təmaslar vasitəsilə ittifaq quraraq Osmanlıları eyni anda iki cəbhədə döyüşməyə məcbur edəcək koordinasiya hücumları təşkil etməyi hədəfləyirdilər. Lakin coğrafi məsafələrin uzaqlığı, xəbərləşmə kanallarının ləngliyi və bölgədəki dəyişkən siyasi balanslar səbəbindən bu ittifaq cəhdləri gözlənilən konkret hərbi nəticələri vermədi. Bu tədqiqatın məqsədi Şah İsmayıl dövründə İspaniya ilə qurulan diplomatik təmasların mahiyyətini, göndərilən elçilərin fəaliyyətlərini və bu ittifaq təşəbbüslərinin uğursuzluğa düçar olmasına səbəb olan maneələri təhlil etməkdir.

Açar sözlər: *Səfəvilər dövləti, I Şah İsmayıl, V Karl, Səfəvi-İspan münasibətləri, Erkən yeni dövr diplomatiyası*

Introduction

The origins of relations between Iran and the Western world can be traced back to centuries before Christ. We can examine the relations between the Ancient Greeks and the Achaemenids, and between the Romans and the Sassanids, within this context. Although these relations were severed at certain periods in history, Iran has always served as a ‘bridge’ between the Western and Eastern worlds due to its geographical location. Relations between Iran and Spain also have a long history within this context (Mehrad, 2012, pp. 23-24). Indeed, the fact that the cult of Mithras, which spread throughout the Roman Empire shortly before the emergence of Christianity, originated in Iran and India before reaching the Western world, and the existence in Spain of a site associated with this cult, such as Augusta Emerita (modern-day Mérida), is of great significance in demonstrating the nature of Iran-Spain relations (Shafa, 2000, pp. 60). It is often suggested that a woman named Egeria travelled from the Iberian Peninsula to Iran as early as the fourth century. However, when we turn to more solid historical evidence, one of the earliest clearly documented journeys from Spain to Iran appears to date to the twelfth century. In this regard, the journey of the rabbi Benjamin of Tudela provides a clear example: between 1164 and 1173, he travelled from Spain to a number of Iranian cities, including Hamadan, Shiraz, and Shush (Mehrad, 2012, pp. 24). After the Mongols established their rule in Iran, the Ilkhanids, who stood in opposition to the Mamluks, began to send envoys and ambassadors to several European courts. In this context, a gradual exchange of diplomatic missions developed between Iran and Europe. It is also known that James II of Aragon (1291–1327), ruler of one of the Christian kingdoms on the Iberian Peninsula, dispatched an envoy to Iran during this period (Cutillas, 2015, pp. 256). In the 15th century, King Henry III of Castile sent a diplomatic mission, led by Ruy González de Clavijo, to Emir Timur, who also ruled over the Iranian region. The idea of attacking the Turks on two fronts had been a key factor in the dispatch of this mission. Clavijo also wrote a travelogue about this journey. Pero Tafur, who also undertook a journey to the East in the same century, also wrote a travelogue about his journey (Martín, 2017-2018, pp. 89).

Research

This study is based primarily on an analysis of the diplomatic correspondence between Shah Ismail I and Charles I of Spain, later Holy Roman Emperor Charles V. This correspondence is examined through a qualitative and contextual approach, with particular attention to the political, geographical, and communicative constraints of the early sixteenth century. This article examines the practical limitations that shaped both the content and the outcomes of this correspondence by situating the documents within their broader historical context. Secondary literature has also been consulted to support and contextualise the primary evidence.

Shah Ismail I's Search for Alliances in Europe

Following the establishment of the Safavid state in 1501, diplomatic contacts were gradually established with various countries. The first reports about Shah Ismail to reach Europe arrived in Venice in late December 1501, at a time when the Ottoman–Venetian war of 1499–1502 was still ongoing (Sanuto, 1880, p. 191; Amoretti, 1979, p. 3; Rota, 2002, pp. 580-581; Matthee, 2013, p. 9). The emergence and consolidation of the Safavid state in Tabriz, an Azerbaijani city, closely coincided with the Ottoman Empire's expansion towards the east. As this development brought the two powers into direct conflict, some European states began to consider the possibility of an alliance with the Safavids against the Ottomans. Shah Ismail, for his part, likewise sought to establish such an alliance, hoping to draw on the support of Christian Europe in his struggle against the Ottoman Empire. In this context, he sent a letter to the Doge of Venice, Leonardo Loredano, in 1505, expressing his respect and desire for friendship. The letter reached Venice the following year, in 1506 (Sanuto, 1881, pp. 302-304; Amoretti, 1979, pp. 91-92; Berchet, 1865, pp. 158; Rota, 2002, p. 581; Matthee, 2013, p. 9). In September 1508, an envoy of Shah Ismail met with the Venetian governor of Nauplia in southern Greece (Amoretti, 1979, p. 155; Rota, 2002, p. 581), in 1509, a Safavid envoy, accompanied by the Karamanid envoy, arrived in Venice to request the dispatch of craftsmen capable of casting cannons and for the Venetian fleet to engage the Ottoman Sultan Bayezid II off the Greek coast. However, no outcome was achieved (Berchet, 1865, pp. 25-26; Amoretti, 1979, pp. 161-164; Rota,

2002, p. 581; Matthee, 2013, p. 9). In 1510, Shah Ismail, through an envoy dispatched to the court of Bijapur in South India, conveyed to the Portuguese governor of India, Afonso de Albuquerque, a proposal for a military alliance against the Mamluks. These contacts were maintained in 1513 and 1515. In the aftermath of the defeat at Chaldiran in 1514, Shah Ismail also sought to secure Portuguese support for his plans to seize Bahrain and Qatif (Matthee, 2011, p. 225). When the Portuguese sent their first envoys to Tabriz in 1514, the Safavids had just suffered a severe defeat at the hands of the Ottomans at Chaldiran. This setback, followed by the Ottoman conquest of Egypt, significantly reshaped the geopolitical balance in the region. No longer able to rely on the Mamluks, Shah Ismail turned instead to the Christian rulers of Europe, dispatching envoys to Rhodes and seeking to establish contact with the Papacy (Matthee, 2013, pp. 9-10). This Ottoman expansion effectively placed a barrier between Europe and the East, a development that further accelerated efforts to forge a strategic alliance between European states and the Safavid court. As Cutillas observes, Europeans came to view Shah Ismail as a pro-Christian figure in the struggle against Islam and as an ally of the Christian world, placing him on a level comparable to that of Charles V (Cutillas, 2015, pp. 258-259).

Contacts with Spain during the Reign of Shah Ismail I

Alongside Shah Ismail's efforts to find allies in Europe, King Charles I of Spain and King Louis II of Hungary likewise approached the Safavids in the hope of forming an alliance against the Ottomans (Lockhart, 1986, pp. 381-382). As early as 1507, efforts had already been made to reach an agreement between Spain and the Safavids (Truyol y Serra, 1980, p. LXV, fn. 122). Meanwhile, King Louis II of Hungary sent a monk named Petrus de Monte Libano as an envoy to Shah Ismail in an effort to secure an alliance. King Charles I of Spain, before his election as Holy Roman Emperor in 1519, likewise dispatched an envoy to the Safavid court with the same aim. As some of the relevant correspondence has not survived, Shah Ismail's response to these missions remains unknown (Lockhart, 1986, p. 382). There is also evidence that a Safavid envoy reached Vienna in 1522 (Truyol y Serra, 1980, p. 258, fn. 4).

Following all these developments, Shah Ismail sent a letter in Latin, in the month of Shawwal 929 AH (11 August–10 September 1523), to Charles, who also bore the title of Holy Roman Emperor, expressing his intention to form an alliance against the Ottomans and launch a joint attack. (Lanz, 1844, pp. 52-53; Falsafi, 1316, pp. 163-164; Lockhart, 1986, p. 382). The date assigned to this letter in Lanz's study, Shawwal 924 AH (October 1518), is incorrect (Falsafi, 1316, pp. 163-164; Lockhart, 1986, p. 382, fn. 1). According to information recorded in Emperor Charles's annals, a Safavid envoy arrived in Burgos in 1524 and this envoy most likely carried the letter in question (De Gómara, 1912, p. 70; Cutillas, 2015, p. 258, fn. 4; Tuyol y Serra, 1980, p. LXV). In this letter, which begins with the words "To Charles, son of Philip", Shah Ismail opens his address with praises to Allah and warns Charles not to trust the Ottomans under any circumstances. He expresses surprise that the Christian powers were engaged in conflicts among themselves instead of uniting against the Turks, arguing that such divisions had only strengthened the Ottomans. He therefore urges Charles to mobilise his forces and to launch a coordinated attack in April (during the spring season), striking the common enemy simultaneously from both east and west. Describing the Ottoman sultan as a "faithless" and "untrustworthy" adversary, Shah Ismail further warns that, given the vast distances involved and the Ottoman control of maritime routes, action must be taken without delay rather than prolonged through correspondence (Lanz, 1844, pp. 52-53; Falsafi, 1316, pp. 163-164). The envoy dispatched by Shah Ismail was Petrus de Monte Libano, who had previously been sent to the Safavid court by King Louis II of Hungary (Lanz, 1844, p. 168; Falsafi, 1316, p. 165). In 1523, Shah Ismail sent Petrus de Monte Libano to King Louis II of Hungary and Emperor Charles, with the aim of forming an alliance against the Ottomans (Slaby, 2005). Rome was also among the destinations to which the envoy was to be sent (Matthee, 2013, p. 10).

This letter reached the Emperor two years later, only after Shah Ismail's death. It is also noteworthy that confirmed news of Shah Ismail's death and the accession of his son Tahmasp appears not to have reached Emperor Charles by February 1529. For this reason, the two letters the Emperor sent to the Safavids following Shah Ismail's death were addressed to Shah Ismail rather than Shah Tahmasp. This suggests that communication between Spain and Iran at the time operated under

considerable constraints, which in turn made the coordination of their actions all the more difficult (Lanz, 1844, pp. 168-169; Falsafi, 1316, pp. 165-168; Lockhart, 1986, p. 382; Mehrad, 2012, p. 24, fn. 5). It is clear that envoys sent from the Safavid realm to European countries faced dangers such as deaths, epidemics, shipwrecks, harsh weather conditions, pressure from local authorities and pirate attacks along the way. The journeys took a very long time. The fact that the sea routes were under Ottoman control following the conquest of Egypt and Syria was the greatest problem. This situation also highlights the structural limitations of the early modern diplomatic era, where political decision-making processes could be based on outdated or incomplete information. Similar difficulties continued to affect Safavid envoys in later periods.

It appears that the first of these above-mentioned two letters was written in Toledo on 25 August 1525. In the letter, Emperor Charles states that Shah Ismail's letter, containing a proposal to act in concert against the Ottoman Empire, reached him late, and that the date set for the attack had long since passed by the time it arrived. Furthermore, he initially doubted its authenticity, as it bore neither an official seal nor a signature, but accepted it, trusting in Shah Ismail's sincerity. Mentioning that he had recently recovered from an illness and had entered into war with France, Emperor Charles declares that peace has now been established in Europe and that he is fully prepared to ally with Shah Ismail against their "common enemy," the Ottoman Turks, and to enter the war with all his might. At the end of the letter, he refers to rumours of Shah Ismail's death and, expressing the hope that they are unfounded, calls for swift communication through reliable envoys regarding military plans (Lanz, 1844, pp. 168-169; Falsafi, 1316, pp. 165-166). This letter makes it clear that the Emperor was favourably disposed towards the proposal. However, although he had heard certain rumours of Shah Ismail's death, he was not yet aware that Shah Ismail had in fact died and that Shah Tahmasp had ascended the throne. The outcome of Petrus de Monte Libano's second journey to the Safavid realm is unknown. By the time he set out for Iran, Shah Ismail had long since died, and his successor, Shah Tahmasp, had likely failed to reply to Emperor Charles because he regarded European rulers as 'infidels' and 'unclean' (Falsafi, 1316, p. 167).

When King Louis II of Hungary was killed in the decisive battle against the Ottomans at Mohács in 1526, the Habsburgs' efforts to secure allies in the East became even more pressing (Slaby, 2005). On 15 February 1529, Emperor Charles sent another letter to the Safavids. It is noteworthy that this second letter was addressed not to Shah Tahmasp, but to Shah Ismail (Lanz, 1844, pp. 292-293; Falsafi, 1316, pp. 167-168). As noted above, given the long distances and the difficult conditions imposed by the prevailing political situation, communication between the Safavids and the Spanish was slow, and it appears that news of Shah Ismail's death had not yet reached Emperor Charles by that time (Lockhart, 1986, p. 382; Mehrad, 2012, p. 24, fn. 5). In this letter, Emperor Charles, after praising Shah Ismail's military successes and his stance against oppression, proposes the formation of a united front against the Ottoman Empire through his envoy Johann Balbi. He notes that he had taken his long-standing rival, King Francis I of France, captive and released him only on the condition that he assist in the struggle against the Ottomans. Referring to the Ottoman attack on Hungary and the death of its king in battle, Charles declares that he would advance against the Ottomans via Italy, while his brother would do so via Hungary. He expects the Shah to move the Safavid army towards the Ottoman frontiers in order to divide Ottoman forces and draw their attention eastwards. Overall, the letter seeks to exert military pressure on the Ottomans from two fronts, framed in terms of the welfare of humanity (Lanz, 1844, pp. 292-293; Falsafi, 1316, pp. 167-168). It appears that on 18 February 1529, Emperor Charles sent a letter to Johann Balbi containing instructions regarding negotiations with Shah Ismail (Lanz, 1844, pp. 293-296). John Balbi set out for Iran via the Levant and, in a letter to the Emperor from Aleppo, reported his arrival there. He added that he intended to cross into Iran at an opportune moment and that the Safavid-Ottoman war offered a favourable opportunity for the Emperor to enter the conflict. However, Balbi made no mention of Shah Ismail's death or of Shah Tahmasp's accession. Nor did the other letters he sent along the way contain any significant information, and the outcome of his journey remains unknown (Falsafi, 1316, p. 169). However, it can be said that by the time Balbi reached the East, the political situation had changed, as the Safavids were forced to make peace with the Ottomans due to the Uzbek threat, Balbi's efforts

came to nothing. Similarly, Pietro da Negro and Simon de Lillis, whom Ferdinand had sent to Iran, were also unable to bring back any positive news to Europe (Slaby, 2005). In 1532, Shah Tahmasp I did send a letter to the Emperor (Cutillas, 2015, p. 258, fn. 4; Truyol y Serra, 1980, p. LXV). However, it appears that he did not attach much importance to the alliance proposals put forward by Spain and other Western powers (Gündüz, 2010, p. 415). Indeed, following the Christian victory at Lepanto in 1571, Pope Pius V wrote to Tahmasp urging him to launch an attack against the Ottomans, yet the Shah showed no inclination to do so (Lockhart, 1986, p. 384).

Conclusion

The correspondence exchanged between the Safavids and the Spanish following the establishment of the Safavid state suggests that both sides were willing to form an alliance against the Ottoman Empire and to launch a coordinated two-front attack against their common enemy. However, owing to the difficulties of timely communication, arising from both geographical distance and prevailing political conditions, these initiatives failed to produce any concrete results. The failure of these initiatives can largely be attributed to the technological and geographical constraints of the sixteenth century. Communication was so slow that by the time an envoy reached his destination, circumstances, such as the death of a ruler or the outbreak of a new conflict, had often changed fundamentally, rendering plans for simultaneous action impracticable. The fact that a letter could be addressed to Shah Ismail years after his death, without this being known to the sender, provides a striking illustration of this breakdown in communication. In this sense, Safavid–Spanish rapprochement remained largely a declaration of strategic intent rather than a realised alliance. Although contacts began as early as 1507 and continued thereafter, with envoys travelling in both directions, including figures such as Petrus de Monte Libano and Johann Balbi, these efforts ultimately failed to move beyond the level of diplomatic initiative. It may therefore be concluded that Spanish attempts, both during and after the reign of Shah Ismail, to form an alliance with the Safavids against the Ottomans and to coordinate a two-front offensive did not yield tangible results.

References

1. Amoretti, B. S. (1979). *Sah Ismail I nei "Diarii" di Marino Sanudo*. Istituto per l'Oriente.
2. Berchet, G. (1865). *La Repubblica di Venezia e la Persia*. GB Paravia e Comp.
3. Cutillas, J. (2015). Did Shah 'Abbās I Have a Mediterranean Policy? *Journal of Persianate Studies*, 8, 254–275. DOI: <https://doi.org/10.1163/18747167-12341285>
4. Falsafi, N. (1316). *Tarikh-e Ravabet-e Iran va Orupa dar Dowre-ye Safaviye*. Chapkhane-ye Iran.
5. Gómara, F. L. de (1912). *Annals of the Emperor Charles V*. Clarendon Press.
6. Gündüz, T. (2010). Tahmasb. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 39, 413–415. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tahmasb>
7. Lanz, K. (ed.). (1844). *Correspondenz des Kaisers Karl V (1513–1532)*. F. A. Brockhaus.
8. Lockhart, L. (1986). European Contacts with Persia, 1350–1736. In Jackson, P. & Lockhart, L. (eds.), *The Cambridge History of Iran (Vol. 6)*, 580–587. Cambridge University Press.
9. Martín, F. E. (2017–2018). Consecuencias Bibliófilas de las Embajadas entre España e Irán del Siglo XVII. *Isimu*, 20–21, 87–103. DOI: 10.15366/isimu2017-2018.20-21.001
10. Matthee, R. (2011). Distant Allies, Diplomatic Contacts between Portugal and Iran in the Reign of Shah Tahmasb, 1524–1576. In Matthee, R. & Flores, J. (eds.), *Portugal: The Persian Gulf and Safavid Persia*, 219–247. Peeters.
11. Matthee, R. (2013). Iran's Relations with Europe in the Safavid Period. *The Fascination of Persia*, 6–39.
12. Mehrad, N. (2012). Relaciones Diplomáticas entre la Persia Safávida y la España de Felipe III: el caso de la primera embajada. *Libros de la Corte*, 4, 22–47.
13. Rota, G. (2002). Diplomatic Relations between Safavid Persia and the Republic of Venice: an Overview. *The Turks*, 2, 580–587.
14. Sanuto, M. (1880). *I Diarii di Marino Sanuto (Tomo IV)*. M. Visentini.

15. Sanuto, M. (1881). *I Diarii di Marino Sanuto (Tomo VI)*. M. Visentini.
16. Shafa, S. (2000). *De Persia a la España Musulmana*. Universidad de Huelva.
17. Slaby, H. (2005). *Austria I. Relations with Persia*. Encyclopædia Iranica. <https://iranicaonline.org/articles/austria-1>
18. Truyol y Serra, A. (1980). *Tratados internacionales de España: Carlos V: II-España-Norte de Africa*. Consejo Superior de Investigaciones Científicas.

Received: 25.12.2025

Accepted: 16.04.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/59/128-131>

Roya Zeynalova
Nakhchivan State University
<https://orcid.org/0009-0004-8712-7975>
roya.q90@gmail.com

Tapşırıq əsaslı dil tədrisi və onun effektivliyi: nəzəri icmal

Xülasə

Bu məqalədə Task-Based Language Teaching (TBLT) yanaşması nəzəri baxımdan təhlil olunur və onun effektivliyinin elmi ədəbiyyatda necə əsaslandırıldığı araşdırılır. Məqalə empirik tədqiqat deyil; əsas məqsəd TBLT-nin formalaşma tarixini, anlayış əsaslarını, başlıca prinsiplərini, üstünlüklərini və məhdudiyyətlərini sistemli şəkildə ümumiləşdirməkdir. Xüsusi diqqət “task” anlayışına, TBLT-nin ikinci dilin mənimsənilməsi nəzəriyyələri ilə əlaqəsinə və mənaya yönəlmiş fəaliyyətlərin dil öyrənməsinə təsirinə yönəldilir. Eyni zamanda yanaşmaya qarşı irəli sürülən əsas tənqidlər, xüsusilə imtahanyönlü təhsil sistemi, müəllim hazırlığı, böyük siniflər və proqram məhdudiyyətləri baxımından nəzərdən keçirilir. Müzakirə göstərir ki, TBLT müasir dil tədrisinin ən təsirli və ən çox müzakirə olunan yanaşmalarından biridir. Bununla belə, onun uğuru avtomatik deyil; effektivlik tapşırıqın keyfiyyətindən, müəllimin metodik hazırlığından və konkret tədris mühitinə uyğunlaşdırmadan asılıdır. Məqalənin nəticəsi kimi vurğulanır ki, TBLT həm metod, həm də nəzəri çərçivə kimi dəyərini qoruyur, lakin onun real səmərəsi yalnız balanslı və kontekstə uyğun tətbiq zamanı üzə çıxır. Bu yanaşmanın tətbiqində müəllimin rolu və tapşırıq dizaynı xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Açar sözlər: tapşırıqəsaslı dil tədrisi, ikinci dilin mənimsənilməsi, tapşırıq, kommunikativ yanaşma, effektivlik

Röya Zeynalova
Naxçıvan Dövlət Universiteti
<https://orcid.org/0009-0004-8712-7975>
roya.q90@gmail.com

Task-Based Language Teaching and Its Effectiveness: A Theoretical Review

Abstract

This article examines Task-Based Language Teaching (TBLT) from a theoretical perspective and discusses how its effectiveness has been explained in language education literature. The study is not empirical; rather, it aims to synthesize the historical development, conceptual foundations, major principles, strengths, and limitations of TBLT in a systematic way. Particular attention is given to the concept of task, the relationship between TBLT and second language acquisition theory, and the claim that meaning-focused activity can support language learning more effectively than instruction based only on isolated forms. The article also reviews major criticisms of the approach, especially those related to examination-oriented systems, teacher preparedness, large classes, and curricular constraints. The discussion shows that TBLT remains one of the most influential approaches in modern language teaching. However, its success is not automatic; its effectiveness depends on task quality, teacher expertise, and principled adaptation to the realities of a particular educational context. The article concludes that TBLT remains theoretically strong, but context matters.

Keywords: Task-based language teaching, second language acquisition, task, communicative approach, effectiveness

Introduction

Task-Based Language Teaching has become one of the most influential approaches in modern language pedagogy because it places purposeful language use at the center of instruction. Unlike traditional approaches that organize teaching around predetermined grammatical items, TBLT structures learning around tasks that require learners to use the target language in order to achieve a communicative goal. As a result, the approach has attracted continuing interest from researchers in second language acquisition, curriculum design, methodology, and assessment.

The importance of TBLT is closely linked to dissatisfaction with teaching models that produce knowledge about grammar without necessarily developing the ability to communicate effectively. Supporters of TBLT argue that language grows through interaction, negotiation of meaning, purposeful output, and context-sensitive attention to form (Skehan, 2003; Long, 2015). From this perspective, learning is not simply the memorization of rules; it is a developmental process supported by meaningful use. A further reason for its relevance is that TBLT has influenced not only classroom practice, but also materials design, syllabus construction, and the broader debate about what it means to know and use a second language successfully.

At the same time, TBLT has generated important debate. Some scholars present it as one of the strongest pedagogical realizations of second language acquisition theory, while others argue that its classroom implementation may be difficult in exam-driven, teacher-centered, or resource-limited settings (Bruton, 2005; Carless, 2007). Therefore, a theoretical review remains useful.

The aim of this article is to examine the main theoretical foundations of TBLT and to evaluate how its effectiveness has been discussed in the literature. The article argues that TBLT has strong conceptual support, but its pedagogical value depends on informed teaching, suitable task design, and adaptation to local educational conditions.

Research

The theoretical roots of TBLT can be traced to communicative language teaching and to broader developments in second language acquisition research. A key early influence was Prabhu's work, especially the Bangalore Project, which proposed that learners could develop language ability through engagement in meaning-focused activity rather than through prior mastery of isolated grammatical forms. This idea challenged structural syllabuses and encouraged teachers to think of language learning as something that may emerge through problem-solving, information exchange, and goal-oriented communication.

Later scholars developed this idea more systematically. Willis (1996) offered a practical pedagogical model built around pre-task, task cycle, and language focus. Nunan (2004) emphasized the educational value of tasks and the connection between classroom activity and language use beyond the classroom. Ellis (2003) provided a detailed discussion of the nature of tasks, the place of form-focused work, and the distinction between task-based and more traditional instruction. Long (2015) linked TBLT more directly to needs analysis and second language acquisition theory, arguing that tasks should be derived from learners' communicative needs in the real world. Taken together, these contributions show that TBLT is not a single technique, but a principled approach to curriculum and pedagogy. A central concept in the literature is the notion of task. Although scholars define the term somewhat differently, there is broad agreement that a task is an activity in which meaning is primary, learners use the target language for a communicative purpose, and some outcome is achieved beyond the correct production of language itself. This is what distinguishes tasks from traditional exercises. In conventional exercises, success is often measured by the accurate production of a selected form. In tasks, however, learners mobilize their available language resources in order to solve a problem, exchange information, make a decision, or complete a goal (Willis, 1996; Nunan, 2004).

Several key principles follow from this understanding. First, TBLT is meaning-focused: learners are expected to use language to do something, not merely to display knowledge of rules. Second, tasks are outcome-oriented, since they usually involve a result such as planning, comparing, deciding, or solving. Third, tasks often aim to reflect real or realistic language use, which increases authenticity and can strengthen learner engagement. Fourth, TBLT is learner-centered, because it gives students

an active role in constructing and negotiating meaning (Van den Branden, 2006). However, learner-centeredness does not mean lack of structure. Well-designed TBLT requires careful planning, sequencing, and support from the teacher. One of the most important issues in the literature is the relationship between meaning and form. TBLT is sometimes misunderstood as an approach that ignores grammar. In fact, major scholars argue that attention to form remains necessary, but that it should often occur within or around meaningful communication rather than replace it entirely. This position is important because it allows TBLT to avoid a false opposition between communication and accuracy. A task-based lesson can include preparation, performance, reflection, and language focus, provided that the central organizing unit remains the communicative task itself.

The effectiveness of TBLT is usually explained through its compatibility with major insights from second language acquisition research. When learners perform tasks, they are exposed to input, required to produce output, pushed to negotiate meaning, and encouraged to notice gaps in their current knowledge. These processes are widely regarded as supportive of language development (Skehan, 2003; Ellis et al., 2019). Interaction is especially important because learners often ask for clarification, confirm understanding, or reformulate their ideas during task performance. Such moments can make linguistic features more noticeable and can stimulate modification of language use.

Another commonly cited advantage is that TBLT integrates multiple dimensions of language ability. In real communication, grammar, vocabulary, discourse, listening, speaking, and pragmatics operate together rather than separately. Tasks reflect this reality more closely than highly controlled drills do (Ahmadian & Long, 2021). For that reason, many scholars regard TBLT as pedagogically valuable not only for fluency, but also for the gradual development of broader communicative competence. At the same time, the literature does not support overly simplistic claims. TBLT is not effective merely because an activity is called a task. Its success depends on task design, sequencing, teacher guidance, learner readiness, and curricular fit. Poorly designed tasks may produce superficial talk or limited attention to relevant language features. In addition, research synthesis in instructed second language acquisition suggests that gains depend on the quality and type of instruction rather than on the existence of instruction alone (Norris & Ortega, 2000). Thus, the strongest theoretical position is balanced: TBLT has significant potential, but that potential is realized only under principled implementation.

A major line of criticism concerns context. In highly examination-oriented school systems, teachers may feel pressure to prioritize explicit grammar teaching, controlled practice, and test preparation. In such contexts, TBLT may appear time-consuming or difficult to assess. Carless (2007) shows that institutional expectations, teacher beliefs, and classroom realities strongly influence whether task-based pedagogy is considered feasible. Similarly, Bruton (2005) warns that an attractive theoretical model cannot automatically be transferred into every educational environment. Teacher expertise is also crucial. Effective task-based teaching requires more than asking students to work in pairs or groups. Teachers must know how to select suitable tasks, prepare learners, manage interaction, and use post-task analysis productively. Large classes, limited time, mixed proficiency levels, and restricted resources can make this work difficult. For this reason, some scholars distinguish between full TBLT and task-supported language teaching. Ellis (2024) notes that, in some settings, tasks may function more realistically as part of a mixed model rather than as the sole basis of the curriculum.

Overall, the literature suggests that TBLT remains theoretically persuasive because it presents language as purposeful action rather than only as formal knowledge. It encourages teachers to design learning around use, interaction, and outcomes, while still recognizing the value of form-focused support. Its continuing influence lies not only in its classroom procedures, but also in the broader pedagogical insight that language is learned most meaningfully when learners use it to achieve communicative purposes.

Conclusion

Task-Based Language Teaching remains one of the strongest theoretical approaches in contemporary language education because it links pedagogy with purposeful language use, interaction, and contextualized attention to form. The literature shows that TBLT developed from communicative and acquisition-oriented thinking and that its central concept, the task, shifted the focus of instruction from isolated language items to meaningful activity. Its effectiveness is commonly explained through opportunities for input, output, negotiation of meaning, and the integration of several components of communicative competence. At the same time, TBLT should not be treated as a universal solution. Its pedagogical value depends on task quality, teacher expertise, classroom conditions, and curriculum demands. Therefore, the most convincing conclusion is that TBLT is highly valuable as both a method and a theoretical framework, but it works best when implemented critically, flexibly, and in accordance with local educational needs. For that reason, its significance extends beyond one method of teaching and contributes to a broader understanding of language learning as an active, social, and goal-directed process rather than the passive accumulation of separate forms.

References

1. Ahmadian, M. J., & Long, M. H. (Eds.). (2021). *The Cambridge handbook of task-based language teaching*. Cambridge University Press.
2. Bruton, A. (2005). Task-based language teaching: For the state secondary FL classroom? *The Language Learning Journal*, 31(1), 55–68. <https://doi.org/10.1080/09571730585200091>
3. Carless, D. (2007). The suitability of task-based approaches for secondary schools: Perspectives from Hong Kong. *System*, 35(4), 595–608. <https://doi.org/10.1016/j.system.2007.09.03>
4. Ellis, R. (2003). *Task-based language learning and teaching*. Oxford University Press.
5. Ellis, R. (2024). Task-based and task-supported language teaching. *International Journal of TESOL Studies*, 6(4), 1–13. <https://doi.org/10.58304/ijts.20240401>
6. Ellis, R., Skehan, P., Li, S., Shintani, N., & Lambert, C. (2019). *Task-based language teaching: Theory and practice*. Cambridge University Press.
7. Long, M. H. (2015). *Second language acquisition and task-based language teaching*. Wiley-Blackwell.
8. Norris, J. M., & Ortega, L. (2000). Effectiveness of L2 instruction: A research synthesis and quantitative meta-analysis. *Language Learning*, 50(3), 417–528. <https://doi.org/10.1111/0023-8333.00136>
9. Nunan, D. (2004). *Task-based language teaching*. Cambridge University Press.
10. Prabhu, N. S. (1987). *Second language pedagogy*. Oxford University Press.
11. Skehan, P. (2003). Task-based instruction. *Language Teaching*, 36(1), 1–14. <https://doi.org/10.1017/S026144480200188X>
12. Van den Branden, K. (Ed.). (2006). *Task-based language education: From theory to practice*. Cambridge University Press.
13. Willis, J. (1996). *A framework for task-based learning*. Longman

Received: 09.12.2025

Accepted: 18.04.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/59/132-136>

Khatira Mammadova
Nakhchivan State University
<https://orcid.org/0009-0000-3739-032X>
khatiramammadova@ndu.edu.az

The Effectiveness of Contextual Learning Strategies in Enhancing Vocabulary Retention Among Foreign Language Learners

Abstract

The vocabulary knowledge is central in the reading, writing, listening and speaking skills development when learning a foreign language. Nevertheless, the learning of words in the form of isolated lists or employing direct translation is not always guaranteeing long-term memory. This article aims to review the effectiveness of contextual learning strategies in improving the vocabulary retention of students of a foreign language. The research is premised by the conceptual-analytical method and comparative analysis of the foundations and recent research on second language vocabulary studies. The article asserts that contextual learning strategies enhance retention due to the fact that they relate word form, meaning, and collocation and communicative function unlike lexical items as independent entities. Meanwhile, context is not enough in itself. Great retention comes with the reinforcement of contextual exposure by repeated exposure, scaffolds of a teacher, design of purposeful tasks, note taking, and planned focus on target vocabulary. The comparison of incidental and intentional vocabulary learning is discussed and demonstrates that the best model is an integrated one. The article concludes that contextual learning based on authentic texts, dialogues, collocation-based practice, and staged review processes may do a great job in enhancing both vocabulary memory and the capacity of learners to apply words in where they are used in real communicative contexts.

Keywords: *vocabulary retention, contextual learning, foreign language teaching, lexical acquisition, incidental learning, intentional learning*

Xatirə Məmmədova
Naxçıvan Dövlət Universiteti
<https://orcid.org/0009-0000-3739-032X>
khatiramammadova@ndu.edu.az

Xarici Dil Öyrənənlər Arasında Lüğət Yaddaşının Gücləndirilməsində Kontekstual Öyrənmə Strategiyalarının Effektivliyi

Xülasə

Xarici dil öyrənərkən lüğət bilikləri oxu, yazı, dinləmə və danışmaq bacarıqlarının inkişafında əsas yer tutur. Buna baxmayaraq, sözlərin təcrid olunmuş siyahılar şəklində öyrənilməsi və ya birbaşa tərcümədən istifadə edilməsi həmişə uzunmüddətli yaddaşı təmin etmir. Bu məqalənin məqsədi xarici dil tələbələrinin lüğət yadda saxlamasının yaxşılaşdırılmasında kontekstual öyrənmə strategiyalarının effektivliyini nəzərdən keçirməkdir. Tədqiqat konseptual-analitik metod və əsasların müqayisəli təhlili və ikinci dil lüğət tədqiqatları üzrə son tədqiqatlara əsaslanır. Məqalədə kontekstual öyrənmə strategiyalarının söz formasını, mənasını, birləşməni və kommunikativ funksiyanı leksik elementlərdən fərqli olaraq müstəqil varlıqlar kimi əlaqələndirdiyinə görə yadda saxlamağı artırdığı iddia edilir. Bununla yanaşı, kontekst özü-özlüyündə kifayət deyil. Təkrarlanan məruzə, müəllimin skeletləri, məqsədyönlü tapşırıqların dizaynı, qeydlərin aparılması və hədəf lüğətə planlaşdırılmış diqqət yetirilməsi ilə kontekstual məruzə qalmanın gücləndirilməsi əla yadda saxlama qabiliyyətinə gətirib çıxarır. Təsadüfi və qəsdən lüğət öyrənməsinin müqayisəsi müzakirə olunur və ən yaxşı modelin inteqrasiya olunmuş model olduğunu göstərir.

Məqalədə orijinal mətnlərə, dialoqlara, kollokasiya əsaslı təcrübəyə və mərhələli təkrar proseslərinə əsaslanan kontekstual öyrənmənin həm lüğət yaddaşını, həm də öyrənmələrin sözləri real ünsiyyət kontekstlərində istifadə etdikləri yerlərdə tətbiq etmək qabiliyyətini artırmaqda böyük iş görə biləcəyi qənaətinə gəlinir.

Açar sözlər: *lüğətin yadda saxlanması, kontekstual öyrənmə, xarici dil tədrisi, leksik mənimsəmə, təsadüfi öyrənmə, qəsdən öyrənmə*

Introduction

Vocabulary is among the most conclusive elements of foreign language competency as without adequate lexical knowledge, the learner can not be able to engage in communication effectively. Vocabulary can no longer be perceived in the context of a modern applied linguistics as a mere body of word meanings. Rather, it involves form, meaning, use, collocation, association, and discourse functional (Nation, 2013; Read, 2000; Schmitt, 2008). This is why the vocabulary retention cannot be diminished to the temporary memorization of translation equivalents. It should be considered as the progressive evolution of working and stable lexical knowledge. The big problem with foreign language teaching is that the learners tend to forget words shortly after their initial exposure. This issue is more evident in EFL classrooms where input in the classroom could be the primary lexical source. Conventional methods like memorizing lists, copying definitions or learning isolated equivalents might aid early noticing although they do not tend to result in profound remembering. Contextual learning strategies on the other hand present words in meaningful sentences, texts, dialogues and tasks where meanings can be inferred, patterns of use are noticed and through association with prior knowledge new items are made (Hulstijn, Hollander, and Greidanus, 1996; Pigada and Schmitt, 2006). The topicality of contextual learning can be also understood better in the context of the wider theories of language acquisition. The input-based approaches lay stress on the fact that, language is better developed when learners are taught useful and comprehensible language as opposed to decontextualized forms. In this regard, the view of Krashen is still formative and Mammadova (2024) shows how a meaningful input can lead to the development of language. Similarly, real classroom conversation may provide a more enriched vocabulary learning atmosphere and in particular when learners encounter words in realistic communicative context (Ibrahimli, 2024). This article is aimed at describing the effectiveness of contextual learning strategies in vocabulary retention among learners of foreign languages. The discussion is around lexical depth, contextualized input, incidental and intentional learning, repetition, task induced involvement as well as pedagogical implications in EFL teaching.

Research

Word knowledge and vocabulary retention Multidimensionality. The vocabulary retention has a tight relationship with the level of lexical knowledge that the learners acquire. There can be a learner, who knows the main meaning of a word but cannot apply it to speaking or writing. This is the reason why size of vocabulary and depth of vocabulary matter. It has been established that language performance cannot be achieved based on the quantity of words learners are aware of alone, but also on the quality of that awareness (Laufer and Goldstein, 2004; Qian, 2002; Enayat and Derakhshan, 2021). In real-life terms, a retained word is not just the one that can be recognized, but one that can be understood in context, related to other lexical meaning, and can be used constructively. In this sense, contextual learning is extremely applicable since it adds lexical representation. Whenever a word is used in a meaningful sentence, paragraph or conversation, the learners decode more than the meaning found in the dictionary. They are also aware of co-text, collocation, pragmatic value and semantic nuance. According to Nation (2013), word knowledge contains a number of aspects, which are interrelated and in context, these aspects do not form independently of each other. This is among the reasons why contextual learning tends to be more permanent than rote memorizing.

Contextual learning as a foundation of greater retention. Contextual learning techniques are useful in that they put vocabulary within the context of meaningful language. Students are exposed to a word in the context of discourse rather than acquiring it as an independent object. These

interactions aid in drawing conclusions, semantic representation, and semantic matching. Hulstijn, Hollander, and Greidanus (1996) demonstrated that contextual factors, glosses, use of dictionary and repetition affect incidental learning of vocabularies. This is because, according to their findings, context assists learners to develop their initial lexical knowledge, although the quality of consideration to target items is also important. The real language materials come in handy particularly in this regard. Ibrahimli (2024) focuses on the idea that authentic conversations provide learners with an exposure to the real-life linguistic use and communicative patterns. This is significant in vocabulary retention since vocabulary acquired in natural conversation is commonly remembered along with their situational and functional applications. Equally, Zhou and Wu (2024) demonstrate that, contextual cues can go a long way in facilitating EFL vocabulary learning because they can steer learners to construct meaning as opposed to memorizing. Nonetheless, contextual learning cannot be glorified as an independent solution. In their meta-analysis, Webb, Uchihara, and Yanagisawa (2023) show that learning incidental vocabulary when the input is consequential and based on meaning does take place, however, the improvements are average and strongly influenced by the conditions of learning. It implies that there is context advantage to the learners but all context does not ensure good retention in the long-run.

Incidental and deliberate learning on vocabulary development. Incidental and intentional learning is one of the most significant problems of vocabulary pedagogy. Incidental learning happens when a learner acquires vocabulary when he or she is concentrating on meaning. Direct and conscious focus on lexical items is what is called intentional learning. Investigations indicate that they both are obligatory. Pigada and Schmitt (2006) discovered that vocabulary can be developed through extensive reading but the result is biased. This implies that incidental exposure comes in handy but not in most cases alone. The intentional work is essential when the learners are to achieve the stabilization of the new vocabulary in the memory. Hulstijn and Laufer (2001) maintain that the level of retention is highly reliant on the level of involvement brought about by the task. Their Hypothesis of Involvement suggests that the need, search and evaluation tasks produce deeper lexical processing and as such better retention. Joe (1998) also discovered that text based activities that encouraged generation facilitated incidental vocabulary learning better as compared to the less tasking tasks. A moderate approach is thus more efficient than the selection of one mode to the other. New objects can be initially explored in the context with the help of reading, listening, or dialog, but then they must be consolidated by means of planned activities such as taking notes, sentence constructions, matching collocations, or brief output. Mammadova (2024) is in favor of meaningful input, however, the practice in the classroom proves that meaningful input is the most effective when the meaningful input is supported by guided consolidation.

Repeating, collocating, and lexical richness. Another significant aspect of vocabulary retention is the repetition. One experience with a new word can result in recognition, but regular repetition is likely to create stable retention. Webb (2007) established that the effect of repetition in vocabulary knowledge is very high, and the influence is more effective when learners encounter words in different contexts. Their discovery is particularly relevant to the EFL classrooms, where the teacher is able to consciously recycle lexical information in between classes. The retention is also enhanced when the students study words in forms of collocational and phraseological patterns. Durrant and Schmitt (2010) discovered that collocational information is memorized by adult second language learners as a result of exposure. This implies that context is not only useful in the sense that it explains the meaning of individual words, but also, it shows the combination of words with other words. The effect of collocational learning is the enhancement of lexical knowledge and facilitation of retrieval of lexical information in the future. This depth is important since the use of vocabularies in actual communication require a lot of phraseological competence. In case learners can only memorize single words meaning, their production vocabulary is also poor. Contextual learning with the assistance of repetition and collocation-specific activities assists in transferring the vocabulary knowledge of passive familiarity to active command (Nation, 2013; Schmitt, 2008).

Task design and pedagogical effectiveness. Task design is important in the contextual learning process. It is not sufficient to expose learners to a text that contains words. Activities that involve

active processing of vocabulary are most productive tasks. Hulstijn and Laufer (2001) demonstrated that vocabulary retention increased with involvement-rich tasks, and the more recent study by Eskandari et al. (2024) demonstrates that the type of task and cognitive engagement are the factors that can impact vocabulary acquisition in EFL learning. In the case of teachers, it implies that contextual learning must be organised. Once students have been introduced to some target vocabulary in a reading or dialogue, they are expected to perform semantic choice, example generation, collocation matching, contextual paraphrasing, or short written production tasks. These activities enhance mental load and memory bias. Organized combinations of authentic dialogues, short passages of reading, contextual guess activities, vocabulary notebook, and spaced review can all be put to use as a means of retention (Ibrahimli, 2024; Webb, 2007). One more significant thing is that the most effective contextual learning requires the input to be comprehensible. When there are too many unfamiliar words in the context, or too much structural complexity, the learners might not be able to obtain the meaning correctly. It is here that teacher scaffolding is required. Portfolio contextual learning can be more effective by pre-teaching the useful contextual hints, suggesting the strategy of inference to students, and using instructional strategies to hint at the selected lexical elements (Mammadova, 2024).

Conclusion

The postulation made in this article demonstrates that the contextual learning strategies are significant in the improvement of vocabulary retention in the students of foreign languages. Their greatest advantage is that they enable the students to make a connection between word meaning and use, collocation, discourse use, and communicative intent. Contextual learning in this respect leads to more rich and more longlasting lexical development as compared to isolated memorization. Simultaneously, the conclusions presented in this article ensure that the context is not sufficient. Enhanced retention is achieved with contextual exposure with back-ups of repetitions, deliberate attention, teacher assistance, and cognitively challenging activities. Thus, an integrated model of pedagogy is the best one: new vocabulary has to be introduced to the learners in real and contextual situations, yet the words must be considered once again and processed intentionally within the classroom setting. In EFL classrooms, this model may be introduced in the form of authentic texts and dialogues, practice based on collocation, vocabulary notebooks, repeated encounters, and staged review. Once these factors are put together, contextual learning is not only a means of introducing vocabulary, but a bigger approach to the creation of stable lexical knowledge and communicative competence.

References

1. Durrant, P., & Schmitt, N. (2010). Adult learners' retention of collocations from exposure. *Second Language Research*, 26(2), 163–188. <https://doi.org/10.1177/0267658309349431>
2. Enayat, M. J., & Derakhshan, A. (2021). Vocabulary size and depth as predictors of second language speaking ability. *System*, 99, 102521.
3. Eskandari, Z., Salehian, M., & Ghonsooly, B. (2024). The effect of type of task on EFL learners' vocabulary learning. *Frontiers in Psychology*, 15, 1306306. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1306306>
4. Hulstijn, J. H., Hollander, M., & Greidanus, T. (1996). Incidental vocabulary learning by advanced foreign language students: The influence of marginal glosses, dictionary use, and reoccurrence of unknown words. *The Modern Language Journal*, 80(3), 327–339.
5. Hulstijn, J. H., & Laufer, B. (2001). Some empirical evidence for the involvement load hypothesis in vocabulary acquisition. *Language Learning*, 51(3), 539–558. <https://doi.org/10.1111/0023-8333.00164>
6. Ibrahimli, N. (2024). Using authentic dialogues in teaching English. *Вісник післядипломної освіти: збірник наукових праць. Серія «Педагогічні науки». ОНОВЛЕНО*, 29(58), 81-93.
- Joe, A. (1998). What effects do text-based tasks promoting generation have on incidental vocabulary

- acquisition? *Applied Linguistics*, 19(3), 357–377. [https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29\(58\)-81-88](https://doi.org/10.58442/3041-1831-2024-29(58)-81-88)
7. Laufer, B., & Goldstein, Z. (2004). Testing vocabulary knowledge: Size, strength, and computer adaptiveness. *Language Learning*, 54(3), 399–436.
 8. Mammadova, K. (2024). Steven Krashen's theory of the second language acquisition. *Scientific Work*, 18(11), 81–87. <https://doi.org/10.36719/2663-4619/108/81-87>
 9. Nation, I. S. P. (2013). *Learning vocabulary in another language*. Cambridge University Press.
 10. Pigada, M., & Schmitt, N. (2006). Vocabulary acquisition from extensive reading: A case study. *Reading in a Foreign Language*, 18(1), 1–28. <https://doi.org/10.64152/10125/66611>
 11. Qian, D. D. (2002). Investigating the relationship between vocabulary knowledge and academic reading performance: An assessment perspective. *Language Learning*, 52(3), 513–536.
 12. Read, J. (2000). *Assessing vocabulary*. Cambridge University Press.
 13. Schmitt, N. (2008). Instructed second language vocabulary learning. *Language Teaching Research*, 12(3), 329–363. <https://doi.org/10.1177/1362168808089921>
 14. Webb, S. (2007). The effects of repetition on vocabulary knowledge. *Applied Linguistics*, 28(1), 46–65.
 15. Webb, S., Uchihara, T., & Yanagisawa, A. (2023). How effective is second language incidental vocabulary learning? A meta-analysis. *Language Teaching*, 56(2), 161–180.
 16. Zhou, W., & Wu, X. (2024). The impact of internal-generated contextual clues on EFL vocabulary learning: Insights from EEG. *Frontiers in Psychology*, 15, 1332098. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1332098>

Received: 01.11.2025

Accepted: 26.03.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/59/137-141>

Gəray Qarayev

Azərbaycan İdman Akademiyası
<https://orcid.org/0000-0003-4385-3065>
geray.garayev@sport.edu.az

Rövşən Əliyev

Azərbaycan İdman Akademiyası
<https://orcid.org/0009-0002-1937-6991>
rovshan.aliyev.2024@sport.edu.az

Futbolda fasiləli məşq metodunun tədqiqi

Xülasə

Müasir futbolda qazanılan nəticələr məşqçilərin məşqlərdə tətbiq etdikləri məşq metodlarından müəyyən dərəcədə asılı olur, çünki futbolçuların futbol idman formasına sahib olması və onu nəticəyə gətirməsi bu metodların tətbiqi ilə əlaqədardır. Müasir futbolda qısa vaxt ərzində futbolçuların hazırlanmasında fasiləli məşq metodu çox aktual olmaqla az tədqiq olunmuş bir sahədir. Müasir futbolda əldə olunan nəticələr birbaşa olaraq məşq prosesinin elmi əsaslandırılmasından və məşqçilər tərəfindən tətbiq edilən metodiki yanaşmaların effektivliyindən asılıdır. Komandanın rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi, futbolçuların funksional hazırlıq səviyyəsinin optimallaşdırılması və idman formasının sabit saxlanması məşq prosesinin düzgün planlaşdırılması və diferensial metodların tətbiqi ilə sıx bağlıdır. Xüsusilə yüksək intensivlik və dinamik oyun tələbləri ilə xarakterizə olunan müasir futbolda idman nəticələrinin təmin olunması üçün məşq metodlarının seçimi və onların tətbiq mexanizmlərinin elmi əsaslarla işlənməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Son illərdə futbolun sürət-tempo göstəricilərinin artması, oyun ərzində yüksək intensiv qaçıqların və sürətli keçidlərin çoxalması məşq prosesində yeni yanaşmaların tətbiqini zəruri etmişdir. Bu baxımdan fasiləli məşq metodu (interval xarakterli yüklənmələr) futbolçuların həm aerob, həm də anaerob imkanlarının inkişaf etdirilməsi, sürət-dözümlülük göstəricilərinin yüksəldilməsi və oyun ərzində funksional sabitliyin qorunması baxımından aktual metodlardan biri kimi çıxış edir. Fasiləli məşqlər qısa müddətli, yüksək intensiv yüklənmələrin müəyyən fasilələrlə növbələşdirilməsi prinsipinə əsaslanaraq enerji təchizatı sistemlərinin kompleks inkişafına şərait yaradır.

Açar sözlər: fasiləli məşq metodu, yüklənmə, məşq müddəti və fasilə, bərpa vasitələri

Geray Garayev

Azerbaijan Sports Academy
<https://orcid.org/0000-0003-4385-3065>
geray.garayev@sport.edu.az

Rovshan Aliyev

Azerbaijan Sports Academy
<https://orcid.org/0009-0002-1937-6991>
rovshan.aliyev.2024@sport.edu.az

Research on the Interval Training Method in Football

Abstract

The results achieved in modern football depend to a certain extent on the training methods applied by coaches in training, because the possession of football sports form by football players and their achievement are related to the application of these methods. The intermittent training method is very relevant in modern football in preparing football players in a short time, but it is a little-studied area. The results achieved in modern football directly depend on the scientific substantiation of the training

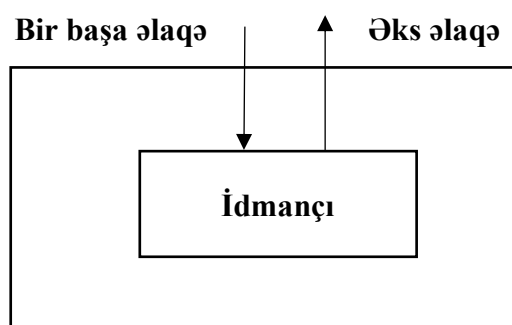
process and the effectiveness of the methodological approaches applied by coaches. Increasing the team's competitiveness, optimizing the level of functional preparation of football players and maintaining a stable sports form are closely related to the correct planning of the training process and the application of differential methods. In modern football, which is characterized by high intensity and dynamic game requirements, the selection of training methods and the development of their application mechanisms on a scientific basis are of great importance in order to ensure sports results.

In recent years, the increase in speed-tempo indicators of football, the increase in high-intensity runs and fast transitions during the game have necessitated the application of new approaches in the training process. In this regard, the interval training method (interval loads) acts as one of the relevant methods in terms of developing both aerobic and anaerobic capabilities of football players, increasing speed-endurance indicators, and maintaining functional stability during the game. Interval training creates conditions for the complex development of energy supply systems based on the principle of alternating short-term, high-intensity loads at certain intervals.

Keywords: *intermittent training method, training time and interval, means of restoration*

Giriş

Tədqiqatın gedişatında bir çox komandaların məşq və oyunlarını müşahidə edib, müasir məşq metodlarının tətbiqini, onların səmərəliyini araşdırmışdır. Bu komandalar sırasında fasiləli məşq metodundan istifadə edilən “Dinamo” (Kiyev), “Qarabağ” (Ağdam) və hərbiçilərdən ibarət Azərbaycan Milli komandası idi. “Dinamo” Avropada dəfələrlə uğur qazanmış, “Qarabağ” 11 dəfə ölkə çempionu, Avroliqada $\frac{1}{4}$ qədər oynamış və H.İ.A.M.K isə Dünya kubokunda 4-cü olmuş (16 komanda ilə) komandalardır. Çünki elmi tədqiqat nəticələri onu göstərir ki, bu komandalar fasiləli məşq metodundan istifadə etmiş və qısa bir vaxt müddətində futbolçuları yarışa hazırlamışdır. Fasiləli məşq metodunun bu istiqamətdə bəzi üstünlükləri vardır ki, məşqçilər bundan istifadə edib klub və milli komandaları Avropa və FİFA-nın keçirdikləri yarışlara hazırlığı bu metodun tətbiqi ilə başa çatır. Bu metodun tətbiqində idarəetmə üsulları çox vacibdir. (Şəkil 1.) (Əliyev, 2015).

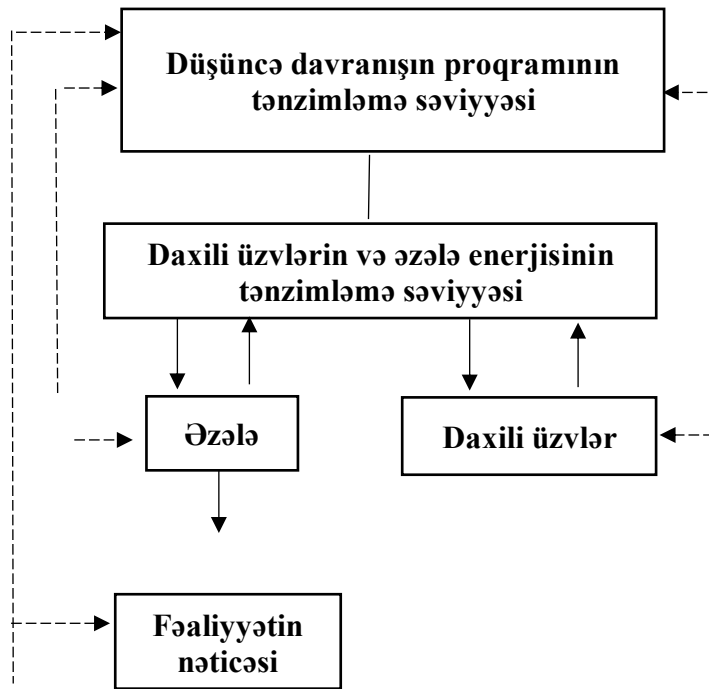

Şəkil 1. İdarəetmə üsulu

Bu məşq metodlarından ən çox istifadə idman oyublarında və xüsusilə futbolda istifadə edilir.

1. Məşq prosesinin səmərəliyini artırmaq üçün mürəkkəb dinamik sistemin ümumi əsaslarına söykənməlidir. Bu sistemin tətbiqi məşqçinin fəaliyyəti oyunçunun yüksək idman formasını qazanmasıdır. Mürəkkəb idman məşqinin idarə olunmasına aid olan şüurlu, məqsədə yönəlmiş məşqçi fəaliyyəti əsasən idmançıya bir forma qazandırmaqdan ibarətdir. İdmançıların dinamik sistemi funksional olaraq bütöv olurlar. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, insan orqanizmi mürəkkəb bioloji bir sistemdir. Bu sistemin başlıca əlaməti ondan ibarətdir ki, bu bir sistem olur ki, onun hissələri ona aid deyildir. Amma bu ayrıca bir sistem olaraq çox mürəkkəb ola bilər. Belə ki, ürək-damar, damar, tənəffüs, ifrazat, endokrin, sinir və başqa sistemlərin mürəkkəb insan orqanizminin sistemidir. Bu idarəetmə sistemi dinamik, özünü tənzimləyən bir sistemdir. Ona görə mürəkkəbdir ki, o çox saylı hissələrdən ibarətdir. Dinamik olması onun daxili üzvlərinin fasiləsiz dəyişmiş olur. Özünü tənzimləmə orqanizmin özünə məxsus çox vacib bir əlamətdir. Kibernetika sistemində idarə olunma

və idarəedən hissələr bioloji sistem olmaqla onun daxilində tənzimləmənin üç səviyyəsi vardır. (Şəkil 2) (Qasimov, 2018).

Şəkil 2. İnsan orqanizminin idarə olunması

2. Adətən idarəetmədə məşqçi əzələyə və daxili üzvlərə təsir edə bilmir. Bu isə düşüncə idarəetməyə aid olur. Bu isə orqanizmin təkmilləşdirilməsinə aid olmaqla hansı əzələnin bərpada və hansı əzələnin gərginləşdirmədə iştirak etdiyi məlum olur. Usta komandalarda xüsusilə də idarəetmənin müasir metodunu tətbiq edən “Dinamo” (Kiyev) komandası məşq prosesini sürətləndirmək, qısa bir zaman içərisində maksimal hazırlığa nail olmaq üçün ümumi şərtlər irəli sürmüşdür (Ferguson, 2018):

1. İdarə olunan (futbolçu) və idarə edən (məşqçi) sistem hissəsinin sayı
2. Bir başqa və arxaya əlaqə kanallarının sayı
3. Ümumi məlumatların idarəetmə üçün faydası
4. Kifayət sayda məlumatlar
5. Prosesin rəqəmsal xarakteristikası
6. Prosesin səmərəlilik ölçüləri

3. Göstərilən idarəetmə şərtlərindən əlavə izahetməyə ehtiyacı vardır. Çünki idarəetmədə məşqçinin verəcəyi göstərişlər qısa olmalı, onların diqqətini pozmamalıdır. Ətraflı izahat xüsusi mühazirələrdə, oyuna quruluşda keçmiş oyunun təhlilində daha faydalı da ola bilər. İdman məşqini daha qənaətcil keçirmək üçün hansı vasitə oyunçunun orqanizminə, fiziki hərəkətlər kompleksindən seçimlər etmək, texniki və taktiki dərəcəni artırmaq üçün hansı seçim etməyi bilməlidir. Məlumatlar elə olmalıdır ki, oyunçuların davranışında dəyişiklik etməyə kömək etsin. Futbolçuların mürəkkəb idman məşqinin idarə etmək üçün məşqçi fasiləsiz olaraq biliyin təzələnməsi və lazımı biliklərdən istifadə etməlidir. Ən vacibi isə idarəetmə prosesinin rəqəmsal xarakteristikasıdır. Belə ki, mürəkkəb komandalı oyun olan futbolda uğur kollektivin fəaliyyətini, hər bir oyunçunun fərdi ustalığından asılıdır. Məşqin sıxlığı və həcmi hər bir məşqin xarakteristikasının mikro, mezo, makro məşq silsiləsinin içərisində ola bilər. Səmərəliliyin ölçüləri-qarşıya qoyulmuş məqsədə çatması üçün daha az güc və vasitə sərf etməlidir. Bu isə məşqin müsbət tərəfini xarakterizə etmiş olur (Zelentsov, & Lobanovskiy, 1985).

4. Modelləşdirmə - məşqin modelləşdirilməsi rəqəmsal xarakteristikası onun ətraflı, hərtərəfli izah olunmasıdır. Amma futbolçuların məşqinin nəzəriyyəsi və metodikası kifayət qədər az işlənmiş

bir sahədir. Model ümumi qəbul edilmiş bir-bir termin olaraq “nümunəvi və yaxud “predmetin” az və ya çox mənada istehsal olunur. Nümunəvi (model) hər zaman insanın beynində yaranır. Çünki başqa bir fəaliyyət üçün bu yaranır məsələn, futbolçu hər hansı bir fəaliyyətə texniki fəndə yiyələnmək istədikdə ilk növbədə bu texniki fəndi izah və nümayiş etdirməklə, şəxsi hərəkət fəaliyyəti ilə öyrənilən hərəkətin əksini yaradır. Nəticədə futbolçu yoxlamaqla və səhvlərlə hərəkətin optimal formasını almışdır. Optimal qərar qəbul etməsi hər zaman görməklə, eşitməklə, əzələ hissiyatı vasitəsilə hərəkət fəaliyyətini, faktiki olaraq modelini işləyib hazırlanır. Bəzi mütəxəssis sözü çəkili ifadə, alimlərin bunu modelləşdirməsidir. Bir neşə model tipini göstərə bilirik (Lütfəliyev, 2010):

1. Məlumatlar modeli özünə məxsus söz çəkili ifadə ilə öyrənilən hərəkət. Belə bir model tipini hər bir adam subyektiv olaraq yarada bilir.

2. Hər hansı bir həqiqi şəkil formasında sxem qrafik formasında mövcud olur. Buna bir keyfiyyət modeli olaraq futbol komandasının quruluşunun əks olunan sxemidir.

3. Riyazi olaraq yaranan model riyazi etalon olaraq (say, formul, bərabərlik) qəbul edilir. O, say münasibətlərin sistemin funksional bir sistemi və sistemin bir hissəsi olur. Bu model olaraq müxtəlif modellər tipi var çünki bu modellər özündə bir çox elementləri, ayrı-ayrı futbolçuların davranışı, onların arasındakı əlaqələr, xəttlər arasındakı fəaliyyət (müdafiə, orta xətt, hücum) və onlar arasındakı əlaqələr, oyunçuların reaksiyası, xəttlərarası, bütövlükdə komandanın rəqibə qarşı cavab fəaliyyəti və s. Hal-hazırda ən çox məlumatlar modeli yəni yarış fəaliyyətinin modelini, onu cədvəllə, şəkillərlə, sxemlə oyunçuların yarış fəaliyyətinin müxtəlif tərəfləri, oyun fəaliyyətinin statistikasını və fərdi oyun epizodları və video yazısını olur. Məşq təsirinin rəqəmsal modeli, hərəkətlərin, məşqin model xarakteristikası

“Qaraqutu modeli” - insan orqanizminin fəvqəladə çətinliyi ondan ibarətdir ki, futbolçu orqanizminin daxili, funksional vəziyyətini yazmaq mümkün olur. Çünki bunların fasiləsiz təsirini bilməsələrdə məşqçilər onun nəticəsinə inanırlar. Nəticədə bunlar “giriş” və “çıxış” baş verir. (**Şəkil 3.**)

Qazanma	Qoruma	İtirmə
Hazırlıq mərhələsi	Yarış mərhələsi	Keçid mərhələsi

Şəkil 3. Məşq mərhələləri və idman formasının qazanılması

İdman məşqinin ilkin göstəricisi onun məzmununu və sıxlığı ilə müəyyən edir. Bu isə fasiləli məşq metodunu tətbiq etməklə həyata keçirilir. İdman məşqinin bu metodu yüklənmənin oyunda olan səviyyəsi və onun ən yüksək yüklənmə olmasına çox praktik olaraq bir nümunədir. Hər bir məşqçinin seçdiyi metod müəyyən nəticəsinə təsir etmiş olur. Məşqin planlaşdırılması və onun düzgün həyata keçirilməsi futbolçuların hazırlıq səviyyəsinə və optimal yüklənməyə təsir etmiş olur. Beləliklə, futbolda fasiləli məşq metodunun tətbiqi, onun üstün və faydalı tərəfə aparılmış müşahidə və təhlilindən sonra aşağıdakı nəticələrə gəlmişdir (Rene Malgretor, 2010):

1. Fasiləli məşq metodunun tətbiqində hərəkətlər yüksək sıxlıqda olub, eyni bir vaxtda sürət, dözümlülük və əzələ gücünü inkişaf etdirir.

2. Futbolda fasiləli məşq metodunun tətbiqi davamiyyəti və yüksək sıxlıqda olmaqla fasiləli yüklənmələr keçməklə başqa metodlardan fərqli olaraq orqanizmin hazırlığını təmin edir.

3. Hər bir məşq yüklənməsi oyun modelinə uyğun olaraq aritmik keçir. Davamiyyəti qısa (sərfəli-səfərbər məşq) müddətli olub, futbolçunun orqanizmini yarış fəaliyyətinə hazırlayır.

Məqalənin elmi yeniliyi – futbolda çox aktual bir mövzu olan fasiləli məşq metodunun müasir futbolda tətbiqini çox sərfəli və elmi-metodiki olaraq üstünlüyünü göstərməkdir. Qısa bir müddətdə futbolçunun yarışa hazırlığını təmin edir.

Məqalənin elmi-praktik əhəmiyyəti – ondan ibarətdir ki, bu məşq metodu qısa bir vaxtda komandaları ən yüksək turnirə hazırlamaq üstünlüyünə malik olmalıdır.

Ədəbiyyat

1. Bangsbo, J. (1994). *Fitness training in football: A scientific approach*.
2. Buchheit, M., & Laursen, P. (2013). *Science and application of high-intensity interval training*.
3. Carling, C. (2005–2010). *The physiological and biological aspects of modern football*.
4. Ferguson, A. (2018). *Avtobiografiya*. AST.
5. Godik, M. A. (n.d.). *Fizicheskaya podgotovka futbolistov*.
6. Hoff, J., & Helgerud, J. (2004). Endurance and strength training for soccer players.
7. Lobanovskiy, V. V. (2009). *Beskonechnyy match*. EKSMO.
8. Lütfəliyev, A. H. (2010). *Yüksək ixtisaslı futbolçuların hazırlıq prosesinin idarə olunması*.
9. Qasımov, A. N. (2018). *İdman fiziologiyası*.
10. Reilly, T. (1996). *Science and soccer*.
11. Verkhoshanskiy, Y. V. (1988). *Osnovy spetsial'noy fizicheskoy podgotovki sportmenov*.
12. Zelentsov, A. M., & Lobanovskiy, V. V. (1985). *Modelirovaniye trenirovki futbolistov*. Zdorov'ye.
13. Əliyev, S. H. (2015). *Futbolun nəzəriyyəsi və metodikası*.
14. Krikendoll, D. (2010). *Anatomiya futbola*.
15. Malgretor, R. (2010). *Sportivnoye pitaniye*.

Daxil oldu: 19.11.2025

Qəbul edildi: 16.03.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/59/142-149>

İlham İbişzadə

Novum LS

<https://orcid.org/0009-0000-0841-0459>

ilham.ibsh@gmail.com

Sənayedə süni intellektin tətbiqi və iqtisadi faydaları: Çin və Sinqapur təcrübəsi əsasında müqayisəli təhlil Xülasə

Məqalədə sənayedə süni intellektin tətbiqinin əsas iqtisadi faydaları və tətbiq modelləri Çin və Sinqapur təcrübəsi əsasında müqayisəli şəkildə təhlil olunur. Tədqiqatın məqsədi süni intellektin sənaye istehsalında məhsuldarlığın artırılması, xərclərin optimallaşdırılması, keyfiyyətə nəzarətin gücləndirilməsi və idarəetmə səmərəliliyinin yüksəldilməsi baxımından yaratdığı imkanları müəyyənləşdirməkdir. Məqalədə müqayisəli təhlil və analitik ümumiləşdirmə metodlarından istifadə olunmuşdur.

Araşdırma nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, Çin modeli daha çox dövlət yönümlü, genişmiqyaslı və sürətli diffuziyaya əsaslanır, Sinqapur modeli isə hazırlıq səviyyəsinin qiymətləndirilməsi, mərhələli tətbiq və strukturlaşdırılmış idarəetmə ilə seçilir. Müəyyən edilmişdir ki, hər iki model sənayedə süni intellektin tətbiqinin iqtisadi səmərəliliyini artırırsa da, bu nəticələr fərqli institusional və təşkilati mexanizmlər vasitəsilə əldə olunur. Məqalədə belə nəticəyə gəlinir ki, sənayedə süni intellektin uğurlu tətbiqi üçün vahid universal model mövcud deyil.

Hər iki yanaşma iqtisadi səmərəlilik yaratsa da, fərqli institusional mexanizmlərlə reallaşır. Problemin həlli kimi sənaye sisteminin xüsusiyyətlərinə uyğun çevik və adaptiv model seçilməsi təklif olunur. Bu məqsədlə məqalədə Çin və Sinqapur yanaşmalarını birləşdirən “Adaptiv Hibrid Süni İntellekt İntegrasiya Modeli” irəli sürülür və onun tətbiqinin səmərəliliyi əsaslandırılır.

Açar sözlər: süni intellekt, sənaye, iqtisadi fayda, tətbiq modeli, Çin, Sinqapur, müqayisəli təhlil

İlham İbişzadə

Novum LS

<https://orcid.org/0009-0000-0841-0459>

ilham.ibsh@gmail.com

Application of Artificial Intelligence in Industry and Its Economic Benefits: A Comparative Analysis Based on the Experience of China and Singapore

Abstract

The article analyzes the main economic benefits and application models of artificial intelligence (AI) in industry based on a comparative study of China and Singapore. The aim of the research is to identify the opportunities created by AI in increasing productivity, optimizing costs, improving quality control, and enhancing management efficiency in industrial production. The study employs comparative analysis and analytical generalization methods.

The findings show that the Chinese model is primarily state-driven, large-scale, and based on rapid diffusion, whereas the Singaporean model is characterized by readiness assessment, phased implementation, and structured management. Although both models increase the economic efficiency of AI applications in industry, they achieve these results through different institutional and organizational mechanisms.

The study concludes that there is no single universal model for successful AI implementation in industry.

As a solution, it proposes selecting a flexible and adaptive model tailored to the specific characteristics of the industrial system. In this context, the article introduces an “Adaptive Hybrid AI Integration Model,” combining the strengths of both China and Singapore approaches, and justifies its effectiveness.

Keywords: *artificial intelligence, industry, economic benefits, application model, China, Singapore, comparative analysis*

Giriş

Müasir sənaye sistemlərində süni intellekt texnologiyalarının tətbiqi istehsal proseslərinin optimallaşdırılması, resurslardan daha səmərəli istifadə olunması, keyfiyyətə nəzarətin gücləndirilməsi və idarəetmə qərarlarının təkmilləşdirilməsi baxımından mühüm istiqamətə çevrilmişdir. Əgər əvvəlki mərhələlərdə sənaye modernləşməsi daha çox mexanikləşdirmə və avtomatlaşdırma ilə əlaqələndirilirdisə, hazırda məlumatların analitik emalı, proqnozlaşdırıcı modellər və adaptiv idarəetmə sistemləri ön plana çıxmışdır. Bu baxımdan süni intellekt sənayedə yalnız texnoloji yenilik deyil, eyni zamanda iqtisadi səmərəliliyin yüksəldilməsi vasitəsi kimi çıxış edir (Agrawal et al., 2018).

Tədqiqat

Sənayedə süni intellektin tətbiqi müxtəlif istiqamətləri əhatə edir. Bunlara istehsal planlaşdırılması, texniki xidmətin optimallaşdırılması, avadanlıqların monitorinqi, qüsurların erkən aşkarlanması, logistika axınlarının idarə olunması və enerji sərfiyyatının azaldılması daxildir. Bu tətbiqlər müəssisələrə bir tərəfdən əməliyyat səmərəliliyi qazandırır, digər tərəfdən isə uzunmüddətli rəqabət qabiliyyətinin gücləndirilməsinə şərait yaradır (Brynjolfsson et al., 2017).

Lakin süni intellektin sənayedə uğurlu tətbiqi bütün ölkələrdə eyni formada həyata keçirilmir. Müxtəlif dövlətlər bu sahədə fərqli idarəetmə yanaşmaları, institusional mexanizmlər və tətbiq strategiyaları formalaşdırmışdır. Bu baxımdan Çin və Sinqapur təcrübəsi xüsusi maraq doğurur. Çin daha çox dövlət yönümlü, genişmiqyaslı və sürətli yayılma modelini təmsil edir. Sinqapur isə hazırlıq səviyyəsinin qiymətləndirilməsi, mərhələli tətbiq və strukturlaşdırılmış transformasiya yanaşmasına üstünlük verir (OECD, 2021).

Müasir yenilənmələr onu göstərir ki, süni intellektin sənayedə tətbiqinin iqtisadi faydaları geniş şəkildə müzakirə olunsa da, bu faydaların hansı tətbiq modelləri çərçivəsində formalaşdığı və müxtəlif idarəetmə yanaşmalarında necə dəyişdiyi məsələsi hələ də xüsusi müqayisəli təhlil tələb edir. Çin və Sinqapur nümunələrinin müqayisəli şəkildə araşdırılması bu baxımdan həm nəzəri, həm də praktik əhəmiyyət daşıyır. Belə təhlil süni intellektin sənayedə tətbiqinin yalnız texnoloji deyil, həm də iqtisadi və təşkilati məntiqini daha aydın şəkildə ortaya qoymağa imkan verir (Czarnitzki et al., 2023).

Tədqiqatın məqsədi

Sənayedə süni intellektin tətbiqinin əsas iqtisadi faydalarını müəyyənləşdirmək və Çin ilə Sinqapur təcrübəsi əsasında bu tətbiq modellərini müqayisəli şəkildə təhlil etməkdən ibarətdir.

Bu məqsədlərə çatmaq üçün sənayedə süni intellektin nəzəri əsaslarının araşdırılması, onun iqtisadi və idarəetmə üstünlüklərinin müəyyənləşdirilməsi, həmçinin Çin və Sinqapur təcrübələrinin təhlili və müqayisəli qiymətləndirilməsini əhatə edir. Bu yanaşma məqalənin elmi yeniliyini formalaşdıraraq, süni intellektin iqtisadi faydalarının konkret tətbiq modelləri çərçivəsində sistemli şəkildə müqayisəli təhlilinə imkan yaradır.

Tədqiqatın metodologiyası

Bu məqalədə keyfiyyət yönümlü müqayisəli təhlil yanaşmasından istifadə edilmişdir. Tədqiqatın məqsədi sənayedə süni intellektin tətbiqinin iqtisadi faydalarını və tətbiq modellərinin xüsusiyyətlərini Çin və Sinqapur təcrübəsi əsasında müqayisəli şəkildə araşdırmaqdır. Bu məqsədlə sənəd təhlili, müqayisəli təhlil və analitik ümumiləşdirmə metodları tətbiq olunmuşdur (State Council of the People's Republic of China, 2017).

Metodoloji yanaşma iki əsas istiqaməti əhatə edir: birinci mərhələdə süni intellektin sənayedə tətbiqinin nəzəri və iqtisadi əsasları sistemləşdirilmiş, ikinci mərhələdə isə Çin və Sinqapur modelləri

dövlətin rolu, tətbiq məntiqi, miqyas, təşkilati uyğunlaşma və idarəetmə dəqiqliyi meyarları üzrə müqayisə edilmişdir (Agostino et al., 2023).

Seçilmiş meyarlar süni intellektin tətbiqinin institusional, təşkilati və iqtisadi xüsusiyyətlərini kompleks şəkildə qiymətləndirməyə imkan verir və bu yanaşma hər iki modelin analitik müqayisəsini aparmağa şərait yaradır (Singapore Economic Development Board, 2020). Məqalədə istifadə olunan cədvəl və diaqramlar da bu metodoloji çərçivənin nəticələrinin sistemli və vizual təqdimatını təmin edir.

Sənayedə süni intellektin tətbiqində Çin və Sinqapur modellərinin müqayisəli institusional xüsusiyyətləri

Sənayedə süni intellektin tətbiqi müasir istehsal sistemlərinin transformasiyasında əsas hərəkətverici qüvvələrdən birinə çevrilmişdir. Aparılan nəzəri və metodoloji təhlillər göstərir ki, bu texnologiyanın iqtisadi faydaları yalnız məhsuldarlığın artması ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda xərclərin optimallaşdırılması, risklərin azaldılması, qərarvermə proseslərinin sürətləndirilməsi və ümumi idarəetmə keyfiyyətinin yüksəldilməsi kimi çoxşaxəli nəticələr doğurur.

Bu kontekstdə Çin və Sinqapur təcrübələrinin müqayisəli təhlili süni intellektin sənayedə tətbiqinin fərqli inkişaf modellərini daha aydın şəkildə ortaya qoyur. Çin modeli əsasən dövlətin güclü təşviqi, genişmiqyaslı investisiyalar və texnologiyanın sürətli yayılması ilə xarakterizə olunur. Bu yanaşma sənaye müəssisələrində süni intellektin qısa müddətdə geniş tətbiqinə və ümumi istehsal potensialının artırılmasına şərait yaradır. Lakin bu modeldə bəzi hallarda təşkilati uyğunlaşmanın gecikməsi və resursların qeyri-bərabər paylanması kimi problemlər də müşahidə oluna bilər.

Sinqapur modelinin əsasını təşkil edən *Smart Industry Readiness Index* yanaşması müəssisələrin rəqəmsal transformasiya səviyyəsinin sistemli qiymətləndirilməsini təmin edir və bu istiqamətdə aparılmış tədqiqatlar tətbiqin mərhələli və idarəolunan şəkildə həyata keçirilməsinin effektivliyini təsdiqləyir (Singapore Economic Development Board, 2022).

Eyni zamanda, Çin təcrübəsində süni intellektin sənayedə geniş tətbiqi dövlətin strateji sənaye siyasəti ilə sıx bağlıdır və bu yanaşma ölkədə AI əsaslı sənaye transformasiyasının sürətləndirilməsində mühüm rol oynayır (World Economic Forum, 2025)

Hər iki modelin müqayisəsi göstərir ki, süni intellektin sənayedə tətbiqinin iqtisadi faydaları təkcə texnologiyanın özündən deyil, onun hansı institusional və təşkilati çərçivədə tətbiq olunmasından birbaşa asılıdır. Başqa sözlə, eyni texnologiya fərqli idarəetmə yanaşmaları çərçivəsində müxtəlif nəticələr verə bilər.

Bu baxımdan növbəti mərhələdə Çin və Sinqapur modellərinin əsas xüsusiyyətlərinin daha aydın və sistemli şəkildə təqdim edilməsi məqsədilə müqayisəli meyarlar üzrə ümumiləşdirilmiş cədvəl formasında təqdimatı məqsədəuyğun hesab olunur.

Sənayedə süni intellektin tətbiqinin nəzəri və iqtisadi əsasları

Sənayedə süni intellektin tətbiqi müasir istehsal sistemlərinin rəqəmsal transformasiyasının əsas istiqamətlərindən biri hesab olunur. Ənənəvi avtomatlaşdırma sistemləri əsasən əvvəlcədən müəyyən edilmiş əməliyyatların təkrarlanmasına xidmət etdiyi halda, süni intellekt məlumatların təhlili, nümunələrin müəyyənləşdirilməsi, proqnozlaşdırma və qərarvermə kimi daha mürəkkəb funksiyaları yerinə yetirir (Filippucci et al., 2024). Bu səbəbdən süni intellekt sənayedə yalnız texniki vasitə deyil, eyni zamanda istehsal və idarəetmə məntiqini dəyişən iqtisadi-transformativ mexanizm kimi çıxış edir.

Elmi ədəbiyyatda sənayedə süni intellektin tətbiqi daha çox istehsal planlaşdırılması, texniki xidmət, qüsurların aşkarlanması, təchizat zəncirinin idarə olunması və enerji istifadəsinin optimallaşdırılması ilə əlaqələndirilir. Xüsusilə maşın öyrənməsi (*Machine Learning*, ML), dərin öyrənmə (*Deep Learning*, DL) və anomaliya aşkarlanması modelləri sənaye avadanlıqlarının vəziyyətini izləmək və nasazlıqları erkən mərhələdə müəyyən etmək üçün effektiv alətlər hesab olunur (Carvalho et al., 2019). Bu cür yanaşmalar müəssisələrə yalnız cari vəziyyəti izləmək deyil, həm də potensial riskləri əvvəlcədən görmək imkanı yaradır.

Əsas (modellər arasında klassik ML üsulları — Random Forest, Support Vector Machines (SVM) və Decision Trees —, dərin öyrənmə modelləri — LSTM, CNN və Autoencoder —, eləcə də hibrid yanaşmalar mühüm yer tutur. Bu modellər müxtəlif məlumat mənbələrindən istifadə edir: sensor

məlumatları, IoT sistemlərinin qeydləri, tarixi nasazlıq məlumatları və texniki xidmət qeydiyyatları proqnozların dəqiqliyini artırır. Beləliklə, süni intellektin sənayedə tətbiqinin nəzəri əsası məlumatların toplanması, analitik emalı və qərarverməyə inteqrasiyası ardıcılığı üzərində qurulur.

İqtisadi baxımdan süni intellektin sənayedə tətbiqi bir neçə əsas üstünlük yaradır. Birincisi, məhsuldarlıq artır, İkincisi, enerji, təmir və xammal xərcləri optimallaşdırılır, Üçüncüsü, keyfiyyətə nəzarət güclənir və qüsurlu məhsulun payı azalır. Dördüncüsü, müəssisənin idarəetmə çevikliyi yüksəlir və qərarlar daha çox məlumat əsaslı şəkildə qəbul olunur. Bu səbəbdən süni intellektin sənayedə tətbiqi yalnız texnologiyanın yenilənməsi deyil, həm də iqtisadi səmərəliliyin artırılması vasitəsi kimi dəyərləndirilir.

Yuxarıda aparılan nəzəri və müqayisəli təhlil göstərir ki, süni intellektin sənayedə tətbiqi çoxşaxəli istiqamətləri əhatə edir və hər bir istiqamət konkret iqtisadi nəticələr formalaşdırır. Bu tətbiqlər istehsal prosesinin müxtəlif mərhələlərində fərqli funksiyalar yerinə yetirərək ümumi səmərəliliyin yüksəldilməsinə xidmət edir.

Sistematik yanaşmanı təmin etmək və qeyd olunan istiqamətlər ilə onların yaratdığı iqtisadi faydaları daha aydın şəkildə ümumiləşdirmək məqsədilə aşağıda cədvəl formasında təqdimata nəzər salaq.

Cədvəl 1.

Sənayedə süni intellektin əsas tətbiq istiqamətləri və iqtisadi faydaları.

Tətbiqistiqaməti	Əsasməqsəd	Gözlənilən iqtisadi fayda
İstehsal planlaşdırılması	Proseslərin optimallaşdırılması	Məhsuldarlığın artması
Texniki xidmət	Nasazlığın erkən aşkarlanması	Dayanma vaxtının və təmir xərclərinin azalması
Keyfiyyətə nəzarət	Qüsurların müəyyənəndirilməsi	Qüsurlu məhsulun azalması
Logistika və təchizat	Axınların və ehtiyatların optimallaşdırılması	Xərclərin aşağı düşməsi
Enerji idarəçiliyi	Resurslardan səmərəli istifadə	Enerji qənaəti
İdarəetmə qərarları	Məlumat əsaslı qərarvermə	Daha çevik və əsaslandırılmış idarəetmə

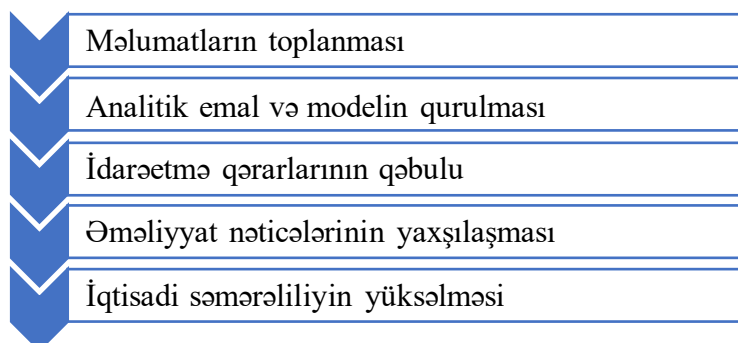
Mənbə: Müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Cədvəldə təqdim olunan məlumatlar göstərir ki, süni intellektin sənayedə tətbiqi istehsalın bütün əsas mərhələlərini əhatə edərək kompleks iqtisadi səmərəlilik yaradır və müəssisələrin rəqabət qabiliyyətini artırır. Eyni zamanda, bu istiqamətlərin hər biri konkret idarəetmə və texnoloji mexanizmlər vasitəsilə həyata keçirildiyi üçün əldə olunan nəticələr tətbiq modelindən birbaşa asılıdır.

Bu baxımdan növbəti mərhələdə qeyd olunan iqtisadi faydaların formalaşmasını təmin edən əsas mexanizmlərin təhlili məqsəduyğundur.

Şəkil 1.

Sənayedə süni intellektin tətbiqində analitik emal və modelin qurulması mərhələsi.

Mənbə: Müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Yuxarıdakı şəkildə göstərilən analitik emal və modelin qurulması mərhələlərinin daha sistemli şəkildə ümumiləşdirilməsi məqsədilə Çin və Sinqapur təcrübəsində sənayedə süni intellektin tətbiqini incələyək.

Çin və Sinqapur təcrübəsi göstərir ki, sənayedə süni intellektin tətbiqi eyni məqsədə məhsuldarlığın artırılması, xərclərin optimallaşdırılması, keyfiyyətin yüksəldilməsi və idarəetmə səmərəliliyinin gücləndirilməsinə — xidmət etsə də, bu məqsədə çatmaq üçün fərqli idarəetmə və institusional yanaşmalar formalaşmışdır. Hər iki ölkə süni intellekti sənaye transformasiyasının mühüm elementi kimi qəbul edir, lakin tətbiqin məntiqi, dövlətin rolu, müəssisə hazırlığının qiymətləndirilməsi və miqyas fərqli şəkildə qurulur (Singapore Economic Development Board, 2020).

Çin modelində əsas yanaşma dövlətin güclü istiqamətləndirici rolu və genişmiqyaslı texnoloji yayılma ilə xarakterizə olunur. Burada süni intellekt sənaye modernləşməsinin, ağıllı zavodların qurulmasının və rəqəmsal istehsalın əsas alətlərindən biri kimi çıxış edir. Dövlət sənaye siyasətini müəyyən edir, prioritet sahələri seçir, pilot layihələri və sənaye parklarını dəstəkləyir, nəticədə texnologiyanın tətbiqi daha sürətli və daha geniş miqyasda baş verir. Bu modelin üstünlüyü onun miqyasında, sürətində və resursların səfərbər olunması imkanında görünür.

Sinqapur modelində isə əsas diqqət müəssisələrin hazırlıq səviyyəsinə və texnologiyanın məqsədli şəkildə tətbiqinə yönəlir. Burada süni intellektin sənayedə tətbiqi daha çox diaqnostika, prioritetləşdirmə, pilotlaşdırma və mərhələli inteqrasiya əsasında həyata keçirilir. Smart Industry Readiness Index yanaşması vasitəsilə müəssisələrin proses, texnologiya və təşkilat baxımından vəziyyəti qiymətləndirilir və AI tətbiqi bu qiymətləndirmənin nəticələrinə uyğun şəkildə qurulur. Bu modelin əsas üstünlüyü ondan ibarətdir ki, tətbiq daha ölçülə bilən, daha az riskli və daha yüksək təşkilati uyğunlaşma ilə müşayiət olunur.

Hər iki ölkənin təcrübəsində süni intellekt daha çox istehsal planlaşdırılması, texniki xidmət, keyfiyyətə nəzarət, logistika və resurs idarəçiliyi sahələrində tətbiq olunur. Bununla belə, Çin modelində bu tətbiqlər daha çox sürətli yayılma və sənaye siyasəti ilə bağlı olduğu halda, Sinqapur modelində tətbiq daha çox müəssisə daxilində düzgün sahənin seçilməsinə və tətbiqin mərhələliliyinə əsaslanır. Yuxarıda qeyd olunan xüsusiyyətlərin daha aydın müqayisəli şəkildə təqdim edilməsi məqsədilə Çin və Sinqapur modellərinin əsas cəhətləri aşağıdakı cədvəldə ümumiləşdirilmişdir.

Cədvəl 2.

Çin və Sinqapur təcrübəsinin əsas xüsusiyyətləri.

Müqayisə meyarı	Çin	Sinqapur
Ümumi yanaşma	Dövlət yönümlü və genişmiqyaslı	Hazırlıq əsaslı və mərhələli
Tətbiq məntiqi	Yuxarıdan-aşağıya, sürətli diffuziya	Diaqnostika, prioritetləşdirmə və mərhələli inteqrasiya
Dövlətin rolu	Güclü yönləndirici və təşviq edici	Koordinasiya edici və metodoloji dəstək verici
Tətbiq miqyası	Yüksək	Orta
Təşkilati uyğunlaşma	Orta	Yüksək
İdarəetmə dəqiqliyi	Orta	Yüksək
Əsas üstünlük	Sürət, miqyas, güclü sənaye siyasəti	Dəqiqlik, idarə olunma, risklərin azalması
Əsas risk	Formal tətbiq ehtimalı, qeyri-bərabər dərinlik	Məhdud miqyas, daha keçici tətbiq

Mənbə: müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Cədvəl 2 göstərir ki, Çin və Sinqapur təcrübəsi arasında əsas fərq texnologiyanın tətbiq edilməsində deyil, həmin tətbiqin hansı idarəetmə məntiqi ilə həyata keçirilməsindədir. Çin modelində texnoloji transformasiya daha çox dövlət siyasəti və sürətli yayılma ilə əlaqələndirilir. Sinqapur modelində isə əsas məqsəd texnologiyayı düzgün sahədə, düzgün mərhələdə və daha yüksək

hazırlıq səviyyəsi ilə tətbiq etməkdir. Bu səbəbdən eyni texnologiya iki fərqli institusional model daxilində fərqli nəticə və fərqli idarəetmə davranışı yarada bilər.

Bu fərqi daha aydın göstərmək üçün tətbiq məntiqini sxematik şəkildə təqdim etmək məqsədə uyğundur. Çin modelində məntiq dövlət strategiyasından başlayaraq sənaye siyasəti, pilot layihələr və genişmiqyaslı tətbiq vasitəsilə sənaye modernləşməsinə doğru inkişaf edir. Sinqapur modelində isə proses hazırlıq diaqnostikası ilə başlayır, daha sonra prioritet sahələr seçilir, pilot tətbiq həyata keçirilir və yalnız bundan sonra mərhələli genişlənmə baş verir.

Sxem 2. Çin və Sinqapur modellərinin tətbiq məntiqi

Çin modeli: Dövlət strategiyası → Sənaye siyasəti → Pilot layihələr → Genişmiqyaslı tətbiq → Sənaye modernləşməsi

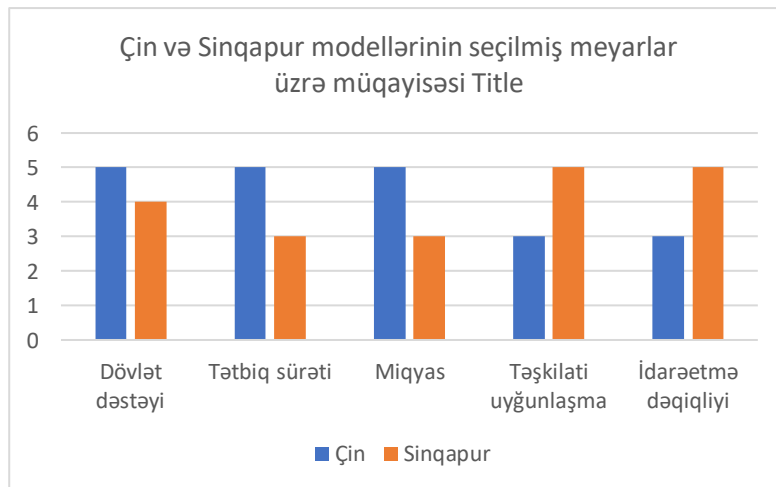
Sinqapur modeli: Hazırlıq diaqnostikası → Prioritet seçimi → Pilot tətbiq → Təşkilati uyğunlaşma → Mərhələli genişlənmə

Mənbə: müəllif tərəfindən işlənmişdir.

Müqayisəli baxış onu göstərir ki, hər iki model eyni iqtisadi faydalara istiqamətlənsə də, bu faydaların formalaşma mexanizmi müxtəlifdir. Çin modelində iqtisadi səmərə daha çox geniş tətbiq dairəsi, iri sənaye bazası və dövlət təşviqi hesabına formalaşır. Sinqapur modelində isə iqtisadi səmərə daha çox düzgün hazırlıq qiymətləndirilməsi, risklərin azaldılması və daha yüksək təşkilati uyğunlaşma səviyyəsi ilə bağlıdır. Bu baxımdan Çin modeli “miqyas üstünlüyü”, Sinqapur modeli isə “idarəetmə üstünlüyü” modeli kimi dəyərləndirilə bilər.

Müqayisəli yanaşmanın daha sistemli göstərilməsi üçün seçilmiş meyarlar üzrə diaqramdan istifadə etmək məqsədəuyğundur. Bu diaqram modellərin dövlət dəstəyi, tətbiq sürəti, miqyas, təşkilati uyğunlaşma və idarəetmə dəqiqliyi baxımından fərqlərini daha aydın şəkildə göstərir.

Şəkil 2. Diaqram müəllif tərəfindən müqayisəli analitik qiymətləndirmə əsasında hazırlanmışdır.

Mənbə: müəllif tərəfindən işlənmişdir.

Diaqram əsasında görünür ki, Çin modeli dövlət dəstəyi, tətbiq sürəti və miqyas baxımından daha güclü mövqeyə malikdir. Sinqapur modeli isə təşkilati uyğunlaşma və idarəetmə dəqiqliyi baxımından daha üstün hesab edilə bilər. Bu nəticə onu göstərir ki, sənayedə süni intellektin uğurlu tətbiqi üçün vahid universal model mövcud deyildir. Əksinə, hər bir ölkənin sənaye strukturu, institusional mühiti, iqtisadi prioritetləri və müəssisələrin hazırlıq səviyyəsi nəzərə alınmaqla uyğun model seçilməlidir.

Beləliklə ümumi nəticəyə gəlmək olar ki, Çin və Sinqapur təcrübəsinin müqayisəli təhlili süni intellektin sənayedə tətbiqinin həm institusional, həm təşkilati, həm də iqtisadi cəhətdən çoxşaxəli proses olduğunu göstərir. Çin modeli sürət və miqyas üstünlüyü, Sinqapur modeli isə strukturlaşdırılmış və ölçülə bilən tətbiq üstünlüyü ilə seçilir. Bu yanaşmaların müqayisəsi sənayedə süni intellektin tətbiqinə dair ümumiləşdirilmiş nəzəri və praktik nəticələr çıxarmağa imkan yaradır.

Nəticə

Aparılmış təhlil göstərir ki, sənayedə süni intellektin tətbiqi məhsuldarlığın artırılması, xərclərin optimallaşdırılması, keyfiyyətə nəzarətin gücləndirilməsi və idarəetmə qərarlarının daha əsaslı şəkildə qəbul olunması baxımından mühüm iqtisadi və təşkilati faydalar yaradır. Bu baxımdan süni intellekt sənayedə yalnız texnoloji yenilik deyil, həm də istehsal və idarəetmə sistemlərinin transformasiyasına təsir edən strateji alət kimi çıxış edir və müəssisələrin uzunmüddətli rəqabət qabiliyyətinin artırılmasında həlledici rol oynayır.

Çin və Sinqapur təcrübəsinin müqayisəli təhlili göstərdi ki, sənayedə süni intellektin uğurlu tətbiqi üçün vahid universal model mövcud deyildir. Çin modeli daha çox dövlət yönümlü, genişmiqyaslı və sürətli diffuziyaya əsaslanır. Onun əsas üstünlüyü güclü institusional dəstək, yüksək tətbiq sürəti və miqyasla bağlıdır. Sinqapur modeli isə hazırlıq diaqnostikası, prioritetləşdirmə, mərhələli tətbiq və təşkilati uyğunlaşma məntiqi üzərində qurulmuşdur. Onun əsas üstünlüyü daha yüksək idarəetmə dəqiqliyi, tətbiqin ölçülə bilməsi və risklərin azaldılmasıdır.

Müqayisəli baxış onu da təsdiq edir ki, süni intellektin sənayedə yaratdığı iqtisadi faydalar yalnız texnologiyanın özündən deyil, həmin texnologiyanın hansı idarəetmə modeli daxilində tətbiq olunmasından da asılıdır. Çin təcrübəsində iqtisadi səmərə daha çox sürətli yayılma və iri sənaye miqyası ilə əlaqələndirilsə, Sinqapur təcrübəsində bu səmərə daha çox düzgün hazırlıq qiymətləndirilməsi və məqsədli tətbiq ilə bağlıdır. Bu nəticə sənayedə süni intellektin tətbiqinin iqtisadi və təşkilati amillərlə şərtləndiyini göstərir. Bu yanaşmalardan çıxış edərək sənaye üçün yeni və innovativ tətbiq modeli kimi “Adaptiv Hibrid Süni İntellekt İnteqrasiya Modeli” təklif oluna bilər.

Fikrimizcə, Bu model Çin və Sinqapur yanaşmalarının üstün cəhətlərini birləşdirərək həm sürətli tətbiqi, həm də mərhələli və ölçülə bilən inteqrasiyanı təmin etməyə yönəlir. Modelin əsas ideyası ondan ibarətdir ki, müəssisələr əvvəlcə öz rəqəmsal və texnoloji hazırlıq səviyyəsini qiymətləndirir, daha sonra isə prioritet sahələrdə pilot layihələr həyata keçirərək süni intellekt həllərini tədricən genişləndirirlər. Eyni zamanda, dövlət və ya sektor səviyyəsində təşviq mexanizmləri vasitəsilə bu prosesin miqyaslanması sürətləndirilir.

Bu model çərçivəsində süni intellekt tətbiqləri real vaxt məlumatlarına əsaslanan adaptiv idarəetmə sistemi ilə dəstəklənir. Beləliklə, sistem yalnız əvvəlcədən qurulmuş alqoritmlərlə deyil, həm də davamlı öyrənmə və özünü optimallaşdırma prinsipi ilə fəaliyyət göstərir. Nəticədə müəssisələr həm çeviklik, həm də sabitlik əldə edərək riskləri minimuma endirir və iqtisadi səmərəliliyi maksimum səviyyəyə çatdırır.

Təklif olunan bu yanaşma xüsusilə inkişaf etməkdə olan sənaye sistemləri üçün daha uyğun hesab edilə bilər, çünki o, resurs məhdudiyətlərini nəzərə almaqla yanaşı, mərhələli inkişaf və paralel miqyaslanma imkanlarını da özündə birləşdirir.

Ədəbiyyat

1. Agrawal, A., Gans, J., & Goldfarb, A. (2018). *Prediction machines: The simple economics of artificial intelligence*. Harvard Business Review Press.
2. Agostino, A., Scarlato, M., & Susca, M. (2023). Industry 4.0 and artificial intelligence in production systems: Economic and managerial implications. *Technology in Society*, 73, Article 102224.
3. Brynjolfsson, E., Rock, D., & Syverson, C. (2017). *Artificial intelligence and the modern productivity paradox: A clash of expectations and statistics* (NBER Working Paper No. 24001). National Bureau of Economic Research.
4. Czarnitzki, D., Fernández, G. P., & Veugelers, R. (2023). Artificial intelligence and firm-level productivity. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 211, 188–205.
5. Carvalho, T. P., Soares, F. A. A. M. N., Vita, R., Francisco, R. P., Basto, J. P., & Alcalá, S. (2019). A systematic literature review of machine learning methods applied to predictive maintenance. *Computers & Industrial Engineering*, 137, Article 106024.
6. Filippucci, F., Gal, P., & Schief, F. (2024). *The impact of artificial intelligence on productivity, distribution and growth*. OECD Publishing.

7. OECD. (2021). *Artificial intelligence, its diffusion and uses in manufacturing*. OECD Publishing.
8. State Council of the People's Republic of China. (2017). *New generation artificial intelligence development plan*.
9. Singapore Economic Development Board. (2020). *The Singapore Smart Industry Readiness Index*.
10. Singapore Economic Development Board. (2022). *Smart Industry Readiness Index: Manufacturing transformation insights*.
11. World Economic Forum. (2025). *Blueprint to action: China's path to AI-powered industry transformation*.
12. Zhang, W., Yang, D., & Wang, H. (2019). Data-driven methods for predictive maintenance of industrial equipment: A survey. *IEEE Systems Journal*, 13(3).

Daxil oldu: 23.11.2025

Qəbul edildi: 12.04.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/59/150-153>

Murad Manafli

Vistula University

<https://orcid.org/0009-0007-6620-4961>

manafli.murad9@gmail.com

Evaluating the Dynamic Link Between Tourism Flows and Airline Financial Performance: A Panel GMM Perspective

Abstract

This study investigates the relationship between tourism flows and airline financial performance using a dynamic panel data perspective. The interaction between these two sectors is complex and influenced by multiple economic, operational, and market-based factors. Tourism flows are shaped by income levels, exchange rate fluctuations, and travel preferences, while airline performance is determined by revenue strategies, cost efficiency, and competitive dynamics.

Unlike static approaches, this study adopts a dynamic perspective to account for time-dependent relationships and persistence effects. The analysis demonstrates that tourism growth positively contributes to airline financial performance, especially when supported by efficient pricing and cost management strategies. However, increased competition and operational costs can weaken profitability. The findings emphasize the need for integrated strategies between tourism and aviation sectors. This research contributes to the literature by offering a comprehensive understanding of how tourism demand interacts with airline financial outcomes in a dynamic economic environment.

Keywords: *tourism flows, airline performance, panel data analysis, aviation economics, revenue strategy, market dynamics*

Murad Manafli

Vistula Universiteti

<https://orcid.org/0009-0007-6620-4961>

manafli.murad9@gmail.com

Turizm axınları ilə aviaşirkətlərin maliyyə performansını arasındakı dinamik əlaqənin qiymətləndirilməsi: Panel GMM perspektivi

Xülasə

Bu tədqiqat turizm axınları ilə aviaşirkətlərin maliyyə göstəriciləri arasındakı əlaqəni dinamik panel məlumatları yanaşması əsasında araşdırır. Bu iki sektor arasındakı qarşılıqlı əlaqə mürəkkəbdir və çoxsaylı iqtisadi, əməliyyat və bazar amillərinin təsiri altında formalaşır. Turizm axınları gəlir səviyyəsi, valyuta məzənnələrindəki dəyişikliklər və səyahət üstünlükləri ilə müəyyən olunur, aviaşirkətlərin fəaliyyəti isə gəlir strategiyaları, xərclərin effektiv idarə olunması və rəqabət mühiti ilə şərtlənir.

Statik yanaşmalardan fərqli olaraq, bu tədqiqat zamanla dəyişən əlaqələri və davamlılıq effektlərini nəzərə almaq üçün dinamik yanaşmadan istifadə edir. Təhlil göstərir ki, turizmin artımı, xüsusilə effektiv qiymət və xərclərin idarə olunması strategiyaları ilə dəstəkləndikdə, aviaşirkətlərin maliyyə göstəricilərinə müsbət təsir göstərir. Bununla yanaşı, artan rəqabət və əməliyyat xərcləri gəlirliliyi zəiflədə bilər. Nəticələr turizm və aviasiya sektorları arasında inteqrasiya olunmuş strategiyaların vacibliyini vurğulayır. Bu tədqiqat dinamik iqtisadi mühitdə turizm tələbinin aviaşirkətlərin maliyyə nəticələri ilə necə qarşılıqlı əlaqədə olduğunu daha geniş şəkildə izah etməklə elmi ədəbiyyata töhfə verir.

Açar sözlər: *turizm axınları, aviaşirkətlərin fəaliyyəti, panel məlumatların təhlili, aviasiya iqtisadiyyatı, gəlir strategiyası, bazar dinamikası*

Introduction

Tourism and aviation are two interdependent sectors that play a vital role in global economic development. The expansion of tourism activities directly increases demand for air transportation, while airline connectivity and service quality significantly influence tourism flows (Cao, 2022; Xiong & Tang, 2023). This mutual dependency creates a dynamic relationship that evolves over time and requires comprehensive analysis.

In recent years, globalization, technological advancement, and increased mobility have intensified this relationship. Airlines are no longer just transport providers; they are strategic partners in tourism development (Franke, 2007). At the same time, tourism growth acts as a key driver of airline demand and revenue generation (Faragalla, 2018).

Research

However, this relationship is not always stable. Economic fluctuations, geopolitical risks, and unexpected events such as pandemics can disrupt both tourism flows and airline performance (DeGory, 2019). Therefore, understanding the dynamic interaction between these sectors is essential for developing sustainable strategies.

This study aims to provide a detailed evaluation of how tourism flows influence airline financial performance and how airlines adapt to changing market conditions over time.

Literature Review

Existing research indicates that tourism demand is influenced by various economic and social factors. Income growth, exchange rates, and travel costs are widely recognized as key determinants (Faragalla, 2018; Pina & Martínez, 2018). Studies also emphasize the role of digitalization and changing consumer preferences in shaping tourism behavior (Dewi et al., 2025).

On the other hand, airline performance is affected by internal and external factors. Internal factors include cost structures, fleet management, and pricing strategies, while external factors involve market competition, fuel price volatility, and regulatory frameworks (Franke, 2007; Kayhan et al., 2023).

Recent studies highlight that traditional analytical methods are insufficient to capture the dynamic nature of this relationship. Instead, dynamic panel approaches provide more reliable insights by considering time-based dependencies and structural differences across countries and firms (Karma, 2023; Bandalouski et al., 2018).

The literature also shows that tourism and aviation sectors are increasingly integrated. Growth in tourism leads to higher passenger demand, while improvements in airline services enhance destination attractiveness (Cao, 2022). However, there is still a need for more comprehensive studies that analyze this relationship using dynamic frameworks.

Conceptual Framework

3.1. Economic Dimension. Tourism flows depend heavily on macroeconomic conditions. Higher income levels increase travel demand, while favorable exchange rates make destinations more affordable (Faragalla, 2018). These factors indirectly boost airline revenues by increasing passenger volumes.

3.2. Operational Dimension. Airlines must manage their resources efficiently to convert increased demand into profitability. This includes optimizing routes, managing seat capacity, and implementing effective pricing strategies (Bandalouski et al., 2018). Operational efficiency plays a crucial role in determining whether increased tourism demand leads to higher profits.

3.3. Market Dimension. Competition within the airline industry significantly influences financial performance. The presence of low-cost carriers intensifies competition, forcing airlines to adopt innovative strategies (Franke, 2007). At the same time, partnerships and alliances can strengthen market positions and improve profitability.

Analysis of Tourism Flows

Tourism flows are not static; they evolve over time based on economic conditions, technological advancements, and consumer behavior. One of the key trends in recent years is the increasing demand

for personalized travel experiences (Dewi et al., 2025). Travelers now seek unique and customized services rather than standardized packages.

Another important trend is the rise of digital platforms. Online booking systems, mobile applications, and digital marketing strategies have transformed the way people plan and purchase travel services (Xiong & Tang, 2023). This digital transformation has increased accessibility and convenience, thereby boosting tourism demand.

Additionally, sustainability has become a major factor influencing tourism flows. Travelers are increasingly aware of environmental issues and prefer eco-friendly travel options (Cao, 2022). This shift in consumer behavior is reshaping tourism patterns and influencing airline strategies.

Analysis of Airline Financial Performance

5.1. Revenue Strategies. Airlines rely on sophisticated pricing strategies to maximize revenue. Dynamic pricing allows airlines to adjust ticket prices based on demand, seasonality, and booking patterns (Bandalouski et al., 2018). This approach helps airlines capture different customer segments and improve profitability.

In addition to ticket sales, airlines generate revenue from ancillary services such as baggage fees, seat selection, and onboard services (DeGory, 2019). These additional revenue streams have become increasingly important in improving financial performance.

5.2. Cost Efficiency. Cost management is one of the most critical factors in airline profitability. Fuel costs, labor expenses, and maintenance costs represent major components of airline expenditures (Kayhan et al., 2023). Efficient cost control enables airlines to maintain profitability even in highly competitive markets.

Airlines also invest in modern aircraft and technology to reduce operational costs and improve efficiency (Dewi et al., 2025). These investments contribute to long-term financial sustainability.

5.3. Competition and Market Structure. The airline industry is highly competitive, with both full-service and low-cost carriers operating in the market. This competition puts pressure on pricing strategies and profit margins (Franke, 2007).

However, competition also drives innovation. Airlines continuously improve their services, introduce new routes, and adopt advanced technologies to remain competitive. Strategic alliances and partnerships further enhance market positioning and profitability (DeGory, 2019).

Discussion

The analysis reveals that tourism flows have a strong positive impact on airline financial performance (Karma, 2023). Increased tourism demand leads to higher passenger volumes, which in turn improves airline revenues.

However, the relationship is not linear. External factors such as economic instability, fuel price fluctuations, and competition can moderate this effect (Kayhan et al., 2023). Therefore, airlines must adopt flexible and adaptive strategies to respond to changing market conditions.

The findings also highlight the importance of coordination between tourism and aviation sectors. Policies that promote tourism development should be aligned with aviation strategies to maximize economic benefits (Cao, 2022).

Conclusion

This study provides a comprehensive evaluation of the dynamic relationship between tourism flows and airline financial performance. The results confirm that tourism demand is a key driver of airline profitability, but its impact depends on effective management strategies and market conditions.

The study emphasizes the need for integrated approaches that combine tourism development with aviation planning. Future research can expand this analysis by incorporating sustainability factors, digital transformation, and regional differences.

References

1. Faragalla, W. (2018). *Tourism Demand Analysis*. Al-Manhal Publishing.
2. Karma, E. (2023). “Dynamic Panel GMM Analysis of Tourism Demand.” *Journal of Economic Studies*, 50(4). Emerald Publishing, 789–805.
3. Pina, I., & Martínez, M. (2018). “Tourism Demand Modeling: A Panel Data Approach.” *Tourism Economics*, 24(6). London: SAGE Publications, 675–690.
4. Franke, M. (2007). “Competition Between Network Carriers and Low-Cost Carriers.” *Journal of Air Transport Management*, 13(1). Oxford: Elsevier, 15–23.
5. Bandalouski, A., et al. (2018). “Revenue Management Models in Aviation.” *Transportation Research Part E*, 119. Elsevier, 1-14.
6. DeGory, A. (2019). *The Airline Industry: Challenges and Strategies*. New York: Routledge.
7. Kayhan, S., et al. (2023). “Airline Demand and Cost Efficiency Analysis.” *International Journal of Transport Economics*, 50(2). Università Bocconi Editore, 145-168.
8. Dewi, O., et al. (2025). “Forecasting Airline Performance Using Digital Indicators.” *Journal of Air Transport Management*, 102. Elsevier, 102-118.
9. Cao, Z. (2022). “Tourism Economics and Sustainable Growth.” *Annals of Tourism Research*, 92. Elsevier, 103-120.
10. Xiong, Y., & Tang, X. (2023). “Tourism Infrastructure and Air Connectivity”. *Tourism Management*, 95. Elsevier, 104-121.
11. Doganis, R. (2019). *The Airline Business* (3rd ed.). Routledge.
12. Holloway, J. C., & Humphreys, C. (2020). *The Business of Tourism* (11th ed.). Pearson Education.

Received: 02.11.2025

Accepted: 10.02.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/59/154-157>

Vüsal Abbasov

Azərbaycan İdman Akademiyası
magistrant

<https://orcid.org/0009-0000-8887-9184>
vusal.abbasov2023@sport.edu.az

Azərbaycanda idman növlərinin strukturu və kütləviliyi: statistik aspektlər və sosial faktorlar

Xülasə

Məqalədə Azərbaycanada idman növlərinin strukturunun formalaşması, onların kütləvilik dərəcəsi və bu prosesə təsir edən sosial amillər araşdırılır. Tədqiqatın əsas məqsədi ölkədə idman fəaliyyətinin coğrafi, sosial və demoqrafik aspektlərini müəyyənləşdirmək, müxtəlif idman növlərinə əhali qruplarının cəlb olunma səviyyəsini qiymətləndirmək və kütləvi idmanın inkişafına mane olan amilləri üzə çıxarmaqdır. İşdə Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları, Gənclər və İdman Nazirliyinin hesabatları, həmçinin regionlar üzrə aparılmış sosial sorğuların nəticələri təhlil olunur. Müəllif idman növlərinin təsnifatını (olimpiya, qeyri-olimpiya, milli və adaptiv idman növləri üzrə) təqdim edir və onların kütləviliyini sosial-iqtisadi göstəricilərlə əlaqələndirir.

Nəticələr göstərir ki, Azərbaycanda kütləvi idmanın inkişafı daha çox urbanizasiya səviyyəsi, təhsil, sosial rifah və infrastruktur təminatı ilə bağlıdır. Adaptiv idmanın isə inklüziv sosial siyasətin və ictimai şüurun yüksəldilməsi ilə birbaşa əlaqəsi müəyyənləşdirilir. Məqalədə əldə edilən nəticələr idman siyasətinin regional inkişaf proqramlarına inteqrasiyası baxımından praktik tövsiyələrlə tamamlanır.

Açar sözlər: Azərbaycan, idman növləri, kütləvilik, sosial faktorlar, adaptiv idman, statistik təhlil, regional inkişaf

Vusal Abbasov

Azerbaijan Sports Academy
Master Student

<https://orcid.org/0009-0000-8887-9184>
vusal.abbasov2023@sport.edu.az

Structure and Massiveness of Sports in Azerbaijan: Statistical Aspects and Social Factors

Abstract

The article examines the formation of the structure of sports in Azerbaijan, the degree of their massification and the social factors affecting this process. The main goal of the study is to determine the geographical, social and demographic aspects of sports activity in the country, assess the level of involvement of population groups in various sports and reveal the factors that hinder the development of mass sports. The work analyzes data from the State Statistics Committee, reports from the Ministry of Youth and Sports, as well as the results of social surveys conducted in the regions. The author presents a classification of sports (by Olympic, non-Olympic, national and adaptive sports) and correlates their massification with socio-economic indicators.

The results show that the development of mass sports in Azerbaijan is largely related to the level of urbanization, education, social welfare and infrastructure provision. The direct relationship of adaptive sports with inclusive social policy and raising public awareness is determined. The results obtained in the article are supplemented with practical recommendations in terms of integrating sports policy into regional development programs.

Keywords: Azerbaijan, sports, mass, social factors, adaptive sports, statistical analysis, regional development

Giriş

İdman insan cəmiyyətinin sosial, mədəni və iqtisadi həyatında mühüm yer tutur. O, yalnız fiziki sağlamlığın möhkəmləndirilməsi vasitəsi deyil, həm də milli həmrəyliyin, vətənpərvərlik ruhunun və sosial inteqrasiyanın formalaşmasına xidmət edən mühüm ictimai institutdur. Müasir dövrdə idman sahəsinin inkişaf səviyyəsi ölkənin ümumi sosial-iqtisadi inkişaf göstəricilərindən biri kimi qiymətləndirilir. Bu baxımdan idman növlərinin strukturunun və onların kütləvililiyinin öyrənilməsi cəmiyyətin sosial dinamizmini, gənclərin asudə vaxtının təşkilini və sağlam həyat tərzinin təşviqini əks etdirən mühüm tədqiqat istiqamətidir (Əliyev, 2020).

Tədqiqat

Azərbaycanda idman sistemi dövlət idarəçiliyi, ictimai təşkilatlar, federasiyalar və özəl idman klubları vasitəsilə təşkil olunur. Bu strukturun əsas məqsədi idmanın kütləviləşdirilməsi, peşəkar idmançılığın inkişafı və beynəlxalq arenada Azərbaycan idmanının nüfuzunun artırılmasıdır. İdman növləri əsasən dörd kateqoriyaya bölünür (Əhmədov, 2022):

- Olimpiya idman növləri (cüdo, güləş, boks, gimnastika, üzgüçülük, atletika və s.);
- Qeyri-olimpiya idman növləri (şahmat, muay-tay, karate, sambo və s.);
- Milli idman növləri (kəndir dartma, milli güləş növləri və s.);
- Adaptiv idman növləri (paralimpiya, oturaq voleybol, görmə məhdud şəxslər üçün şahmat, və s.).

Gənclər və İdman Nazirliyinin 2023-cü il üzrə hesabatına əsasən, ölkə üzrə qeydiyyatdan alınmış 63 federasiya fəaliyyət göstərir. Onların 70%-i olimpiya idman növlərini, 20%-i qeyri-olimpiya, 10%-i isə adaptiv və milli idman növlərini əhatə edir. Bu bölgü idman sistemində prioritet sahələrin hələ də ənənəvi olimpiya növlərinə yönəldiyini göstərir (Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, 2023).

Kütləvi idman anlayışı əhalinin geniş təbəqələrinin fiziki tərbiyə və idman fəaliyyətinə cəlb olunmasını ifadə edir. Azərbaycanda bu istiqamətdə dövlət siyasəti “Kütləvi idmanın inkişafına dair 2020–2025-ci illər üçün Dövlət Proqramı” çərçivəsində həyata keçirilir.

Son onillikdə ölkədə idmanla məşğul olanların ümumi sayı 1,3 milyon nəfəri keçmişdir ki, bu da ümumi əhalinin təxminən 13%-ə bərabərdir. Regionlar üzrə təhlil göstərir ki, Bakı, Gəncə, Sumqayıt və Naxçıvan kimi mərkəzlərdə idmanla məşğul olanların payı daha yüksəkdir (20–25%), lakin dağlıq və ucqar rayonlarda bu göstərici 5–8% arasında dəyişir.

Kütləvililiyə təsir edən əsas faktorlar aşağıdakılardır (Həsənova, 2021):

İdman infrastrukturu və logistika – rayonlarda idman komplekslərinin, stadionların, üzgüçülük hovuzlarının sayı;

İqtisadi vəziyyət – ailələrin uşaqları idmana yönəltmək imkanları;

Təhsil və maarifləndirmə səviyyəsi – məktəblərdə bədən tərbiyəsinin təşkili və idman dərnəklərinin fəaliyyəti;

Sosial-mədəni faktorlar – ailələrin idmana münasibəti, gender bərabərliyi, dini və adət ənənələri.

Son illərdə Azərbaycanda adaptiv idmanın (əlilliyi olan şəxslər üçün idman) inkişafı xüsusi diqqət mərkəzindədir. 1996-cı ildən fəaliyyət göstərən Azərbaycan Paralimpiya Komitəsi bu sahənin təşkilatı əsasını formalaşdırmışdır (Bədən tərbiyəsi və idman haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu).

Paralimpiya idman növləri üzrə 2024-cü ilin sonuna qədər 12 növ üzrə milli komandalar mövcuddur. Onların arasında ən geniş yayılmışları oturaq voleybol, para-cüdo, para-atletika və üzgüçülükdür (Azərbaycan Paralimpiya Komitəsi, 2023). Adaptiv idmanın inkişafına yönəlmiş layihələr, xüsusən “İdmanda bərabər imkanlar” və “Sağlam gələcək üçün idman” proqramları inklüziv cəmiyyət modelinin qurulmasına xidmət edir. Statistik məlumatlar göstərir ki, Azərbaycanda idmanla məşğul olanların 60%-dən çoxu kişilər, 40%-ə yaxını qadınlardır (World Health Organization (WHO), 2022). Şəhər yerlərində idman fəaliyyətinə qoşulma səviyyəsi kənd yerlərinə nisbətən iki dəfə çoxdur. İdman növləri üzrə bölgü: güləş – 18%, futbol – 16%, cüdo – 12%, şahmat – 10%, voleybol – 8%, basketbol – 6%, digər növlər – 30%. Bu göstəricilər idman sahəsində gender balansının və regionlararası bərabərliyin hələ tam təmin edilmədiyini göstərir (European

Commission, 2021). Sosial sorğulara əsasən, əhalinin 45%-i idmanla məşğul olmama səbəbi kimi vaxt azlığını, 27%-i infrastruktur çatışmazlığını, 18%-i isə maliyyə çətinliklərini göstərmişdir (Əliyev, 2020).

Azərbaycanın idman siyasəti sosial rifah, sağlam həyat tərzini və gənclərin inkişafı ilə sıx əlaqələndirilmişdir (Azərbaycan 2030: Sosial-iqtisadi inkişaf üzrə Milli Prioritetlər). “Sağlam Gənclik Strategiyası” (2022–2030) çərçivəsində məqsəd idman mədəniyyətini kütləviləşdirmək və hər bir vətəndaş üçün əlçatan etməkdir. Sosial amillərin tədqiqi göstərir ki, idman yalnız fiziki fəaliyyət deyil, həm də sosial inteqrasiya və psixoloji sağlamlıq amilidir. İdmanla məşğul olan gənclər arasında sosial məsuliyyət, komanda işi, nizam-intizam və liderlik keyfiyyətlərinin formalaşması müşahidə olunur. Tədqiqatın nəticələri göstərir ki, Azərbaycanda idman növlərinin strukturunda bərabərlik və kütləviləşmə artırılması istiqamətində mühüm irəliləyişlər olsa da, regionlararası fərqlər və sosial maneələr hələ qalmaqdadır. Dövlətin məqsədyönlü proqramları, adaptiv idman təşəbbüsləri və gender balansının təşviqi bu istiqamətdə əsas inkişaf vektorları kimi çıxış edir (Kütləvi idmanın inkişafına dair 2020–2025-ci illər üçün Dövlət Proqramı).

Cədvəl 1.

İdmanla məşğul olanların ümumi sayı.

Göstərici	2015	2020	2024	Dəyişmə (%)
İdmanla məşğul olanların ümumi sayı (min nəfər)	890	1120	1345	+51%
Qadın idmançılar (min nəfər)	310	420	530	+71%
Əlilliyi olan idmançılar	4 200	6 800	9 500	+126%
İdman məktəblərinin sayı	178	198	214	+20%

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Gənclər və İdman Nazirliyi, Dövlət Statistika Komitəsi (2024)

Cədvəldə təqdim olunan ümumi göstəricilər Azərbaycanda idmanın son illərdə müntəzəm inkişaf etdiyini göstərir. 2015–2024-cü illər ərzində idmanla məşğul olanların sayı 51% artaraq 1,3 milyon nəfəri keçmişdir. Bu, dövlətin idmanın kütləviləşdirilməsi istiqamətində apardığı siyasətin real nəticəsidir. Xüsusilə qadın idmançılar və əlilliyi olan şəxslər arasında artım dinamikası diqqətəlayiqdir — qadın idmançıların sayı 71%, adaptiv idman iştirakçılarının sayı isə 2 dəfədən çox artmışdır (UNESCO, 2023). Bu faktlar inklüziv və bərabər imkanlara əsaslanan idman siyasətinin gücləndiyini göstərir. İdman məktəbləri və Olimpiya komplekslərinin sayında müşahidə olunan artım (20–33%) regionlarda idman infrastrukturunun genişləndirilməsini, gənclərin idmana çıxış imkanlarının yüksəldilməsini təmin edir (Məmmədov, 2019). Ümumilikdə bu göstəricilər Azərbaycanda idman sektorunun həm say göstəriciləri, həm də sosial əhatəlilik baxımından davamlı inkişaf mərhələsində olduğunu təsdiqləyir.

Tədqiqatlar göstərir ki, əhalinin gəlir səviyyəsi idmanla məşğulluğa birbaşa təsir göstərir. Yüksək gəlir qrupuna daxil olan ailələrin uşaqları daha çox ödənişli idman dərnlərinə və klublara üzv olur, bu da onların fiziki hazırlıq səviyyəsini və iştirak intensivliyini artırır (Levermore, & Beacom, 2009). Aşağı gəlirli ailələrdə isə idman xərcləri (formalar, səyahət və iştirak haqları) əlavə yük kimi qəbul edilir.

Nəticə

Aparılmış tədqiqat göstərir ki, Azərbaycanda idman növlərinin strukturu və kütləvilik səviyyəsi sosial-demoqrafik və regional amillərlə sıx bağlıdır. Statistik təhlillər sübut edir ki, urbanizasiya səviyyəsi, infrastrukturun əlçatanlığı, yaş və gender strukturu, eləcə də sosial-iqtisadi faktorlar ayrı-ayrı idman növlərinin yayılmasına birbaşa təsir göstərir. Böyük şəhərlərdə və infrastruktur təminatı yüksək olan ərazilərdə idman növlərinin müxtəlifliyi və iştirak səviyyəsi daha yüksək müşahidə olunur. Tədqiqat nəticələri həmçinin göstərir ki, kütləvi idmanın inkişafı cəmiyyətin sağlamlıq

göstəricilərinin yaxşılaşması, sosial inteqrasiyanın güclənməsi və gənclərin sosial fəallığının artması ilə müşayiət olunur (Giulianotti, 2015). Eyni zamanda regionlararası fərqlər idman siyasətinin daha balanslı və hədəflənmiş şəkildə planlaşdırılmasını zəruri edir. Beləliklə, idman növlərinin strukturunun və kütləvilik göstəricilərinin sistemli statistik təhlili sübut edir ki, bu sahənin inkişafı yalnız idman siyasəti deyil, həm də sosial inkişaf strategiyasının mühüm tərkib hissəsi kimi qiymətləndirilməlidir. İnteqrativ və elmi əsaslandırılmış yanaşma idman sektorunda dayanıqlı və inklüziv inkişafın təmin olunmasına real zəmin yaradır.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Paralimpiya Komitəsi. (2023). *Adaptiv idmanın inkişafı və sosial təsirləri haqqında illik hesabat*.
2. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. (2023). *İdman və fiziki tərbiyə sahəsində əsas göstəricilər*. Bakı: Dövlət Statistika Komitəsinin nəşri.
3. Azərbaycan Respublikası Gənclər və İdman Nazirliyi. (2024). *İdmanın inkişafı və kütləvilikə dair illik statistika hesabatı*.
4. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi. (1997, dekabr 26). "Bədən tərbiyəsi və idman haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı: Qanunvericilik bazası.
5. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti. (2020). *Kütləvi idmanın inkişafına dair 2020–2025-ci illər üçün Dövlət Proqramı*.
6. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. (2021, fevral 2). "Azərbaycan 2030: Sosial-iqtisadi inkişaf üzrə Milli Prioritetlər" sənədinin təsdiqi haqqında. Prezidentin rəsmi saytı.
7. Əhmədov, E. R. (2022). *İdmanın sosial funksiyaları və ictimai inteqrasiya imkanları*. Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi və İdman Akademiyası nəşriyyatı.
8. Əliyev, T. (2020). Regionlarda idman infrastrukturunu və kütləvi idmanın inkişaf istiqamətləri. *İqtisadiyyat və İdarəetmə*, 12(4), 112–120.
9. European Commission. (2021). *EU Work Plan for Sport 2021–2024*. Brussels: Publications Office of the European Union.
10. Giulianotti, R. (2015). *Sport: A critical sociology* (2nd ed.). Polity Press.
11. Həsənova, S. N. (2021). Qadınların idmana cəlb olunmasında sosial və mədəni amillər. *Sosial Tədqiqatlar*, 5(3), 47–55.
12. Levermore, R., & Beacom, A. (2009). *Sport and international development*. Palgrave Macmillan.
13. Məmmədov, F. A. (2019). *İdman mədəniyyəti və sosial dəyərlərin formalaşması*. Elm və Təhsil nəşriyyatı.
14. UNESCO. (2023). *Inclusive sport for sustainable development: Policy recommendations for member states*. UNESCO Publishing.
15. World Health Organization. (2022). *Global status report on physical activity 2022*. World Health Organization.

Daxil oldu: 14.10.2025

Qəbul edildi: 30.01.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/59/158-162>

Parvin Aliyeva
Baku State University
Master's Student
<https://orcid.org/0009-0009-8229-456X>
aliyeva.parvin225@gmail.com

International Experience in the Development of Sustainability Marketing

Abstract

In today's world economy, the idea of sustainable development is now a key part of how businesses operate. Challenges like worsening environmental issues, limited natural resources, and social inequality are urging companies to not just focus on making money, but also to include the ideas of caring for the environment and being socially responsible in what they do. Sustainability marketing is different from regular marketing because it focuses on managing things in a way that creates lasting value. It considers what people want, including customers, society, and the government. Sustainability marketing isn't just about selling "green products". It also involves improving how products are made, using resources wisely, lowering carbon emissions, supporting social projects, and following fair business practices. Ongoing activities like making, selling, using, throwing away, and polluting are causing a lot of damage to the environment. This has led to the idea that we can't have a sustainable future unless we pay attention to the main causes of environmental harm, which are population growth and high levels of consumption. In this research, we will examine the status of sustainable marketing in Azerbaijan and other countries and analyze the results obtained.

Keywords: *sustainable marketing, green marketing, international models, ESG*

Parvin Əliyeva
Bakı Dövlət Universiteti
magistrant
<https://orcid.org/0009-0009-8229-456X>
aliyeva.parvin225@gmail.com

Davamlılıq marketinqinin inkişafında beynəlxalq təcrübə

Xülasə

Bugünkü dünya iqtisadiyyatında davamlı inkişaf ideyası artıq biznesin fəaliyyətinin əsas hissəsidir. Ətraf mühit problemlərinin pisləşməsi, məhdud təbii sərvətlər və sosial bərabərsizlik kimi problemlər şirkətləri yalnız pul qazanmağa deyil, həm də ətraf mühitə qayğı göstərmək və sosial məsuliyyətli olmaq ideyalarını öz işlərinə daxil etməyə sövq edir. Davamlılıq marketinqi adi marketinqdən fərqlidir, çünki o, işləri davamlı dəyər yaradan şəkildə idarə etməyə yönəlmişdir. O, müştərilər, cəmiyyət və hökumət də daxil olmaqla insanların nə istədiyini nəzərə alır. Davamlılıq marketinqi yalnız "yaşıl məhsullar" satmaqla məhdudlaşmır. O, həmçinin məhsulların istehsalını təkmilləşdirmək, resurslardan ağıllı istifadə etmək, karbon emissiyalarını azaltmaq, sosial layihələri dəstəkləmək və ədalətli biznes təcrübələrinə riayət etmək kimi məsələləri də əhatə edir. İstehsal, satmaq, istifadə etmək, atmaq və çirkləndirmək kimi davamlı fəaliyyətlər ətraf mühitə çoxlu ziyan vurur. Bu, ətraf mühitə zərər verən əsas səbəblərə, yəni əhali artımına və yüksək istehlak səviyyəsinə diqqət yetirməsək, davamlı gələcəyimizin ola bilməyəcəyi fikrinə gətirib çıxarıb. Bu tədqiqatda biz Azərbaycanda və digər ölkələrdə davamlı marketinqin vəziyyətini araşdıracaq və əldə edilən nəticələri təhlil edəcəyik.

Açar sözlər: *davamlı marketinq, yaşıl marketinq, beynəlxalq modellər, ESG*

Introduction

Over the past few years, sustainability marketing has changed from a special idea into a key part of how businesses work around the world. Due to growing worries about the environment, new laws, and changes in what customers want, companies in developed countries have started including sustainability ideas in their marketing plans. This change shows a move away from focusing only on making quick profits to creating lasting value that cares for the environment, helps communities, and follows ethical guidelines. A clear example of sustainability marketing is seen in the actions of big global companies like Unilever and Patagonia. These companies have made sustainability a key part of their brand. For example, Unilever's "Sustainable Living Plan" focuses on lowering its environmental impact and creating positive benefits for society. Patagonia supports taking care of the environment and wants people to shop responsibly, even asking them to buy less. These methods show that sustainability marketing can be more than just advertising; it can be an important part of a company's beliefs and values. European countries have been leaders in developing sustainable marketing because they have strict rules and a strong understanding of environmental issues. The European Union has created important rules like the Green Deal, which helps businesses use eco-friendly methods for making and selling their products. In these markets, being sustainable is not just a way to be better than others; it's also something the law requires. Companies should share information about their impact on the environment, society, and how they are run. They also need to align their plans with goals for sustainability.

Sustainability Marketing: A Comparison of Developed Countries and Azerbaijan

In the United States, sustainability marketing has mostly been influenced by what consumers want and new ideas from companies. Companies spend a lot of money on green branding, eco-labeling, and clear communication to gain the trust and loyalty of people who care about the environment. The growth of ESG investing has helped companies start using sustainable practices in their marketing and business strategies. Another big change in global practices is that digital technologies are playing a bigger role in sustainability marketing. Data analysis, artificial intelligence, and online tools help companies keep track of their environmental effects, use resources better, and share their efforts to be more sustainable (Thomas, 2023).

Research

This has resulted in the rise of "smart sustainability," which combines new ideas and technology with sustainable practices. Even with these improvements, international experience shows there are still many problems. One big worry is greenwashing, which is when companies pretend to be more eco-friendly than they really are just to sell more products (Raimi, Sarge, Geiger, Gillis, & Cunningham, 2024).

This has resulted in tougher rules and more careful checking by shoppers and official organizations. Looking at this global experience alongside the situation in Azerbaijan shows that there are both similarities and differences. Big companies around the world have made sustainability a key part of their main plans. However, in Azerbaijan, this is still a work in progress and is mostly happening in large companies like Azercell, AZAL, and SOCAR. Also, in Azerbaijan, sustainability marketing is mainly about social responsibility and managing a company's reputation. In more developed markets, it's a core part of how businesses operate and add value. In summary, examples from around the world show that sustainability marketing works best when it is part of the main business plan, not just seen as a separate project or a way to advertise. Azerbaijan needs to learn from successful countries and improve its rules and organizations to promote sustainability marketing effectively in the future (De Souza Barbosa, da Silva, da Silva, Morioka, & de Souza Barbosa, 2023).

Figure 1. Hybrid model for Azerbaijan

Source: Developed by author based on data from OECD (2023), World Bank (2023), UNEP, and State Statistical Committee of Azerbaijan.

The US approach relies more on how the market works, what consumers want, and actions taken by companies. In this model, sustainability marketing is primarily used to boost the brand's reputation, build customer loyalty, and attract more investors. Big companies in Azerbaijan like Azercell, AZAL, and SOCAR have already started using a similar approach. The rise of social responsibility projects and brand image shows that this way of thinking is being used (Sheth, & Parvatiyar, 2021).

Table 1.
 Comparison of continuous marketing.

Criteria	Developed countries	Azerbaijan
Strategy level	Sustainability is completely included in the business plan.	Mainly implemented in large companies, not fully integrated
Marketing approach	Value-based means focusing on what is important or valuable. Long-term (value-driven) means thinking about benefits that will last a long time.	More image and reputation oriented
Environmental activities	Carbon neutrality means not adding more carbon dioxide to the atmosphere than is removed	Emission reduction and energy efficiency in the initial stage
Social responsibility	Planned and measurable social benefits Complete use and required reporting. A solid legal system.	More CSR projects and social actions
ESG implementation	A solid legal system.	Partially implemented (mainly in large companies)
Regulation	European Union rules and decisions.	Evolving regulatory framework
Consumer behavior	Likes to use products that are good for the environment and sustainable.	Price and quality are a priority, sustainability is secondary
Technology and innovation	AI, big data, and smart sustainability are used a lot.	Digitalization is present, but to a limited extent
Supply chain	Complete ESG integration (like checking suppliers, etc.)	Partially implemented
Transparency and accountability	Open and standard ways of reporting (like GRI and ESG).	Increasing, but not yet fully systematic
Greenwashing risk	The ways to oversee things are really good.	Risks are present and controls are weak
Market motivation	The need from customers and the pressure from investors.	Government and large company initiatives play a key role

Source: Developed by author based on data from OECD (2023), World Bank (2023), UNEP, and State Statistical Committee of Azerbaijan.

The comparison shows that sustainability marketing depends on how developed a country is, the rules in place, and how consumers act. For example, in countries like Germany and Sweden, ideas about sustainability are built into government rules and have become an important part of how the economy works. In the USA, this method is mostly influenced by how the market works, what consumers want, and what investors expect. In Azerbaijan, sustainability marketing is still growing

and is mostly used by big companies. In this context, examples from developed countries show that to do sustainability marketing well, we need to improve support systems, raise consumer awareness, and use new technologies more widely (Tari, & Trudel, 2024).

Table 2.
Cross-country comparison of sustainability marketing (in numbers).

Indicator	Sweden	Germany	United States	Azerbaijan	Analysis
SDG Index (2024)	85+	82+	75+	~72	Azerbaijan is average
CO ₂ emissions (tons/capita)	~3.5 t	~8 t	~14 t	~4.5 t	US is highest, Sweden is lowest
Renewable energy share (%)	60%+	40%+	20%+	~10%	Azerbaijan is lagging behind
ESG reporting implementation (%)	90%+	80%+	70%+	<30%	There is a big difference
Green consumer rate (%)	70–80%	60–70%	50–60%	20–30%	Consumer awareness is low
CSR spending (ratio to GDP)	~2%	~1.5%	~1.2%	<1%	Social investment is low
Environmental Performance Index	90+	80+	70+	~60	Environmental performance is different
Circular economy level (%)	20%+	15%+	10%+	<5%	Azerbaijan is just starting out

Source: Developed by author based on data from OECD (2023), World Bank (2023), UNEP, and State Statistical Committee of Azerbaijan.

The numbers show that how advanced sustainability marketing is connects closely to the overall sustainability progress of the countries. For example, in Sweden, a high SDG index score of over 85 and more than 60% of energy coming from renewable sources show that the country is doing well in using sustainable practices. Even though the numbers are not very high in Germany and the USA, the fact that 70-80% of companies report on ESG shows they are committed to sustainable practices. In Azerbaijan, the SDG index is about 72, and ESG implementation is under 30%, showing that this area is still growing and improving. One main reason why sustainable marketing isn't more common is that only 20-30% of consumers are interested in sustainable products. The numbers show that how well sustainability marketing works relies on both the company's actions and the country's overall growth in environmental, social, and economic areas. Experience from around the world shows that countries have different ways of promoting sustainability. These ways depend mainly on how their economy works, the rules they have, and how people shop. Looking at how countries like Germany, Sweden, and the United States have handled things, we can figure out the best way to help Azerbaijan now (Willmer, 2023).

First, it's important to say that the Swedish model is seen as the best example of sustainability marketing. In this model, ideas about being sustainable are included not just in marketing, but also in the whole economy and how society takes care of its people. To use this model, we need well-developed institutions, a good social security system, and a society that cares about the environment. Given the current economic and social situation, it doesn't look like Azerbaijan can fully adopt this model in the near future. The German model involves government rules and focuses on helping businesses. The main parts of this model include the environmental rules set by the European Union, the "green economy" plan, and the required ESG reporting system. This method can be used to some degree in Azerbaijan, especially because the government plays an important role in the economy. To fully use this model, we need to improve the laws and create better ways to monitor it (Van Doorn, Risselada, & Verhoef, 2021).

Conclusion

The analysis shows that the best choice for Azerbaijan is a mixed approach that combines parts from different models instead of using just one model. In this model, we can use rules from Germany, a focus on market and branding Rephrase from the US, and ideas about long-term sustainability and social well-being from Sweden. Using this combined model can help improve sustainability marketing in Azerbaijan. So, it's important to improve environmental and social rules at the state level and include sustainable practices in company marketing strategies. At the same time, making people more aware of environmental issues and creating a demand for eco-friendly products is a key part of this process. So, the best way to do sustainability marketing in Azerbaijan should be a careful and balanced plan that is carried out step by step. It should include government, business, and community aspects. This will help the country reach its development goals and learn from other countries.

References

1. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. (n.d.). *Rəsmi statistika portalı*. <https://www.stat.gov.az>
2. De Souza Barbosa, A., da Silva, M. C. B. C., da Silva, L. B., Morioka, S. N., & de Souza Barbosa, V. F. (2023). Integration of environmental, social, and governance (ESG) criteria: Their impacts on corporate sustainability performance. *Humanities and Social Sciences Communications*, 10(1), 1–18.
3. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (n.d.). *Official website*.
4. Raimi, K. T., Sarge, M. A., Geiger, N., Gillis, A., & Cunningham, J. L. (2024). Effects of communicating the rise of climate migration on public perceptions of climate change and migration. *Journal of Environmental Psychology*, 93, Article 102210.
5. Sheth, J. N., & Parvatiyar, A. (2021). Sustainable marketing: Market-driving, not market driven. *Journal of Macromarketing*, 41(1), 150–165.
6. Tang, H., Li, L., & Su, S. (2022). Experiencing less leads to the use of more: The effect of a scarcity mindset on product usage. *Journal of Business Research*, 149, 139–148.
7. Tari, A., & Trudel, R. (2024). Affording disposal control: The effect of circular take-back programs on psychological ownership and valuation. *Journal of Marketing*. Advance online publication.
8. Thomas, J. (2023). *How AI is helping companies meet sustainability goals*. <https://www.ibm.com/blog/how-ai-is-helping-companies-meet-sustainability-goals/>
9. UNEP - UN Environment Programme. (n.d.). *Official website*. <https://www.unep.org/ru>
10. Van Doorn, J., Risselada, H., & Verhoef, P. C. (2021). Does sustainability sell? The impact of sustainability claims on the success of national brands' new product introductions. *Journal of Business Research*, 137, 182–193.
11. Willmer, G. (2023). *Robotic bees and roots offer hope of healthier environment and sufficient food*. <https://projects.research-and-innovation.ec.europa.eu/en/horizon-magazine/robotic-bees-and-roots-offer-hope-healthier-environment-and-sufficient-food>
12. World Bank Group. (n.d.). *International development, poverty, and sustainability*. <https://www.worldbank.org/ext/en/home>

Received: 02.12.2025

Accepted: 15.03.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/59/163-167>

Nəzrin Məmmədova
Bakı Slavyan Universiteti
magistrant

<https://orcid.org/0009-0009-3075-902X>
memmedovahnezrin@gmail.com

3–4-cü sinif şagirdləri üçün təlimdə dəstəkləyici mühitin əsasları və tətbiqi modelləri

Xülasə

Bu məqalədə 3–4-cü sinif şagirdləri üçün təlimdə dəstəkləyici mühitin nəzəri əsasları və tətbiqi modelləri sistemli şəkildə təhlil olunur. Müasir pedaqoji yanaşmalar çərçivəsində konstruktivist, humanist və inklüziv təlim prinsiplərinə əsaslanaraq, şagirdlərin akademik nailiyyətləri ilə yanaşı, onların sosial-emosional inkişafını dəstəkləyən mühitin formalaşdırılması zərurəti əsaslandırılır. Məqalədə dəstəkləyici mühitin əsas komponentləri – fiziki, psixoloji, sosial və pedaqoji aspektlər – konseptual baxımdan izah edilir və onların qarşılıqlı təsiri vurğulanır.

Tədqiqatda həmçinin, kooperativ öyrənmə, sosial-emosional öyrənmə (SEL), diferensial təlim və layihə əsaslı öyrənmə kimi tətbiqi modellərin 3–4-cü siniflərdə istifadəsi təhlil olunur. Bu modellərin Azərbaycan təhsil sistemində tətbiq imkanları və mövcud kurikulum çərçivəsindəki rolu konkret nümunələr və metodik sənədlər əsasında araşdırılır. Müəllimin dəstəkləyici mühitin qurulmasındakı rolu, peşəkar hazırlığı və reflektiv pedaqoji bacarıqları xüsusi vurğulanır. Məqalənin sonunda praktik tövsiyələr irəli sürülür və bu mühitin şagirdlərin təlimə motivasiyası, özünəinamı və sosial uyğunlaşmasına təsiri ümumiləşdirilir.

***Açar sözlər:** dəstəkləyici mühit, ibtidai təhsil, konstruktivist yanaşma, sosial-emosional öyrənmə, diferensial təlim*

Nazrin Mammadova
Baku Slavic University
Master's Student

<https://orcid.org/0009-0009-3075-902X>
memmedovahnezrin@gmail.com

Fundamentals and Application Models of a Supportive Learning Environment for 3rd–4th Grade Students

Abstract

This article provides a systematic analysis of the theoretical foundations and practical models of supportive learning environments for 3rd–4th grade students. Drawing on modern pedagogical paradigms—particularly constructivist, humanistic, and inclusive approaches—it argues for the necessity of creating learning spaces that foster not only academic achievement but also socio-emotional development. The paper conceptualizes the core components of a supportive environment—physical, psychological, social, and pedagogical—and emphasizes their interdependence.

Furthermore, the study examines the application of cooperative learning, social-emotional learning (SEL), differentiated instruction, and project-based learning models in primary classrooms. These models are contextualized within the Azerbaijani education system, with reference to national curriculum reforms and methodological guidelines. The pivotal role of the teacher—as a reflective practitioner and emotional facilitator—is highlighted. The article concludes with practical recommendations and synthesizes how supportive environments enhance student motivation, self-confidence, and social integration.

***Keywords:** supportive environment, primary education, constructivist approach, socio-emotional learning, differentiated instruction*

Giriş

Müasir təhsil sistemində ibtidai siniflərdə təlimin keyfiyyətini artırmaq məqsədilə yaradılan pedaqoji mühitin xarakteri və funksionallığı mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Xüsusilə 3–4-cü sinif şagirdləri üçün təlim prosesində dəstəkləyici mühitin formalaşdırılması, onların kognitiv, emosional və sosial inkişafına birbaşa təsir göstərən əsas amillərdən biridir. Bu yaş mərhələsində uşaqların öyrənmə motivasiyası, özünəinamı və sosial bacarıqları hələ formalaşma mərhələsində olduğundan, təlim mühitinin strukturlaşdırılması və şagird yönümlü modellərlə zənginləşdirilməsi zəruridir.

Tədqiqat

Təlimdə dəstəkləyici mühit dedikdə, şagirdlərin özlərini təhlükəsiz, dəyərli və motivasiyalı hiss etdikləri, müəllim və sinif yoldaşları ilə qarşılıqlı hörmətə əsaslanan münasibətlərin qurulduğu, həmçinin fərdi öyrənmə ehtiyaclarının nəzərə alındığı pedaqoji məkan başa düşülür. Belə bir mühitin yaradılması yalnız təlimin məzmunu ilə deyil, həm də onun təşkili, istifadə olunan metod və vasitələr, müəllim-şagird münasibətləri və sinifdaxili sosial dinamika ilə sıx bağlıdır.

Son illərdə aparılan tədqiqatlar göstərir ki, dəstəkləyici təlim mühiti şagirdlərin akademik nailiyyətlərini artırmaqla yanaşı, onların emosional rifahını və məktəbə bağlılığını da gücləndirir. Bu xüsusda konstruktivist yanaşmalar, diferensial təlim, kooperativ öyrənmə və sosial-emosional öyrənmə modelləri ibtidai siniflərdə tətbiq oluna biləcək effektiv yanaşmalar kimi ön plana çıxır. Eyni zamanda, Azərbaycan təhsil sistemində kurikulum islahatları çərçivəsində şagirdyönümlü və inklüziv təlim mühitlərinin təşviqi bu istiqamətdə nəzəri və praktik əsasların daha dərindən öyrənilməsinə zəruri edir.

Bu məqalənin məqsədi 3–4-cü sinif şagirdləri üçün təlimdə dəstəkləyici mühitin nəzəri əsaslarını araşdırmaq, onun komponentlərini müəyyənləşdirmək və müxtəlif tətbiqi modelləri təhlil edərək praktik tövsiyələr irəli sürməkdir. Məqalədə həmçinin, yerli və beynəlxalq təcrübələrə əsaslanaraq, dəstəkləyici mühitin yaradılmasında müəllimin rolu, təlim strategiyaları və sinifdaxili münasibətlərin idarə olunması kimi aspektlərə də diqqət yetiriləcəkdir.

Təlimdə Dəstəkləyici Mühit: Konseptual Yanaşma və Tətbiqi Modellər

Müasir təhsil fəlsəfəsi, şagirdin yalnız bilik alıcısı deyil, həm də öyrənmə prosesinin fəal iştirakçısı olduğunu vurğulayır. Bu yanaşma, xüsusilə ibtidai təhsil səviyyəsində – yəni 3–4-cü sinif mərhələsində – şagirdin şəxsiyyətinin formalaşmasında mühüm rol oynayan dəstəkləyici təlim mühitinin əhəmiyyətini ön plana çıxarır. Dəstəkləyici mühit, yalnız fiziki şəraitlə məhdudlaşmır; o, eyni zamanda psixoloji təhlükəsizlik, sosial qarşılıqlı münasibətlər və pedaqoji yanaşmaların harmonik və məqsədyönlü şəkildə təşkilini ehtiva edir (ATI, 2023, s. 56).

1. Dəstəkləyici Mühitin Nəzəri Bünövrəsi. Dəstəkləyici mühitin nəzəri əsasları bir neçə elmi istiqamətin sintezindən yaranır:

- Konstruktivist pedaqogika (Piaget, Vıqotski): Bu yanaşmaya görə, şagird bilikləri passiv şəkildə qəbul etmir, əksinə, onları sosial qarşılıqlı təsir və təcrübə vasitəsilə qurur. Vıqotskinin “yaxın inkişaf zonası” anlayışı müəllimin şagirdin potensial inkişafına necə dəstək ola biləcəyini izah edir (Vygotsky, L. S, 1978).

- Humanist yanaşma (Rogers): Təlimin effektivliyi şagirdin emosional ehtiyaclarının qarşılansından keçir. Təhlükəsiz, hörmətə əsaslanan və motivasiyaedici mühit, şagirdin özünü ifadə etməsinə və öyrənməyə açıq olmasına şərait yaradır (Rogers, C. R, 1969).

- Inklüziv təhsil prinsipləri: Müxtəlif bacarıq və ehtiyaclara malik şagirdlərin təlimə bərabər şəkildə cəlb olunması, dəstəkləyici mühitin əsas göstəricilərindəndir. Bu, həm də sosial ədalətin və təhsil bərabərliyinin təminatıdır.

2. Dəstəkləyici Mühitin Komponentləri. Dəstəkləyici mühitin strukturu aşağıdakı əsas komponentlər üzərində qurulur:

- Fiziki komponent: Sinif otağının işıqlanması, oturma planı, tədris resurslarının əlçatanlığı və təhlükəsizlik tədbirləri.

- Psixoloji komponent: Şagirdin özünü dəyərli hiss etməsi, səhv etməkdən qorxmadan iştirak etməsi və emosional rifahının təmin olunması.

- Sosial komponent: Müəllim-şagird və şagirdlərarası münasibətlərin qarşılıqlı hörmət və əməkdaşlıq üzərində qurulması.

- Pedaqoji komponent: Müxtəlif öyrənmə tərzlərinə uyğunlaşdırılmış metod və strategiyaların tətbiqi, fərdi yanaşma və şagirdyönümlü təlim (Bandura, 1997, s. 28).

3. Tətbiqi Modellər və Yanaşmalar. Dəstəkləyici mühitin praktikada reallaşdırılması üçün bir sıra pedaqoji modellər mövcuddur:

- Kooperativ öyrənmə: Şagirdlərin qrup şəklində işləməsi, qarşılıqlı öyrənmə və sosial bacarıqların inkişafı üçün əlverişli şərait yaradır. Bu model, həm də inklüzivliyi və qarşılıqlı hörməti təşviq edir.

- Sosial-emosional öyrənmə (SEL): Şagirdlərin öz emosiyalarını tanıması, empati qurması və məsuliyyətli qərarlar verməsi üçün təlimə inteqrasiya olunan yanaşmadır. SEL komponentləri, xüsusilə ibtidai siniflərdə psixoloji təhlükəsizlik və sosial uyğunlaşma baxımından əhəmiyyətlidir (Bruner, 1996).

- Diferensial təlim: Şagirdlərin fərdi ehtiyac və bacarıqlarına uyğun təlim strategiyalarının tətbiqi, onların potensialını maksimum səviyyədə üzə çıxarmağa imkan verir. Bu yanaşma, həm də təlimdə ədalət prinsipini gücləndirir.

- Layihə əsaslı öyrənmə: Real həyatdan götürülmüş problemlərin həlli üzərində qurulan bu model, şagirdlərin tənqidi düşünmə, yaradıcılıq və əməkdaşlıq bacarıqlarını inkişaf etdirir. Bu yanaşma, həm də motivasiya və maraq yaratmaq baxımından effektivdir (Piaget, 1970, s. 16-20).

Təlimdə dəstəkləyici mühitin yaradılması yalnız pedaqoji məsələ deyil, həm də sosial və psixoloji məsuliyyətdir. Bu mühitin nəzəri əsaslara söykənən və praktik modellərlə zənginləşdirilmiş şəkildə təşkili, 3–4-cü sinif şagirdlərinin hərtərəfli inkişafı üçün zəruri şərtidir.

Azərbaycan təhsil sistemində dəstəkləyici mühitin tətbiqi: təcrübə və müəllimlərin rolu

Azərbaycan Respublikasında son illərdə həyata keçirilən kurikulum islahatları və təlim strategiyalarının yenilənməsi, ibtidai siniflərdə şagirdyönümlü və dəstəkləyici mühitin formalaşdırılmasına yönəlmişdir. Xüsusilə 3–4-cü sinif mərhələsində bu yanaşma, şagirdlərin fərdi inkişafını, sosiallaşmasını və təlimə motivasiyasını artırmaq məqsədi daşıyır.

Kurikulum çərçivəsində dəstəkləyici mühitin təşviqi. 2008-ci ildən etibarən tətbiq olunan yeni təhsil proqramları (kurikulumlar) şagirdin şəxsiyyətinin inkişafına yönəlmişdir. Bu proqramlarda aşağıdakı prinsiplər dəstəkləyici mühitin əsasını təşkil edir:

- Fərdi yanaşma və şagirdin öyrənmə tərzinin nəzərə alınması
- Təlimin həyatla əlaqələndirilməsi və praktik yönümlülüyü
- Müəllim-şagird münasibətlərində demokratik və empatik ünsiyyətin təşviqi (Marzano, 2007, s. 58-60)

Azərbaycan Təhsil İnstitutunun hazırladığı metodik vəsaitlərdə də bu mühitin formalaşdırılması üçün konkret tövsiyələr yer alır (bax: İnkişafetdirici, Dəstəkləyici və Təhlükəsiz Mühitin Yaradılması) (ATİ, 2023).

Müəllimin rolu və peşəkar hazırlığı. Dəstəkləyici mühitin yaradılmasında müəllimin rolu həlledicidir. Müəllim yalnız bilik ötürücüsü deyil, həm də şagirdin emosional və sosial inkişafına yön verən şəxsdir. Bu kontekstdə müəllimin aşağıdakı bacarıqları ön plana çıxır (Zins, et al., 2004, s. 14-18):

- Reflektiv pedaqoji düşüncə: Müəllimin öz təlim təcrübəsini analiz etməsi və şagird ehtiyaclarına uyğun strategiyalar seçməsi.

- Empatik ünsiyyət bacarığı: Şagirdin emosional vəziyyətini anlama və ona uyğun münasibət qurma.

- Fərqləndirmə və adaptasiya: Müxtəlif bacarıq səviyyələrinə malik şagirdlər üçün uyğun təlim metodlarının seçilməsi (Gardner, 2011, s. 11-13).

Təhsil Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilən “Müəllimlərin peşəkar inkişafı” proqramları bu bacarıqların inkişafına yönəlmişdir və müəllimlərin dəstəkləyici mühit quruculuğunda fəal iştirakını təşviq edir (ATİ, 2023, s. 14).

Məktəb mühiti və idarəetmə. Dəstəkləyici təlim mühiti yalnız sinif otağı ilə məhdudlaşmır; məktəbin ümumi idarəetmə modeli, valideynlərlə əməkdaşlıq və məktəbdaxili sosial münasibətlər də

bu mühitin formalaşmasında rol oynayır. Məktəb rəhbərliyi aşağıdakı istiqamətlərdə dəstəkləyici mühitin qurulmasına töhfə verə bilər:

- Müəllimlərə metodik dəstək və resurs təminatı
- Şagirdlərin psixoloji rifahını izləyən mexanizmlər
- Valideynlərlə açıq və konstruktiv kommunikasiya (Darling-Hammond, et.al, 2020, s. 6-20).

Bu yanaşmalar məktəbin sosial ekosistemini gücləndirir və təlimin keyfiyyətinə müsbət təsir göstərir.

Nəticə

3–4-cü sinif şagirdləri üçün təlimdə dəstəkləyici mühitin yaradılması, onların akademik nailiyyətləri ilə yanaşı, sosial-emosional inkişafına da mühüm təsir göstərir. Məqalədə təqdim olunan nəzəri əsaslar və tətbiqi modellər göstərir ki, bu mühitin formalaşdırılması pedaqoji prosesin mərkəzində şagirdin şəxsiyyətini və fərdi ehtiyaclarını yerləşdirən yanaşmalarla mümkündür.

Dəstəkləyici mühitin komponentləri – fiziki, psixoloji, sosial və pedaqoji – bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə işlədikdə, təlimin effektivliyi əhəmiyyətli dərəcədə artır. Bu mühitin yaradılmasında müəllimin rolu həlledici olmaqla yanaşı, məktəb rəhbərliyi və valideynlərin dəstəyi də vacibdir. Azərbaycan təhsil sistemində kurikulum islahatları bu istiqamətdə nəzərəcarpacaq irəliləyişlərə səbəb olmuş, lakin tətbiqi səviyyədə hələ də davamlı inkişaf və metodik dəstəyə ehtiyac duyulur (Əliyeva, Məmmədova, 2014, s. 24-26).

Təvsiyələr:

1. Müəllim hazırlığı və peşəkar inkişaf

Müəllimlər üçün reflektiv pedaqogika, sosial-emosional öyrənmə və diferensial təlim sahəsində təlimlər təşkil olunmalı, onların şagirdyönümlü mühit qurmaq bacarıqları gücləndirilməlidir (Bandura, 1997, s. 28).

2. Sinifdaxili sosial münasibətlərin təşkili

Şagirdlər arasında əməkdaşlıq və empati qurmağa yönəlmiş fəaliyyətlər (kooperativ tapşırıqlar, qrup layihələri) müntəzəm şəkildə tətbiq olunmalıdır.

3. Fiziki mühitin optimallaşdırılması

Sınıf otaqları ergonomik və funksional şəkildə təşkil edilməli, təlim resursları şagirdlərin yaş və maraqlarına uyğunlaşdırılmalıdır (OECD, 2019, s. 62-65).

4. Valideynlərlə əməkdaşlıq

Dəstəkləyici mühitin davamlılığı üçün valideynlərlə açıq kommunikasiya və təlim prosesinə cəlb olunma təşviq edilməlidir.

5. Təlimin fərdiləşdirilməsi

Şagirdlərin fərdi ehtiyaclarına uyğun təlim strategiyaları hazırlanmalı, qiymətləndirmə formaları da bu fərqliliyi nəzərə almalıdır.

6. Məktəb rəhbərliyinin rolu

Məktəb rəhbərləri müəllimlərə metodik dəstək verməli, siniflərdə dəstəkləyici mühitin monitorinqini aparmalı və uğurlu təcrübələri yaymalıdır (Hattie, 2009, s. 65-67).

Bu təvsiyələr, həm nəzəri əsaslara, həm də praktik müşahidələrə söykənərək, ibtidai təhsildə dəstəkləyici mühitin sistemli şəkildə qurulmasına yönəlmişdir. Belə mühitin yaradılması, yalnız təlimin keyfiyyətini artırmaqla kifayətlənməyib, eyni zamanda şagirdlərin gələcək sosial və akademik uğurlarının təməlini formalaşdırır.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Təhsil İnstitutu. (2023). *Inkişafetdirici, dəstəkləyici və təhlükəsiz mühitin yaradılması*. ATI.
2. Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. W. H. Freeman.
3. Bruner, J. S. (1996). *The culture of education*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

4. Darling-Hammond, L., Flook, L., Cook-Harvey, C., Barron, B., & Osher, D. (2020). Implications of whole child approaches for learning and teaching. *Applied Developmental Science, 24*(1), 6–20.
5. Əliyeva, F., & Məmmədova, Ü. (2014). *Müasir təlim texnologiyaları*. ADPK.
6. Gardner, H. (2011). *Frames of mind: The theory of multiple intelligences* (3rd ed.). Basic Books.
7. Hattie, J. (2009). *Visible learning: A synthesis of over 800 meta-analyses relating to achievement*. London: Routledge.
8. Marzano, R. J. (2007). *The art and science of teaching: A comprehensive framework for effective instruction*. Alexandria, VA: ASCD.
9. OECD. (2019). *Educating 21st century children: Emotional well-being in the digital age*. OECD Publishing.
10. Piaget, J. (1970). *Science of education and the psychology of the child*. Orion Press.
11. Rogers, C. R. (1969). *Freedom to learn*. Columbus, OH: Merrill.
12. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
13. Zins, J. E., Weissberg, R. P., Wang, M. C., & Walberg, H. J. (Eds.). (2004). *Building academic success on social and emotional learning*. Teachers College Press.

Daxil oldu: 11.11.2025

Qəbul edildi: 06.03.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/59/168-175>

İlahə Cəfərli

Bakı Dövlət Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0002-1723-1123>

ilahacafarli111@gmail.com

Vətəndaşlıq prosedurlarının sadələşdirilməsi və elektron xidmətlərin tətbiqi

Xülasə

Vətəndaşlıq prosedurlarının sadələşdirilməsi və elektron xidmətlərin tətbiqi mövzusu müasir dövlət idarəçiliyində vətəndaş məmnuniyyətinin artırılması və bürokratik maneələrin azaldılması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ənənəvi və uzunmüddətli prosedurların optimallaşdırılması, sənəd dövriyyəsinin sadələşdirilməsi və şəffaf mexanizmlərin yaradılması bu sahədə əsas prioritetlərdən hesab olunur. Bu yanaşma həm dövlət orqanlarının iş yükünü azaldır, həm də vətəndaşların müraciət prosesini daha əlçatan və operativ edir.

Elektron xidmətlərin tətbiqi vətəndaşlıqla bağlı əməliyyatların rəqəmsal mühitdə həyata keçirilməsinə imkan yaradır. Onlayn müraciət sistemləri, elektron imza, vahid dövlət portalları kimi alətlər vasitəsilə sənədlərin təqdim edilməsi və izlənməsi daha rahat və sürətli şəkildə icra olunur. Bu isə vaxt itkisinin qarşısını alır, korrupsiya risklərini minimuma endirir və xidmət keyfiyyətini yüksəldir. Vətəndaşlıq prosedurlarının sadələşdirilməsi və elektron xidmətlərin genişləndirilməsi dövlət-vətəndaş münasibətlərinin daha səmərəli qurulmasına şərait yaradır. Bu proses idarəetmədə şəffaflığın və hesabatlılığın güclənməsinə, həmçinin rəqəmsal transformasiyanın sürətlənməsinə təkan verir. Gələcəkdə bu sahədə innovativ texnologiyaların tətbiqi xidmətlərin daha da təkmilləşdirilməsinə imkan verəcəkdir.

Açar sözlər: vətəndaşlıq prosedurları, sadələşdirmə, elektron xidmətlər, rəqəmsallaşma, dövlət idarəçiliyi, onlayn müraciət sistemləri

İlahə Jafarlı

Baku State University

Master's student

<https://orcid.org/0009-0002-1723-1123>

ilahacafarli111@gmail.com

Simplification of Citizenship Procedures and Implementation of Electronic Services

Abstract

The topic of simplifying citizenship procedures and introducing electronic services is of great importance in modern public administration in terms of increasing citizen satisfaction and reducing bureaucratic obstacles. Optimization of traditional and long-term procedures, simplification of document circulation and creation of transparent mechanisms are considered to be the main priorities in this area. This approach both reduces the workload of state bodies and makes the application process of citizens more accessible and efficient.

The introduction of electronic services allows for the implementation of citizenship-related operations in a digital environment. The submission and tracking of documents through tools such as online application systems, electronic signatures, and unified state portals is carried out more conveniently and quickly. This prevents loss of time, minimizes corruption risks, and improves the quality of service.

Simplifying citizenship procedures and expanding electronic services creates conditions for more efficient establishment of state-citizen relations. This process gives impetus to strengthening transparency and accountability in management, as well as accelerating digital transformation. In the future, the application of innovative technologies in this area will allow for further improvement of services.

Keywords: *citizenship procedures, simplification, electronic services, digitalization, public administration, online application systems*

Giriş

Müasir dövrdə dövlət idarəçiliyinin səmərəliliyi, vətəndaş məmnunluğu və ictimai xidmətlərin keyfiyyəti birbaşa olaraq vətəndaşlıq prosedurlarının sadəliyi və əlçatanlığı ilə əlaqəlidir. Ənənəvi idarəetmə modellərində müşahidə olunan mürəkkəb bürokratik proseslər, vaxt itkisi və informasiya çatışmazlığı kimi problemlər, bu sahədə islahatların aparılmasını zəruri etmişdir (Zwattendorfer, Tauber, 2012). Bu baxımdan, vətəndaşlıq prosedurlarının sadələşdirilməsi və elektron xidmətlərin tətbiqi müasir dövlətlərin prioritet istiqamətlərindən biri kimi çıxış edir. İnformasiya və kommunikasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı dövlət-vətəndaş münasibətlərində yeni imkanlar yaratmışdır. Elektron xidmətlərin tətbiqi nəticəsində vətəndaşlar artıq dövlət qurumlarına fiziki müraciət etmədən bir çox prosedurları onlayn şəkildə həyata keçirə bilirlər. Bu isə həm vaxt, həm də maliyyə baxımından qənaətə səbəb olmaqla yanaşı, şəffaflığın və operativliyin artmasına şərait yaradır. Eyni zamanda, qərar qəbuletmə mexanizmlərinin daha effektiv işləməsinə də müsbət təsir göstərir (Bozkurt, 2017).

Vətəndaşlıq prosedurlarının sadələşdirilməsi yalnız texnoloji yeniliklərlə məhdudlaşmır, həm də institusional yanaşmanın dəyişdirilməsini tələb edir. Bu istiqamətdə əsas məqsəd mürəkkəb və təkrarlanan mərhələlərin aradan qaldırılması, məlumat mübadiləsinin optimallaşdırılması və müxtəlif dövlət qurumları arasında koordinasiyanın gücləndirilməsidir. Elektron xidmətlər isə bu prosesin həyata keçirilməsində əsas alətlərdən biri kimi çıxış edərək, informasiya axınının daha səmərəli idarə olunmasına imkan verir.

Tədqiqat

Elektron xidmətlərin geniş tətbiqi müəyyən çətinlikləri də özündə ehtiva edir. Texnoloji infrastrukturun qurulması, istifadəçilərin rəqəmsal bacarıqlarının artırılması, məlumat təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi bu sahədə diqqət tələb edən əsas məsələlərdəndir. Lakin bu çətinliklərə baxmayaraq, uzunmüddətli perspektivdə elektron idarəetmə sistemlərinin tətbiqi dövlət xidmətlərinin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə və idarəetmənin daha çevik təşkilinə xidmət edir. Vətəndaşlıq prosedurlarının sadələşdirilməsi və elektron xidmətlərin tətbiqi dövlət idarəçiliyinin modernləşdirilməsi istiqamətində mühüm addım kimi qiymətləndirilir. Bu yanaşma həm vətəndaşların dövlət xidmətlərinə çıxışını asanlaşdırır, həm də demokratik idarəetmənin gücləndirilməsinə, şəffaflığın təmin olunmasına və cəmiyyətin ümumi rifahının yüksəldilməsinə töhfə verir. Bu səbəbdən, qeyd olunan sahədə aparılan islahatlar davamlı və sistemli şəkildə həyata keçirilməlidir (Bozkurt, 2017).

Vətəndaşlıq prosedurlarının hüquqi və institusional əsasları

Müasir dövrdə informasiya cəmiyyətinin formalaşması ilə birlikdə informasiyanın rolu daha da artmış və o, strateji resurs səviyyəsinə yüksəlmişdir. Tarix boyu müxtəlif formalarda mövcud olan informasiya bu gün artıq dövlətlərin idarə olunmasında, iqtisadi inkişafında və sosial münasibətlərin tənzimlənməsində əsas amillərdən biri kimi çıxış edir. Bu baxımdan, vətəndaşlıq prosedurlarının sadələşdirilməsi və elektron xidmətlərin tətbiqi informasiyanın düzgün idarə olunması və effektiv istifadəsi ilə sıx bağlıdır.

İnformasiya yalnız fərdi deyil, həm də ictimai xarakter daşıyaraq müəyyən mənada “kamusal mal” kimi çıxış edir. Xüsusilə dövlət tərəfindən toplanan və yayılan informasiya geniş kütlələr üçün əlçatan olduqda, cəmiyyətin ümumi inkişafına müsbət təsir göstərir. Bu isə dövlət-vətəndaş münasibətlərində şəffaflığın artmasına, qərar qəbuletmə proseslərinin daha əsaslandırılmış şəkildə həyata keçirilməsinə və vətəndaşların proseslərdə daha fəal iştirakına şərait yaradır. Elektron

xidmətlər məhz bu bilik mübadiləsini sürətləndirən əsas vasitələrdən biridir. İnformasiyanın düzgün paylaşılması və idarə olunması dövlət aparatının səmərəliliyini birbaşa müəyyən edir. Məlumatın gecikməsi, natamamlığı və ya əlçatan olmaması idarəetmədə problemlərə, gecikmələrə və qeyri-effektivliyə səbəb olur. Bu baxımdan, dövlət daxilində və dövlətlə vətəndaşlar arasında informasiya axınının sürətli və fasiləsiz təşkili üçün müasir informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi vacibdir. Bu texnologiyalar vasitəsilə qurulan “kamu informasiya şəbəkəsi” idarəetmənin çevikliyini artırır.

Elektron xidmətlərin tətbiqi ilə dövlət xidmətləri daha sistemli, əlçatan və operativ şəkildə təqdim olunur. Bu xidmətlər tək-cə informasiya verməklə kifayətlənmir, həm də qarşılıqlı kommunikasiya və onlayn əməliyyatların həyata keçirilməsini təmin edir. Beləliklə, vətəndaşlar müxtəlif dövlət xidmətlərindən məsafədən istifadə edə bilər, müraciətlərini elektron qaydada təqdim edir və nəticələri izləyə bilərlər. Bu isə həm vaxt itkisinin, həm də bürokratik maneələrin azalmasına səbəb olur.

Lakin bu prosesin uğurla həyata keçirilməsi üçün müəyyən şərtlərin yerinə yetirilməsi zəruridir. Dövlət qurumlarının texniki baxımdan hazır olması ilə yanaşı, vətəndaşların da rəqəmsal savadlılıq səviyyəsinin yüksəldilməsi vacibdir. Bundan əlavə, istifadə olunan sistemlərin uyğunluğu, məlumatların təhlükəsizliyi və məxfiliyin qorunması kimi məsələlər də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Əks halda, informasiya sistemlərinin tətbiqi gözlənilən nəticəni verməyə bilər. Vətəndaşlıq prosedurlarının sadələşdirilməsi və elektron xidmətlərin tətbiqi informasiyanın effektiv idarə olunmasına əsaslanan müasir idarəetmə modelinin ayrılmaz hissəsidir. Bu yanaşma həm dövlətin fəaliyyətinin səmərəliliyini artırır, həm də vətəndaşların dövlət xidmətlərinə çıxışını asanlaşdırır. İnformasiya texnologiyalarının imkanlarından geniş istifadə etməklə daha şəffaf, çevik və vətəndaş yönümlü idarəetmə sistemi formalaşdırmaq mümkündür.

Vətəndaşlıq prosedurlarının hüquqi və institusional əsasları dövlətin suverenliyinin və hüquqi sisteminin mühüm tərkib hissəsini təşkil edir. Vətəndaşlıq anlayışı şəxsin müəyyən bir dövlətə hüquqi bağlılığını ifadə edir və bu bağlılıq qarşılıqlı hüquq və vəzifələr sistemini formalaşdırır. Bu sahədə əsas hüquqi baza konstitusiyaya, vətəndaşlıq haqqında qanunlar və digər normativ-hüquqi aktlarla müəyyən edilir. Hüquqi çərçivə vətəndaşlığın əldə olunması, bərpası, itirilməsi və ləğvi qaydalarını tənzimləyir.

Azərbaycan Respublikasında vətəndaşlıq məsələləri ilk növbədə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə tənzimlənir. Konstitusiyada vətəndaşlıq hüququnun əsas prinsipləri, o cümlədən vətəndaşların bərabərliyi və dövlət tərəfindən müdafiəsi təsbit olunmuşdur. Bundan əlavə, “Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığı haqqında” qanun və digər hüquqi aktlar bu sahədə daha detallı mexanizmləri müəyyən edir. Bu qanunvericilik aktları vətəndaşlığın verilməsi üçün əsas şərtləri və prosedurları dəqiq şəkildə izah edir.

Vətəndaşlıq prosedurlarının hüquqi əsasları beynəlxalq hüquq normaları ilə də sıx əlaqəlidir. Dövlətlər beynəlxalq müqavilələr və konvensiyalar vasitəsilə vətəndaşlıqla bağlı müəyyən öhdəliklər götürürlər. Xüsusilə vətəndaşsızlığın qarşısının alınması, insan hüquqlarının qorunması və diskriminasiyanın yolverilməzliyi kimi prinsiplər bu sahədə mühüm yer tutur. Bu baxımdan, milli qanunvericilik beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmalıdır.

İnstitusional əsaslar isə vətəndaşlıq prosedurlarının həyata keçirilməsində iştirak edən dövlət orqanlarını və onların funksiyalarını əhatə edir. Azərbaycanda bu sahədə əsas icraedici qurumlar Daxili İşlər Nazirliyi, Dövlət Miqrasiya Xidməti və digər aidiyyəti orqanlardır. Bu qurumlar vətəndaşlıq müraciətlərinin qəbulu, araşdırılması və qərarların icrası ilə məşğul olurlar. Hər bir qurumun səlahiyyətləri qanunvericiliklə müəyyən edilmişdir. Vətəndaşlıq prosedurlarının həyata keçirilməsində institusional koordinasiya xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Müxtəlif dövlət qurumları arasında məlumat mübadiləsi və əməkdaşlıq prosesin səmərəliliyini artırır. Son illərdə bu sahədə rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi institusional əlaqələrin gücləndirilməsinə və proseslərin daha şəffaf aparılmasına imkan yaratmışdır. Bu da vətəndaş məmnunluğunun yüksəlməsinə səbəb olur.

Elektron xidmətlərin inkişafı dövlət idarəçiliyində məlumatların inteqrasiyası və “ağıllı idarəetmə” (smart governance) yanaşmasının formalaşmasına şərait yaradır. Müxtəlif dövlət qurumlarının vahid məlumat bazaları ilə işləməsi və real vaxt rejimində informasiya mübadiləsi aparması qərarların daha dəqiq və operativ qəbul edilməsini təmin edir. Bu yanaşma həm də

vətəndaşların eyni sənədi müxtəlif qurumlara təkrar təqdim etməsi problemini aradan qaldırır və inzibati prosedurların təkrarlanma səviyyəsini minimuma endirir. Rəqəmsal xidmətlərin davamlı inkişafı üçün kibertəhlükəsizlik və rəqəmsal etimad məsələləri xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Elektron sistemlərdə şəxsi məlumatların qorunması, identifikasiya mexanizmlərinin gücləndirilməsi və məlumat sızmalarının qarşısının alınması dövlət- vətəndaş münasibətlərində etibarın əsas şərtinə çevrilmişdir. Gələcək inkişaf perspektivləri isə süni intellekt əsaslı avtomatlaşdırma, proqnozlaşdırıcı analitika və blokçeyn texnologiyalarının tətbiqi ilə daha şəffaf, sürətli və dayanıqlı e-xidmət ekosisteminin formalaşdırılmasına yönəlmişdir (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyi, n.d.).

Vətəndaşlıq prosedurlarının sadələşdirilməsinin zəruriliyi

Vətəndaşlıq prosedurlarının sadələşdirilməsinin zəruriliyi müasir dövlət idarəçiliyində artan tələblər, əhali hərəkətiliyinin yüksəlməsi və qloballaşma prosesləri ilə birbaşa bağlıdır. Ənənəvi mürəkkəb və uzunmüddətli prosedurlar vətəndaşların dövlət xidmətlərinə çıxışını çətinləşdirir və inzibati yükü artırır. Buna görə də dövlətlər vətəndaşlıq proseslərini daha çevik, şəffaf və operativ etmək üçün islahatlara ehtiyac duyurlar. Sadələşdirmənin əsas zərurət səbəblərindən biri bürokratik maneələrin azaldılmasıdır. Çoxsaylı sənədlərin toplanması, uzun gözləmə müddətləri və mürəkkəb prosedurlar vətəndaş məmnuniyyətini aşağı sala bilər. Proseslərin sadələşdirilməsi isə həm vətəndaşların vaxt itkisinin qarşısını alır, həm də dövlət orqanlarının iş yükünü optimallaşdırır. Digər mühüm səbəb rəqəmsal texnologiyaların inkişafıdır. Elektron hökumət sistemlərinin tətbiqi ilə bir çox xidmətlərin onlayn şəkildə göstərilməsi mümkündür. Bu, vətəndaşlıq prosedurlarının daha şəffaf və izlənilə bilən olmasına şərait yaradır və korrupsiya risklərini azaldır. Eyni zamanda, məlumatların elektron bazalarda saxlanması proseslərin sürətini artırır.

Vətəndaşlıq prosedurlarının sadələşdirilməsinin əsas məqsədlərindən biri vətəndaş məmnunluğunun artırılmasıdır. Dövlət xidmətlərinin asan və əlçatan olması vətəndaşlarla dövlət arasında etimad münasibətlərini gücləndirir. İnsanlar mürəkkəb inzibati mərhələlərə deyil, daha çox nəticəyə fokuslanma bilirlər. Başqa bir məqsəd isə idarəetmənin səmərəliliyinin yüksəldilməsidir. Sadələşdirilmiş prosedurlar dövlət resurslarının daha düzgün bölüşdürülməsinə və vaxt itkisinin azalmasına səbəb olur. Bu, həm də dövlət qurumlarının daha çevik qərar verməsinə imkan yaradır.

Elektron xidmətlər informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) tətbiqi ilə dövlət orqanları tərəfindən vətəndaşlara və hüquqi şəxslərə göstərilən xidmətlərdir. Bu xidmətlər ənənəvi kağız əsaslı prosedurların rəqəmsal mühitə keçirilməsini nəzərdə tutur və məqsəd dövlət idarəçiliyini daha çevik, şəffaf və əlçatan etməkdir. Elektron xidmətlər vasitəsilə vətəndaşlar bir çox arayış və müraciətləri fiziki olaraq quruma getmədən onlayn şəkildə həyata keçirə bilirlər.

Azərbaycanda e-xidmətlərin əsas platforması "Elektron hökumət" portalıdır (e-gov.az). Bu portal vasitəsilə vətəndaşlar şəxsiyyət vəsiqəsi, yaşayış yeri, iş yeri və digər rəsmi məlumatlara dair müxtəlif arayışları elektron formada əldə edə bilirlər. Məsələn, şəxsiyyət vəsiqəsi məlumatlarının yoxlanılması və ya ünvanlı sosial yardım üçün müraciətlərin bir hissəsi onlayn şəkildə icra olunur. Bu, vətəndaşların vaxtına qənaət etməklə yanaşı, proseslərin daha şəffaf aparılmasına şərait yaradır.

Dövlət Miqrasiya Xidmətinin elektron xidmətləri də bu sahədə mühüm rol oynayır. Xarici ölkə vətəndaşlarının Azərbaycanda müvəqqəti və ya daimi yaşamaq icazəsi üçün müraciətləri elektron sistem vasitəsilə qəbul edilir və izlənilir. Eyni zamanda, miqrasiya statusu ilə bağlı məlumatların əldə olunması da rəqəmsal platformalar üzərindən mümkündür. Bu, xüsusilə sənəd dövriyyəsinin sürətini artırır və insan axını azaldır.

ASAN xidmət Azərbaycanda elektron xidmətlərin tətbiqində ən uğurlu nümunələrdən biridir. ASAN sistemində vətəndaşlara şəxsiyyət vəsiqələrinin verilməsi və dəyişdirilməsi, notariat xidmətləri, kommunal xidmətlərə dair müraciətlər və digər çoxsaylı xidmətlər təqdim olunur. Bu sistem həm fiziki mərkəzlər, həm də elektron müraciət imkanları ilə vətəndaşlara inteqrasiya olunmuş xidmət modeli yaradır. Elektron xidmətlərin dövlət idarəçiliyində rolu olduqca genişdir. İlk növbədə, bu xidmətlər bürokratik maneələri azaldır və korrupsiya risklərini minimuma endirir. Eyni zamanda, məlumatların rəqəmsallaşdırılması dövlət orqanları arasında informasiya mübadiləsini asanlaşdırır və qərarvermə prosesini sürətləndirir. Nəticədə dövlət idarəçiliyi daha çevik və effektiv olur (Hüseynli, 2025).

Rəqəmsallaşma və sadələşdirilmiş prosedurlar müasir dövlət idarəçiliyinin ən vacib inkişaf istiqamətlərindən biridir. Bu yanaşma vətəndaşlara göstərilən xidmətlərin daha sürətli, şəffaf və əlçatan olmasını təmin edir. Azərbaycanda bu prosesin ən uğurlu nümunələrindən biri “ASAN xidmət” modelidir ki, burada həm rəqəmsal texnologiyalar, həm də sadələşdirilmiş inzibati mexanizmlər bir araya gətirilmişdir.

“ASAN xidmət” mərkəzlərinin yaradılması Azərbaycanda dövlət xidmətlərinin modernləşdirilməsi və vətəndaşlara xidmətin keyfiyyətinin artırılması istiqamətində mühüm islahat kimi qiymətləndirilir. Bu model dövlət orqanlarının göstərdiyi xidmətlərin vahid mərkəzlərdə toplanmasını, elektron idarəetmə sistemlərinin tətbiqini və xidmət proseslərinin sadələşdirilməsini təmin etmişdir. Nəticədə vətəndaşların müxtəlif dövlət qurumlarına ayrı-ayrılıqda müraciət etməsinə ehtiyac azalaraq “bir pəncərə” prinsipi formalaşmışdır. “ASAN xidmət”də tətbiq edilən innovativ texnologiyalar — elektron növbə sistemi, “ASAN imza”, biometrik məlumatların toplanması və çağrı mərkəzi xidmətləri — idarəetmədə şəffaflığın artırılmasına və operativliyin yüksəldilməsinə şərait yaradır. Bu yanaşma həm bürokratik əngəllərin aradan qaldırılmasına, həm də vətəndaş məmnunluğunun yüksəldilməsinə xidmət edir. “ASAN xidmət” modeli dövlət idarəçiliyində elektronlaşma və sosial innovasiyaların uğurlu tətbiqi kimi çıxış edir (İlham Əliyev vətəndaşlara xidmət və sosial innovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyinin 3 saylı Bakı “ASAN xidmət” mərkəzinin açılışında iştirak etmişdir, n.d.).

ASAN xidmətin əsas üstünlüklərindən biri vaxt itkisinin minimuma endirilməsidir. Əvvəllər müxtəlif dövlət orqanlarına ayrı-ayrılıqda müraciət tələb edən xidmətlər indi bir mərkəzdə və ya elektron sistem üzərindən həyata keçirilir. Məsələn, şəxsiyyət vəsiqəsinin dəyişdirilməsi və ya sürücülük vəsiqəsi ilə bağlı müraciətlər ASAN mərkəzlərində daha qısa müddətdə icra olunur. Digər mühüm üstünlük şəffaflığın artırılmasıdır. ASAN sistemində proseslər standartlaşdırılmış qaydada aparıldığından insan amili minimuma endirilir. Bu isə korrupsiya risklərinin azalmasına və vətəndaş-dövlət münasibətlərində etimadın güclənməsinə səbəb olur. Elektron növbə sistemi və onlayn izləmə imkanları prosesin açıq olmasını təmin edir.

Rəqəmsallaşmanın yaratdığı başqa bir üstünlük xidmətlərin əlçatanlığıdır. ASAN xidmətlərin bir çoxu həm fiziki mərkəzlərdə, həm də ASAN internet portalı və mobil tətbiqlər vasitəsilə təqdim olunur. Bu, xüsusilə regionlarda yaşayan vətəndaşların dövlət xidmətlərinə daha rahat çıxışını təmin edir. Resursların səmərəli istifadəsi də mühüm üstünlüklərdəndir. Rəqəmsal sistemlər sənəd dövriyyəsinə azaldır, kağız istifadəsini minimuma endirir və dövlət orqanlarının iş yükünü optimallaşdırır. Bu, həm iqtisadi qənaət, həm də ekoloji baxımdan müsbət nəticələr yaradır (Hüseynli, 2025).

Mövcud problemlər və inkişaf perspektivləri vətəndaşlıq prosedurlarının sadələşdirilməsi və elektron xidmətlərin tətbiqi prosesində mühüm araşdırma istiqamətlərindən biridir. Rəqəmsallaşma sahəsində ciddi irəliləyişlər olsa da, hələ də müəyyən çətinliklər qalmaqdadır. Bu problemlər həm texniki, həm institusional, həm də sosial xarakter daşıyır. Əsas problemlərdən biri bəzi xidmətlərin tam elektronlaşdırılmamasıdır. Bir sıra dövlət xidmətləri hələ də qismən kağız sənədlərə və fiziki müraciətlərə əsaslanır. Bu isə prosesin tam rəqəmsal çevrilməsinə mane olur və vətəndaşların əlavə vaxt itirməsinə səbəb olur. Digər problem rəqəmsal savadlılıq səviyyəsinin qeyri-bərabər olmasıdır. Xüsusilə yaşlı insanlar və regionlarda yaşayan bəzi vətəndaşlar elektron sistemlərdən istifadə etməkdə çətinlik çəkir. Bu da e-xidmətlərin ümumi effektivliyini azaldır və əlavə dəstək mexanizmlərinə ehtiyac yaradır (Behara, Varre, 2009).

Texniki problemlər də mövcuddur. Bəzi hallarda elektron sistemlərdə yüklənmə, gecikmə və ya texniki nasazlıqlar baş verə bilər. Bu isə xidmətlərin fasiləsiz və stabil şəkildə göstərilməsinə mane olur. Eyni zamanda, informasiya təhlükəsizliyi və şəxsi məlumatların qorunması da mühüm çağırışlardan biridir. İnkişaf perspektivləri isə olduqca genişdir. Gələcəkdə süni intellekt və avtomatlaşdırma texnologiyalarının tətbiqi ilə vətəndaşlıq və digər dövlət prosedurlarının daha da sürətlənməsi gözlənilir. “Bir pəncərə” prinsipinin tam rəqəmsal formaya keçidi inzibati yükləri daha da azalda bilər. Mobil tətbiqlərin və inteqrasiya olunmuş platformaların inkişafı vətəndaşlara xidmətləri daha rahat şəkildə əldə etməyə imkan verəcək. Dövlət orqanları arasında məlumat bazalarının tam inteqrasiyası isə təkrarlanan sənəd tələbini aradan qaldıracaq.

Vətəndaşlıq prosedurlarının sadələşdirilməsi və elektron xidmətlərin tətbiqi sahəsində dəqiq statistik göstəricilər müxtəlif mənbələrdə tam vahid şəkildə təqdim edilməsə də, ümumi müşahidələr və dövlət xidmətlərinin rəqəmsallaşma tendensiyası bu istiqamətdə müsbət dinamikanın mövcud olduğunu göstərir. Son illərdə elektron xidmətlərə marağın artması, dövlət orqanlarına fiziki müraciətlərin nisbətən azalması və sənəd dövriyyəsinin rəqəmsal mühitə keçidi bu sahədə baş verən əsas dəyişikliklərdəndir.

Ənənəvi xidmət modelləri ilə müqayisədə elektron xidmətlər vətəndaşlara daha operativ və çevik imkanlar yaradır. Bu fərq xüsusilə müraciət proseslərinin mərhələlərinin azalması, sənədlərin elektron şəkildə təqdim olunması və nəticələrin onlayn izlənilməsi kimi amillərdə özünü göstərir. Nəticə etibarilə, inzibati prosedurların ümumi müddətində nəzərəcarpacaq optimallaşma müşahidə olunur. Dövlət xidmətlərinin rəqəmsallaşması və “bir pəncərə” prinsipi vətəndaş məmnunluğunun yüksəlməsinə şərait yaradır. Vətəndaşlar artıq müxtəlif dövlət qurumlarına ayrı-ayrılıqda müraciət etmədən vahid platformalar üzərindən xidmətlərdən istifadə edə bilirlər. Bu isə həm vaxt itkisinin azalmasına, həm də inzibati yükün optimallaşdırılmasına imkan verir (Tripathi, Parihar, 2011).

Beynəlxalq təcrübələr də göstərir ki, elektron idarəetmə sistemlərinin tətbiqi dövlət xidmətlərinin səmərəliliyini artırır, şəffaflığı gücləndirir və korrupsiya risklərini azaldır. Azərbaycan təcrübəsində də ASAN xidmət modeli və e-hökumət platformalarının inkişafı bu ümumi tendensiyanın praktik nümunəsi kimi qiymətləndirilə bilər. Rəqəmsal xidmətlərin genişlənməsi dövlət idarəçiliyinin modernləşdirilməsinə, vətəndaş-dövlət münasibətlərinin təkmilləşdirilməsinə və idarəetmədə effektivliyin artırılmasına mühüm töhfə verir (Bhisikar, 2011).

Vətəndaşlıq prosedurlarının sadələşdirilməsi müasir dövlət idarəçiliyində idarəetmə modelinin transformasiyası ilə sıx bağlıdır. Ənənəvi inzibati sistemlərdə prosedurların çoxmərhələli və sənəd yönümlü olması vətəndaşların dövlət xidmətlərinə çıxışını çətinləşdirirdi. Elektron xidmətlərin tətbiqi isə bu modeldə əsaslı dəyişiklik yaradaraq proseslərin rəqəmsal mühitə keçidini təmin etmişdir. Bu dəyişiklik nəticəsində idarəetmə daha çevik xarakter almış, qərar qəbuletmə mexanizmləri isə daha operativ və sistemli şəkildə təşkil olunmuşdur.

Elektron xidmətlərin inkişafı dövlət-vətəndaş münasibətlərində yeni kommunikasiya formasının yaranmasına səbəb olmuşdur. Vətəndaşlar artıq dövlət orqanları ilə fiziki təmasdan asılı olmadan müxtəlif xidmətlərdən istifadə edə bilirlər. Bu isə idarəetmədə məsafə faktorunun əhəmiyyətini azaldaraq xidmətlərin “istənilən zaman və istənilən yerdən əlçatanlıq” prinsipinə əsaslanmasını təmin etmişdir (Zwattendorfer, Stranacher, 2013). Nəticədə dövlət xidmətləri daha inklüziv xarakter almış və sosial bərabərliyin təmininə əlavə imkanlar yaranmışdır. Rəqəmsallaşma prosesi yalnız texniki yenilik deyil, eyni zamanda institusional dəyişiklikləri də zəruri etmişdir. Dövlət orqanlarının fəaliyyətində məlumatların inteqrasiyası, koordinasiya mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi və vahid platformalar üzərindən idarəetmə əsas prioritetlərdən birinə çevrilmişdir. Bu yanaşma informasiya axınının daha səmərəli təşkilinə şərait yaradır və paralel idarəetmə strukturlarının yaratdığı təkrarlanmaları minimuma endirir. Beləliklə, idarəetmədə sistemlilik və ardıcılıq güclənir (Wyld, 2010).

Elektron xidmətlərin tətbiqi ictimai idarəetmədə şəffaflığın artırılmasına mühüm təsir göstərmişdir. Rəqəmsal sistemlər vasitəsilə həyata keçirilən əməliyyatlar izlənilə bilən və qeydə alınan xarakter daşdığı üçün insan faktorundan asılılıq azalır. Bu isə öz növbəsində korrupsiya risklərinin minimuma endirilməsinə və dövlət orqanlarına olan ictimai etimadın güclənməsinə şərait yaradır. Şəffaflıq prinsipi müasir idarəetmənin əsas komponentlərindən biri kimi çıxış edir.

Elektron idarəetmənin tətbiqi müəyyən çağırışları da ortaya çıxarmışdır. Rəqəmsal infrastrukturların davamlılığı, informasiya təhlükəsizliyi və sistemlərin fasiləsiz işləməsi bu sahədə əsas problemlərdən hesab olunur. Eyni zamanda, vətəndaşların rəqəmsal bacarıqlarının fərqli səviyyədə olması xidmətlərdən istifadə imkanlarında bərabərsizliyə səbəb ola bilər. Bu səbəbdən texnoloji inkişafı yanaşı, sosial adaptasiya və təlim mexanizmlərinin də gücləndirilməsi vacibdir (Əliquliyev, Ələkbərov, 2015).

Ümumilikdə, vətəndaşlıq prosedurlarının sadələşdirilməsi və elektron xidmətlərin genişləndirilməsi dövlət idarəçiliyinin modernləşdirilməsi prosesinin əsas istiqamətlərindən biri kimi çıxış edir. Bu yanaşma həm idarəetmənin səmərəliliyini artırır, həm də vətəndaş məmnunluğunu

yüksəldir. Gələcək mərhələdə süni intellekt, avtomatlaşdırma və inteqrasiya olunmuş informasiya sistemlərinin tətbiqi ilə bu prosesin daha da təkmilləşəcəyi və dövlət xidmətlərinin proaktiv modelə keçəcəyi gözlənilir.

Nəticə

Vətəndaşlıq prosedurlarının sadələşdirilməsi və elektron xidmətlərin tətbiqi müasir dövlət idarəçiliyinin ən mühüm modernləşmə istiqamətlərindən biri kimi çıxış edir. Aparılan təhlillər göstərir ki, ənənəvi inzibati prosedurların mürəkkəbliyi, sənəd dövriyyəsinin çoxluğu və vaxt itkisi kimi problemlər dövlət-vətəndaş münasibətlərində müəyyən çətinliklər yaradır. Bu səbəbdən rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi və e-hökumət sistemlərinin inkişafı dövlət xidmətlərinin keyfiyyətinin yüksəldilməsində həlledici rol oynayır. Elektron xidmətlərin genişləndirilməsi nəticəsində vətəndaşların dövlət qurumlarına fiziki müraciət etmədən xidmətlərdən yararlanması mümkün olmuşdur. “Bir pəncərə” prinsipi, ASAN xidmət modeli və e-gov.az kimi platformalar vətəndaş məmnuniyyətinin artmasına, bürokratik maneələrin azalmasına və xidmətlərin daha şəffaf şəkildə həyata keçirilməsinə mühüm töhfə vermişdir. Bu yanaşma eyni zamanda korrupsiya risklərinin azalmasına və idarəetmədə hesabatlılığın güclənməsinə şərait yaratmışdır.

Araşdırma göstərir ki, bu sahədə müəyyən problemlər hələ də mövcuddur. Elektron xidmətlərin tam inteqrasiyasının tamamlanmaması, rəqəmsal savadlılıq səviyyəsindəki fərqlər və texniki infrastrukturla bağlı çətinliklər islahatların səmərəliliyinə təsir edən əsas amillərdir. Bu problemlərin aradan qaldırılması üçün həm texnoloji bazanın gücləndirilməsi, həm də vətəndaşların rəqəmsal bacarıqlarının artırılması vacib hesab olunur. Gələcək perspektivlər isə daha çox süni intellekt, avtomatlaşdırma, məlumat bazalarının inteqrasiyası və kibertəhlükəsizlik sistemlərinin inkişafı ilə bağlıdır. Bu texnologiyaların tətbiqi dövlət xidmətlərini daha çevik, operativ və proqnozlaşdırıla bilən hala gətirəcəkdir. Nəticə etibarilə, vətəndaşlıq prosedurlarının sadələşdirilməsi və elektron xidmətlərin inkişafı dövlət idarəçiliyinin modernləşdirilməsi, şəffaflığın artırılması və vətəndaş məmnunluğunun yüksəldilməsi baxımından strateji əhəmiyyət daşıyır. Aparılan təhlillər göstərir ki, rəqəmsal transformasiya yalnız texnoloji yenilik deyil, həm də idarəetmə fəlsəfəsində əsaslı dəyişiklikdir və bu prosesin davamlı şəkildə inkişaf etdirilməsi müasir dövlətlərin əsas prioritetlərindən biri olmalıdır.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyi. (n.d.). *Qərar*. <https://e-qanun.az/framework/26856>
2. AzərTAc. (n.d.). *Vətəndaşlara elektron sistem üzərindən xidmətlər optimallaşdırılır*. https://azertag.az/xeber/vetendaslara_elektron_sistem_uzerinden_xidmetler_optimallasdirilir-3051702
3. Behara, G. K., Varre, V. V., & Rao, M. (2009). *Service oriented architecture for e-governance*. <http://www.bptrends.com>
4. Bhisikar, A. (2011). G-cloud: New paradigm shift for online public services. *International Journal of Computer Applications*, 22(8), 24–29.
5. Bozkurt, A. (2017). Türkiyə'de e-devlet uygulamaları. In Y. Güney & M. R. Okur (Eds.), *Bilgi toplumu ve e-devlet* (pp. 90–111). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
6. Əliquliyev, R. M., Ələkbərov, R. Q., & Həşimov, M. A. (2015). Bulud texnologiyalarının elektron dövlət sistemində tətbiqi məsələləri. *İnformasiya cəmiyyəti problemləri*, (1), 3–11.
7. Hüseynli, T. (2025). Azərbaycan'da müştəri (vatandaş) odaklı e-devlet hizmetleri: “ASAN xidmət” uygulaması. *Alanya Akademik Bakış*, 9(3), 942–963. <https://doi.org/10.29023/alanyaakademik.1627660>
8. İlham Əliyev vətəndaşlara xidmət və sosial innovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyinin 3 sayılı Bakı “ASAN xidmət” mərkəzinin açılışında iştirak etmişdir. (n.d.). <https://president.az/az/articles/view/9338>
9. Tripathi, A., & Parihar, B. (2011). E-governance challenges and cloud benefit. *VSRD International Journal of Computer Science & Information Technology*, 1(1), 29–35.

10. Wyld, D. C. (2010). The cloudy future of government IT: Cloud computing and the public sector around the world. *International Journal of Web & Semantic Technology*, 1(1), 1–20.
11. Zwattendorfer, B., & Tauber, A. (2012). The public cloud for e-government. In *IADIS International Conferences Web Based Communities and Social Media and Collaborative Technologies*, 129–136.
12. Zwattendorfer, B., Stranacher, K., Tauber, A., & Reichstädter, P. (2013). Cloud computing in e-government across Europe. In *Technology-enabled innovation for democracy, government and governance* (Lecture Notes in Computer Science, Vol. 8061, 181–195).

Daxil oldu: 22.12.2025

Qəbul edildi: 01.04.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/59/176-180>

Nigar Sabzaliyeva

ADA University

Master student

<https://orcid.org/0009-0005-5213-6107>

nigarvalikhanli@gmail.com

Ethics, Corporate Social Responsibility, Sustainability, and Governance in International Business

Abstract

This essay examines ethics, corporate social responsibility, sustainability, and governance as key pillars of international business strategy. As firms expand across borders, they face diverse legal systems, cultural expectations, and stakeholder pressures, making ethical conduct and transparent governance increasingly important. Ethical behavior helps strengthen brand trust, reduce reputational risk, and create long-term competitive advantage. Corporate social responsibility initiatives, including community engagement and responsible supply-chain practices, support stronger stakeholder relationships and demonstrate commitment to social well-being. At the same time, sustainability has become a strategic necessity due to climate change, environmental regulation, and resource constraints, pushing firms toward low-carbon and circular business models. Effective governance connects these dimensions by promoting accountability, aligning management incentives with sustainable goals, and ensuring compliance with international standards. The essay argues that companies integrating ethics, CSR, sustainability, and governance into global strategy are better positioned to achieve legitimacy, resilience, and lasting success in international markets.

Keywords: *Corporate Social Responsibility (CSR), sustainability, governance, international business, global strategy*

Nigar Səbzəliyeva

ADA Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0005-5213-6107>

nigarvalikhanli@gmail.com

Beynəlxalq biznesdə etika, korporativ sosial məsuliyyət, davamlılıq və idarəetmə

Xülasə

Beynəlxalq biznesdə, etika, korporativ sosial məsuliyyət (KSM), davamlılıq və idarəetmə strateji qərar qəbulətməni formalaşdıran vacib nüanslar kimi ortaya çıxmışdır. Beynəlxalq genişlənmə müddətində bizneslər müxtəlif hüquqi çərçivələr, mədəni gözləntilər və maraqlı tərəflərin tələbləri ilə qarşılaşırlar ki, bunların hamısı möhkəm etik çərçivələrin və şəffaf idarəetmə prosedurlarının yaradılmasına ehtiyac duyur. Etik davranış getdikcə rəqabət üstünlüyü mənbəyi kimi xidmət edir, cari vəziyyətə zərər vurma təhlükəsini azaldır və istehlakçıların dünya miqyasında brendlərə olan inamı artırır. Eyni zamanda şirkətin cəmiyyətin rifahına uzunmüddətli öhdəliyini göstərən korporativ sosial məsuliyyət (KSM) söylərinin məqsədi icma inkişafından məsuliyyətli təchizat zəncirinin idarə edilməsinə qədər dəyişə bilər. İqlim dəyişikliyi, resurs məhdudiyyətləri və ətraf mühit qanunvericiliyi nəticəsində bizneslər aşağı karbonlu texnologiya və iqtisadiyyat modellərini qəbul etmək üçün təzyiq altındadır. Effektiv idarəetmə sistemi hesabatlılığı təmin etməklə, icraçı təşviqləri davamlı nəticələrlə uyğunlaşdırmaqla və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qlobal Sazişi və OECD prinsipləri kimi beynəlxalq standartlara uyğunluğu təmin etməklə bu sahələri birləşdirir.

Şirkətin qlobal miqyasda legitimliyi və əməliyyat dayanıqlığı bu komponentlər tərəfindən birlikdə formalaşan amillərdir. Bu esseyin məqsədi, etik düşüncə tərzini, sosial məsuliyyətli davranışı, ətraf mühitin qorunmasını və şəffaf idarəetməni qlobal strategiyasına daxil edərək bilən müəssisələrin dinamik qlobal bazarlarda rəqiblərini məğlub edə biləcəyini irəli sürməkdir. Bu metodların tətbiqi artıq seçim deyil, beynəlxalq miqyasda davam etdirilə biləcək uğur səviyyəsini müəyyən etmək üçün vacib amildir.

Açar sözlər: Korporativ Sosial Məsuliyyət (KSM), davamlılıq, idarəetmə, beynəlxalq biznes, qlobal strategiya

Introduction

As a result of increased competition in the global economy, the expectations of stakeholders are becoming more diverse, and international rules are becoming more stringent, firms are being forced to reevaluate their ethical behavior, corporate social responsibility (CSR), sustainability, and corporate governance on a strategic level. In international business, these four ideas have evolved into complementary frameworks that enable the production of long-term value and improve the legitimacy of corporations (Fatemi et al., 2018).

On the other hand, corporate social responsibility (CSR) refers to the obligation of corporations to manage their social and environmental consequences in addition to their economic aims (Carroll, 1991).

Ethics is the definition of the underlying principles that shape business behavior. One definition of sustainability describes it as "a long-term strategic approach that protects the transferability of environmental and social resources to future generations" (Elkington, 1997). Accountability, transparency, and stakeholder involvement are the three pillars that make up corporate governance, which controls the behavior of businesses (OECD, 2015: chapter 3). Both risk management and sustainable competitiveness need the incorporation of these principles into the many cultural and legal frameworks in which multinational firms operate (Porter & Kramer, 2006). This is a crucial necessity for both objectives.

Methodology

Specifically, a qualitative integrative literature review technique was used for this investigation. The following criteria were used in the process of conducting the review:

These open access publications from Google Scholar, ScienceDirect, MDPI, Wiley, and Taylor & Francis are the sources of the published data.

2.1. Requirements for Selection

Studies conducted by academics and published between the years 1990 and 2024 that investigate problems of ethics, corporate social responsibility (CSR), sustainability, or governance in the context of multinational corporations and use an open approach.

An approach that is analytical involves analyzing the interrelationships between different ideas. In addition to the synthesis of framework models, thematic categorization of common results occurred.

2.2. Considerations that are Ethical

For the purpose of the research, only data that was freely accessible to the public, sources that did not need a royalty, and scientific publications were used. Through the use of this approach, it was feasible to carry out an exhaustive analysis of the manner in which the four primary ideas are incorporated into worldwide enterprises (Chung, 2025).

Results

Increasing stakeholder trust, protecting brand value, and lowering risks are all outcomes that may be achieved via ethical behaviour in international firms (Donaldson & Dunfee, 1994). Due to the fact that various nations have diverse cultural norms and legal systems, the operation of multinational corporations in multiple countries raises the ethical hazards that are involved. (Crane & Matten, 2020) Research has shown that adhering to ethical rules and participating in ethics training programs may help mitigate these dangers.

3.1. Trends in Corporate Social Responsibility (also known as CSR)

The implementation of CSR practices not only confers social advantages, but also confers a competitive edge on firms. The strategic corporate social responsibility strategy developed by Porter and Kramer demonstrates that businesses have the ability to turn social issues into investments that provide a competitive advantage (Porter & Kramer, 2006). As an additional point of interest, it has been shown that corporate social responsibility (CSR) has a beneficial impact on brand loyalty, consumer trust, and investor interest (Bhattacharya & Sen, 2004).

3.2. The performance of sustainability

Sustainability practices, notably environmental management systems, carbon reduction programs, and circular economy models, are favourably connected with financial success in multinational corporations (Eccles, Ioannou & Serafeim, 2014). The reduction of costs and the enhancement of long-term resilience have been shown to be achieved by investments in energy efficiency, waste reduction, and renewable energy.

3.3. The Importance of Administrative Structures in Corporations

The efficacy of corporate social responsibility and sustainability initiatives is improved by strong governance systems (Kotsantonis et al., 2016). Independent boards of directors, audit committees, and open reporting procedures prevent ethical infractions and boost investor trust (Aguilera, Rupp, Williams & Ganapathi, 2007). Several studies have shown that there is a significant correlation between the quality of governance and ESG (environmental, social, and governance) ratings.

Discussion

4.1. Talking About the Interaction Between Different Concepts

According to the findings of the literature study, the ideas of ethics, corporate social responsibility (CSR), sustainability, and governance come together to establish a framework that is mutually supportive and complimentary. Just one example:

4.2. The normative foundation of corporate social responsibility is ethics

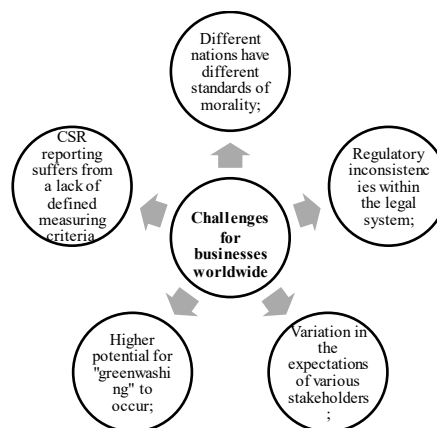
Governance ensures that ethical and corporate social responsibility activities are institutionalized. CSR shifts from being a short-term social activity to having a long-term strategic influence when sustainability is achieved. CSR offers operational instruments that may be used to accomplish sustainable objectives. According to Crane and Matten (2020), this integration makes it possible for multinational corporations to effectively handle complex global risks.

4.3. Obstacles That Were Encountered

According to the findings of research, worldwide enterprises find themselves struggling with the following challenges:

Schema 1.

Challenges for businesses worldwide.

Source: Crane and Matten, 2020

According to the Organization for Economic Co-operation and Development (OECD), independent audits, international reporting standards, and stakeholder engagement have becoming more important.

4.4. *The Implications for Strategy*

In accordance with the results that were correlated:

In order to build the culture of sustainability, ethical leadership is essential.

This is the most important factor in determining environmental, social, and governance (ESG) performance.

Corporate social responsibility (CSR) is a system that works in both directions, providing multinational businesses with both risk reduction and a competitive advantage.

Through the use of this integrated strategy, multinational firms are able to improve their long-term organizational resilience.

Conclusion

According to the findings of this research, when it comes to multinational firms, ethics, corporate social responsibility (CSR), sustainability, and governance should not be regarded individually but rather as a combined strategic whole. According to the results of the literature, companies that have a good integration of these four aspects are more successful in terms of both their financial performance and their credibility as a corporation. In this day and age of fierce global competition, the only way for companies to achieve long-term success is by adopting a comprehensive strategy that is founded on ethical principles, a focus on sustainability, and robust governance structures.

References

1. Aguilera, R. V., Rupp, D. E., Williams, C. A., & Ganapathi, J. (2007). Putting the S back in corporate social responsibility. *Academy of Management Review*, 32(3), 836–863. <https://doi.org/10.5465/amr.2007.25275678>
2. Bhattacharya, C. B., & Sen, S. (2004). Doing better at doing good: When, why, and how consumers respond to corporate social initiatives. *California Management Review*, 47(1), 9–24. <https://doi.org/10.2307/41166284>
3. Carroll, A. B. (1991). The pyramid of corporate social responsibility: Toward the moral management of organizational stakeholders. *Business Horizons*, 34(4), 39–48. [https://doi.org/10.1016/0007-6813\(91\)90005-G](https://doi.org/10.1016/0007-6813(91)90005-G)
4. Chung, C. Y. (2025). A pathway to local legitimacy: The impact of corporate governance and CSR in international business. *Journal of Innovation and Entrepreneurship*. Advance online publication.
5. Crane, A., & Matten, D. (2020). *Business ethics: Managing corporate citizenship and sustainability in the age of globalization* (5th ed.). Oxford University Press.
6. Donaldson, T., & Dunfee, T. W. (1994). Toward a unified conception of business ethics: Integrative social contracts theory. *Academy of Management Review*, 19(2), 252–284. <https://doi.org/10.5465/amr.1994.9410210749>
7. Eccles, R., Ioannou, I., & Serafeim, G. (2014). The impact of sustainability on corporate performance. *Management Science*, 60(11), 2835–2857. <https://doi.org/10.1287/mnsc.2014.1984>
8. Elkington, J. (1997). *Cannibals with forks: The triple bottom line of 21st century business*. Capstone Publishing.
9. Fatemi, A., Glaum, M., & Kaiser, S. (2018). ESG performance and firm value: The moderating role of disclosure. *Global Finance Journal*, 38, 45–64. <https://doi.org/10.1016/j.gfj.2017.03.001>
10. Kotsantonis, S., Pinney, C., & Serafeim, G. (2016). ESG integration in investment management: Myths and realities. *Journal of Applied Corporate Finance*, 28(2), 10–16.

11. OECD. (2015). *G20/OECD principles of corporate governance*.
<https://www.oecd.org/corporate/principles-corporate-governance/>
12. Porter, M. E., & Kramer, M. R. (2006). Strategy and society: The link between competitive advantage and corporate social responsibility. *Harvard Business Review*, 84(12), 78–92.
<https://hbr.org/2006/12/strategy-and-society>

Received: 10.12.2025

Accepted: 28.03.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/59/181-185>

Olya Yolcuyeva
Baku State University
Master student
<https://orcid.org/0009-0000-3541-6194>
olyayolcuyeva@gmail.com

The Conflict of Copyright and the Internet: Perspectives for a Solution for Azerbaijan

Abstract

The spread of the internet and digital technologies has changed the conditions of the copyright sphere and brought about new problems. In the digital environment, works are disseminated all over the world in a short time, copied, shared, and that has resulted in reducing the efficiency of the traditional legal means of protection. In the case of Azerbaijan, the issue of copyright protection in the digital environment must be resolved by combining legal, technical, and educational tools. From this point of view, Digital Rights Management (DRM) systems, blockchain, AI monitoring algorithms, digital watermarking, and fingerprinting systems play an important role in preventing infringement of copyright. Digital watermark and fingerprinting systems confirm the authorship of the work and have the force of legal evidence. Cooperation with platforms, raising the awareness of the public, ensuring access to the legal content, creating a culture of creativity, integration of international rules such as the Berne Convention, WIPO Copyright Treaty, TRIPS Agreement into national legislation play an important role in improving the digital copyright system for Azerbaijan, ensuring the protection of the author's economic and moral rights, stimulation of development of the digital economy and creative industries in the country.

Keywords: *copyright, digital environment, DRM, blockchain, artificial intelligence, digital watermark, fingerprint, copyright infringement*

Olya Yolcuyeva
Bakı Dövlət Universiteti
magistrant
<https://orcid.org/0009-0000-3541-6194>
olyayolcuyeva@gmail.com

Müəlliflik hüququ ilə internetin toqquşması: Azərbaycan üçün həll perspektivləri

Xülasə

İnternetin və rəqəmsal texnologiyaların yayılması müəllif hüquqları sahəsinin şərtlərini dəyişdirib və yeni problemlər yaradıb. Rəqəmsal mühitdə əsərlər qısa müddətdə bütün dünyada yayılır, kopyalanır, paylaşılır və bu, ənənəvi hüquqi qoruma vasitələrinin effektivliyinin azalmasına səbəb olub. Azərbaycan nümunəsində rəqəmsal mühitdə müəllif hüquqlarının qorunması məsələsi hüquqi, texniki və təhsil vasitələrinin birləşdirilməsi ilə həll edilməlidir. Bu baxımdan, Rəqəmsal Hüquqların İdarə Edilməsi (DRM) sistemləri, blokçeyn, süni intellekt əsaslı monitoring alqoritmləri, rəqəmsal su nişanı və barmaq izi sistemləri müəllif hüquqlarının pozulmasının qarşısını almaqda mühüm rol oynayır. Rəqəmsal su nişanı və barmaq izi sistemləri əsərin müəllifliyini təsdiq edir və hüquqi dəlil qüvvəsinə malikdir.

Platformalarla əməkdaşlıq, ictimaiyyətin maarifləndirilməsi, qanuni məzmunu çıxışın təmin edilməsi, yaradıcılıq mədəniyyətinin formalaşdırılması, Bern Konvensiyası, WIPO Müəllif Hüquqları Müqaviləsi, TRIPS Sazişi kimi beynəlxalq qaydaların milli qanunvericiliyə daxil edilməsi Azərbaycan üçün rəqəmsal müəllif hüquqları sisteminin təkmilləşdirilməsində, müəllifin iqtisadi və mənəvi hüquqlarının qorunmasında, ölkədə rəqəmsal iqtisadiyyatın və yaradıcı sənayelərin inkişafının stimullaşdırılmasında mühüm rol oynayır.

Açar sözlər: *müəllif hüququ, rəqəmsal mühit, DRM, blokçeyn, süni intellekt, rəqəmsal su nişanı, barmaq izi, müəllif hüququnun pozulması*

Introduction

The evolution and pervasiveness of digital technologies and the internet has dramatically altered the ease and availability of information access and distribution in today's society. With the internet the world has been given the ability to globally publish and disseminate works. Although this ease of global publication presents problems for the protection of the works (namely, copyright issues) the traditional copyright system was established for a different media. (Litman, 2001, pp. 1-5) With the ease of reproduction, manipulation, and distribution of digital works the task of protecting the creator's rights is becoming increasingly difficult. Balancing copyright with the public interest therefore is one of the most difficult issues facing legal systems in the new digital age. (International Journal of Criminal, Common and Statutory Law 2025; 5(2), pp. 131–136)

Research

Copyright in the digital environment is not only a matter of protecting economic rights but has a direct impact on the development of culture, science, and education. The law of the Republic of Azerbaijan on Copyright and Related Rights, Article 5, states, "Copyright is the sum of personal non-property and property rights that are inherent to the author in the creation of scientific, literary and art works." (Law of the Republic of Azerbaijan on Copyright and Related Rights, Article 5) Therefore, improving the legal and technical environment in this sphere is one of the priorities for Azerbaijan, where protecting the interests of authors and ensuring the right of the public to information are of great strategic importance. There is, however, also a need for international solutions to legal problems on the Net. The internet has no borders and you cannot tackle copyright violations with local laws alone, an international approach is needed.

Due to the digital nature of works in the digital network, it needs protection by the copyright law. Regardless of whether the work is used in the digital network, it has the same legal status as other works. The personal, moral and property rights of the author should be respected.

In relation to the objects of copyright, posted on Internet resources, in most cases, the rules of use are indicated. For instance, if it's indicated on the site that "reproduction is allowed only with the reference to the resource", it means that the reproduction of the work is possible without payment, but the moral rights of the author must be respected. In all other cases, the author's consent is required.

In the digital network there are also property right enforcers: the password, or the subscription. So the rights of the person and of the property have to be respected in the third party use. But making a copy for personal use is regarded as legal, and does not involve the need to obtain permission from the author, though the copy has to be destined for individual consumption. Digital objects and multimedia works that are copyright protected are abundant on the net. Books, audio-visual works, music files, art works and software are nowadays available in digital form and easily accessible through the net. Moreover digital technology allows for the creation, publication and dissemination of works but at the same time the question of the protection of copyright and related rights arises.

The Nature of Copyright and Its Transformation in the Digital Environment

Copyright protects literary, artistic and scientific works that are the result of creative activity. The author has the right to use, dispose of and receive income from the work. Due to the development of digital technologies, the boundaries of the copyright object have changed: e-books, online magazines, software, databases, video and audio materials have become new objects of copyright, which leads to changes in legal norms and the use of technological protection measures.

The underlying concepts of copyright remain unchanged in the digital context. However, some of these concepts can be tricky to apply:

- Works are reproduced and distributed very rapidly and are easily disseminated without the author's consent.
- Copyright laws and procedures differ between countries, making international copyright enforcement more challenging.
- The anonymity and privacy of the Internet complicate the tracing of copyright violations.
- Another major issue is that technological advancements, particularly AI and generative models, enable automatic adaptation and exploitation of works without the author's permission.

International regulation of copyright in the online environment

Perhaps the biggest threat to copyright is digital piracy. Article 1.0.9 of the Law on Ensuring Intellectual Property Rights and Combating Piracy defines "Pirated product" as copies of an audiovisual work, phonogram, computer program, database, or book that are produced and distributed without the consent of the rights holder. (Law on Ensuring Intellectual Property Rights and Combating Piracy, Article 1.0.9) The copying, sharing and distribution of works without the permission of the author causes economic damage to the authors and creators. Music and cinema websites, torrent sites and social networks create a wide range of opportunities for such distribution. In the world, this issue is regulated by WIPO Copyright Treaty (1996). In the 8th article of the Treaty (Right of Communication to the Public) the author is given the right to communicate the work to the public, and therefore, the sharing of licensed audio-visual and other digital content on the internet is regulated by law and the 11th article (Obligations concerning Technological Measures) obliged the states to provide legal protection to the technological protection measures, such as DRM (Digital Rights Management). (TRIPS Agreement, 1994) Both articles form the technological and legal basis for the restriction of unauthorized copying of the works. In Azerbaijan, the electronic DRM systems are applied to the protection of books, music and video content against copyright infringement.

User-generated content introduces new issues for copyright, because on social media and video-hosting sites, users can share content, and often, music, videos, etcetera are used without the permission of the author. In this matter, the American Digital Millennium Copyright Act (DMCA, 1998), Section 512 ("Safe Harbor") specifies the liability of platforms and the monitoring they have to execute ((DMCA, 1998), Section 512). In the European Union, the Digital Services Act (2019), Articles 14-15, specify the liability of online platforms in monitoring user-generated content and protecting rights. (The Digital Services Act (2019), Articles 14-15) Technologically, AI-software, like Content ID on YouTube, identifies copyright infringements in real-time, enabling the liability of platforms.

Further, new distribution models create a problem of copyright. Streaming services and online platforms have changed the distribution model and thus the problem of author's profits, licensing and the protection of his rights have become more complicated. For instance, Spotify and Netflix pay royalties for the copyright. However, sometimes the system of profit share becomes untransparent. At the international level, this issue is regulated by TRIPS Agreement Articles 9-14, WIPO Internet Treaties (WCT and WPPT), Articles 6-12. These documents regulate distribution and licensing in the digital environment and transparency in royalty payments. Technological solutions include automated and traceable blockchain-based royalty payment systems. In Azerbaijan, there is legislation on the licensing and author's profit share of streaming platforms that has been applied in line with international principles. (TRIPS Agreement Articles 9-14, WIPO Internet Treaties (WCT and WPPT), Articles 6-12)

Last, the borderless nature of the internet poses a problem for global copyright enforcement. Legal gaps arising from different national legislations hinder the protection of rights on an international scale. International collaboration within the WIPO IP Enforcement Directive and the DSM Directive of the EU (Article 17) are pursued to block access to illegal content hosted on foreign servers.[3] Technological measures, digital watermark and fingerprint systems, determine the owner of the content and provide evidence in court. (The DSM Directive of the EU, Article 17) In Azerbaijan these technologies are applied to online music, video and electronic publishing platforms to prevent

copyright infringements. Digital Rights Management (DRM) systems apply technological methods to control the use and distribution of digitally copyrighted content, preventing the unauthorized copying of the work, prevents the unauthorized copying, distribution and modification of the content. A user can only access the content under certain conditions through license keys and encryption. In this way, e-books, music and video remain under the author's control and the use of the content can be controlled through the DRM system. For instance, Adobe DRM prevents copying and sharing of e-books, and Apple FairPlay can only open music and video files on registered devices, Microsoft PlayReady ensures license-based use of multimedia content, and in Azerbaijan, e-libraries and online music platforms can protect copyright and ensure license-based use of content through DRM. (Imanov, 2019, pp. 12–14)

Blockchain for rights of works, licensing conditions and release dates recorded on immutable blocks, creating a tamper-proof, transparent, and traceable copyright system where you can monitor who is using content and violations of copyright, and a means of managing royalty payments automatically and transparently, in order to register and license works in Azerbaijan and pay authors through blockchain technology on national music and video platforms. (Savelyev, 2018). Copyright in the blockchain era: Promises and challenges. *Computer Law & Security Review*, 34(3), 550–561)

The use of AI and automated monitoring algorithms enable to monitor a huge amount of data in order to trace the copyright infringements in real time and to minimize the human labor. For instance, the YouTube Content ID system identifies the videos which contain copyrighted musical and visual content and blocks them if they are used without permission and notify the owner of the copyright about it. In Azerbaijan, AI-based systems are applied in social networks, online music and video platforms in order to automatically trace the copyright infringements and block the shares which violate the law.

The digital watermark and fingerprint technologies, which assign a unique code to the content for identifying the author and tracing the illegal use of the content, monitoring the content, and proving legally and technically the copyright infringement are applied to the audio, video and image. In Azerbaijan, the use of the watermark and fingerprint technologies for detecting the copyright infringements and ensuring the legal use of the content on the online music, video and e-publishing platforms is practiced.

The opportunities for copyright protection in the digital environment in Azerbaijan include legal, technical and educational activities in this sphere. Legal reform is the most important factor in the protection of copyright; it not only protects the economic and moral rights of authors, but also guarantees access to legal content by the public for education, research and personal purposes. For instance, the legislation should contain certain norms on copyright and countermeasures against digital piracy, and explain legal ways for unauthorized streaming and tampering on digital platforms. In addition, the inclusion of international norms and standards, such as the Berne Convention and WIPO recommendations, in the national legislation increases the efficiency of copyright protection. Digital control tools are the most important mechanisms for technical protection. The DRM (Digital Rights Management) system enables authors to control the illegal copying and distribution of the work. For example, when accessing an e-book on an e-book platform, the book is available only through subscription or purchase, and its copying and distribution is impossible due to the DRM system. Blockchain technology allows authors to store the works in an unalterable, trackable and transparent way; the creative rights, license terms and release dates of musical compositions are registered in the blockchain to prevent the infringement of the copyright. (IBM, n.d.)

AI algorithms automatically identify copyright violations in videos, music and other digital content and instantly notify the creators, thereby enabling the rights holder to intervene in real time.

One more benefit of partnering with platforms. When we partner with social networks, video platforms, marketplaces, and service-providing websites, it becomes possible to monitor and track the content and prevent it from being shared illegally. YouTube, for instance, utilizes AI and DRM to identify, remove illegal video and audio content and inform rights holders while adjusting the platform's terms of service to the terms of license. In the same way, blockchain-licensed content is

decrypted for a concrete user and then protected by DRM. If it is an e-book in PDF or ePUB formats, it is decrypted only for a license holder.

Consciousness raising is equally an important tool for copyright protection. It is very essential to raise awareness on copyright, legitimate use of works and netiquette for youth and Internet users. This could be done through training, workshops, webinars, public awareness campaigns in schools, universities and in online platforms. Respecting copyright is not only a legal obligation, it is also a vital element that encourages a creative culture and boosts a digital economy.

Thus, taking all these measures together, the protection of copyright in the digital environment for Azerbaijan will become more comprehensive and efficient. The legislation, digital surveillance tools, blockchain and DRM systems, cooperation with platforms and awareness tools, will protect the rights of authors, provide access to the population to the legal content and will create the base for innovations within the creative industry. In addition, this will also provide the commitment to international standards and contribute to the digital economy development, as well as establishing sustainable and practical tools to fight with the copyright infringements.

Conclusion

With the development of digital technologies and the Internet, the copyright system faces new challenges and problems. The authors have new possibilities for the dissemination of their works, new opportunities for income generation, but, at the same time, there is a new problem of free exchange, digital piracy and legal vacuum. A framework that should be adopted in Azerbaijan should consist of law and technology, which are inseparable. The implementation of Digital Rights Management (DRM), blockchain, AI-based monitoring algorithms are essential for copyright protection. DRM protection of e-books and blockchain-licensing prevent illegal usage of works; AI-based algorithms monitor and report infringements of video and music content in real time; digital watermark and fingerprinting ensure authorship of works and serve as legal evidence.

This enables to provide authors with economic and moral rights, ensure the right of society to access to legal content and contribute to digital economy development. Simultaneously, cooperation with platforms and enlightenment activities enhance the culture of creation and public commitment to digital etiquette. In this way, legal and technological mechanisms ensure systematic and effective protection of copyright in the digital environment for Azerbaijan, which is the basis for future innovations and creativity.

References

1. Digital Millennium Copyright Act (DMCA). (1998). *Section 512 ("Safe harbor")*.
2. European Union. (2019). *Digital Services Act* (Articles 14–15).
3. European Union. (2019). *Directive on copyright in the digital single market (DSM Directive)* (Article 17).
4. International Journal of Criminal, Common and Statutory Law. (2025). 5(2), 131–136.
5. Imanov, K. (2019). *Management of intellectual property rights in digital networks*.
6. Law of the Republic of Azerbaijan on copyright and related rights. (n.d.). *Article 5*.
7. Law on ensuring intellectual property rights and combating piracy. (n.d.). *Article 1.0.9*.
8. Litman, J. (2001). *Digital copyright: Protecting intellectual property on the internet*. Amherst, NY: Prometheus Books.
9. Savelyev, A. (2018). Copyright in the blockchain era: Promises and challenges. *Computer Law & Security Review*, 34(3), 550–561.
10. TRIPS Agreement. (1994). *Articles 9–14*.
11. WIPO Copyright Treaty (WCT). (1996). *Articles 8 and 11*.
12. IBM. (n.d.). *What is blockchain?* <https://www.ibm.com/think/topics/blockchain>

Received: 16.12.2025

Accepted: 21.03.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/59/186-190>

Aygül İsmayilzadə
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
<https://orcid.org/0009-0001-9212-3475>
ismayilzadeaygul8@gmail.com

Rəqəmsal texnologiyaların idarəetmə uçotuna təsiri

Xülasə

Son illərdə rəqəmsal transformasiya biznes proseslərini köklü şəkildə dəyişdirmiş və idarəetmə uçotunun inkişafında əsas istiqamətlərdən birinə çevrilmişdir. Rəqəmsal texnologiyalar informasiya axınının sürətini artırmaqla, idarəetmə uçotunun metodoloji əsaslarını yenidən formalaşdırır və qərarların daha çevik və analitik əsaslarla qəbul edilməsinə şərait yaradır. Məlumatların həcm və müxtəlifliyinin artması ənənəvi uçot sistemlərinin məhdudiyətlərini üzə çıxarmış, strukturlaşdırılmış və strukturlaşdırılmamış məlumatlardan istifadəni zəruri etmişdir.

Böyük Data Analitikası (BDA) idarəetmə uçotunda geniş tətbiq olunaraq planlaşdırma, proqnozlaşdırma və performans ölçümü proseslərinin əsas komponentinə çevrilmişdir. Rəqəmsal transformasiya eyni zamanda müəyyən risklər də yaradır belə ki, məlumat axınının intensivliyi, proqnozlaşdırma modellərinin qeyri-dəqiqliyi və xərc strukturunun mürəkkəbləşməsi qərarvermə prosesində səhv risklərini artırır.

Texnologiyaların tətbiqi (bulud əsaslı ERP sistemləri, süni intellekt, Robot Proses Avtomatlaşdırması və Böyük Data Analitikası) məlumatların real vaxtda toplanması və təhlilini mümkün edir, büdcələşdirmə, xərc analizini avtomatlaşdırır və insan amilindən yaranan səhvləri minimuma endirir. Bu sistemlər rəhbərliyə strateji və əməliyyat səviyyəsində etibarlı informasiya təmin edir, qərarverməni sürətləndirir və risk idarəçiliyini təkmilləşdirir.

Azərbaycanda idarəetmə uçotunun rəqəmsal transformasiyası mərhələli surətdə həyata keçirilir. Dövlət təşəbbüsləri və özəl sektorun texnologiyalara adaptasiyası olsa da, genişmiqyaslı statistika hələ mövcud deyil. Buna baxmayaraq, rəqəmsallaşma və məlumat analitikası tətbiqi müəssisələr üçün daha səmərəli idarəetmə və proqnozlaşdırma imkanları yaradır.

Açar sözlər: *rəqəmsal texnologiya, rəqəmsal transformasiya, idarəetmə uçotu, ERP sistemləri, RPA, Böyük Data Analitikası, süni intellekt*

Aygül İsmayilzadə
Baku Business University
Master Student
<https://orcid.org/0009-0001-9212-3475>
ismayilzadeaygul8@gmail.com

The Impact of Digital Technologies on Management Accounting

Abstract

In recent years, digital transformation has fundamentally changed business processes and has become one of the main directions in the development of management accounting. Digital technologies not only accelerate the flow of information but also reshape the methodological foundations of management accounting, enabling decisions to be made more flexibly and on an analytical basis. The increasing volume and variety of data have revealed the limitations of traditional accounting systems and made the use of both structured and unstructured data necessary.

Big Data Analytics (BDA) has been widely applied in management accounting, becoming a key component in planning, forecasting, and performance measurement processes.

Digital transformation also introduces certain risks - the intensity of information flow, inaccuracies in forecasting models, and the complexity of cost structures may increase the risk of errors in decision-making.

The application of technologies such as cloud-based ERP systems, artificial intelligence (AI), Robotic Process Automation (RPA), and Big Data Analytics enables real-time data collection and analysis, automates budgeting and cost analysis, and minimizes human errors. These systems provide management with reliable information at strategic and operational levels, accelerate decision-making, and improve risk management.

In Azerbaijan, the digital transformation of management accounting is being implemented gradually. Although there are government initiatives and private sector adaptation to technologies, comprehensive large-scale statistics are still lacking. Nevertheless, the application of digitalization and data analytics provides enterprises with more efficient management and forecasting opportunities.

Keywords: *digital technology, digital transformation, management accounting, ERP systems, RPA, Big Data Analytics, artificial intelligence*

Giriş

Son illərdə baş verən rəqəmsal transformasiya biznes proseslərini köklü şəkildə dəyişdirmiş və idarəetmə uçotunun inkişafında əsas istiqamətlərdən birinə çevrilmişdir. Rəqəmsal texnologiyalar informasiya axınının sürətini artırmaqla yanaşı, idarəetmə uçotunun metodoloji əsaslarını yenidən formalaşdıraraq qərarların daha çevik və analitik əsaslarla qəbul edilməsinə şərait yaradır.

Məlumat həcmının sürətlə artması ənənəvi uçot yanaşmalarının məhdudiyətlərini üzə çıxarmış, strukturlaşdırılmış və strukturlaşdırılmamış məlumatlardan istifadəni zəruri etmişdir. Bu, müəssisələrə daha dəqiq qərarvermə və inkişaf etmiş proqnozlaşdırma imkanları təqdim edir. Böyük data analitikası (BDA) idarəetmə uçotunda geniş tətbiq olunaraq planlaşdırma və nəzarət proseslərinin əsas komponentinə çevrilmişdir.

Digər tərəfdən, məlumat analitikası düzgün tətbiq edildikdə qərarvermə keyfiyyətini əhəmiyyətli dərəcədə yüksəldir. Rəqəmsallaşdırılmış idarəetmə uçotu sistemləri hesabatlarda avtomatlaşdırılması, məlumatların konsolidasiyası və insan amilindən yaranan səhvlərin azaldılması ilə informasiya keyfiyyətini artırır və nəticədə daha effektiv idarəetmə təmin edir.

Texnoloji irəliləyişlərə baxmayaraq, uçotun əhəmiyyətini kiçildən və “uçotun sonu” kimi iddialar ortaya atan yanaşmalar əsassızdır. Real vaxt rejimində məlumat əldə etmək imkanları uçot peşəsinin xarakterini dəyişə bilər, lakin onun biznes proseslərindəki strateji rolunu aradan qaldırmır. Uçotun təmin etdiyi analitik informasiya və idarəetməyə dəstək funksiyası müəssisələr üçün hələ də əvəzolunmazdır.

Tədqiqat

İdarəetmə uçotu müəssisələrdə qərarvermə prosesini dəstəkləyən maliyyə və qeyri-maliyyə məlumatlarının sistemli şəkildə toplanması, təhlili və təqdimatı ilə məşğul olan uçot sahəsidir. Bu sistemin əsas məqsədi rəhbərliyi strateji və əməliyyat səviyyəsində səmərəli qərarlar qəbul etmək üçün etibarlı və vaxtında informasiya ilə təmin etməkdir (Səbzəliyev, Quliyev, 2014).

İdarəetmə uçotu müəssisələrdə qərarverməni dəstəkləyən bir sıra əsas funksiyaları yerinə yetirir. Bunlar arasında məhsul və xidmətlərin maya dəyərinin hesablanması və xərclərin optimallaşdırılmasını təmin edən xərc uçotu, qısa və uzunmüddətli büdcələrin hazırlanması, icrası və monitorinqini həyata keçirən büdcələşdirmə, həmçinin müəssisənin və bölmələrinin fəaliyyətini KPI-lar (Key Performance Indicator - Əsas Performans Göstəriciləri) vasitəsilə qiymətləndirən performans ölçümü mühüm yer tutur. Bundan əlavə, gələcək maliyyə və əməliyyat göstəricilərinin təhlili və proqnozlaşdırılmasını təmin edən proqnozlaşdırma və planlaşdırma funksiyası, eləcə də maliyyə və əməliyyat risklərinin müəyyən edilməsi və idarə olunmasına xidmət edən risklərin idarə olunması idarəetmə uçotunun digər vacib komponentləridir.

Ənənəvi idarəetmə uçotu əsasən maliyyə məlumatlarına və keçmiş dövr göstəricilərinə əsaslanırdı. Lakin son illərdə rəqəmsal texnologiyaların, xüsusilə bulud əsaslı ERP sistemləri, süni

intellekt (AI), Robot Proses Avtomatlaşdırması (RPA) və Böyük Data Analitikası (Big Data Analytics) tətbiqi bu sahədə fundamental dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Bu texnologiyalar, məlumatların real vaxtda toplanması və təhlilini mümkün edir, qərarvermə prosesini daha sürətli və dəqiq hala gətirir, performans izləmə və proqnozlaşdırma imkanlarını artırır, büdcələşdirmə və xərc analizini avtomatlaşdırır və optimallaşdırır.

Bulud ERP sistemləri xərc uçotu və maliyyə əməliyyatlarını avtomatlaşdırır: faktura və ödəmələri avtomatik qruplaşdırır, maliyyə hesabatlarını real vaxtda hazırlayır, maya dəyəri hesablamaları üçün inventar, material və əmək xərclərini avtomatik birləşdirir. Nəticədə, əl əməliyyatları azalır, insan səhvləri minimuma düşür. Bulud ERP sistemləri internet üzərindən hər yerdən istifadə edilə bilər. Menecerlər və maliyyə şöbələri mobil və ya uzaqdan əməliyyatları izləyə bilər, işçilər fakturaları təsdiq edə, büdcə yeniləmələrini görə, performans hesabatlarını izləyə bilərlər. Bununla da operativlik və çeviklik artır, qərarvermə daha sürətli olur (Ramazanov, 2017).

Süni intellekt (AI) tətbiqi maliyyə məlumatlarını analiz edir və proqnozlar verir, saxtakarlığı və anomaliyaları avtomatik aşkarlayır, strateji qərarverməyə dəstəkləyici funksiyaları yerinə yetirir. Məsələn, audit zamanı böyük həcmdə əməliyyatları təhlil edərək qeyri-adi tranzaksiyaları aşkarlayır. Kiçik biznes mühasibləri üçün faktura və ödənişləri avtomatik kateqoriyalara ayırır, gələcək xərcləri proqnozlaşdırır. Bu zaman insan səhvləri azalır, proqnozların dəqiqliyi artır, risklərin idarəedilməsi təkmilləşir (Balayev, Əlizadə, Musayev, 2016).

Böyük Data Analitikası (Big Data Analytics) çoxlu, müxtəlif və sürətli məlumatları analiz edərək dəyərli biznes məlumatları və faktlarını dərin, mənalı və praktik nəticəyə çevrilmiş formada çıxarmaq üçün istifadə olunan texnologiyadır. Mühasibatlıq və idarəetmə uçotunda bu, riskin azaldılması, qərarvermənin sürətlənməsi və gələcək proqnozların dəqiqliyi deməkdir. BDA maliyyə məlumatları, satış, istehsal və müştəri məlumatlarını analiz edərək qərarvermədə, riskləri və imkanları əvvəlcədən proqnozlaşdırılmasında və s. tətbiq olunur. Məsələn, şirkətlər satış və maliyyə məlumatlarını təhlil edərək gələcək büdcə və xərcləri proqnozlaşdırır. Mühasiblər göstəricilərə baxaraq şirkətin maliyyə vəziyyətini izləyir və müxtəlif şöbələrin nəticələrini müqayisə edirlər. İdarəetmə uçotu baxımından faydası ondan ibarətdir ki, strateji qərarlar daha məlumatlı olur, risk idarəetməsi inkişaf edir, davamlı proqnozlaşdırıcı analitika təmin edilir.

Azərbaycanda idarəetmə uçotunun rəqəmsal transformasiyası yavaş-yavaş, mərhələli surətdə baş verir, belə ki, həm dövlət təşəbbüsləri (qanunvericilik, “e-accounting” sistemi), həm də özəl sektorun texnologiyalara adaptasiyası var. 19 mart 2025-ci il “Azərbaycan Respublikasının 2025–2028-ci illər üçün süni intellekt Strategiyası”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı bu sahədə atılan addımlardandır. Həmçinin Azərbaycan Respublikası Rəqəmsal inkişaf və İqtisadiyyat Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilən bir çox layihələr məsələn “SİMA İmza” kimi rəqəmsal imza həlləri idarəetmə uçotu sahəsində innovativ texnologiyaların tətbiqini sürətləndirir, maliyyə əməliyyatlarının təhlükəsizliyini təmin edir və sənəd dövriyyəsinə avtomatlaşdırır. Bu, müəssisələr və dövlət qurumları üçün proseslərin sürətlənməsinə, xərclərin azalmasına və məlumatların qorunmasına imkan yaradır. “AZINCLOUD” kimi yerli “bulud” platformalarının istifadəsi rəqəmsal texnologiyaların idarəetmə uçotu sahəsinə inteqrasiyasını sürətləndirir, xərcləri optimallaşdırır, məlumatların təhlükəsizliyini təmin edir və müəssisələrə real vaxt rejimində qərar qəbul etməyə imkan verir. Bu baxımdan, “AZINCLOUD” həm kiçik və orta biznes, həm də fərdi sahibkarlar üçün idarəetmə uçotu proseslərinin rəqəmsallaşdırılmasında əvəzolunmaz bir vasitədir (AzInCloud, n.d.).

Deyilənlərdən də görüldüyü kimi rəqəmsal texnologiyaların idarəetmə uçotuna təsiri böyükdür, lakin, eyni zamanda müəyyən çatışmazlıqlar və problemlər də var. Xüsusilə Azərbaycanda bu sahənin inkişaf etdirilməsi kontekstində bir neçə əsas maneələr mövcuddur:

- Çatışmazlıqlardan biri İT savadlılıq və peşəkar kadrlara ehtiyacın olmasıdır. Bir çox müəssisələrdə xüsusilə kiçik, mikro bizneslərdə mühasibatlıq, maliyyə və idarəetmə sahəsində olan kadrlar yeni rəqəmsal sistemləri (ERP, AI, bulud) idarə etmək üçün kifayət qədər texniki biliklərə malik deyillər. Bu da sistemin düzgün qurulmasına, səhvlərə, qeyri-səmərəli istifadəyə səbəb ola bilər.

- Kiber təhlükəsizlik riskləri də qeyd olunan maneələrdən biri kimi özünü maliyyə və mühasibat uçotu məlumatlarının ələ keçirilməsində görür. Bulud sistemləri, onlayn xidmətlər və böyük data analitikası ilə birlikdə məlumat sızması, kibercinayətlər, məlumatların icazəsiz əldə olunması riski artır.

- Ənənəvi uçot sistemlərindən rəqəmsal sistemlərə keçid yalnız texnologiya yox, həm də iş proseslərinin, məsuliyyətlərin, idarəetmə tərzinin dəyişməsi deməkdir. Bu dəyişikliklər hamıya asanlıqla uyğun gəlməyə bilər.

- Bulud ERP, analitika, təhlükəsizlik xidmətləri ilkin investisiya və davamlı xərclər tələb edə bilər. Kiçik sahibkarlar üçün bu xərclər bəzən real deyil.

Bu çatışmazlıqları və onların ilkin həll yollarını aşağıdakı kimi təklif edə bilərik:

Çatışmazlıq / Problem	Təsiri idarəetmə uçotuna	Həll yolu / Tədbir
İT savadlılıq və peşəkar kadr çatışmazlığı	ERP, bulud və AI sistemlərinin düzgün işləməməsi, səhvlər, qeyri-səmərəli istifadə	Təlim və sertifikatlaşdırma proqramları, mentorluq və konsaltinq dəstəyi, sadə interfeysli sistemlərin seçilməsi
Kiber təhlükəsizlik riskləri	Maliyyə və mühasibat məlumatlarının sızması, kibercinayətlər	Çoxfaktorlu autentifikasiya, məlumatların şifrələnməsi, müntəzəm backup, işçilərin kibertəhlükəsizlik təlimləri, milli standartlara uyğunluq
Təşkilati adaptasiya və iş proseslərinin dəyişməsi	İşçilərin yeni sistemə uyğunlaşmaması, əməliyyatların dayandırılması	Dəyişiklik menecmenti, pilot layihələr, işçilərin motivasiyası və təşviqi
İlkin investisiya və davamlı xərclər	Kiçik sahibkarlar üçün maliyyə yükü, sistemin tam tətbiqi çətinliyi	“İstifadə etdiyindən qədər ödə” modeli, dövlət subsidiyaları və təşviq proqramları, mərhələli investisiya və tətbiq

Nəticə

Son illərdə rəqəmsal transformasiyanın idarəetmə uçotuna tətbiqi müəssisələrdə qərarvermə proseslərinin səmərəliliyini əhəmiyyətli dərəcədə artırmışdır. Bulud əsaslı ERP sistemləri, süni intellekt, Robot Proses Avtomatlaşdırması və Böyük Data Analitikası kimi texnologiyalar məlumatların real vaxtda toplanması, təhlili və istifadəsini təmin edərək büdcələşdirmə, xərc uçotu və performans ölçümünü kimi əsas funksiyaları optimallaşdırır. Bununla belə, İT savadlılıq çatışmazlığı, kiber təhlükəsizlik riskləri, təşkilati adaptasiya çətinlikləri və ilkin investisiya yükü kimi maneələr rəqəmsal sistemlərin tam potensialdan istifadə edilməsinə əngəl törədir. Bu problemlərin aradan qaldırılması üçün təlim və sertifikatlaşdırma proqramları, kibertəhlükəsizlik tədbirləri, dəyişiklik menecmenti və mərhələli investisiya yanaşmaları effektiv həll yolları kimi təqdim olunur. Nəticə etibarilə, rəqəmsal texnologiyaların idarəetmə uçotuna inteqrasiyası strateji qərarvermənin keyfiyyətini yüksəldir, əməliyyat xətdərini azaldır və müəssisələr üçün davamlı proqnozlaşdırıcı analitika imkanlarını təmin edir.

Ədəbiyyat

1. Arkhipova, D., Montemari, M., Mio, C., & Marasca, S. (2024). Digital technologies and the evolution of the management accounting profession: A grounded theory literature review. *Meditari Accountancy Research*, 32(7), 56–85.
2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. (2025). “Azərbaycan Respublikasının 2025–2028-ci illər üçün süni intellekt strategiyası”nın təsdiq edilməsi haqqında.
3. Balayev, R., Əlizadə, M., & Musayev, İ. (2016). *İntellektual sistemlər və texnologiyalar*. MSV Nəşr.

4. Cokins, G. (2017). *Performance management: Integrating strategy execution, analytics, and big data*. Wiley.
5. Fətullayev, R., Abasquliyev, M., & Zaidov, E. (2024). *İdarəetmə uçotuna giriş (2-ci nəşr)*. Bakı: Nurlar Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi.
6. Global Growth Insights. (n.d.). *Official website*. <https://www.globalgrowthinsights.com>
7. Məmmədov, S. (2021). *Rəqəmsal keçid və elmi texnoloji inkişafın sürətləndirilməsi zəruriliyi*. Ecoprint.
8. Qasımlı, V., Talıbova, M., Quliyeva, G., Müseyibov, A., Mirzəyev, F., & Qədəşov, A. (2023). *Rəqəmsal iqtisadiyyat*.
9. Ramazanov, M. (2017). *İnformasiya sistemləri menecmenti*. DTX-nin Heydər Əliyev adına Akademiyasının nəşriyyatı.
10. Rom, A., & Rohde, C. (2007). Management accounting and integrated information systems: A literature review. *International Journal of Accounting Information Systems*, 40–68.
11. Səbzəliyev, S. M., & Quliyev, V. (2014). *İdarəetmə uçotu*.
12. Azərbaycan Respublikasının Rəqəmsal İnkişaf və Nəqliyyat Nazirliyi. (n.d.). *Rəsmi sayt*. <https://www.mincom.gov.az>
13. AzInCloud. (n.d.). *Official website*. <https://www.azincloud.az>

Daxil oldu: 19.11.2025

Qəbul edildi: 26.02.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/59/191-194>

İsmayıl Cabarov
Bakı Mühəndislik Universiteti
magistrant
<https://orcid.org/0009-0002-2557-0352>
ismayilcabarov999@gmail.com

Aqrar sektorda əmək resurslarının inkişafı və səmərəliliyinin artırılmasında peşə təliminin rolu

Xülasə

Müasir dövrdə aqrar sektor ölkə iqtisadiyyatının strateji sahələrindən biri kimi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu sahədə davamlı inkişafın təmin olunması, məhsuldarlığın artırılması və rəqabət qabiliyyətinin gücləndirilməsi bilavasitə əmək resurslarının keyfiyyətindən və onların səmərəli idarə olunmasından asılıdır. Aqrar sektorda əmək resurslarının inkişafı yalnız kəmiyyət artımı ilə deyil, eyni zamanda işçi qüvvəsinin peşəkar bilik və bacarıqlarının təkmilləşdirilməsi ilə xarakterizə olunur. Bu baxımdan peşə təlimi mühüm alət kimi çıxış edir və işçi qüvvəsinin müasir tələblərə uyğun hazırlanmasını təmin edir.

Peşə təlimi aqrar sahədə çalışanların innovativ texnologiyalardan istifadə bacarıqlarını artırır, onların nəzəri biliklərini praktik fəaliyyətlə uzlaşdırmağa imkan yaradır. Bu iş kənd təsərrüfatında məhsuldarlığın yüksəlməsinə, resurslardan daha səmərəli istifadə olunmasına və istehsal xərclərinin azalmasına səbəb olur. Eyni zamanda, peşə təlimi işçilərin əmək bazarında rəqabət qabiliyyətini artırır, onların sosial rifahına müsbət təsir göstərir və kənd yerlərində məşğulluğun dayanıqlığını təmin edir.

Aqrar sektorda peşə təliminin təşkili dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri kimi çıxış edir. Müasir təlim proqramlarının hazırlanması, innovativ metodların tətbiqi və beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi bu sahədə mühüm rol oynayır. Bununla yanaşı, fermerlərin, aqrar müəssisə işçilərinin və gənc mütəxəssislərin davamlı təhsil imkanları ilə təmin olunması kənd təsərrüfatında insan kapitalının inkişafına zəmin yaradır.

***Açar sözlər:** aqrar sektor, əmək resursları, peşə təlimi, səmərəlilik, kənd təsərrüfatı, insan kapitalı, innovativ texnologiyalar, məhsuldarlıq, məşğulluq, davamlı inkişaf*

İsmayıl Jabarov
Baku Engineering University
Master's student
<https://orcid.org/0009-0002-2557-0352>
ismayilcabarov999@gmail.com

The Role of Vocational Training in the Development of Labor Resources and Increasing Efficiency in the Agricultural Sector

Abstract

In the modern era, the agricultural sector is considered one of the strategic areas of the national economy. Ensuring sustainable development, increasing productivity, and strengthening competitiveness in this sector largely depend on the quality of labor resources and their efficient management. The development of labor resources in agriculture is characterized not only by quantitative growth but also by the improvement of professional knowledge and skills of the workforce. In this context, vocational training serves as an important tool and ensures that workers are prepared in accordance with modern requirements.

Vocational training enhances the ability of agricultural workers to use innovative technologies and enables them to integrate theoretical knowledge with practical activities. This leads to increased productivity in agriculture, more efficient use of resources, and reduced production costs. At the same time, vocational training improves workers' competitiveness in the labor market, positively affects their social welfare, and ensures sustainable employment in rural areas.

The organization of vocational training in the agricultural sector is one of the key directions of state policy. The development of modern training programs, the application of innovative methods, and the study of international experience play an important role in this field. In addition, providing farmers, agricultural enterprise workers, and young specialists with continuous education opportunities creates a basis for the development of human capital in agriculture.

Keywords: *Agricultural sector, labor resources, vocational training, efficiency, agriculture, human capital, innovative technologies, productivity, employment, sustainable development*

Giriş

Müasir qlobal iqtisadi şəraitdə aqrar sektor ölkələrin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasında, ixrac potensialının artırılmasında və regionların sosial-iqtisadi inkişafında mühüm rol oynayır. Xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə kənd təsərrüfatı əhalinin məşğulluğunun böyük hissəsini təşkil edir və bu sahədə əldə olunan nəticələr ümumi iqtisadi sabitliyə birbaşa təsir göstərir. Bu baxımdan aqrar sektorun səmərəli fəaliyyəti və davamlı inkişafı strateji əhəmiyyət kəsb edir.

Aqrar sektorun inkişafında əsas amillərdən biri əmək resurslarıdır. Əmək resurslarının keyfiyyəti, onların peşə hazırlığı səviyyəsi, müasir texnologiyalara uyğunlaşma bacarığı və innovativ yanaşmaları mənimsəmə qabiliyyəti kənd təsərrüfatında məhsuldarlığın və səmərəliliyin əsas göstəricilərindən hesab olunur. Ənənəvi istehsal üsullarından müasir, texnologiyaya əsaslanan təsərrüfat modelinə keçid isə işçi qüvvəsinin bilik və bacarıqlarının daim yenilənməsini zəruri edir. (Əliyev, 2019)

Bu kontekstdə peşə təlimi aqrar sektorda insan kapitalının formalaşmasında və inkişafında mühüm vasitə kimi çıxış edir. Peşə təlimi yalnız nəzəri biliklərin verilməsi ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda praktik bacarıqların formalaşdırılması, innovativ texnologiyaların tətbiqi və istehsal proseslərinin optimallaşdırılması baxımından da böyük əhəmiyyət daşıyır. Bu, həm əmək məhsuldarlığının artmasına, həm də istehsalın keyfiyyət göstəricilərinin yaxşılaşmasına şərait yaradır. (Məmmədova, 2020)

Digər tərəfdən, aqrar sektorda baş verən struktur dəyişikliklər, rəqəmsallaşma prosesləri və iqlim dəyişikliklərinin təsiri işçi qüvvəsindən daha yüksək peşəkarlıq və çeviklik tələb edir. Bu isə peşə təliminin daha sistemli və məqsədyönlü şəkildə təşkilini zəruri edir. (Quliyev, 2021)

Dövlətin bu sahədə həyata keçirdiyi siyasət, təhsil müəssisələri ilə istehsalat arasında əlaqələrin gücləndirilməsi və beynəlxalq təcrübənin tətbiqi aqrar sahədə əmək resurslarının inkişafına mühüm töhfə verir. (Rəhimova, 2017)

Beləliklə, aqrar sektorda əmək resurslarının inkişafı və səmərəliliyinin artırılması müasir dövrün aktual məsələlərindən biridir və bu prosesdə peşə təlimi əsas aparıcı mexanizmlərdən biri kimi çıxış edir. Mövzunun aktuallığı və praktiki əhəmiyyəti onun elmi tədqiqini və geniş şəkildə araşdırılmasını zəruri edir.

Tədqiqat

Aqrar sektorda əmək resurslarının inkişafı və səmərəliliyinin artırılması müasir iqtisadi şəraitdə kompleks yanaşma tələb edən çoxşaxəli bir prosesdir. Bu prosesdə əsas məqsəd mövcud əmək potensialından maksimum səmərə ilə istifadə etmək, işçi qüvvəsinin bilik və bacarıqlarını müasir tələblərə uyğunlaşdırmaq və kənd təsərrüfatında davamlı inkişafı təmin etməkdir. Tədqiqatlar göstərir ki, aqrar sahədə məhsuldarlığın səviyyəsi birbaşa olaraq işçilərin peşə hazırlığı, texnoloji bilikləri və praktik bacarıqları ilə əlaqəlidir (Əliyeva, 2019).

Əmək resurslarının inkişafı ilk növbədə onların keyfiyyət göstəricilərinin yüksəldilməsi ilə bağlıdır. Aqrar sahədə çalışan işçilərin əksəriyyəti ənənəvi biliklərə əsaslanan fəaliyyət göstərir ki, bu da müasir texnologiyaların tətbiqində müəyyən çətinliklər yaradır. Bu səbəbdən peşə təlimi

proqramlarının hazırlanması və tətbiqi xüsusi aktualıq kəsb edir. Peşə təlimi vasitəsilə işçilər yeni texniki avadanlıqlardan istifadə, müasir aqrotexniki üsulların tətbiqi, torpaq və su resurslarının düzgün idarə olunması kimi vacib bacarıqlara yiyələnirlər.

Tədqiqat çərçivəsində müəyyən edilmişdir ki, peşə təliminin tətbiqi kənd təsərrüfatında məhsuldarlığın artmasına əhəmiyyətli təsir göstərir. Təlim keçmiş işçilər istehsal prosesində daha səmərəli fəaliyyət göstərir, resurslardan qənaətlə istifadə edir və istehsal xərclərini minimuma endirə bilirlər. Bundan əlavə, onların innovativ yanaşmalara açıq olması yeni texnologiyaların daha sürətli mənimsənilməsinə şərait yaradır. Bu isə ümumilikdə aqrar sektorun rəqabət qabiliyyətini artırır. (Məmmədov, 2020)

Digər mühüm məqam peşə təliminin əmək bazarına təsiridir. Aqrar sahədə ixtisaslı kadrların çatışmazlığı bir çox hallarda istehsalın genişlənməsinə mane olur. Peşə təlimi bu problemi aradan qaldırmaqla yanaşı, gənclərin kənd təsərrüfatına marağını artırır və onların bu sahədə peşəkar fəaliyyətə cəlb olunmasını stimullaşdırır. Bu da kənd yerlərində işsizliyin azalmasına və sosial rifahın yüksəlməsinə müsbət təsir göstərir. (Qasımova, 2018)

Dövlətin aqrar sahədə həyata keçirdiyi siyasət və proqramlar da əmək resurslarının inkişafında mühüm rol oynayır. Aqrar təhsil müəssisələrinin fəaliyyətinin gücləndirilməsi, peşə məktəblərinin inkişafı, fermerlər üçün təlim və məsləhət xidmətlərinin təşkili bu sahədə müsbət nəticələrin əldə olunmasına şərait yaradır. Bununla yanaşı, beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və tətbiqi aqrar sahədə innovativ yanaşmaların genişlənməsinə kömək edir. (Əliyev, 2017).

Beləliklə, aparılan tədqiqat göstərir ki, aqrar sektorda əmək resurslarının inkişafı və səmərəliliyinin artırılmasında peşə təlimi əsas amillərdən biridir. Peşə təliminin sistemli və davamlı şəkildə təşkili, müasir texnologiyaların tətbiqi və insan kapitalına investisiyanın artırılması aqrar sahənin gələcək inkişafı üçün zəruri şərtlər kimi çıxış edir. (Hacıyev, 2021)

Aqrar sektorda əmək resurslarının inkişafı və səmərəliliyinin artırılması istiqamətində aparılan tədqiqatlar göstərir ki, bu sahədə davamlı uğurun əldə olunması yalnız peşə təlimi ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi və institusional dəstəyin gücləndirilməsi ilə sıx bağlıdır. Müasir idarəetmə yanaşmaları əmək resurslarının daha səmərəli bölgüsünü təmin edir, işçi qüvvəsinin potensialından optimal istifadə olunmasına şərait yaradır və istehsal proseslərinin daha effektiv təşkilinə imkan verir (Rzayeva, 2019). Əmək resurslarının səmərəliliyinin artırılması üçün motivasiya mexanizmləri də mühüm rol oynayır. Maddi və qeyri-maddi stimulların tətbiqi, əmək şəraitinin yaxşılaşdırılması və sosial təminatın gücləndirilməsi işçilərin fəaliyyətə marağını artırır və onların məhsuldarlığını yüksəldir. Bu baxımdan, peşə təlimi ilə yanaşı, işçi məmnuniyyətinin təmin olunması da aqrar sahədə uğurun əsas şərtlərindən biri kimi çıxış edir. Digər tərəfdən, aqrar sahədə innovasiyaların tətbiqi əmək resurslarının inkişafına mühüm təsir göstərir. Yeni texnologiyaların və elmi yeniliklərin istehsalata inteqrasiyası işçi qüvvəsinin bilik səviyyəsinin artırılmasını tələb edir. Bu isə təlim prosesinin fasiləsizliyini və praktik yönümlü olmasını zəruri edir. Xüsusilə, sahə üzrə ixtisaslaşmış təlim mərkəzlərinin yaradılması və fermerlər üçün konsultasiya xidmətlərinin təşkili bu istiqamətdə mühüm addımlar hesab olunur. Aqrar sektorda əmək resurslarının inkişafı həm də regional inkişafı ilə sıx əlaqədardır. Kənd yerlərində peşə təlimi imkanlarının genişləndirilməsi regionlararası sosial-iqtisadi fərqlərin azaldılmasına kömək edir, əhalinin məşğulluq səviyyəsini artırır və miqrasiyanın qarşısının alınmasına şərait yaradır. Bu baxımdan, yerli xüsusiyyətlərin nəzərə alınması ilə hazırlanmış təlim proqramları daha effektiv nəticələr verir.

Nəticə etibarilə, aqrar sektorda əmək resurslarının inkişafı və səmərəliliyinin artırılması çoxşaxəli yanaşma tələb edir və bu prosesdə peşə təlimi əsas, lakin yeganə olmayan amildir. İdarəetmə, motivasiya, innovasiya və rəqəmsallaşma kimi digər vacib komponentlərlə birlikdə həyata keçirilən tədbirlər aqrar sahənin dayanıqlı inkişafını təmin edir və onun iqtisadi əhəmiyyətini daha da artırır.

Nəticə

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, aqrar sektorda əmək resurslarının inkişafı və səmərəliliyinin artırılması müasir dövrdə iqtisadi inkişafın və ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasının əsas şərtlərindən biridir.

Eyni zamanda müəyyən edilmişdir ki, aqrar sahədə əmək resurslarının effektiv istifadəsi yalnız peşə təlimi ilə məhdudlaşmır. Bu sahədə uğurlu nəticələrin əldə olunması üçün idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, motivasiya sistemlərinin gücləndirilməsi, innovasiyaların tətbiqi və rəqəmsallaşmanın genişləndirilməsi vacibdir. Bu amillər peşə təlimi ilə qarşılıqlı şəkildə təsir göstərərək əmək məhsuldarlığının yüksəlməsinə və sektorun rəqabət qabiliyyətinin artmasına şərait yaradır. (Məmmədli, 2020)

Tədqiqat nəticələri onu da göstərir ki, aqrar sektorda peşə təliminin sistemli və davamlı şəkildə təşkili xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Təlim proqramlarının müasir tələblərə uyğunlaşdırılması, praktiki yönümlü olması və regionların xüsusiyyətlərini nəzərə alması daha yüksək effektivlik təmin edir. Bundan əlavə, fermerlər və aqrar sahədə çalışan digər işçilər üçün məsləhət və informasiya xidmətlərinin genişləndirilməsi onların əldə etdikləri bilikləri praktikada tətbiq etməsinə kömək edir. (Əliyev, 2021)

Peşə təlimi kənd yerlərində sosial-iqtisadi inkişafın sürətlənməsinə də mühüm töhfə verir. Bu, məşğulluğun artmasına, gənclərin və qadınların aqrar sahəyə cəlb olunmasına, regionlararası fərqlərin azalmasına və ümumilikdə əhalinin rifah səviyyəsinin yüksəlməsinə səbəb olur. (Həsənova, 2018)

Aqrar sektorda əmək resurslarının inkişafı və səmərəliliyinin artırılması kompleks yanaşma tələb edən bir prosesdir və bu prosesdə peşə təlimi əsas aparıcı mexanizmlərdən biri kimi çıxış edir. Gələcəkdə bu sahədə davamlı inkişafın təmin olunması üçün peşə təliminin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, innovativ metodların tətbiqi və insan kapitalına yönəldilmiş investisiyaların artırılması zəruri hesab olunur.

Ədəbiyyat

1. Əliyev, K. (2021). *Aqrar sektorun dayanıqlı inkişafında peşə təliminin əhəmiyyəti*. Elm və İnnovasiya.
2. Əliyev, R. (2019). *Kənd təsərrüfatında işçi qüvvəsinin inkişafı və səmərəlilik məsələləri*. Maarif Nəşriyyatı.
3. Əliyev, V. (2017). *Kənd təsərrüfatında işçi qüvvəsinin səmərəliliyi: problemlər və perspektivlər*. Maarif Nəşriyyatı.
4. Əliyeva, F. (2019). *Kənd təsərrüfatında işçi qüvvəsinin motivasiyası və səmərəliliyi*. Təhsil Nəşriyyatı.
5. Hacıyev, S. (2021). *Aqrar sahədə peşə təlimi və idarəetmə sistemləri*. Elm və Təhsil.
6. Həsənov, T. (2018). *Kənd təsərrüfatında əmək resurslarının idarə olunması*. Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti Nəşriyyatı.
7. Həsənova, S. (2018). *Fermerlərin və kənd təsərrüfatı işçilərinin davamlı təhsili*. Təhsil Nəşriyyatı.
8. Məmmədli, A. (2020). *Aqrar sahədə rəqəmsallaşma və işçi qüvvəsinin inkişafı*. Elm və Təhsil.
9. Məmmədov, E. (2020). *Peşə təlimi vasitəsilə kənd təsərrüfatında innovativ texnologiyaların tətbiqi*. Elm və İnnovasiya.
10. Məmmədova, N. (2020). *Aqrar sektorda peşə təlimi və innovativ yanaşmalar*. Elm və Təhsil.
11. Qasımova, R. (2018). *Aqrar sektorda insan kapitalının inkişafı və davamlı təlim*. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti Nəşriyyatı.
12. Quliyev, S. (2021). *Peşə hazırlığı və insan kapitalının inkişafı kənd təsərrüfatında*. Azərbaycan Universiteti Nəşriyyatı.
13. Rəhimova, A. (2017). *Aqrar sektorda məhsuldarlığın artırılması üçün təlim proqramlarının rolu*. Elm və Təhsil.
14. Rzayeva, L. (2019). *Kənd yerlərində məşğulluğun artırılmasında peşə təliminin rolu*. Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti Nəşriyyatı.

Daxil oldu: 17.11.2025

Qəbul edildi: 21.03.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/59/195-200>

İsmayıl Məmmədov

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
magistrant
<https://orcid.org/0009-0004-9432-5806>
mmdovi910@gmail.com

Müəssisənin iqtisadi göstəricilərinin diaqnostikası

Xülasə

Bu məqalədə müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti çərçivəsində müəssisənin əldə etdiyi gəlir, xərclər o cümlədən maliyyə nəticələrinin formalaşması, bunlarla yanaşı müəssisənin maliyyə-təsərrüfatı çərçivəsində əldə olunan gəlirləri, xərcləri, maliyyə nəticələrinin təhlili və idarəetmə ilə bağlı məsələlər araşdırılır. Müəssisənin iqtisadi fəaliyyətində əsas məqsədi istehsal və xidmət fəaliyyəti vasitəsilə yüksək gəlir əldə etmək və müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətinə qoyulan xərcləri üstələyən mənfəət yaratmaqdır. Gəlirin iqtisadi mənası, növləri və sıralanması aydın şəkildə izah olunur, onun sabit və qeyri-müntəzəm xarakter daşıyan formaları müqayisə edilir. Məqalədə həmçinin mühasibat uçotu və maliyyə hesabatlarının funksiyası açıqlanır, onların müəssisənin rəhbərlik qərarlarının qəbulunda əhəmiyyəti qeyd edilir. Maliyyə nəticələrinin aşkar edilməsi, gəlir və itkilərin hesablanması, eləcə də xalis mənfəətinin əhəmiyyəti təhlil edilir. Müəssisənin fəaliyyətinin təhlilində gəlir və xərclərin düzgün bölüşdürülməsinin vacibliyi qeyd edilir. Həmçinin, auditin təşkil edilməsi, risklərin təhlili və analitik uçotun düzgün aparılması məsələlərinə də baxılır. Məqalədə müəssisənin mənfəətinin paylanması və mənfətin bölüşdürülmə siyasətinin maliyyə sərmayəsi qərarlarına təsiri də araşdırılır. Nəticə olaraq, maliyyə göstəricilərinin analizi və düzgün idarəetmə sisteminin tətbiqi müəssisənin davamlı inkişafı üçün əsas şərt kimi göstərilir.

Açar sözlər: müəssisə, gəlir, xərclər, maliyyə hesabatı, maliyyə təhlili

Ismayıl Mammadov

Azerbaijan State Agrarian University
Master's Student
<https://orcid.org/0009-0004-9432-5806>
mmdovi910@gmail.com

Diagnostics of the Economic Indicators of the Enterprise

Abstract

This article examines the revenue, expenses, and formation of financial results obtained by an enterprise within the framework of its economic and financial activities. It also explores the analysis and management of income, expenses, and financial outcomes generated in the course of the enterprise's economic activities. The primary goal of an enterprise's economic activity is to achieve high income through production and service operations and to generate profit that exceeds the costs incurred in its economic activities. The economic meaning, types, and classification of revenue are clearly explained, and its stable and irregular forms are compared. The article also explains the functions of accounting and financial reporting and highlights their importance in managerial decision-making.

The identification of financial results, calculation of income and losses, as well as the significance of net profit are analyzed. The importance of proper allocation of income and expenses in evaluating the enterprise's performance is emphasized. Additionally, the article addresses the organization of audits, risk analysis, and the proper conduct of analytical accounting.

The study also investigates the distribution of enterprise profit and how profit distribution policies affect financial investment decisions. In conclusion, the analysis of financial indicators and the implementation of an effective management system are presented as essential conditions for the sustainable development of the enterprise.

Keywords: *Enterprise, income, expenses, financial statement, financial analysis*

Giriş

Müasir iqtisadi zamanda müəssisələrin məhsuldar fəaliyyəti onların maliyyə ehtiyatlarından düzgün istifadə etməsindən və əldə olunan nəticələrin real qiymətləndirilməsindən asılıdır. Gəlir və xərclərin düzgün qeydiyyatı, maliyyə göstəricilərinin analizi və hesabatların hazırlanması müəssisənin idarə olunmasında vacib rol oynayır. Bu baxımdan mühasibat uçotu və maliyyə hesabatları müəssisənin maliyyə göstəricilərinin qiymətləndirilməsi və gələcək inkişaf yollarını müəyyən etmək üçün əsas məlumat mənbəyi kimi çıxış edir.

Tədqiqat

Hər hansı bir işlə məşğul olan zaman nəticə əldə etmək üçün məhsul istehsal etməli, xidmət göstərməli və bu gördükləri işlər sayəsində gəlir əldə etməlidir. Müəssisə ictimai tələbi ödəmək üçün və çəkdiyi xərcdən daha çox gəlir götürmək üçün, mövcud istehsal resursları toplayaraq məhsul yaradaraq və onun satışı ilə məşğul olub, xidmət göstərən məşğul olan hüquqi şəxs kimi qeydiyyatdan keçmiş təsərrüfat subyektidir.

Gəlir-müəssisənin il ərzində aktivlərinin artması və öhdəliklərinin azalması nəticəsində kapitalının çoxalması ilə əldə etdiyi ümumi iqtisadi faydadır. Müəssisənin gəliri əsasən illik qazancı, həm də müxtəlif fəaliyyət növlərindən daxil olan maliyyə resurslarından formalaşır. Müəssisənin gəliri əsasən onun mahiyyətindən, istifadə olunduğu sahədən, yaranma mənbəyinə və əldə olunma şərtləri müəssisənin müxtəlif fəaliyyət növlərindən irəli gəlir:

- müəssisənin əsas fəaliyyətindən daxil olan gəlirlər;
- müəssisənin yerinə yetirilən işlər üzrə əldə edilən gəlir;
- qeyri-əsas fəaliyyət gəlirləri (məhsul, xidmət və satışla əlaqəli);
- fəvqəladə hadisələr nəticəsində yaranan gəlirlər.

Gəlirin növlərini təsnifləşdirən zaman iki əsas əlamətə diqqət yetirmək lazımdır.

- 1) Gəlirin daimi əldə olunması;
- 2) Hesabat dövrünə aid olan gəlirlər.

Gəlirin daimiliyi dedikdə onları mütəmadi və təsadüfi olması nəzərdə tutulur. Gəlirin davamlı və fasiləsiz əldə olunmasından başqa istisna hallar baş verir ki buda “fəvqəladə vəziyyətdən” irəli gələn gəlirlərdir. Belə hadisələr gözlənilən olsada, amma vacib, istənilən deyil bu cür gəlirlər təsadüfi xarakter daşıyır, məhz bu səbəbdəndə bu gəlirlər fasilələrlə əldə olunur.

Hesabat dövrünün gəlirləri dedikdə isə bura cari və gələcək dövrdə əldə olunan gəlirlərnəzərdə tutulur. Bu gəlirləri qruplaşdıran zaman cari dövrün gəlirləri ilə müəssisənin xərclərinin bir-biri ilə əlaqəli olduğuna diqqət yetirmək lazımdır. Bu cür əlaqələr yaranma səbəbinin birinci cari dövrün xərcləri ilə bağlı olan cari dövrdə əldə edilən gəlirlərdir. İkincisi isə cari hesabat dövründəki xərclər ilə bağlı olmayan gəlirlərdir. Müəssisəyə daxil olan gəlir növlərinin aşağıdakı kimi qeyd etmək olar. Müəssisənin sadə əməliyyatlar nəticəsində əldə edilən gəlirlər böyük əhəmiyyət daşıyır. Bu cür gəlirlərə istehsal olunan məhsula görə, göstərilən xidmətə və satışdan əldə olunan gəlirlər aid edilir. Bir sözlə demək olar ki, bu cür gəlir növləri müəssisənin yaranmasında birbaşa məqsədi olan gəlirlərdir. “Müəssisənin gəliri, əsasən, həcmi satılmış məhsulun miqdarından və qiymətindən asılı olaraq, satışdan daxil olan pul vəsaiti vasitəsi ilə formalaşır”. (Hüseynova, 2013).

Mühasibat (maliyyə) hesabatının tərtibi müəssisədə uçot əməliyyatlarının yekun mərhələsində həyata keçirilir.

Mühasibat uçotu müəssisənin maliyyə və əmlak vəziyyətini göstərir, təsərrüfat fəaliyyətinin əməliyyatlarını qeyd edir və nəticələri yekunlaşdırır. Bu məlumatlar idarəetmə qərarlarının qəbulunda istifadə edilən informasiya sisteminin əsasını təşkil edir.

İqtisadi informasiyaların hazırlanması sistemində münasibət hesabatları vacib rola sahibdir. O, bütün uçot formalar üzrə toplanmış məlumatlardan istifadə edərək, bütün istifadəçilər üçün plan və normativ göstəricilərin müqayisəsi üçün əhatəli şərh və aydın izah təqdim edir. (Rzayev, 2006).

Maliyyə hesabatı – müəssisənin fəaliyyətinin maliyyə göstəricilərini özündə əks etdirən məlumatlar sistemidir. Maliyyə hesabatları müəssisənin yerinə yetirdiyi əməliyyatları və maliyyə vəziyyətini sistemli şəkildə əks etdirən sənədlərdir. Maliyyə hesabatının əsas məqsədi maliyyə vəziyyəti, fəaliyyətinin nəticələri və maliyyə vəziyyətində baş verən dəyişikliklər barədə məlumat təqdim etmək və səmərəli idarəetməni təmin etməkdir.

Maliyyə hesabatı aşağıda nəzərdə tutulan vəzifələri yerinə yetirir:

- müəssisənin əmlak və maliyyə vəziyyətini;
- müəssisənin öhdəliklərini tam və vaxtında yerinə yetirməsi;
- gələcək dövr üzrə plan və tapşırıqların işlənilməsinə şərait yaradır.
- yarana biləcək risklər və gəlir barədə məlumat verir.
- mənfəətin yüksəldilməsi, maliyyə vəziyyətinin gücləndirilməsi və ümumi olaraq idarəetmə sisteminin inkişaf etdirilməsində geniş istifadə olunur.

Bütün qeyd edilən vəzifələr iqtisadiyyat şəraitində rəqabət aparən müəssisələr üçün böyük önəm daşıyır. (Əliyeva, 2016).

Maliyyə nəticələri – müəssisənin hesabat dövrü ərzində kapitalının artımını və ya azalmasını göstərir. Müəssisənin hesabat dövrü ərzində əldə etdiyi maliyyə nəticəsi ya mənfəət, ya da zərər olur.

Hesabat dövründəki mənfəət hər ay uçotda göstərilən gəlir və xərclərin fərqi ilə hesablanır. Hesabat dövründə gəlir xərclərdən çox olarsa, müəssisə mənfəət əldə edir. Əks halda zərər görünür (Mühasib.az., n.d.).

Müəssisənin iqtisadi göstəricilərinin diaqnostikası dedikdə burda müəssisənin gəliri və xərcləri təhlil edilir. “Qiymətli kağızlar bazarının peşəkar iştirakçıları burada həmin hesabat dövründə əks etdirilən satışdan gəliri, qiymətli kağızların satınalma (uçot) dəyərini əks etdirir”. Kommersiya xərclərində isə məhsullara, görülən xidmətlərə görə satışı ilə bağlı olan xərclərdir və daşınma xərclərində burda göstərilir. İdarəetmə xərcləri isə adındanda göründüyü kimi idarəetmə xərclərinə aid edilir. Sair gəlirlər və xərclər qrupuna əməliyyat, fəvqəladə və satışdankənar gəlir və xərcləri aid etmək olar. Sair gəlirlər və xərclər – adi fəaliyyət növündən əldə edilən gəlirin təsnifatına aid edilmir. Bu əsasən maliyyə öhdəliyinin icrası; əmlakın satılması və digər çıxarmalar; müqavilə şərtləri pozulduğu halda cərimələrin tətbiqi; valyuta fərqləri; cari dövrdə müəyyən edilmiş keçən ilin mənfəət və zərərləri və s. ilə əlaqəli olan gəlir və xərclərdir. Sair gəlirlər və xərclərə fəvqəladə vəziyyətdən əldə edilən gəlirlərə aşağıdakıları aid etmək olar:

- “əmlakın bərpasına dair yararsızlığı azaldıqdan sonra mədaxil edilmiş, material qiymətlilərin dəyəri”;

- fəvqəladə vəziyyət nəticəsində yaranan zərərin sığorta məbləği;

Fəvqəladə vəziyyətin xərclərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- fəvqəladə halla bağlı zədələnmiş əmlakın qalan qiyməti;
- bu cür halların ləğv edilməsi ilə bağlı olan müvafiq xərclər və s.

Araşdırma apararkən diqqət yetirilməli məqam odur ki, gəlir və xərclər iki əsas qrupa bölünür, onların dövrü olaraq dəyişməsi sabitliylə bağlıdır. Adi fəaliyyət növü əsasında əldə edilən gəlir və xərclər sabit xarakterə malik olur, bu zaman isə sair xərclər və gəlirlər öz əsas hissəsinin təsadüfi halında olur. Məhz bu səbəbdəndə daha yüksək xalis mənfəət əldə olunur, bu da yüksək fəaliyyət nəticəsində, yəni satışdan əldə edilən mənfəət yüksək səviyyədə formalaşır. Bu halda belə başa düşülür ki, gələcəkdə xeyli miqdarda alınma ehtimalının yüksək olduğunu bildirir. Məhz bu səbəblərdən əldə edilən gəlirlər, xərclər və maliyyə nəticələrinin araşdırılması müəssisənin fəaliyyətini mövcud səmərəlilik dərəcəsini dəyərləndirməyi; həm də müəssisənin gələcək inkişafını; investisiya potensialının qiymətləndirməyə şərait yaradır. “Müəssisə fəaliyyətinin maliyyə nəticələrinin və mühasibat mənfəətinin amillə təhlil, müəssisə fəaliyyətinin müxtəlif tərəfləri istehsal, satış, təchizat və maliyyə nəticələrinin göstəriciləri sistemində pul ilə qiymətləndirməklə qurtarır”.

Bütün bu göstəricilər ümumi olaraq müəssisənin illik və rüblük olaraq mühasibat hesabatında mənfəət və zərərlər barədə hesabatda öz əksini tapır. (İsmayılov, Əhmədov, Məmmədov, Həsənova, 2017).

Müəssisənin sərəncamında olan və rəhbərlik tərəfindən xüsusi maliyyə resurslarının əsas mənbəyidir. Müəssisənin sərəncamında qalan mənfəət müəssisənin maliyyə siyasətindən asılı olaraq aşağıda qeyd olunan istiqamətlər üzrə bölüşdürülür.

- bütövlükdə istehlaka,
- müəssisənin fəaliyyəti ilə əlaqəli olmayan layihələri maliyyələşdirilməsi;
- İstehsalın tələbinə uyğun olaraq ilk üç istiqamət üzrə paylanmasına. (Ataşov, Novruzov, İbrahimov, 2009).

Mənfəəti xarakterizə edən göstəricilər sistemində- mənfəət üzrə planı icra edərkən, fərqli faktorların mənfəət səviyyəsinə təsiri, onun quruluşu və inkişaf dinamikasını dəyərləndirmək üçün planlaşdırma, aparılan təhlil və uçot-hesabat fəaliyyətində tətbiq edilən və mənfəətin qiymətləndirilməsində istifadə olunan göstəricilər sistemini mənimsəmək vacibdir. “Hazırda qüvvədə olan qaydaya görə idarəetmə işlərində, o cümlədən planlaşdırma və proqnozlaşdırma, mühasibat uçotu, audit, hesabat və təhlil işlərində balans mənfəəti, məhsul (iş və xidmətlər) satışından alınan mənfəət, sair satışdan alınan mənfəət, satışdankənar əməliyyatlardan gəlirlər və xərclər (satışdankənar nəticələr), vergi tutulan mənfəət yəni vergiyə cəlb olunan mənfəət, güzəştli mənfəət, yeni mənfəət vergisi hesablanarkən hesaba alınmayan mənfəət, müəssisənin sərəncamında qalan mənfəət, xalis mənfəət və reinvestisiya edilmiş mənfəət göstəricilərindən istifadə olunur”.

Mənfəətin qiymətləndirilməsində istifadə olunan göstəricilər arasında balans mənfəəti əsas göstəricilərdən biri hesab olunur. Mənfəəti əks etdirən göstəricilər arasında balans mənfəəti mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu göstəricilər müəssisənin müxtəlif fəaliyyət sahələrində yeni istehsal, maliyyə və idarəetmə sahələrində fəaliyyətlərinin nəticələrini göstərir.

Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi tərəfindən təsdiq edilən “Müəssisənin illik mühasibat hesabatları və tərtibi qayadaları”nda göstərilir: “Balans mənfəəti (zərər) mühasibat uçotu əsasında təsərrüfat əməliyyatlarının və qanuna uyğun olaraq balans maddələrinin qiymətləndirilməsinin sonuncu maliyyə nəticəsi kimi özündə müəssisənin əsas vəsaitlərinin və başqa əmlaklarının, məhsullarının (işlərinin, xidmətlərinin) satışından əldə olunan mənfəəti (zərəri), həmçinin qeyri-satış əməliyyatlarından gələn gəliri (bu əməliyyatlar üzrə xərc məbləğləri çıxılmaqla) cəmləşdirir”.

Məhsul satışından əldə olunan mənfəət və ya zərər Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulan vergilər və digər məcburi ödənişlər çıxılmasından, satış gəliri ilə məhsulun istehsal və satış xərcləri arasındakı fərq kimi hesab olunur. Bu mənfəət göstəricisi müəssisənin məhsul istehsalı və satış fəaliyyətlərindəki nəticələrini daha dəqiq dəyərləndirməyə imkan verir ki, bunun sayəsində balans mənfəətində əhəmiyyətli rol oynayır. (Mahmudov, Zeynalov, İsmayılov, 2010).

Müəssisənin mənfəətini xarakterizə etməklə yanaşı müəssisənin dividend siyasətində diqqət yetirmək lazımdır. Kapital siyasətini təkcə kapital quruluşuna deyil, həm də investisiya cəlb edilməsinə təsir edir. Dividend siyasəti kapital quruluşunun icra olunan vasitə olaraq müəssisənin səhmlərinin dəyərinin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Dividend ödəmələri yüksək miqdarda olduqda bu, müəssisənin daha stabil və səmərəli işlədiyini və həmçinin də investisiya üçün cəlbəedici olduğuna işarədir.

Hesabat dövründəki mənfəəti bölüşdürmək üçün sadə formada aşağıda qeyd edilən formada izah etmək olar:

- Ödənişin bir qismi dividend şəklində, yerdə qalan qismi isə müəssisənin aktivlərinə yenidən investisiya edilir. Mənfəətin bir hissəsi daxili maliyyələşdirmə mənbəyi olduğuna görə, dividend siyasəti müəssisənin xarici maliyyələşdirmədən istifadə səviyyəsinə təsir göstərir. Öz fəaliyyətlərini genişləndirmək istəyən müəssisələr üçün mənfəətin yenidən investisiya edilməsi sərfəli hesab edilirdi üçün bu geniş tətbiq olunur. Yeni qiymətlə kağızların dövrüyyə buraxılması zamanı əlavə məsrəflər yaranır.

Müəssisənin dividend siyasətinə nəzəri cəhətdən diqqət yetirən zaman iki əsas məqam öz həllini tapmalıdır:

- "dividend məbləğləri səhmdarların imkanının artmasına təsir göstərirmi?"
- Bu hal əks olunursa, optimal həcmnin müəyyənləşdirilməsi necə aparılmalıdır?

Dividend siyasəti dividend gəlirinin səviyyəsi və adi pay sahiblərinə ödənilən mənfəət payı ilə istifadə olunur. Dividend siyasətinin effektivliyini dəyərləndirmək üçün mənfəəti bölüşdürmək və bununla yanaşı inkişaf etdirmək üçün ondan istifadəsi ilə əlaqəli olan fərqli arqumentlər olsada, müəssisənin inkişafı üçün mənfəətin böyük bir hissəsini xərcləmək daha effektiv sayılır. (Müslümov, Kazımov, 2011).

Mühasibat balansı və maliyyə nəticəsi ildə bir dəfə hazırlanır və müəssisənin idarəedilməsində istifadə edilir. Hesabatı effektiv hazırlamaq üçün onun planının hazırlanmasına böyük önəm verilməlidir. "Hesabat planında hesabat formalarının siyahısı, hesabat dövrü, hesabatın təqdim olunduğu tarix, hesabatı olacaq. Müəssisə və təşkilatın adı və ünvanı, hesabatın təqdim olunma üsulu, hesabatın tərtib olunmasına məsuliyyət daşıyan şəxslərin soyadı və onların yerinə yetirəcəkləri konkret işlər və s. göstərilir" (Səbzəliyev, 2003).

Müəssisənin iqtisadi göstəricilərinin diaqnostikası zamanı auditin planlaşdırılması mərhələsi və tətbiq olunan prinsipləri dəyərləndirilməlidir. Məhz buna görə auditor üçün auditin aparılması barədə təsərrüfat subyekti ilə müqavilə bağlandıqdan sonra auditin planlaşdırılması həyata keçirilir. 300 saylı "Maliyyə hesabatlarının auditinin planlaşdırılması" beynəlxalq audit standartları əsasında həyata keçirilirdi. Bu standartların əsas məqsədi maliyyə hesabatlarının auditini planlaşdıran zaman istifadə olunan mülahizə və fəaliyyətlər əsasında standartların aşkarlanmasına və təlimatların verilməsi ilə həyata keçirilir.

"Bu BAS təkrar auditlər kontekstində qurulmuşdur". Tapşırığın effektiv yerinə yetirilməsi üçün auditor auditini planlaşdırmalıdır. Auditini planlaşdıran zaman tapşırıq əsasında ümumi audit strategiyasını aşkarlamaq və audit riskini lazımı qədər minimum səviyyə endirmək üçün audit planının inkişaf etdirilməsi bu prosesə daxil edilir. Həmçinin planlaşdırma tapşırıq əsasında əməkdaşın və digər qrup üzvlərinin təcrübəsinə əsaslanaraq faydalanmaq və səmərəlilik əsas məqsəddir. Planlaşdırma zamanı vacib sahələrinə önəm verildiyinə, baş verə biləcək problemləri müəyyən etməyə və vaxtında aradan qaldırılmasına, həmçinin audit tapşırığının tələblərinə cavab verəcək qaydada həyata keçirildiyinə, effektiv və məhsuldar formada icrası üçün rəhbərlik işlərinin düzgün aparıldığına əmin olmağa kömək edir. "Eyni zamanda, müvafiq planlaşdırma tapşırıq qrupu üzvlərinə işin düzgün müəyyən edilməsinə kömək edir, tapşırıq qrupu üzvlərinin və onların icra etdikləri işin təhlilinin aparılmasına və müşahidəni asanlaşdırır, lazım gəldikdə auditorlar və ekspertlər tərəfindən yerinə yetirilmiş işin tərkib hissələrinin əlaqələndirilməsini təmin edir". Planlaşdırma fəaliyyətinin xüsusiyyəti müəssisənin ölçüsündən və mürəkkəb strukturundan, həmçinin auditorun keçmiş təcrübəsi və audit tapşırığını icra edən zaman baş verə biləcək dəyişikliklərdən asılı olaraq fərqlənir. Planlaşdırma auditin fərqli bir hissəsi deyil, bunun əksinə, öncəki auditin tamamlandıqdan sonra başlayan və cari audit tapşırığı bitənə qədər bu proses davamlı şəkildə təkrarlanır. "Müəssisə və onun mühitinin öyrənilməsi və əhəmiyyətli səhvlər riskinin qiymətləndirilməsi" BAS-da auditorun maliyyə hesabatlarından müəssisə və onun əhatə dairəsini, həmçinin daxili nəzarəti öyrənmək üçün də əsas götürülən dəyərləndirmə səviyyəsində, risklərin dəyərləndirilməsi vacibdir. Auditorun audit planlaşdırma zamanı hansı işlərin yekunlaşdığını və digər baş verəcək audit prosedurlarının nə zaman baş verəcəyini nəzərə almalıdır. (Novruzov, 2011).

Dərin maliyyə analizi daha çox vaxt tələb edən bir prosesdir və burada yerinə yetirilən hesablamalar, qarşılıqlı əlaqəli cədvəllər və faktor analiz modelindən istifadə edilir. Dərin analiz daha detallı olub və bu aşağıda qeyd olunan istiqamətləri əhatə edir:

- qarşılıqlı cədvəllər qurulur;
- balans və digər göstəricilər detallı təhlil edilir, cari məlumatlarından istifadə olunur;
- faktor analiz modeli tətbiq edilir;
- trend və digər maliyyə funksiyaları, həmçinin riyazi statistik üsullar da istifadə edilir.

(Slobodchikova, & Naletova, 2005)

Müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətini yoxlayan zaman analitik uçotun cari vəziyyəti, hesabat məlumatlarının tam və etibarlılığına xüsusi nəzarət edilməlidir.

“Təsərrüfat subyektinin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin auditi prosesində analitik uçot məlumatlarının sintetik uçot məlumatları ilə eynilik təşkil etməsi yoxlanılır”. Bunlar arasında ki, əlaqə aşağıda qeyd olunan formada müəyyən etmək olar:

- Ayın əvvəlində analitik hesablar üzrə qalıqlar onları birləşdirən müvafiq sintetik uçot hesabı ilə uyğun gəlir;

- Ay ərzində analitik hesablarda əldə edilən dövriyyələrin cəmi onları əlaqələndirən sintetik hesabın dövriyyəsinə bərabər olur;

- Ayın sonunda analitik hesablardan əldə edilən qalıq onları əlaqələndirən müvafiq sintetik hesabların qalıqları ilə uyğun gəlir;

- Əgər bu qaydalar pozularsa, mühasibat uçotunun aparılması barədə qanunda müəyyən edilmiş qaydaların pozulduğunu əksətdirir.

Müəssisənin təsərrüfat-maliyyə fəaliyyəti barədə əsas məlumat onun fəaliyyətinin bütün aspektlərini dəyər ifadəsində göstərilən mühasibat hesabatında qeyd olunmuşdur. Mühasibat hesabatı yoxlanarkən əvvəlcə hesabat formalarının ümumi görünüşü nəzərdən keçirilir. Bu zaman əvvəlcə onun ünvan hissəsinin doldurulmasına diqqət verilir. “Auditor hesabatların forma üzrə nəzərdə tutulan bütün göstəricilərinin mövcudluğunu, qaralama və ya silinmənin olmaması hesabatını, doldurulmasının düzgünlüyünü yoxlayır”. Son olaraq hesablamalar yoxlanılır, yəni müxtəlif mühasibat hesabat formalarında qeyd olunmuş göstəricilər müqayisə edilir və onların bir-biri ilə əlaqəsi yoxlanılır. (İbadoğlu, Kazımov, 2009).

Nəticə

Araşdırma göstərir ki, müəssisənin maliyyə dayanıqlığı və məhsuldar fəaliyyəti gəlir və xərclərin düzgün idarə olunmasından ibarətdir. Maliyyə göstəricilərinin təhlili, mühasibat hesabatlarının düzgün işlənilməsi və audit fəaliyyətinin səmərəli təşkili idarəetmə qərarlarının keyfiyyətini artırır. Eyni zamanda, mənfəətin məqsəduyğun bölüşdürülməsi və düzgün mənfəətin bölüşdürülməsi siyasəti müəssisənin sərmayə qoyuluşu cəlbediciliyini yüksəldir. Buna görə də, müəssisələr üçün maliyyə qaydalarına riayət edilməsi və təhlil yönümlü yanaşmaların tətbiqi daimi inkişafın təmin olunmasında əsas faktorlardan biridir.

Ədəbiyyat

1. Ataşov, B., Novruzov, N., & İbrahimov, E. (2009). *Müəssisələrin maliyyəsi*.
2. Əliyeva, A. H. (2016). *Mühasibat uçotu*.
3. Hüseynova, İ. M. (2013). *Müəssisənin iqtisadiyyatı*.
4. İbadoğlu, Q., & Kazımov, R. (2009). *Audit işi: Nəzəriyyə və praktika*.
5. İsmayılov, M., Əhmədov, Y., Məmmədov, İ., & Həsənova, N. (2017). *Maliyyə hesabatının təhlili*.
6. Mahmudov, İ. M., Zeynalov, T. Ş., & İsmayılov, N. M. (2010). *İqtisadi təhlil*.
7. Muhasib.az. (n.d.). *Məqalə*. <https://www.muhasib.az/article.php?cat=2&n=801>
8. Müslümov, S. Y., & Kazımov, R. N. (2011). *Maliyyə təhlili*.
9. Novruzov, V. T. (2011). *Audit*.
10. Rzayev, Q. R. (2006). *Mühasibat uçotu və audit*.
11. Səbzəliyev, S. M. (2003). *Mühasibat (maliyyə) hesabatı*.
12. Slobodchikova, T. E., & Naletova, I. A. (2005). *Audit*.

Daxil oldu: 23.11.2025

Qəbul edildi: 10.03.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/59/201-206>

Kanan Asgarov
Khazar University
Master's student
<https://orcid.org/0009-0009-1492-6465>
kanan.asgerov18@gmail.com

Problems and Solutions in the Digitalization of Accounting in Small and Medium-Sized Enterprises (Smes)

Abstract

The digitalization of accounting in small and medium-sized enterprises (SMEs) has moved beyond a narrow software issue and now directly affects managerial control, reporting quality, and tax compliance. Properly designed digital accounting systems improve the speed of transaction processing, widen access to timely financial information, strengthen document traceability, and make internal control more consistent. Yet SMEs rarely move to this model without friction. In practice, the transition is often slowed by fragmented systems, weak data quality, limited staff capability, resistance to new routines, cyber-risk exposure, and the perception that implementation costs are difficult to absorb. This article examines the main barriers to accounting digitalization in Azerbaijani SMEs, relates them to the logic of IFRS for SMEs, and proposes staged solutions that are realistic under SME resource constraints. The study is based on literature review, analysis of institutional and regulatory documents, and interpretation of the 2024 KOBIA survey. The survey shows that ERP use remains limited at 12.2%, while cloud technology adoption is even lower at 6.8%, suggesting that digitalization is still largely fragmented rather than process-integrated. The article offers a structured barrier taxonomy, a tool-to-reporting alignment perspective, and a phased roadmap for SME-oriented digital accounting reform.

Keywords: *SMEs, digital accounting, ERP, cloud accounting, e-invoicing, e-signature, audit trail, IFRS for SMEs*

Kənan Əsgərov
Xəzər Universiteti
magistrant
<https://orcid.org/0009-0009-1492-6465>
kanan.asgerov18@gmail.com

Kiçik və orta ölçülü müəssisələrdə (KOBM) mühasibat uçotunun rəqəmsallaşdırılmasında problemlər və həll yolları

Xülasə

Kiçik və orta müəssisələrdə (KOS) mühasibat uçotunun rəqəmsallaşdırılması artıq yalnız texniki yenilənmə deyil, idarəetmə keyfiyyəti, hesabatlılığın etibarlılığı və vergi uyğunluğunun davamlılığı ilə birbaşa bağlı bir inkişaf istiqamətidir. Rəqəmsal uçot həlləri əməliyyatların daha operativ işlənməsinə, məlumatların vaxtında əldə olunmasına, sənəd dövriyyəsinin elektronlaşdırılmasına və audit izinin güclənməsinə şərait yaradır. Bununla belə, KOS-larda bu keçid çox vaxt zəif inteqrasiya, natamam və ya keyfiyyətsiz məlumat bazası, ixtisaslı kadr çatışmazlığı, dəyişikliklərə müqavimət, kiber-risklər və tətbiq xərclərinin yüksək görünməsi kimi maneələrlə müşayiət olunur. Məqalənin məqsədi Azərbaycanda KOS-larda rəqəmsal mühasibat uçotuna keçidi ləngidən əsas problemləri sistemli şəkildə qruplaşdırmaq, onları IFRS for SMEs yanaşması ilə əlaqələndirmək və praktik baxımdan tətbiq oluna bilən mərhələli həll istiqamətləri təklif etməkdir.

Tədqiqat ədəbiyyatın təhlili, normativ-institusional sənədlərin müqayisəsi və KOBİA-nın 2024-cü il sorğu nəticələrinin şərhə əsasında aparılmışdır. Sorğunun nəticələrinə görə ERP istifadəsi 12.2%, bulud texnologiyalarının tətbiqi isə 6.8% səviyyəsindədir ki, bu da KOS-larda rəqəmsallaşmanın əsasən parçalı xarakter daşdığını göstərir. Məqalədə problemlərin təsnifatı, rəqəmsal alətlər ilə hesabatlılıq tələbləri arasında əlaqə və KOS-lar üçün mərhələli rəqəmsal uçuş yol xəritəsi təqdim olunur.

Açar sözlər: KOS, rəqəmsal mühasibat uçuşu, ERP, bulud mühasibatlığı, e-qaimə-faktura, e-imza, audit izi, IFRS for SMEs

Introduction

Small and medium-sized enterprises (SMEs) form the numerical core of most market economies, but the quality of their accounting infrastructure often develops more slowly than their commercial activity. In many SMEs, sales, procurement, payroll, inventory, and tax reporting evolve as business needs arise, while accounting systems remain partly manual, weakly integrated, or overly dependent on spreadsheets. As a result, the accounting function may exist formally, yet still struggle to provide management with timely, reliable, and decision-useful information.

The issue has become more pressing for at least three related reasons. First, the broader digital transformation of business has changed expectations about the speed, traceability, and comparability of financial information. Second, the growing use of e-documents, cloud services, and platform-based business processes has altered how accounting evidence is created and stored. Third, access to credit, supplier confidence, and business transparency increasingly depend on whether SMEs can produce consistent financial records rather than merely comply with minimum filing requirements (OECD, 2021a; OECD, 2021b).

The Azerbaijani context is especially important because public digital infrastructure has advanced faster than accounting practice inside many firms. The jurisdictional profile published by the IFRS Foundation confirms that Azerbaijan has an established legal pathway for the use of international standards and their translation into Azerbaijani (IFRS Foundation, 2019). At the same time, tax administration has expanded the use of e-services, electronic cabinets, and e-invoicing tools, creating a framework within which primary accounting documents can already circulate in digital form (Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidməti, 2024a; 2024b).

A further source of urgency is the updated third edition of the IFRS for SMEs Accounting Standard, issued in February 2025 and effective for annual periods beginning on or after 1 January 2027, with earlier application permitted (IFRS Foundation, 2025). For SMEs, this is not simply a reporting change. Any adjustment in recognition, measurement, or disclosure logic ultimately requires accounting policies, account structures, document flows, and review procedures to be reflected in the digital system itself. In other words, digitalization and reporting quality are not parallel agendas; they are operationally intertwined.

Empirical evidence also points to a clear implementation gap. The 2024 KOBİA survey shows that Azerbaijani SMEs use basic communication technologies far more actively than process-integrating solutions: e-mail use reaches 53.4%, social media 53.0%, and websites 30.3%, while ERP adoption is only 12.2% and cloud technologies 6.8% (KOBİA, 2024). This contrast suggests that many firms are digitally visible without being digitally integrated. From an accounting perspective, such a pattern usually means duplicated entries, delayed reconciliations, incomplete audit trails, and weaker internal control over data flows.

Against this background, the purpose of this article is to identify the principal obstacles to accounting digitalization in Azerbaijani SMEs, classify them by their operational and reporting significance, and develop solutions that are feasible under SME resource limitations. The study focuses on accounting processes in SMEs and treats digitalization not as an end in itself, but as a governance mechanism that affects information quality, control reliability, and reporting discipline. The discussion proceeds by first outlining the analytical framework, then examining the main barriers, and finally presenting a phased implementation logic.

Research

The article follows a qualitative analytical design built on three mutually reinforcing methods. The first is a review of academic and institutional literature on SME digitalization, cloud accounting, ERP adoption, control maturity, and reporting quality. The second is comparative analysis of regulatory and policy documents relevant to Azerbaijan, including enterprise classification rules, tax-related digital instruments, and the evolving public digital-finance environment. The third is a focused empirical interpretation of selected indicators from the 2024 KOBIA survey, used not as a full statistical model but as contextual evidence for the current level of SME digital adoption.

In methodological terms, accounting digitalization is treated here as a four-layer process: transaction capture, data integration, control architecture, and reporting output. This approach is useful because many SME digitalization discussions remain tool-centred. By contrast, the four-layer model makes it possible to examine whether a digital solution actually improves the path from source document to financial statement. It also helps relate operational practices to IFRS for SMEs requirements concerning consistent accounting policies, documentary support, reviewability, and disclosure preparation.

Azerbaijan's institutional setting already contains several elements that could support a more coherent digital accounting model. The official criteria distinguishing micro, small, and medium-sized enterprises create a practical basis for tiered implementation rather than one uniform solution for all firms (Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti, 2018). In addition, the public policy direction toward more integrated digital public-finance systems indicates that accounting information environments are becoming more standardized and data-driven at the state level (Azərbaycan Respublikası Prezidenti, 2026). From a policy perspective, these conditions make staged SME digitalization both possible and necessary.

Still, the existence of legal and technical infrastructure does not by itself produce accounting maturity at firm level. The KOBIA survey shows a pronounced imbalance between digital tools used for visibility or communication and those used for integrated business control (KOBİA, 2024). This imbalance is analytically important. When firms adopt outward-facing digital tools earlier than internal accounting tools, the appearance of modernization may mask continued dependence on manual reconciliations, fragmented ledgers, and person-dependent reporting routines.

From a reporting perspective, the key analytical point is that digital accounting should not be judged by software presence alone. The decisive question is whether the system can produce evidence-based, reviewable, and internally consistent financial information. A firm may use e-invoices and still lack a reliable audit trail; it may operate cloud software and still produce weak disclosures if account mapping, role design, and reconciliations remain underdeveloped. For this reason, digital maturity in accounting must be assessed through process quality and control logic rather than through technology labels alone.

This logic supports the construction of a tool-to-reporting alignment matrix for SMEs. Such a matrix does not imply that any digital tool automatically generates IFRS-compliant reporting. Instead, it shows which tools can support specific needs: e-invoicing helps preserve transaction evidence; e-signature strengthens document authentication; bank integration reduces reconciliation lag; cloud accounting supports centralized record access; and ERP tools can improve consistency across modules when properly configured. Table 1 presents this alignment in a practical format relevant to SMEs with limited resources.

Table 1.

Mapping digital accounting tools to reporting and control needs.

Digital tool or process	Primary accounting support	Why it matters for IFRS for SMEs-oriented implementation
Electronic invoicing and authenticated e-signature	Source-document capture, dating, and authenticity	Strengthens the evidential basis of transactions and improves cut-off discipline.

Digital tool or process	Primary accounting support	Why it matters for IFRS for SMEs-oriented implementation
Bank feed and automated reconciliation	Cash recording and bank matching	Supports completeness of cash balances and more timely period-end closing.
Sales–inventory integration	Revenue, inventory, and cost-of-sales consistency	Reduces re-entry and improves transaction classification across operational and accounting records.
Digital document archive	Retrieval of contracts, invoices, supporting schedules, and approvals	Facilitates review, follow-up, and preservation of supporting evidence for reporting.
Fixed-asset module	Asset register, depreciation, additions, and disposals	Improves measurement consistency and reduces manual depreciation errors.
Role-based access and approval logs	User permissions, segregation of duties, and change traceability	Supports reliable preparation and review of financial information.
Tax-to-financial reporting mapping layer	Reconciliation of statutory tax outputs and general purpose financial statements	Allows SMEs to separate tax logic from broader financial-reporting logic without duplicating the full accounting process.

Source: Compiled by the author based on IFRS Foundation (2025), Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidməti (2024a; 2024b), Gao (2024), and Huy and Phuc (2025).

The practical implication is that SMEs do not need to begin with a full ERP implementation in every case. For many firms, the more defensible strategy is staged digitalization. Recent research on SME transformation repeatedly shows that sequencing matters: controls, data quality rules, and staff routines should stabilize before more complex integration layers are added (Sagala & Öri, 2024; Broccardo et al., 2024). A staged approach is particularly suitable in Azerbaijan, where firm sizes, managerial capacity, and digital readiness vary considerably.

For micro-enterprises, the minimum viable digital accounting package should be modest but disciplined: regular use of e-invoices, authenticated document exchange, a standardized chart of accounts, monthly bank reconciliation, basic backup routines, and clearly assigned user responsibilities. For small enterprises, the next step is partial integration across invoicing, banking, inventory, and accounting functions, supported by simple written procedures and approval rules. For medium-sized SMEs, the priority shifts toward deeper module integration, stronger log control, better disclosure support, and periodic review of reporting outputs against IFRS for SMEs logic. In all cases, the principle is the same: move from control reliability to system complexity, not the other way around.

A final analytical consideration concerns the relationship between national digital infrastructure and enterprise readiness. Azerbaijan’s public systems are moving toward greater digital coordination, but the effectiveness of this environment for SMEs will depend on what happens inside firms themselves. If enterprise data remain inconsistent, if responsibilities are unclear, or if digital tools are adopted without process redesign, the benefits of external infrastructure will be only partial. Public digital progress can create enabling conditions, but enterprise-level accounting discipline determines whether those conditions are translated into usable reporting quality.

Conclusion

The analysis indicates that the digitalization of accounting in Azerbaijani SMEs should be understood as a managerial and institutional transformation rather than a simple software upgrade.

The broader environment is becoming more supportive: digital tax tools are expanding, public financial-information systems are becoming more integrated, and international reporting logic remains accessible through the IFRS for SMEs framework. Yet these favourable conditions do not automatically create better accounting inside firms. The decisive constraints remain internal - namely process fragmentation, weak data discipline, capability shortages, and uneven control design.

Eight interrelated barrier groups were identified in the course of the study: weak integration across systems, poor master-data quality, separation between tax bookkeeping and general-purpose reporting, shortage of qualified staff, resistance to procedural change, cyber-risk concerns, cost-sequencing problems, and weak project governance. Their common feature is that each one undermines the reliability of the path from transaction to report. For SMEs, this means that digitalization fails not when a program is unavailable, but when the accounting process remains structurally fragile after the technology is introduced.

A second conclusion is that IFRS for SMEs should be treated as a design logic for digital accounting rather than merely as a formal reporting destination. The 2025 third edition, applicable from 2027 with early adoption permitted, reinforces the need for accounting policies, classifications, evidence retention, and disclosure preparation to be reflected in system design (IFRS Foundation, 2025). In this sense, digital accounting is strongest when reporting requirements are built into workflows from the start, not added manually at period-end.

A third conclusion concerns implementation strategy. The evidence reviewed here does not support a “big bang” model for most SMEs. A phased path is more realistic, less risky, and more aligned with the resource profile of smaller firms. The first stage should build minimum control reliability and standardize key data; the second should strengthen integration and staff capability; the third should consolidate digital governance, reporting review, and continuous improvement. This sequence reduces the risk of buying complex tools before the organization is ready to use them well.

The policy implications are equally significant. If Azerbaijan aims to improve SME transparency, reporting quality, and access to finance, support mechanisms should extend beyond subsidizing software acquisition. More value is likely to come from practical guidance on data standards, model chart structures, reconciliation templates, security minimums, role-based procedures, and IFRS-oriented training for SME accountants and managers. Public institutions can create leverage by combining digital infrastructure with methodological support rather than treating technology uptake as sufficient in itself.

The article also has limitations. It relies on secondary literature, regulatory sources, and one national survey rather than on primary interviews, enterprise case studies, or a large-scale quantitative dataset. For that reason, its contribution is analytical rather than econometric. Further research could test the proposed maturity logic through sectoral comparisons, field evidence from Azerbaijani SMEs, or survey instruments measuring the relationship between system integration, control quality, and reporting outcomes.

References

1. Alsharari, N. M., Al-Shboul, M., & Alteneiji, S. (2020). Implementation of cloud ERP in the SME: Evidence from UAE. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 27(2), 299–327. <https://doi.org/10.1108/JSBED-01-2019-0007>
2. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidməti. (2024a, yanvar 1). Vergi ödəyiciləri elektron kabinetə yalnız gücləndirilmiş elektron imza vasitələrindən istifadə etməklə daxil ola biləcəklər. *Taxes.gov.az*. <https://www.taxes.gov.az/az/post/2422>
3. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidməti. (2024b). Elektron qaimə-faktura. *Taxes.gov.az*. <https://www.taxes.gov.az/az/page/elektron-qaimə-faktura>
4. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti. (2018, dekabr 21). “Mikro, kiçik, orta və iri sahibkarlıq subyektlərinin bölgüsü meyarları”nın təsdiq edilməsi haqqında. *E-qanun.az*. <https://e-qanun.az/framework/41048>

5. Azərbaycan Respublikası Prezidenti. (2026, yanvar 26). "Rəqəmsal dövlət maliyyəsi" informasiya sistemi haqqında əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı. *President.az*. <https://president.az/az/articles/view/71404>
6. Broccardo, L., Tenucci, A., Agarwal, R., & Alshibani, S. M. (2024). Steering digitalization and management control maturity in small and medium enterprises (SMEs). *Technological Forecasting and Social Change*, 204, 123446. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2024.123446>
7. Gao, X. (2024). Unlocking the path to digital financial accounting: A study on Chinese SMEs and startups. *Global Finance Journal*, 61, 100970. <https://doi.org/10.1016/j.gfj.2024.100970>
8. Huy, P. Q., & Phuc, V. K. (2025). Does effectiveness of digital accounting system intensify sustainable business model innovation with mediating role of digital business ecosystem? *Journal of Innovation and Entrepreneurship*, 14, 3. <https://doi.org/10.1186/s13731-024-00444-x>
9. IFRS Foundation. (2019, August 19). Azerbaijan. *IFRS*. <https://www.ifrs.org/use-around-the-world/use-of-ifrs-standards-by-jurisdiction/view-jurisdiction.html/azerbaijan>
10. IFRS Foundation. (2025). *IFRS for SMEs accounting standard* (3rd ed.). IFRS Foundation. <https://www.ifrs.org/issued-standards/ifrs-for-smes/>
11. Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyi (KOBİA). (2024). *KOB subyektlərinin rəqəmsallaşma səviyyəsinin və ehtiyaclarının müəyyən edilməsi*. Bakı: KOBİA.
12. OECD. (2021a). *The digital transformation of SMEs*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/bdb9256a-en>
13. OECD. (2021b). *SMEs going digital: Policy challenges and recommendations*. OECD Publishing. https://www.oecd.org/en/publications/smes-going-digital_c91088a4-en.html
14. Sagala, G. H., & Öri, D. (2024). Toward SMEs digital transformation success: A systematic literature review. *Information Systems and e-Business Management*, 22(4), 667–719. <https://doi.org/10.1007/s10257-024-00682-2>

Received: 18.11.2025

Accepted: 27.02.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/59/207-211>

Aytac Babayeva
Bakı Dövlət Universiteti
magistrant
<https://orcid.org/0009-0005-2623-1805>
bbyvaaytac@gmail.com

Meqa tədbirlərin regionlar üzrə turizm axınlarına təsiri və gəlir diferensiasiyası problemləri

Xülasə

Meqa tədbirlərin turizm sektoruna təsiri aktual tədqiqat mövzularından biridir. Bu məqalədə mövcud ədəbiyyat əsasında meqa tədbirlərin turist axınlarına təsiri barədə fərqli yanaşmalar təhlil edilmiş, həmçinin statistik məlumatlar əsasında müqayisəli analiz aparılmışdır. Tədqiqatda 2010–2024-cü illərdə bir sıra ölkələrin (o cümlədən Azərbaycan) ev sahibliyi etdiyi meqa idman və mədəni tədbirlərdən sonra beynəlxalq turist gəlişlərində yaranan dəyişikliklər araşdırılmışdır. Analiz üçün müxtəlif məlumat mənbələrindən əldə edilmiş statistik göstəricilər və müvafiq illik hesabatlar istifadə edilmişdir. Nəticələr göstərir ki, meqa tədbirlər adətən ev sahibi regiona qısamüddətli turist axınını artırır, lakin bu artımın miqyası tədbirin növü və keçirildiyi şəraitdən (mövsüm və ya qlobal şərait) asılı olaraq çox dəyişir. Təklif edilmişdir ki, meqa tədbirlərin keçirilməsi zamanı regionlara daha bərabər paylanmış fayda təmin etmək üçün infrastrukturun bölgələr üzrə yayılması və turist marşrutlarının ölkədaxili genişləndirilməsi kimi strategiyalardan istifadə olunsun. Tədqiqat nəticələri göstərir ki, düzgün planlaşdırma aparılmadıqda meqa tədbirlər turizm sektorunda mövcud regional fərqləri dərinləşdirə bilər. Buna görə hökumət və maraqlı tərəflər meqa tədbir sonrası dövrdə davamlı turizm inkişafını təmin etmək üçün siyasətlər formalaşdırmalıdır.

Açar sözlər: meqa tədbirlər, turizm axınları, regionlar, turizm gəlirləri, diferensiallaşma

Aytac Babayeva
Baku State University
Master's Student
<https://orcid.org/0009-0005-2623-1805>
bbyvaaytac@gmail.com

The Impact of Mega Events on Tourism Flows Across Regions and the Problems of Income Differentiation

Abstract

Mega events have significant but varied impacts on tourism flows. This study analyzes how mega events affect tourist arrivals and the distribution of tourism income across regions. A comparative approach is used, examining global examples and Azerbaijan's experience from 2010 to 2024. Statistical data on international tourist arrivals before, during, and after select mega events are analyzed alongside literature insights. Results indicate that mega events typically boost international tourist inflows to host destinations in the short term, though the magnitude depends on the event type, timing, and context. The study finds that while mega events can enhance a country's image and overall visitor numbers, they may also exacerbate regional disparities in tourism revenue distribution. Strategies such as spreading event activities to multiple regions and promoting broader travel itineraries are discussed to mitigate inequality. The findings underscore the importance of strategic planning to ensure mega event legacies contribute to balanced regional tourism development rather than deepening existing divides.

Keywords: mega events, tourism flows, regions, tourism revenue, disparity

Giriş

Meqa tədbirlər (məsələn, Olimpiya Oyunları, dünya çempionatları, “EXPO” sərgiləri və s.) ev sahibi ölkə və şəhərlərə global diqqət cəlb edir. Turizm sahəsində bu cür irimiqyaslı tədbirlərin təsiri uzun illərdir tədqiqatçıların maraq dairəsindədir (Müller, 2015). Ədəbiyyatda meqa tədbirlərin beynəlxalq turist axınlarına təsiri ilə bağlı birmənalı fikirlər yoxdur. Bəzi tədqiqatlar hesab edir ki, belə tədbirlər ev sahibi ölkəyə əlavə turist axını yaradır və turizm sektorunu canlandırır (Fourie, Santana-Gallego, 2011; Allmers, Maennig, 2009). Məsələn, statistik modellə aparılan çoxölçülü tədqiqatlar ortalama olaraq meqa idman tədbirinin keçirildiyi il həmin ölkəyə xarici turist gəlişinin əhəmiyyətli dərəcədə – təxminən 8–10% artdığını ortaya qoymuşdur (Fourie, Santana-Gallego, 2011). Bunun əsas səbəbi tədbir zamanı xaricdən gələn azarkeşlər, rəsmi nümayəndələr və media nümayəndələrinin artması, eləcə də tədbirin yaratdığı maraq nəticəsində ölkəyə səyahət edən adi turistlərin sayının yüksəlməsidir. Məsələn, 2010-cu ildə Cənubi Afrika Respublikasında keçirilən futbol üzrə Dünya Çempionatı ölkəyə rekord sayda – əvvəlki illə müqayisədə 15% çox turist cəlb etmişdir (Baade, Matheson, 2016).

2010-cu ildə Cənubi Afrikaya gələn xarici turistlərin sayı 2009-cu illə müqayisədə 15,1% artmışdır. Braziliyada 2014-cü ildə (Dünya Kuboku keçirilən il) turist axını əvvəlki ilə nisbətən 10,6% yüksəlmişdir. Böyük Britaniyada 2012 Olimpiadası zamanı cüzi – təxminən 1% artım müşahidə edilsə də, növbəti il (2013) turist sayında daha böyük sıçrayış olmuşdur. Rusiya nümunəsində isə 2018-ci ildə Dünya Kuboku keçirilsə də, ümumi turist gəlişlərində nəzərəçarpan dəyişiklik olmamışdır. Bu, qismən onunla izah oluna bilər ki, Rusiya kimi böyük ölkələrdə onsuz da çoxsaylı xarici ziyarətçi axını mövcuddur və əlavə tədbir effekti faiz etibarilə kiçik görünür. Digər tərəfdən, Körfəz ölkəsi olan Qatarda 2022 Dünya Kuboku turist axınında nəhəng nisbi artım yaratmışdır – pandemiyadan sonrakı dövrdə 2021-ci illə müqayisədə 2022-də xarici turist sayı təxminən dörd dəfə artmışdır. Bu dramatik yüksəliş daha çox 2021-ci ildə ölkənin qapalı olmasından və 2022-də böyük tədbirlə birgə sərhədlərin tam açılmasından qaynaqlanır. Göründüyü kimi, meqa tədbirin turizmə təsiri hər bir halda fərqlidir və ortalama təsir müsbət olsa da, “hər meqa tədbir böyük turist axını gətirəcək” kimi birmənalı nəticə çıxarmaq düzgün olmaz (Solberg, Preuss, 2007; Kasimati, 2003).

Bəzi tədqiqatlar göstərir ki, meqa idman və mədəni tədbirlər zamanı “turistlərin sıxışdırılması” deyilən hadisə baş verə bilər (Kasimati, 2003; Preuss, 2007). Yəni adi dövrlərdə səyahət etməyi planlaşdıran turistlər meqa tədbir vaxtı ehtimal olunan izdiham, yüksək qiymətlər və infrastruktur yüklənməsi səbəbindən səfərlərini təxirə salır və ya başqa istiqamətlərə yönəliirlər. Məsələn, 2012-ci il London Olimpiya Oyunları zamanı Böyük Britaniyaya adi turist səfərlərində azalma müşahidə olunmuşdu – xüsusilə avqust ayında ölkəyə gələn xarici qonaqların sayı əvvəlki ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 5% aşağı düşmüşdü (Guardian, 2012). Bununla yanaşı, eyni dövrdə ölkəyə yarışları izləməyə gələn xüsusi ziyarətçilər və rəsmi qonaqlar xərclərini artırıqları üçün turizm gəlirləri artım göstərmişdi. Bu fakt onu göstərir ki, meqa tədbir zamanı turist sayında cüzi azalma olsa belə, xərclərin artması ümumi turizm gəlirini yüksəldə bilər (Roche, 2000). Deməli, meqa tədbirlərin effektivliyi təkcə gələn turistlərin sayında deyil, həm də onların xərcləmələrində və qalma müddətlərində özünü büruzə verir.

Tədqiqat

Ədəbiyyatda meqa tədbirlərin uzunmüddətli təsirləri barədə də müxtəlif nəticələr var. Bəzi müəlliflər hesab edir ki, belə tədbirlər ev sahibi şəhərin və ölkənin beynəlxalq imicini yaxşılaşdıraraq gələcək illərdə də turist cəlb edilməsinə zəmin yaradır (Ritchie, Smith, 1991; Getz, 2008). Məsələn, Almaniyada 2006 Dünya Kubokundan sonra ölkənin qonaqpərvər imici güclənmiş və sonrakı illərdə turizm sektoru inkişaf tempini qoruyub saxlamışdır (Getz, 2016). Digər tədqiqatlar isə göstərir ki, effekt tez sönmə bilər və turizm göstəriciləri qısa müddət sonra əvvəlki səviyyəyə qaydır (Baade, Matheson, 2016). Belə ki, Avstraliya 2000 Olimpiadası və Yunanıstan 2004 Olimpiadası təcrübələrində turist sayında artım əsasən tədbir ili və bir qədər sonrakı il müşahidə olunmuş, daha sonra artım tempi zəifləmişdir (Kasimati, 2003). Bundan əlavə, meqa tədbir üçün inşa edilmiş infrastrukturların sonradan tam istifadəsi təmin olunmasa, turizm sektoruna uzunmüddətli töhfə

vermək çətinləşir (Preuss, 2007). Yekun olaraq, ədəbiyyat nəzərdən keçirilməsi göstərir ki, meqa tədbirlərin turizmə təsiri mövzusunda konsensus yoxdur: nəticələr ölkədən-ölkəyə və tədbirdən-tədbirə ciddi şəkildə dəyişir (Maennig, 2017). Bu qeyri-müəyyənlik tədqiqat boşluğu yaradır və məhz ona görə də hazırkı işdə statistik təhlil aparılaraq meqa tədbirlərin turist axınlarına təsirinin və əldə edilən turizm gəlirlərinin regionlar üzrə bölgüsünün daha dərinəndən araşdırılması qarşıya məqsəd qoyulub.

Tədqiqatın metodu

İlk mərhələdə mövcud elmi ədəbiyyatın təhlili aparılaraq meqa tədbirlərin turizm sektoruna potensial təsirləri barədə nəzəri çərçivə formalaşdırılmışdır. Bu çərçivə əsasında meqa tədbirlərin turist axınlarına müsbət və mənfi təsir istiqamətləri müəyyən edilib. Növbəti mərhələdə statistik məlumatların toplanması həyata keçirilmişdir. Beynəlxalq turizm statistikasına dair məlumatlar Dünya Turizm Təşkilatı (UNWTO), Dünya Səyahət və Turizm Şurası (WTTC) və müvafiq ölkələrin rəsmi statistika qurumlarının hesabatlarından götürülmüşdür. Xüsusilə, 2010–2024-cü illəri əhatə edən dövr üçün bir sıra ölkələrin (Böyük Britaniya, Cənubi Afrika, Braziliya, Rusiya, Qatar və s.) beynəlxalq turist gəlişləri göstəriciləri, həmçinin bu dövrdə həmin ölkələrdə keçirilən meqa tədbirlərin təqvimli tutuşdurulmuşdur. Azərbaycan üzrə 2014–2024-cü illəri əhatə edən turist axını dinamikası və struktur göstəriciləri Dövlət Statistika Komitəsi və Azərbaycan Turizm Agentliyinin açıqlamalarından əldə edilmişdir.

Nəticələr və müzakirə

Statistik məlumatların təhlili meqa tədbirlərin turizm göstəricilərinə təsirinin bir sıra maraqlı cəhətlərini üzə çıxarmışdır. İlk növbədə, məlum oldu ki, meqa tədbir əksər hallarda turist sayında dərhal (hadisə ili üçün) artım yaradır, lakin bu artımın miqyası ölkənin xüsusiyyətlərindən və tədbirin cəlbediciliyindən asılıdır (OECD, 2017). Məsələn, Cədvəl 1-də göstərilən ölkələrdən Cənubi Afrika, Braziliya kimi turizm bazası nisbətən orta olan ölkələrdə Dünya Çempionatı kimi tədbirlər turist axınını 10–15% artırdığı halda, turizm bazası çox böyük və artıq populyar olan Böyük Britaniyada Olimpiya Oyunlarının əlavə effekti çox cüzi (1% civarında) olmuşdur. Rusiya nümunəsində isə 2018-ci ildəki Dünya Kuboku ümumi statistikada demək olar ki, hiss olunmayıb – bunun bir səbəbi odur ki, Rusiya statistikasına qonşu ölkələrdən günübürlük və ya qeyri-turizm məqsədli səfərlər də daxildir və 2018-ci ildə bu axınlar paralel olaraq azalmışdır. Yəni meqa tədbirin “birmənalı olaraq turist sayını artıracağı” tezi hər zaman doğru çıxmır (Solberg, Preuss, 2007).

Bununla belə, apardığımız cütləşdirilmiş t-test analizi ümumilikdə meqa tədbir illərində əvvəlki illərə nəzərən turist axınındakı dəyişikliklərin statistik baxımdan əhəmiyyətli olduğunu təsdiqlədi ($p < 0,05$ səviyyəsində). Xüsusən, idman sahəsindəki meqa tədbirlər – futbol üzrə dünya çempionatı, Olimpiya Oyunları – ev sahibi ölkəyə əlavə on minlərlə (bəzən yüz minlərlə) əcnəbi qonaq cəlb edir (Nazirova, 2017). Cədvəl 4 bəzi meqa tədbirlər üzrə konkret rəqəmləri təqdim edir. Məsələn, 2010 Dünya Kuboku zamanı CAR-a əsasən futbol azarkeşi qismində təxminən 309 min xarici ziyarətçinin gəldiyi rəsmi qeydlərdə vurğulanır. Bu, həmin il ümumi turistlərin təxminən 3,8%-i demək idi. Braziliyada 2014-cü ilin iyun-iyul aylarında (Dünya Kuboku dövrü) əlavə 1 milyona yaxın xarici qonaq gəlmişdir ki, bu da il boyu turistlərin təqribən 15%-inə bərabərdir. Londonda 2012 Olimpiadasında isə təxminən 590 min xarici turist sırf Oyunları izləmək üçün gəlmişdi (ümumi il üzrə turistlərin 2%-dən azı).

Cədvəl.

Seçilmiş meqa tədbirlər zamanı xarici turist axını göstəriciləri.

Tədbir (ev sahibi ölkə, il)	Tədbir məqsədli xarici ziyarətçilər (təxmini)	Həmin il ümumi xarici turist sayı	Ümumi turistlərdə payı (%)
2010 Dünya Kuboku (CAR)	~309 000 azarkeş/ziyərətçi	8 074 000	3,8%
2012 Olimpiya Oyunları (Britaniya)	~590 000 tamaşaçı/qonaq	31 100 000	1,9%

2014 Dünya Kuboku (Braziliya)	~1 000 000+ azarkeş (iyun-iyul)	6 430 000	~15%
2018 Dünya Kuboku (Rusiya)	~600 000 azarkeş (Fan ID)	24 550 000	2,4%

Mənbə: Müxtəlif ölkələrin turizm nazirlikləri və FIFA/IOC hesabatları əsasında.

Cədvəl 4-də göstərilən rəqəmlər meqa tədbirlərin birbaşa turizm təsirini anlamağa kömək edir. Gördüyümüz kimi, qlobal miqyaslı idman yarışı zamanı ev sahibi ölkəyə yüz minlərlə əlavə xarici qonaq gəlsə də, bu rəqəm ümumi illik turist axınının nisbətən kiçik bir hissəsini təşkil edir. Yekun olaraq, tədqiqatımızın nəticələri həm nəzəri, həm də praktik baxımdan önəmlidir. Nəzəri cəhətdən, əldə olunan tapıntılar meqa tədbirlərin turizmə təsiri ilə bağlı mövcud diskussiyalara regionlararası bərabərlik prizmasından yeni töhfə verir. Praktik baxımdan isə, turizm siyasətini formalaşdırırlar üçün bir mesaj var: meqa tədbir planlanarkən tək-cə tədbirin icrası deyil, ondan maksimum səmərəli və ədalətli faydalanma mexanizmləri də düşünüləməlidir.

Nəticə

Aparılmış tədqiqatın nəticələri göstərir ki, meqa tədbirlər ev sahibi ölkələr üçün turizm sahəsində həm böyük imkanlar, həm də müəyyən problemlər yaradır. Birinci, meqa tədbir dövründə ev sahibi regiona xarici turist axını əhəmiyyətli dərəcədə arta bilər. Təhlil etdiyimiz nümunələrdə (məsələn, 2010-cu il Dünya Kuboku, 2014-cü il Dünya Kuboku) turist sayında ikirəqəmli faiz artımları qeydə alındı. Bu, meqa tədbirlərin ölkənin qlobal miqyasda tanınmasına və əlavə səyahət marağı yaratmasına dəlalət edir. İkinci, meqa tədbirlərin turizm sahəsindəki müsbət təsiri adətən qısamüddətli olur – əgər tədbirdən sonra xüsusi tədbirlər görülməzsə, turist axını tezliklə əvvəlki trendinə qayıdır. Uzunmüddətli təsirin yaranması üçün ev sahibi ölkə tədbir bitdikdən sonra da intensiv təbliğat aparmalı, infrastruktur imkanlarını digər tədbirlər və turizm növləri üçün istifadə etməlidir. Üçüncü və ən önəmli nəticə, meqa tədbirlərdən əldə edilən turizm gəlirlərinin regionlar arasında bərabər paylanmamasıdır. Xüsusilə paytaxt Bakı təcrübəsi bunu təsdiq edir: meqa tədbirlər zamanı ölkəyə gələn turistlərin böyük əksəriyyəti paytaxtda qalır və xərcləyir, digər bölgələrin isə bu axından payı cüzi olur. Bu hal turizm sektorunda mövcud regional inkişaf fərqlərini daha da artırır ki, bu da gəlir diferensiasiyası problemi kimi ortaya çıxır.

Tədqiqatın yeniliyi ondan ibarətdir ki, meqa tədbirlərin turizm təsirləri ilk dəfə olaraq Azərbaycan kontekstində regionlar prizmasından təhlil edildi. Əldə olunmuş nəticələr göstərir ki, meqa tədbirlər düzgün idarə olunarsa, turizm axınlarını artırmaqla yanaşı, ölkə daxilində daha balanslı iqtisadi inkişaf üçün vasitə ola bilər. Bunun üçün hökumət, turizm təşkilatları və yerli icmalar birlikdə çalışmalı, meqa tədbirin potensialından maksimum bəhrələnməyə səy göstərməlidir. Əks halda, meqa tədbirlər sadəcə parlaq idman və ya mədəni hadisə olaraq qalır, dayanıqlı turizm inkişafına gözlənilən töhfəni verməyə bilər.

Araşdırmanın nəticələri həm də gələcək tədqiqat istiqamətlərini göstərir. Məsələn, meqa tədbirlərin sosial və mədəni təsirləri, yerli əhalinin rifahına və məmnuniyyətinə təsiri kimi məqamlar ayrıca tədqiqatlar tələb edir. Bundan başqa, müxtəlif meqa tədbir növlərinin (idman, musiqi, sərgi və s.) turizmə təsirindəki fərqlər də maraqlı mövzu ola bilər. Gələcəkdə daha dəqiq regionlararası statistika toplandıqca, meqa tədbirlərin yaratdığı gəlir və iş imkanlarının bölgüsünü iqtisadi modellərlə dəyərləndirmək mümkündür. Ümid edilir ki, təqdim olunan məqalə bu istiqamətdə aparılacaq yeni tədqiqatlar üçün zəmin yaradacaq və eyni zamanda praktiki qərarvericilər üçün faydalı məlumat bazası rolunu oynayacaq.

Ədəbiyyat

1. Allmers, W., & Maennig, W. (2009). Economic impacts of the FIFA Soccer World Cups in France 1998, Germany 2006, and outlook for South Africa 2010. *Eastern Economic Journal*, 35(4), 500–519.
2. Baade, R. A., & Matheson, V. A. (2016). Going for the gold: The economics of the Olympics. *Journal of Economic Perspectives*, 30(2), 201–218.
3. Fourie, J., & Santana-Gallego, M. (2011). The impact of mega-sport events on tourist arrivals. *Tourism Management*, 32(6), 1364–1370.
4. Getz, D. (2008). Event tourism: Definition, evolution, and research. *Tourism Management*, 29(3), 403–428.
5. Getz, D., & Page, S. J. (2016). Progress and prospects for event tourism research. *Tourism Management*, 52, 593–631.
6. Kasimati, E. (2003). Economic aspects and the Summer Olympics: A review of related research. *International Journal of Tourism Research*, 5(6), 433–444.
7. Maennig, W. (2017). Major sports events: Economic impact. *Hamburg Contemporary Economic Discussions*, No. 58, University of Hamburg.
8. Müller, M. (2015). What makes an event a mega-event? Definitions and sizes. *Leisure Studies*, 34(6), 627–642.
9. Nazirova, N. (2017). Analysis of the impact of Baku 2015 European Games on tourism development in Azerbaijan. In *Turizm: Zaman və Reallıq (Konfrans materialları)* (pp. 45–53).
10. OECD. (2017). *Major events as catalysts for tourism*. OECD Tourism Papers, 2017/02.
11. Preuss, H. (2007). The conceptualization and measurement of mega sport event legacies. *Journal of Sport & Tourism*, 12(3–4), 207–228.
12. World Tourism Organization. (2023). *UNWTO World Tourism Barometer* (Vol. 21, No. 4). Madrid: UNWTO.

Daxil oldu: 14.11.2025

Qəbul edildi: 02.03.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/59/212-215>

Aytan İsmayılova

Xəzər Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0001-1988-6337>

aytan.ismayilova2024@khazar.org

Startupların maliyyə riskləri və qeyri-müəyyənlik faktorları

Xülasə

Müasir iqtisadiyyatda startuplar innovasiya və texnoloji inkişafın əsas hərəkətverici qüvvələrindən biri hesab olunur. Lakin onların fəaliyyəti yüksək maliyyə riskləri və qeyri-müəyyənlik şəraitində formalaşır. Startuplar adətən məhdud kapital, qeyri-sabit gəlir axını və bazarda tanınmama problemi ilə üzləşirlər. Bu isə likvidlik çatışmazlığı, investisiya riskləri və nağd pul axınının qeyri-sabitliyi kimi maliyyə risklərini artırır.

Startupların əsas maliyyə risklərinə kapitalın çatışmazlığı, investordan asılılıq, bazar riskləri, əməliyyat xərclərinin düzgün proqnozlaşdırılmaması və gəlirlərin gecikməsi daxildir. Xüsusilə ilkin mərhələdə biznes modelinin sınaqdan keçirilməsi dövründə gəlir əldə etmə qeyri-müəyyən xarakter daşıyır. Bu isə risklərin ölçülməsi və idarə olunmasını çətinləşdirir.

Qeyri-müəyyənlik faktorları isə əsasən bazar tələbinin dəyişkənliyi, rəqabət mühitinin sürətli transformasiyası, texnoloji yeniliklərin sürəti, hüquqi tənzimləmələr və makroiqtisadi sabitliklə bağlıdır. Startuplar innovativ məhsul və ya xidmət təqdim etdikləri üçün çox zaman bazarın reaksiyası əvvəlcədən dəqiq proqnozlaşdırıla bilmir. Bundan əlavə, valyuta məzənnələrinin dəyişməsi, inflyasiya və investisiya mühitindəki dalğalanmalar maliyyə sabitliyinə birbaşa təsir göstərir.

Açar sözlər: *startuplar, maliyyə, investisiya, likvidlik, nağd, kapitalın, bazar*

Aytan İsmayılova

Khazar University

Master's student

<https://orcid.org/0009-0001-1988-6337>

aytan.ismayilova2024@khazar.org

Financial Risks and Uncertainty Factors of Startups

Abstract

In the modern economy, startups are considered one of the main driving forces of innovation and technological development. However, their activities are formed in conditions of high financial risks and uncertainty. Startups usually face the problem of limited capital, unstable income stream and lack of recognition in the market. This increases financial risks such as lack of liquidity, investment risks and instability of cash flow.

The main financial risks of startups include lack of capital, dependence on investors, market risks, incorrect forecasting of operating costs and delay in revenues. Especially at the initial stage, revenue generation is uncertain. This makes it difficult to measure and manage risks.

Uncertainty factors are mainly related to the volatility of market demand, rapid transformation of the competitive environment, the speed of technological innovations, legal regulations and macroeconomic stability. Since startups offer innovative products or services, the market reaction is often unpredictable. In addition, fluctuations in exchange rates, inflation, and the investment climate have a direct impact on financial stability.

Keywords: *startups, finance, investment, liquidity, cash, capital, market*

Giriş

Müasir global iqtisadiyyatda startuplar innovasiyanın, texnoloji inkişafın və rəqəmsal transformasiyanın əsas hərəkətverici qüvvəsi kimi çıxış edirlər. Xüsusilə rəqəmsal iqtisadiyyatın genişlənməsi, süni intellekt, fintex, e-ticarət və platforma biznes modellərinin inkişafı startupların sayının sürətlə artmasına səbəb olmuşdur. Startuplar yeni ideya və texnologiyaları kommersiyalaşdıraraq bazara əlavə dəyər qazandırır, məşğulluğu artırır və rəqabət mühitini gücləndirirlər. Lakin onların fəaliyyəti ənənəvi biznes modellərindən fərqli olaraq yüksək risk və qeyri-müəyyənlik şəraitində formalaşır.

Startupların əsas xüsusiyyəti innovativ məhsul və ya xidmət təqdim etmələri, sürətli böyümə potensialına malik olmaları və məhdud maliyyə resursları ilə fəaliyyətə başlamalarıdır. İlk mərhələdə (seed və early stage) bu müəssisələr adətən öz vəsaitləri, ailə və dost investisiyaları, biznes mələkləri və ya vençur kapital fondları hesabına maliyyələşdirilirlər. Lakin gəlir axınının qeyri-sabit olması, biznes modelinin hələ tam sınaqdan keçirilməməsi və bazar tələbinin qeyri-müəyyənliyi maliyyə risklərini artırır. Bu baxımdan startupların maliyyə dayanıqlılığı və uzunmüddətli davamlılığı ciddi təhlil tələb edən məsələdir.

Maliyyə riskləri startuplar üçün müxtəlif formalarda özünü göstərir. Likvidlik riski, yəni cari öhdəliklərin vaxtında yerinə yetirilməməsi təhlükəsi, startupların ən çox rast gəlinən problemlərindən biridir. Eyni zamanda investisiya riskləri, kapitalın cəlb edilməsində çətinliklər, əməliyyat xərclərinin düzgün proqnozlaşdırılmaması və gəlirlərin gözlənilən səviyyəyə çatmaması müəssisənin fəaliyyətində mənfi təsir göstərə bilər. Qeyri-müəyyənlik faktorları isə əsasən bazar şərtlərinin dəyişkənliyi, texnoloji yeniliklərin sürəti, rəqabətin intensivləşməsi və makroiqtisadi mühitin sabit olmaması ilə bağlıdır.

Xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə, o cümlədən Azərbaycan kimi bazarlarda startupların maliyyə mühiti daha həssas xarakter daşıyır. Investisiya ekosisteminin yetərinə inkişaf etməməsi, risk kapitalının məhdudluğu və normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsinə ehtiyac maliyyə qeyri-müəyyənliyini artıran amillər sırasındadır. Bununla yanaşı, rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı və dövlət tərəfindən innovasiya təşəbbüslərinin dəstəklənməsi yeni imkanlar yaradır.

Tədqiqat

Startupların maliyyə riskləri və qeyri-müəyyənlik faktorlarının təhlili göstərir ki, bu tip müəssisələr ənənəvi biznes strukturlarından fərqli olaraq daha yüksək risk mühitində fəaliyyət göstərirlər. Bunun əsas səbəbi onların innovativ məhsul və xidmətlərə əsaslanması, bazara yeni daxil olmaları və gəlir modelinin ilk mərhələdə tam formalaşmamasıdır. Əksər startuplar fəaliyyətlərinin ilk illərində mənfəət əldə etmir, daha çox böyüməyə və bazar payı qazanmağa fokuslanırlar. Bu isə xərclərin gəlirləri üstələməsi riskini artırır və maliyyə dayanıqlığını zəiflədir (Blank, & Dorf, 2020).

Maliyyə risklərinin əsas istiqamətlərindən biri likvidlik riskidir. Startuplar adətən məhdud kapital ilə fəaliyyətə başladıkları üçün nağd pul axınının düzgün planlaşdırılmaması qısa müddətdə öhdəliklərin yerinə yetirilməsində çətinlik yarada bilər (Damodaran, 2012). Xüsusilə əməkhaqqı, icarə, texniki infrastruktur və marketinq xərcləri sabit xarakter daşdığı halda, gəlirlər qeyri-sabit və proqnozlaşdırılması çətin olur. Bu disbalans likvidlik böhranına səbəb ola bilər. Nağd pul axınının idarə edilməsində buraxılan səhvlər startupların bazardan erkən çıxmasına gətirib çıxaran əsas faktorlardandır (Gompers, & Lerner, 2004).

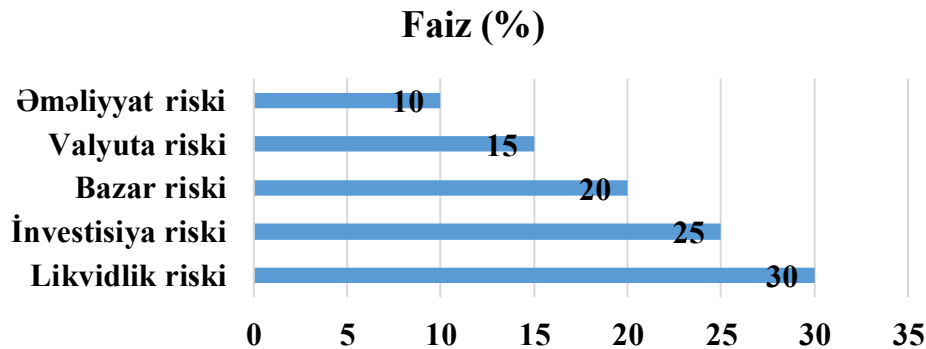
Digər mühüm risk investisiya riskidir. Startupların böyüməsi üçün xarici maliyyə mənbələrinə ehtiyac yaranır və bu, onları investor qərarlarından asılı vəziyyətə salır (Ries, 2011). Investorların gözləntilərinin yüksək olması, gəlirlilik modelinin aydın olmaması və ya bazar potensialının şübhə doğurması investisiya cəlb edilməsini çətinləşdirə bilər. Eyni zamanda, investorlardan asılılıq pay bölgüsündə nəzarətin azalmasına və strateji qərarların təsir dairəsinin dəyişməsinə səbəb ola bilər (Cumming, & Johan, 2017).

Bazar riski də startuplar üçün ciddi təhlükədir. İnnovativ məhsul və xidmətlərin bazarda necə qarşılanacağı əvvəlcədən tam müəyyən edilə bilmir. Müştəri davranışlarının dəyişkənliyi, rəqiblərin sürətli adaptasiyası və alternativ texnologiyaların yaranması startupların mövqeyini zəiflədə bilər (Knight, 1921). Xüsusilə texnoloji sahədə fəaliyyət göstərən startuplar üçün məhsulun köhnəlmə

sürəti yüksəkdir və davamlı innovasiya tələb olunur. Əks halda, rəqabət qabiliyyəti azalır və gəlir perspektivi zəifləyir (Timmons, & Spinelli, 2009).

Makroiqtisadi qeyri-müəyyənliklər də maliyyə risklərini dərinləşdirir. İnflyasiya, faiz dərəcələrinin artması, valyuta məzənnələrinin dəyişməsi və iqtisadi tənəzzül kimi amillər investisiya mühitinə və istehlakçı davranışlarına təsir göstərir. Xüsusilə xarici bazarlara çıxan startuplar üçün valyuta riski əlavə maliyyə yükü yarada bilər. Bundan başqa, normativ-hüquqi mühitdə baş verən dəyişikliklər, vergi siyasətində yeniliklər və lisenziyalaşdırma tələbləri də qeyri-müəyyənliyi artıran faktorlardandır (Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi. 2022).

Qrafik 1: Startupların Maliyyə Risklərinin Struktur Paylanması (%).

Mənbə:Global Entrepreneurship Monitor. (2023). *Global Entrepreneurship Monitor 2022/2023 Global Report*. GEM Consortium. <https://www.gemconsortium.org/report>

Qrafik 1 startupların qarşılaşdığı əsas maliyyə risklərinin nisbi paylanmasını göstərir. Göründüyü kimi, ən yüksək paya malik risk növü likvidlik riskidir (Kərimov, 2021). Bu, startupların ilkin mərhələdə nağd pul axınının qeyri-sabit olması, sabit xərclərin yüksəkliyi və gəlirlərin gec formalaşması ilə bağlı çətinliklər yaşadığını göstərir. Likvidlik problemləri adətən müəssisənin cari öhdəliklərini vaxtında yerinə yetirə bilməməsi ilə nəticələnə bilər və bu da fəaliyyətin dayandırılmasına qədər gedib çıxma bilər (Quliyev, 2020).

İkinci yerdə investisiya riski dayanır. Bu, startupların xarici maliyyə mənbələrindən – xüsusilə biznes mələkləri və vençur kapital fondlarından – asılılığını əks etdirir. İncəsənət marağının azalması və ya gözlənilən maliyyənin cəlb edilməməsi böyümə tempini zəiflədə və strateji planların həyata keçirilməsini çətinləşdirə bilər (Hasanlı, 2019).

Bazar riski də əhəmiyyətli paya malikdir və məhsul və ya xidmətin bazar tərəfindən necə qəbul ediləcəyi ilə bağlı qeyri-müəyyənliyi ifadə edir. Rəqabətin artması, müştəri davranışlarının dəyişməsi və alternativ texnologiyaların yaranması startupların gəlirliliyinə təsir göstərir (World Bank, 2023).

Valyuta və əməliyyat risklərinin payı nisbətən aşağı olsa da, xüsusilə beynəlxalq bazarlara çıxan və ya xarici valyutada maliyyələşən startuplar üçün bu risklər ciddi maliyyə təsirləri yarada bilər. Əməliyyat riskləri isə daxili idarəetmə, proseslərin səmərəliliyi və resursların düzgün bölüşdürülməsi ilə bağlıdır.

Nəticə

Aparılan təhlil göstərir ki, startupların fəaliyyəti yüksək maliyyə riskləri və qeyri-müəyyənlik şəraitində formalaşır. Xüsusilə likvidlik və investisiya riskləri startupların davamlı inkişafına birbaşa təsir edən əsas amillərdir. İlkin mərhələdə gəlirlərin qeyri-sabitliyi və kapital çatışmazlığı maliyyə dayanıqlığını zəiflədir və strateji qərarların qəbulunu çətinləşdirir. Bununla yanaşı, bazar dəyişkənliyi, texnoloji yeniliklərin sürəti və makroiqtisadi faktorlar startupların risk mühitini daha da mürəkkəbləşdirir.

Nəticə etibarilə, startupların uzunmüddətli uğuru üçün effektiv maliyyə planlaşdırılması, nağd pul axınının düzgün idarə olunması, investisiya mənbələrinin diversifikasiyası və risk menecment strategiyalarının tətbiqi vacibdir. Həmçinin innovasiya ilə yanaşı, maliyyə intizamının

gücləndirilməsi və strateji proqnozlaşdırma mexanizmlərinin qurulması startapların bazarda dayanıqlı mövqə tutmasına şərait yaradır. Beləliklə, risklərin düzgün qiymətləndirilməsi və idarə olunması startap ekosisteminin inkişafının əsas şərti kimi çıxış edir.

Ədəbiyyat

1. Blank, S., & Dorf, B. (2020). *The startup owner's manual: The step-by-step guide for building a great company*, 608.
2. Damodaran, A. (2012). *Investment valuation: Tools and techniques for determining the value of any asset*, (3rd ed.), 992.
3. Gompers, P., & Lerner, J. (2004). *The venture capital cycle* (2nd ed.), 592.
4. Ries, E. (2011). *The lean startup: How today's entrepreneurs use continuous innovation to create radically successful businesses*, 336.
5. Cumming, D., & Johan, S. (2017). *Venture capital and private equity contracting: An international perspective* (2nd ed.), 784.
6. Knight, F. H. (1921). *Risk, uncertainty and profit*, 381.
7. Timmons, J. A., & Spinelli, S. (2009). *New venture creation: Entrepreneurship for the 21st century* (9th ed.), 768.
8. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi. (2022). *Azərbaycan Respublikasında innovasiya və startap ekosistemi üzrə illik hesabat*, 124.
9. Kərimov, R. (2021). Azərbaycanada startapların maliyyələşmə problemləri və risk faktorları. *Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Elmi Xəbərləri*, 9(2), 45–58.
10. Quliyev, T. (2020). Kiçik və orta biznesdə maliyyə risklərinin idarə olunması mexanizmləri. *İqtisadiyyat və İdarəetmə*, 3(1), 67–82.
11. Hasanlı, R. (2019). Innovation and startup ecosystem development in Azerbaijan. *Economic and Social Development Journal*, 6(4), 112–125.
12. World Bank. (2023). *Global economic prospects*, 218.

Daxil oldu: 04.09.2025

Qəbul edildi: 16.01.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/59/216-221>

Ay Khan Alibayli

Azerbaijan State Economic University

Master's student

<https://orcid.org/0009-0002-7391-9723>

ayxanaleev00@gmail.com

Consequences of the Collapse of Socialist Economies in Eastern Europe

Abstract

This article analyzes the economic, social and institutional consequences of the collapse of the socialist economic system in Eastern Europe. As a result of the political transformations that took place in 1989-1991, the countries of the region entered the transition phase from a planned economy to a market economy. The main objective of the study is to examine the effects of this transition on the economic structure, production system, employment level and international economic integration. The article analyzes problems such as production decline, inflation increase and temporary weakening of social welfare that occurred in the first stage of the transition economies. At the same time, the new economic model that was formed in the long term as a result of privatization processes, institutional reforms and attracting foreign investments is also evaluated. The study shows that although the collapse of the socialist system created economic instability in the short term, it accelerated the integration of many Eastern European countries into the global economic system and the formation of market institutions in the long term.

Keywords: *socialist economy, transition economy, Eastern Europe, market economy*

Ayxan Alibayli

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0002-7391-9723>

ayxanaleev00@gmail.com

Şərqi Avropada sosialist iqtisadiyyatlarının çöküşünün nəticələri

Xülasə

Bu məqalədə Şərqi Avropada sosialist iqtisadi sisteminin dağılmasının iqtisadi, sosial və institusional nəticələri təhlil edilir. 1989-1991-ci illərdə baş verən siyasi transformasiyalar nəticəsində region ölkələri planlı iqtisadiyyatdan bazar iqtisadiyyatına keçid mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Tədqiqatın əsas məqsədi bu keçidin iqtisadi struktur, istehsal sistemi, məşğulluq səviyyəsi və beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyaya təsirini araşdırmaqdır. Məqalədə keçid iqtisadiyyatlarının birinci mərhələsində baş verən istehsalın azalması, inflyasiyanın artması və sosial rifahın müvəqqəti zəifləməsi kimi problemlər təhlil edilir. Eyni zamanda özəlləşdirmə prosesləri, institusional islahatlar və xarici investisiyaların cəlb edilməsi nəticəsində uzunmüddətli perspektivdə formalaşan yeni iqtisadi model də qiymətləndirilir. Tədqiqat göstərir ki, sosialist sisteminin süqutu qısa müddətdə iqtisadi qeyri-sabitlik yaratsa da, uzun müddətdə bir çox Şərqi Avropa ölkələrinin global iqtisadi sistemə inteqrasiyasını və bazar institutlarının formalaşmasını sürətləndirib.

Açar sözlər: *sosialist iqtisadiyyatı, keçid iqtisadiyyatı, Şərqi Avropa, bazar iqtisadiyyatı*

Introduction

Throughout the 20th century, the countries of Eastern Europe, which were under the influence of the Soviet Union, were governed by socialist economic models. In these countries, practices such as state ownership of the means of production, economic policies based on a centrally planned system, collectivization of agriculture, and restrictions on foreign trade became the cornerstones of the economy. However, in the 1980s, the instability of the system became clear. 1989 was a turning point with the successive collapse of socialist regimes in Eastern Europe. The fall of the Berlin Wall, the collapse of the Soviet Union, and the subsequent transition to a market economy had a multifaceted impact, both politically and economically. This article aims to identify the economic implications of the collapse of socialism for Eastern European societies by analyzing in depth the economic consequences of the aforementioned transition.

Main features of the socialist economy (1945-1989). The socialist system was widespread in Eastern European countries, especially after World War II under the influence of the Soviet Union. One of the main features of this system was the abolition of private ownership of the means of production and the transformation of the state into the sole economic entity. Five-year development plans were implemented within the framework of a planned economy model, and industrial and agricultural production were shaped in accordance with the goals set by the center. The main goal was to prioritize heavy industry, raise employment to full capacity, and reduce dependence on exports. However, this system had some chronic problems. The main ones were low productivity, lack of innovation, waste of resources, and the lack of quality product production. Despite frequent shortages of food and consumer goods, labor productivity was also extremely low. The lag in technological development and limited foreign trade prevented these countries from integrating into the world economy. In addition, the decentralization of economic decisions led to a decrease in comfort at the local level. (Kornai, 1992; Lane, 2005)

Transition: shock therapy and gradual reforms. In the period after 1989, Eastern European countries adopted different strategies for the transition from socialist planned economies to free market economies. The two most common approaches in this context were “shock therapy” and “gradual transition”. Shock therapy involved immediate liberalization of the economy, lowering market prices, eliminating state subsidies, and rapidly implementing privatization. Countries such as Poland, Czechoslovakia, Estonia, and Russia chose this path. On the other hand, countries such as Hungary and Slovenia acted more cautiously, gradually reducing the state sector and gradually developing the private sector. In these countries, the process of price controls and privatization was spread over a longer period. Both methods had their advantages and disadvantages. Shock therapy resulted in rapid structural changes, but it also entailed significant social costs. Gradual transition, on the other hand, preserved relative peace in society but lost time for reforms to take effect. (Aslund, 2007; De Melo and others, 2001; Offe, 1996)

Economic consequences and social costs. The transition process caused significant economic difficulties for both models. The transition from a socialist economy to a market economy led to negative consequences such as economic recession, rising unemployment and rising inflation in the short term. The labor market shifted from the concept of full employment during the socialist period to high unemployment. This led to serious social injuries and loss of labor. However, the economic difficulties faced by each country varied according to its historical and social conditions. (Milanovic, 1998; World Bank, 2002)

Poland - rapid reforms and challenges: Poland was one of the first countries to adopt the shock therapy model. In the early 1990s, the country tried to quickly transition to a market economy. The Balzerovich plan accelerated Poland's economic transformation. This plan laid the foundation for a free market economy, but soon experienced strong inflationary pressures and unemployment. The inflation rate rose to 600% in the early 1990s and the unemployment rate increased. However, Poland managed to recover quickly and in the mid-2000s, after a rapid entry into the integration process with Western Europe, a period of rapid economic growth began. (Aslund, 2007)

Czech Republic - slow but reliable transition: The Czech Republic was one of the countries that

adopted the gradual transition model. After the end of the socialist regime, the Czech Government began to carry out economic reforms in stages. This process continued with the privatization of heavy industry and utilities. Although the Czech Republic suffered less due to gradual reforms, it was able to quickly attract foreign investment. Since the 2000s, the country has seen strong economic growth and its integration into the European Union has been rapid. (De Melo and others, 2001; EBRD, 2009)

Hungary - Mixed Model: Hungary adopted a more mixed approach to reforms. Both elements of shock therapy and gradual reforms were implemented. In 1991, privatization of the public sector began, but state intervention in agriculture and the service sector continued. Hungary struggled to cope with large external debts and high inflation rates. A market economy was slowly but steadily taking shape, and growth accelerated in the mid-2000s. (Berend, 2009; EBRD, 2009)

Romania - Low growth and high unemployment: Romania had one of the most rigid regimes of the socialist era. The harsh rule of Nicolae Ceausescu led to the economy being completely under state control. The collapse of this system led to a serious economic crisis. Romania faced very serious economic difficulties during the transition period; inflation was high, unemployment was high, and production capacity was very low. The privatization process was very slow, as the public had lost a lot of trust. However, economic growth accelerated in the early 2000s when Romania began preparing for EU membership. (Berend, 2009; World Bank, 2002)

Bulgaria - economic changes and external dependence: Bulgaria is another country that applied a shock therapy approach in the 1990s. The rapid transition to a free market economy led to a serious economic crisis in 1997. This crisis caused the country to face a large external debt burden and hyperinflation. However, economic stability was achieved thanks to the independent Central Bank established in 1997 and currency stabilization programs. Bulgaria received support in the economic recovery process through foreign aid and EU membership. (World Bank, 2002; EBRD, 2009)

Baltic countries (Estonia, Latvia, Lithuania) - rapid liberalization and integration: The Baltic countries Estonia, Latvia, and Lithuania applied shock therapy during the transition period and rapidly transitioned to a market economy. After gaining independence from the Soviet Union, these countries quickly began economic reforms. They took steps such as privatization, financial liberalization, and liberalization of foreign trade. Estonia in particular has developed significantly thanks to digitalization and the technology sector. The Baltic countries became rapidly growing economies in the 2000s and achieved significant economic integration through EU membership. (Aslund, 2007)

Albania - Transition difficulties and short stature: Albania had one of the harshest regimes of the socialist system. The Enver Hoxha government reacted very late to the social changes that ended the Socialist regime in the 1990s. During the transition period, the country faced serious economic difficulties and rapid privatization processes led to a shortage of public services. In the 1990s, the country experienced a serious economic crisis and the unemployment rate rose rapidly. However, Albania gradually began to attract foreign investment and achieved economic growth in the mid-2000s. However, reforms in the country's economic structure remain insufficient and its external dependence continues. (Berend, 2009; World Bank, 2002)

Former Yugoslavia - Difficulties in Transition from Socialist Economy: The transition of the former Yugoslav countries from socialist to market economies was a complex and multifaceted process. Unlike other Eastern European countries, Yugoslavia did not have a centrally planned economy; its model of "self-managed socialism" protected certain rights of working collectives over enterprises and allowed prices to be formed partially by the market mechanism. However, ethnic conflicts and wars in the 1990s (Serbia-Bosnia, Serbia-Bosnia and Herzegovina, Serbia-Kosovo) destroyed the economy, destroyed infrastructure and industrial enterprises, and led to capital flight and the loss of human capital. The transformation recession during this period was accompanied by a sharp decline in GDP, an explosion of unemployment, and a fall in real incomes. Corruption and oligarchization occurred during the privatization process, state assets were sold at low prices, and the financial and banking system experienced a serious crisis. Institutional weaknesses, unclear property rights, and political instability further complicated the transition. As a result, the integration of the former Yugoslav countries into a market economy was longer and more complex than in countries

that were free of war and stable. (Uvalic, 2010; Granville, 2003)

Below is a general estimate of the nominal GDP values of Eastern European countries by decade. All values are in billions of United States dollars (USD):

Country	1990	2000	2010	2020	2025
Poland	66	171	477	597	750
Czech Rep.	40	62	207	245	310
Slovakia	12	20	89	106	130
Slovenia	18	20	48	53	65
Croatia	24	23	60	57	75
Bos.- Hers.	5	5	17	20	25
Hungary	34	46	130	155	190
Romania	38	37	167	249	320
Bulgaria	20	13	51	69	90
Latvia	7	8	24	34	40
Lithuania	12	11	37	56	70
Estonia	4	6	19	31	38
Albania	2	3	12	15	20
Serbia	24	9	41	53	70
Kosovo	1	2	6	8	10

Sources: 1. World Bank – World Development Indicators; 2. IMF – World Economic Outlook Database; 3. Eurostat – National Accounts Data

After 1990, Eastern European countries experienced major economic changes with the collapse of their socialist regimes and the transition to a market economy.

1990: Most countries felt the effects of the post-Soviet economic collapse with low GDP levels. Countries such as Bosnia and Herzegovina, Albania and Kosovo in particular had very low starting values due to war or political turmoil. 2000: Thanks to market reforms and investments, GDP began to grow rapidly in Poland, the Czech Republic, Hungary and the Baltic countries. The Balkan countries were in the process of recovery.

2010: EU membership and the integration process accelerated growth; countries such as Poland, the Czech Republic and Slovakia stood out in economic growth. The Baltic countries saw GDP per capita increase thanks to digital economy and technology investments.

2020: Most countries maintained moderate growth, despite temporary contractions during the pandemic. Economies such as Poland and the Czech Republic showed signs of recovery.

2025: Forecasts show that Poland and the Czech Republic will maintain their leading positions in terms of GDP volume, while the Balkan countries will continue with moderate growth. Smaller economies such as Kosovo and Albania will show more limited growth.

Overall, EU membership and integration significantly accelerated economic growth, while war

and political transitions in the Balkans slowed economic recovery, while the Baltic countries experienced rapid growth in GDP per capita thanks to technology and digitalization.

Impact of the collapse of socialist economies on the world economy. The collapse of socialist systems in Eastern Europe had significant economic consequences not only regionally but also globally. With the collapse of the Soviet Union in the early 1990s, the dynamics of the world economy began to change. During this period, Eastern European countries became more integrated into world markets. Former socialist countries under the influence of the Soviet Union increased their external dependence and strengthened trade relations with Western Europe in the process of transition to a market economy. This process opened up new trade routes and investment flows with countries integrated into the world economy. (Stiglitz, 2002; Phelps, 2003)

Social consequences of the collapse of the socialist economy. The collapse of the socialist system led to major changes not only economically, but also socially. During the transition period, many countries in Eastern Europe faced serious social problems.

The egalitarian structures of the socialist era were replaced by more hierarchical and class structures. The increase in unemployment led to despair, especially among the young population. At the same time, low-income groups became even poorer and wealth inequality increased. Privatization processes impoverished the working class of the old socialist system, while the new labor market offered fewer opportunities, especially for unskilled labor. Migration movements accelerated in most Eastern European countries. Young people began to migrate to Western Europe in search of better job opportunities and living conditions. This led to a loss of labor force and demographic changes in some countries. In addition, the increase in corruption in the newly created capitalist system and the emergence of local oligarchs undermined the trust of society. (Hanley, 2014; Milanovic, 1998)

Conclusion

The collapse of socialism in Eastern Europe led to significant economic, social and political changes. Although the transition from a socialist planned economy to a free market economy created serious problems and social costs in the short term, in the long term it achieved significant economic growth and integration with Western Europe. However, different countries were successful to varying degrees depending on the speed and methods of the transition. While countries such as Poland, the Baltic countries and the Czech Republic recovered rapidly, countries such as Albania, Kosovo and Serbia continue to experience the negative effects of the transition period. The economic changes experienced by Eastern Europe, the collapse of the Socialist system and integration into the capitalist system had a major impact on the regional and global levels, and this process continues to this day.

References

1. Aslund, A. (2007). *How capitalism was built: The transformation of Central and Eastern Europe, Russia, and Central Asia*. Cambridge University Press.
2. Berend, I. T. (2009). *From the Soviet bloc to the European Union: The economic and social transformation of Central and Eastern Europe since 1973*. Cambridge University Press.
3. De Melo, M., Denizer, C., Gelb, A., & Tenev, S. (2001). Circumstance and choice: The role of initial conditions and policies in transition economies. *World Bank Economic Review*, 15(1), 1–31.
4. European Bank for Reconstruction and Development. (2009). *Transition report 2009: Transition in crisis?* EBRD.
5. Granville, B. (2003). *The economic and political transition in Russia: The Putin decade*. Routledge.
6. Hanley, S. (2014). The new authoritarianism in Eastern Europe. *East European Politics and Societies*, 28(4), 639–663.
7. Kornai, J. (1992). *The socialist system: The political economy of communism*. Princeton University Press.
8. Lane, D. (2005). *The political economy of East European capitalism*. Routledge.

9. Milanovic, B. (1998). *Income, inequality, and poverty during the transition from planned to market economy*. World Bank.
10. Offe, C. (1996). *Varieties of transition: The East European and East German experience*. MIT Press.
11. Phelps, E. (2003). *The political economy of the transition from socialism*. Palgrave Macmillan.
12. Stiglitz, J. E. (2002). *Globalization and its discontents*. W. W. Norton & Company.
13. Uvalic, M. (2010). *Serbia's transition: Towards a better future*. Palgrave Macmillan.
14. World Bank. (2002). *Transition: The first ten years – Analysis and lessons for Eastern Europe and the former Soviet Union*. World Bank.

Received: 27.11.2025

Accepted: 31.03.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/59/222-226>

Cabbar Mirzəyev

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyası
magistrant
<https://orcid.org/0009-0003-0758-7852>
cabbar.mirzeyev.03@gmail.com

Dövlət qulluğunda etik standartların formalaşdırılmasına beynəlxalq yanaşmalar

Xülasə

Tədqiqat dövlət qulluğunda etik normaların formalaşdırılması və tətbiqinin beynəlxalq təşkilatlar və qlobal mexanizmlər vasitəsilə necə institutlaşdığını araşdırır. Giriş bölməsində etik davranışın ictimai etimadın möhkəmlənməsi, korrupsiyanın qarşısının alınması və şəffaf idarəçilik üçün strateji roluna diqqət çəkilir. Analiz göstərir ki, BMT-nin 1996-cı “Beynəlxalq Dövlət Qulluğu Standartları Bəyannaməsi” və İnsan Hüquqları Şurasının çərçivə prinsipləri universallıq təqdim edir; OECD-nin 1998-ci tövsiyəsi və 2017-ci “Public Integrity” rekomendasiyası isə maraqların toqquşması, hədiyyələr, məxfilik və şəffaflığa dair praktik qaydaları standartlaşdırır. Avropa Şurasının 2000-ci “Model Kodeks”i obyektivlik və siyasi neytrallığı normativləşdirir, Aİ-nin “European Code of Good Administrative Behaviour” və “EU Staff Regulations” sənədləri isə Ombudsman vasitəsilə şikayət və nəzarət mexanizmini gücləndirir. UNCAC (2003) etik kodekslərin yaradılmasını və meritokratiyanı hüquqi öhdəlik səviyyəsinə qaldırır; ILO-nun 111 sayılı Konvensiyası ayrı-seçkiliyin qadağanını etik mühitin tərkib hissəsi kimi təsbit edir; INTOSAI-nin ISSAI 130 kodeksi müstəqillik və obyektivlik üçün auditi referans çərçivəyə çevirir. Qlobal tətbiq mexanizmləri içində ABŞ-ın OGE-si, Kanadanın “Integrity Commissioner” institutu, Aİ Ombudsmanı, eləcə də illik maliyyə maraqları bəyannamələri, sanksiya və intizam prosedurları, müntəzəm etik təlimlər, rəqəmsal etik portallar və ictimai monitoring praktiki effektivliyi artırır. Nəticə olaraq, etik kodekslər abstrakt bəyannamələr deyil, hüquqi (məcburilik və sanksiya), institusional (müstəqil nəzarət qurumları), texnoloji (onlayn məsləhət və deklarasiya platformaları) və ictimai (şikayət və hesabatlılıq) dayaq sütunlarına söykənən adaptiv idarəçilik alətidir.

Açar sözlər: dövlət qulluğu, etik kodeks, beynəlxalq təşkilatlar, ictimai etimad, korrupsiyaya qarşı mexanizmlər

Jabbar Mirzeyev

Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Azerbaijan
Master student
<https://orcid.org/0009-0003-0758-7852>
jabbar.mirzeyev.03@gmail.com

International Approaches to the Formation of Ethical Standards in Public Service

Abstract

The study examines how the formation and implementation of ethical norms in public service have been institutionalized through the role of international organizations and global mechanisms. The introduction emphasizes the strategic importance of ethical conduct for strengthening public trust, preventing corruption, and ensuring transparency in governance. The analysis shows that the 1996 UN “International Code of Conduct for Public Officials” and the principles of the Human Rights

Council provide universality; the OECD's 1998 Recommendation and the updated 2017 "Recommendation on Public Integrity" standardized practical rules concerning conflict of interest, acceptance of gifts, confidentiality, and transparency. The 2000 Council of Europe Model Code established objectivity and political neutrality, while the EU's "European Code of Good Administrative Behaviour" and "EU Staff Regulations" reinforced oversight and complaint mechanisms through the Ombudsman. The UN Convention against Corruption UNCAC (2003) elevated the creation of codes and the merit-based principle to a legal obligation; the ILO Convention No.111 prohibited discrimination as part of the ethical environment; INTOSAI's ISSAI 130 Code of Ethics set independence and objectivity as a reference framework for audit. Among global enforcement mechanisms, the U.S. Office of Government Ethics (OGE), Canada's Integrity Commissioner, the EU Ombudsman, as well as annual declarations of financial interests, disciplinary procedures, regular training, digital portals, and civil society monitoring stand out. Ultimately, ethical codes are not abstract declarations but adaptive governance instruments supported by legal (obligation and sanctions), institutional (independent oversight bodies), technological (online consultation and declaration platforms), and societal (complaints and accountability) pillars.

Keywords: *public service, code of ethics, international organizations, public trust, anti-corruption mechanisms*

Giriş

Dövlət qulluğunda etik normaların formalaşdırılması və tətbiqi müasir idarəçilik sistemlərinin əsas komponentlərindən biri hesab olunur. Etik davranış qaydaları dövlət qulluqçularının fəaliyyətinə ictimai etimadın möhkəmləndirilməsi, korrupsiyanın qarşısının alınması və dövlət idarəçiliyinin şəffaflığının təmin olunması baxımından strateji əhəmiyyət daşıyır. Bu səbəbdən beynəlxalq təşkilatların bu sahədə qəbul etdiyi sənədlər, müəyyənləşdirdiyi prinsiplər və tövsiyə etdiyi mexanizmlər yalnız qlobal idarəçilik mədəniyyətinin inkişafına deyil, həm də milli qanunvericiliklərin təkmilləşdirilməsinə mühüm təsir göstərmişdir.

Tədqiqat

Müasir dövrdə dövlət qulluğu yalnız milli çərçivələrlə məhdudlaşmır, qloballaşma və beynəlxalq əməkdaşlıq şəraitində dövlət qulluqçularının davranış normaları universal prinsiplər əsasında qiymətləndirilir. Qlobal miqyasda korrupsiya, maraqların toqquşması, insan hüquqlarının pozulması kimi problemlərin artması dövlət qulluqçuları üçün etik kodekslərin tətbiqini qaçılmaz edir. Xüsusilə BMT, OECD, Avropa Şurası, Avropa İttifaqı və digər beynəlxalq təşkilatların qəbul etdiyi sənədlər milli dövlətlərin hüquqi və institusional çərçivələrinin formalaşmasında istiqamət rolunu oynamışdır. Bu kontekstdə beynəlxalq sənədlərin tövsiyələrinin tətbiqi dövlət qulluğunun legitimliyini, ictimai etimadı və idarəetmənin keyfiyyətini artıran həlledici amil kimi çıxış edir.

Bu baxımdan, tədqiqatımızın məqsədi beynəlxalq təşkilatların dövlət qulluğunda etik normaların müəyyənləşdirilməsində rolunu, qəbul edilən hüquqi sənədlərin və qlobal təcrübələrin milli idarəçilik sistemlərinə təsirini təhlil edərək, etik kodekslərin tətbiq mexanizmlərinin effektivliyini və çağdaş idarəçilikdə əhəmiyyətini üzə çıxarmaqdır.

Bu istiqamət əsasında tədqiqatda müqayisəli-hüquqi və institusional təhlil yanaşmalarından istifadə olunmuş, BMT, OECD, Avropa Şurası, Aİ, UNCAC, ILO və INTOSAI kimi beynəlxalq təşkilatların qəbul etdiyi əsas normativ sənədlər öyrənilmiş, onların milli qanunvericiliklərə təsiri analitik şəkildə dəyərləndirilmişdir. Eyni zamanda, müxtəlif ölkələrin qlobal təcrübədə etik kodekslərin tətbiqinə dair nümunələri təhlil olunmuş, beynəlxalq normaların praktik idarəçilikdə necə işlədiyini müqayisəli şəkildə araşdırılmışdır.

Beynəlxalq təşkilatların dövlət qulluğunda etik normaların müəyyənləşdirilməsində rolu

Birinci olaraq BMT (Birləşmiş Millətlər Təşkilatı) dövlət qulluğunda etik standartların beynəlxalq səviyyədə təşviqində mərkəzi aktarlardan biridir. BMT Baş Məclisinin 1996-cı ildə qəbul etdiyi "Beynəlxalq Dövlət Qulluğu Standartları Bəyannaməsi" dövlət qulluqçularının fəaliyyətində dürüstlük, şəffaflıq və qərəzsizlik prinsiplərini əsas norma kimi müəyyən etmişdir. Bu sənədin əsas məqsədi üzv dövlətlərin öz milli qanunvericiliyində etik davranış qaydaları yaratmasına stimül

vermək olmuşdur. BMT-nin İnsan Hüquqları Şurası da dövlət qulluqçularının vəzifə icrası zamanı insan hüquqlarının qorunmasını etik öhdəlik kimi müəyyən edir.

İkinci mühüm istiqamət OECD-nin (İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı) dövlət qulluğunda etik standartlara dair proqramıdır. 2000-ci ildə qəbul edilən “OECD Recommendation on Improving Ethical Conduct in the Public Service” sənədi üzv ölkələr üçün dövlət qulluğunda korrupsiyaya qarşı etika çərçivəsini təqdim etdi. Burada maraqlar toqquşmasının qarşısını almaq, hədiyyələrin qəbulu, məxfi məlumatların istifadəsi və qərarvermədə şəffaflıq üzrə konkret prinsiplər təsbit edilmişdir (OECD, 2020). OECD 2017-ci ildə bu sənədi yeniləyərək “Recommendation on Public Integrity” adı altında daha geniş hüquqi-institusional çərçivə formalaşdırdı (OECD, n.d.).

Üçüncü mühüm təşkilat Avropa Şurasıdır. 2000-ci ildə qəbul edilən “Avropa Dövlət Qulluğunda Etik Davranış Model Kodeksi” üzv dövlətlərdə dövlət qulluqçularının etik davranış qaydalarının hüquqi əsaslarını müəyyən etdi. Bu kodeksdə dövlət qulluqçularının vəzifələrini icra edərkən obyektivlik, ictimai maraqlara üstünlük verilməsi, siyasi neytrallıq və etik məsuliyyət prinsipləri konkret şəkildə göstərilmişdir. Avropa Şurası bu kodeksi üzv ölkələrin milli qanunvericiliyinə inteqrasiya etməsini izləyir və monitorinq hesabatları hazırlayır (Jacquemet-Gauché, 2023, pp. 1–12).

Dördüncü istiqamət Aİ (Avropa İttifaqı) çərçivəsindədir. Avropa İttifaqının “European Code of Good Administrative Behaviour” (2001) sənədi Avropa Ombudsmanı tərəfindən hazırlanaraq Aİ institutlarının və məmurlarının etik davranış qaydalarını müəyyən edir. Bu kodeksdə vətəndaşların müraciətlərinə vaxtında cavab vermək, şəffaflıq, obyektivlik, məxfilik və maraqların toqquşmasının qarşısının alınması kimi prinsiplər xüsusi vurğulanmışdır (The European Code of Good Administrative Behaviour, 2001). Bundan əlavə, “EU Staff Regulations” sənədi Aİ məmurları üçün hüquqi öhdəliklər müəyyən edir (Regulation No 31 (EEC), 11 (EAEC), laying down the Staff Regulations of Officials and the Conditions of Employment of Other Servants of the European Economic Community and the European Atomic Energy Community, 1962/2014).

Beşinci mühüm təşkilat BMT-nin Korrupsiyaya qarşı Konvensiyasıdır (UNCAC, 2003). Bu beynəlxalq müqavilə dövlət qulluqçularının fəaliyyətində etik normaların hüquqi təminatını qlobal səviyyədə müəyyən edir. Konvensiyanın 7-ci maddəsi dövlət qulluqçularının seçilməsi və fəaliyyəti zamanı obyektiv, şəffaf və meritokratiyaya əsaslanan prinsiplərin tətbiqini tələb edir. Həmçinin 8-ci maddə dövlət qulluqçuları üçün etik davranış kodekslərinin yaradılmasını bütün üzv dövlətlər üçün öhdəlik kimi müəyyən edir (United Nations. United Nations Convention against Corruption, 2003).

Altıncı olaraq Beynəlxalq Əmək Təşkilatının (ILO) rolunu vurğulamaq lazımdır. ILO-nun 111 sayılı Konvensiyası iş yerində ayrı-seçkiliyin qarşısını almağı hüquqi öhdəlik kimi müəyyən edir. Bu konvensiya dövlət qulluğunda etik davranış normalarının tərkib hissəsinə çevrilərək dövlət qulluqçularının iş mühitində bərabərlik, ləyaqət və sosial ədalət prinsiplərinin tətbiqini zəruri edir (International Labor Organization, n.d.).

Yeddinci istiqamət Beynəlxalq Ali Audit İdarələri Təşkilatı (INTOSAI) tərəfindən müəyyən edilən standartlardır. INTOSAI-nin ISSAI 130 – “Code of Ethics” sənədi dövlət qulluqçuları və auditorlar üçün etik prinsipləri müəyyən edir. Burada müstəqillik, obyektivlik, dürüstlük və peşəkar məsuliyyət dövlət idarəçiliyinin təməl dəyərləri kimi təqdim olunmuşdur. ISSAI standartları beynəlxalq səviyyədə qəbul edilmiş çərçivə olaraq dövlətlərin milli etik kodekslərinə nümunə rolunu oynayır.

Ümumiləşdirsək, beynəlxalq təşkilatların qəbul etdiyi sənədlər və tövsiyələr dövlət qulluğunda etik standartların formalaşmasında vahid yanaşma yaratmaqla yanaşı, milli qanunvericiliklərin də inkişafına bilavasitə təsir göstərir. BMT və UNCAC etik davranışın qlobal səviyyədə hüquqi çərçivəsini müəyyən edərkən, OECD və Avropa Şurası dövlət qulluqçuları üçün konkret prinsiplər və modellər təqdim etmiş, Aİ isə institusional və praktiki mexanizmləri tətbiq etmişdir. Bununla yanaşı, ILO-nun bərabərlik və sosial ədalət prinsipləri, INTOSAI-nin etik kodeksi dövlət idarəçiliyinin dürüstlük və hesabatlılıq əsasında qurulmasına dəstək verir. Bu yanaşmalar birgə şəkildə dövlət qulluğunda şəffaflıq, qərəzsizlik və ictimai maraqlara xidmət edən peşəkar davranış normalarının beynəlxalq səviyyədə möhkəmləndirilməsini təmin edir.

Qlobal təcrübədə dövlət qulluqçuları üçün etik kodekslərin tətbiqi mexanizmləri

Dövlət qulluqçuları üçün etik kodekslərin tətbiqi mexanizmləri qlobal təcrübədə əsasən normativ hüquqi aktların qəbulundan başlayır. Məsələn, ABŞ-da “Standards of Ethical Conduct for Employees of the Executive Branch” (1993) adlı federal sənəd dövlət qulluqçularının davranışını hüquqi öhdəlik səviyyəsinə qaldırmışdır. Bu sənəd yalnız prinsipləri müəyyən etmir, eyni zamanda maraqlar toqquşmasının qarşısının alınması, hədiyyə qəbulu qaydaları və konfidensial məlumatların istifadəsi kimi konkret məhdudiyətlər qoyur. Bu kodeksin məcburi xarakter daşması tətbiqin effektivliyini artıran əsas mexanizmlərdən biridir (Standards of Ethical Conduct for Employees of the Executive Branch, n.d.).

Etik kodekslərin tətbiqində ikinci mühüm mexanizm icraçı və nəzarətçi qurumların fəaliyyətidir. Məsələn, ABŞ-da Etik Ofisi (Office of Government Ethics – OGE) dövlət qulluqçularının etik normalara riayət etməsinə nəzarət edir və hər il hesabat dərc edir. OGE həm də etik məsələlərlə bağlı təlimlər keçirir və məmurlar üçün məsləhət xidmətləri təqdim edir. Bu institusional yanaşma yalnız kağız üzərində deyil, praktik müstəvidə də kodekslərin işlək olmasını təmin edir. OECD ölkələrində etik kodekslərin tətbiqi üçün geniş istifadə olunan mexanizmlərdən biri etik komitələrdir. Bu komitələr dövlət qurumlarında formalaşdırılaraq məmurların etik davranışa dair şikayətlərini, habelə maraqlar toqquşması hallarını araşdırır. Məsələn, Kanadada “Public Sector Integrity Commissioner” dövlət qulluqçularının etik davranış qaydalarına əməl etməsinə nəzarət edir və pozuntulara qarşı sanksiya tədbirləri görür.

Avropa İttifaqında etik kodekslərin tətbiqi Avropa Ombudsmanı vasitəsilə həyata keçirilir. 2001-ci ildə qəbul edilən “The European Code of Good Administrative Behaviour” sənədi yalnız prinsipləri müəyyənləşdirmir, vətəndaşlara şikayət vermək hüququ da tanıyır. Ombudsman şikayətləri araşdıraraq Aİ institutlarında etik normaların pozulması hallarında tövsiyə xarakterli qərarlar verir. Beləliklə, tətbiq mexanizmi vətəndaşların birbaşa iştirakına əsaslanır və ictimai nəzarəti gücləndirir (European Ombudsman, 2001).

Etik kodekslərin işləkliyini təmin edən əsas vasitələrdən biri də müntəzəm təlimlərdir. BMT və OECD tərəfindən hazırlanmış metodik göstərişlərə əsasən, dövlət qulluqçularına işə qəbul zamanı və sonrakı illərdə etik davranış qaydaları üzrə xüsusi kurslar keçirilir. Məsələn, Böyük Britaniyada “Civil Service College” etik kodekslərin izahını və praktiki hallara dair simulyasiyalar tədris edir. Qlobal təcrübədə sanksiya mexanizmləri də etik kodekslərin tətbiqində xüsusi rol oynayır. ABŞ-da federal etik kodeksi pozan məmurlar inzibati cərimə, intizam tədbiri və ya işdən azad olunma ilə üzləşə bilirlər. Fransada isə dövlət qulluqçuları haqqında etik kodeksi pozduqlarına görə dövlət şurası (*Conseil d'État*) qarşısında intizam məsuliyyətinə cəlb olunurlar.

Texnologiyadan istifadə də tətbiq mexanizmlərinin müasir formasıdır. Məsələn, Sinqapurda dövlət qulluqçuları üçün xüsusi onlayn etik portal yaradılmışdır. Bu platforma vasitəsilə məmurlar kodekslə bağlı suallar verə, etik dilemma hallarında məsləhət ala bilirlər. Etik kodekslərin tətbiqi mexanizmlərinin mühüm elementlərindən biri də monitoring və hesabatlılıqdır. OECD üzv ölkələrində dövlət qurumları etik davranışın qiymətləndirilməsi ilə bağlı illik hesabatlar təqdim edir. Məsələn, Avstraliyada “State of the Service Report” adlı sənəd dövlət qulluqçularının etik davranış göstəricilərini təhlil edərək parlamentə təqdim olunur. Etik kodekslərin tətbiqi üçün beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən tövsiyə edilən digər mexanizm maraqların toqquşmasının bəyannamə yolu ilə idarə edilməsidir. (Australian Public Service Commission, 2023). ABŞ, Kanada və bir sıra Avropa ölkələrində dövlət qulluqçuları hər il maliyyə maraqları, hədiyyələr və əlavə fəaliyyətləri barədə xüsusi deklarasiyalar təqdim edirlər. Bu deklarasiyalar ictimaiyyətə açıqlandığı üçün etik kodekslərin işləkliyi şəffaflıqla möhkəmləndirilir.

Nəhayət, etik kodekslərin tətbiqi qlobal təcrübədə çox vaxt vətəndaş cəmiyyətinin nəzarəti ilə gücləndirilir. Məsələn, Transparency International və digər QHT-lər dövlət qulluqçularının etik davranış qaydalarına əməl etməsi ilə bağlı ictimai hesabatlar dərc edir. Bu hesabatlar kodekslərin təkə dövlətin daxili nəzarət mexanizmləri ilə deyil, həm də ictimai monitoring vasitəsilə işlək qalmasını təmin edir. Beləliklə, etik kodekslərin tətbiqi hüquqi, institusional, texnoloji və ictimai nəzarət mexanizmlərinin kombinasiyası ilə həyata keçirilir (Transparency International, 2023).

Nəticə

Tədqiqatımızın nəticəsinə əsasən deyə bilərik ki, beynəlxalq təşkilatların qəbul etdiyi sənədlər və qlobal təcrübədə tətbiq edilən mexanizmlər göstərir ki, dövlət qulluğunda etik normalar yalnız abstrakt prinsiplərdən ibarət deyil, konkret hüquqi, institusional və texnoloji alətlərlə möhkəmləndirilmişdir. BMT, OECD və Avropa Şurası kimi qurumların müəyyən etdiyi prinsiplər milli qanunvericiliklər üçün istiqamət rolunu oynayır. Təhlilimiz göstərir ki, effektiv tətbiq yalnız kodekslərin mövcudluğu ilə məhdudlaşmır, həm də onların həyata keçirilməsi üçün xüsusi institutların yaradılmasını tələb edir. ABŞ-dakı OGE, Aİ-də Ombudsman və Kanadada “Integrity Commissioner” kimi qurumlar məmurların etik davranışına nəzarət etmək və ictimai etimadı qorumaq üçün əsas dayaqlardır. Bu modeldən çıxarılan nəticə ondan ibarətdir ki, etik kodekslər ancaq nəzarət və sanksiya mexanizmləri ilə birlikdə real nəticə doğura bilər.

Eyni zamanda, təcrübə göstərir ki, etik normaların tətbiqi ictimaiyyətin iştirakı ilə daha güclü olur. Ombudsman institutları, ictimai şikayət mexanizmləri və müxtəlif QHT-lərin hesabatları dövlət qulluqçularının etik öhdəliklərinin yalnız daxili nəzarətə deyil, ictimai nəzarətə də açıq qalmasını təmin edir. Bu, dövlət qulluğunun legitimliyini artırır və vətəndaşların idarəetməyə etibarını möhkəmləndirir. Nəticə etibarilə, beynəlxalq və qlobal təcrübə göstərir ki, etik kodekslərin effektivliyi onların adaptivliyi ilə birbaşa bağlıdır. Rəqəmsal portallar, etik dilemma üzrə onlayn məsləhətlər, maraqların toqquşması bəyannamələri və illik hesabatlılıq sistemi etik normaları müasir idarəçilik mühitinə uyğunlaşdırır.

Ədəbiyyat

1. Australian Public Service Commission. (2023). *State of the service report 2022–23*. Canberra. <https://www.apsc.gov.au>
2. European Ombudsman. (2001). *The European Code of Good Administrative Behaviour*. Strasbourg. <https://www.ombudsman.europa.eu>
3. International Labour Organization. (n.d.). *Convention No. 111*. <https://www.ilo.org/media/27816/download>
4. OECD. (2000). *Trust in government: Ethics measures in OECD countries*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264187986-en>
5. OECD. (n.d.). *Recommendation of the Council on Public Integrity (OECD/LEGAL/0435)*. <https://legalinstruments.oecd.org/api/print?id=353&lang=en>
6. Regulation No 31 (EEC), 11 (EAEC), laying down the Staff Regulations of Officials and the Conditions of Employment of Other Servants of the European Economic Community and the European Atomic Energy Community. (1962/2014). [https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/1962/31\(1\)/2014-05-01/eng](https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/1962/31(1)/2014-05-01/eng)
7. Standards of Ethical Conduct for Employees of the Executive Branch. (n.d.). U.S. Office of Government Ethics. https://www.oge.gov/web/oge.nsf/resources_standards-of-conduct
8. Transparency International. (2023). *Corruption perceptions index 2023 & public sector integrity reports*. <https://www.transparency.org>
9. United Nations Office on Drugs and Crime. (2003). *United Nations Convention against Corruption*. https://www.unodc.org/documents/brussels/UN_Convention_Against_Corruption.pdf
10. Jacquemet-Gauché, A. (2023). Ethical standards in the civil service in Europe. In A. Farazmand (Ed.), *Global encyclopedia of public administration, public policy, and governance*, 1–12. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003458333-43>

Daxil oldu: 12.11.2025

Qəbul edildi: 23.03.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/59/227-232>

Günay Vəliyeva
Bakı Slavyan Universiteti
magistrant
<https://orcid.org/0009-0001-3299-026X>
gunaycavidveliyev@gmail.com

Alman dilində feil kateqoriyalarının müqayisəli şəkildə öyrədilməsi, Azərbaycan auditoriyası üçün modellər

Xülasə

Məqalədə alman dilində feil kateqoriyalarının müqayisəli şəkildə öyrədilməsi və Azərbaycan auditoriyası üçün tətbiq oluna bilən tədris modelləri araşdırılır. Tədqiqatın əsas məqsədi alman və Azərbaycan dillərində feil kateqoriyalarının (zaman, şəxs, təsrif, modal kateqoriyalar və s.) oxşar və fərqli xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək və bu müqayisə əsasında effektiv tədris yanaşmaları təklif etməkdir. Araşdırma müqayisəli dilçilik və metodika prinsiplərinə əsaslanır. Nəticələr göstərir ki, ana dilinə əsaslanan müqayisəli tədris modelləri tələbələrin qrammatik qavrayışını gücləndirir, feillərin mənimsənilmə prosesini sürətləndirir və ünsiyyət bacarıqlarının inkişafına müsbət təsir göstərir.

Açar sözlər: Alman dili, feil kateqoriyaları, müqayisəli tədris, metodika, dilçilik

Gunay Valiyeva
Baku Slavic University
Master student
<https://orcid.org/0009-0001-3299-026X>
gunaycavidveliyev@gmail.com

Comparative Teaching of Verb Categories in German, Models for Azerbaijani Audience

Abstract

This article examines the comparative teaching of verb categories in the German language and proposes instructional models applicable to the Azerbaijani audience. The main aim of the study is to identify the similarities and differences in verb categories (tense, person, conjugation, modal categories, etc.) in German and Azerbaijani and to develop effective teaching approaches based on this comparison. The research is grounded in the principles of comparative linguistics and methodology. The findings indicate that comparative teaching models based on the learners' native language enhance grammatical awareness, accelerate the acquisition of verb forms, and positively contribute to the development of communicative skills.

Keywords: German language, verb categories, comparative teaching, methodology, linguistics

Giriş

Alman dili qrammatikasında feil sistemi dilin əsas struktur elementlərindən biridir. (Eisenberg, 1989). Feillərin zaman, şəkil, modal və digər kateqoriyaları həm qrammatik düzgünlük, həm də ünsiyyət bacarıqlarının formalaşması üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır. (Helbig, Buscha, 2001). Azərbaycan dilində feil sistemi müəyyən oxşarlıqlara malik olsa da, morfoloji quruluş və kateqorial ifadə vasitələri baxımından mühüm fərqlər də mövcuddur. (Çərkəz, n.d.). Bu fərqlərin nəzərə alınmaması Alman dili öyrənən tələbələrdə çətinliklər yaradır. Bu səbəbdən müqayisəli tədris modeli — yəni feilin kateqoriyalarının həm Alman, həm də Azərbaycan dillərinin sistemi əsasında izah edilməsi — daha səmərəli nəticələr verir (Neuner, Hunfeld, 1993).

Alman dilində feil kateqoriyaları. Zaman kateqoriyası-Alman dilində əsas zaman formaları bunlardır: Präsens, Präteritum, Perfekt, Plusquamperfekt, Futur I və Futur II (Duden Redaktion, 2022). Azərbaycan dilində zaman kateqoriyaları daha geniş və kifayət qədər sərbəstdir, lakin Alman dilində zamanların həm morfoloji, həm də sintaktik xüsusiyyətləri daha şərtdir (Engel, 2004). Tədris zamanı bu fərq xüsusi vurğulanmalıdır. (Neuner, Hunfeld, 1993).

Alman dilində feillər şəxslərə görə təsrif olunur və şəxs sonluqları kökə əlavə olunur: *ich gehe, du gehst, er geht* və *s* (Helbig, Buscha, 2001). Azərbaycan dilində də təsrif mövcuddur, lakin sonluqların funksiyası və formaları fərqlidir (Sevinc, Telman, 2021). Bu oxşarlıq öyrənmə prosesini asanlaşdırır və müqayisəli izah tələbəyə aydınlıq gətirir.

Modal feillər-*Müssen, können, dürfen, wollen* kimi modal feillər Alman dilində geniş istifadəyə malikdir və əsas feili təsirə məruz qoyur. Azərbaycan dilində modal mənə daha çox şəkildə ifadə olunur (“-malı/-məli”, “gərək”, “lazımdır”). Müqayisə yolu ilə izah tələbələrin modal feilləri daha tez mənimsəməsinə səbəb olur. Azərbaycan auditoriyası üçün müqayisəli tədris modelləri Paralel qrammatik model. Bu modeldə hər bir qrammatik kateqoriya həm Alman, həm də Azərbaycan dili nümunələri ilə paralel izah olunur: Präsens → İndiki zaman, Perfekt → Keçmiş zamanın nəticə bildirən forması, Modal feillər → “-malı/-məli”, “gərək” modelləri. Bu yanaşma tələbələrin mövzunu daha rahat qavramasına şərait yaradır.

Tədqiqat

Azərbaycan dilində feil şəkilləri sistemi nisbətən geniş və formal baxımdan sabitdir (Sevinc, Telman, 2021). Bu dildə feilin altı əsas şəkli fərqləndirilir: xəbər, əmr, arzu, vacib, lazım və şərt şəkilləri (Çərkəz, n.d.). Alman dilində isə şəkil kateqoriyası daha çox semantik çalarlar, həmçinin köməkçi feillər və sintaktik vasitələrlə ifadə olunur və formal olaraq daha məhdud, lakin funksional baxımdan çevikdir (Eisenberg, 1989).

Xəbər şəkli (İndikativ) hər iki dildə reallıq və faktları ifadə etmək üçün istifadə olunur (Helbig, Buscha, 2001). Alman dilində İndikativ bütün əsas zaman formalarını əhatə edir və Azərbaycan dilindəki xəbər şəklinin funksional qarşılığı kimi çıxış edir (Duden Redaktion, 2022).

Əmr şəkli (Imperativ) hər iki dildə oxşar kommunikativ funksiyaya malikdir və birbaşa əmri, xahişi və ya çağırışı ifadə edir (məsələn: *Geh! – Get!*) (Engel, U. Deutsche Grammatik. Heidelberg: Groos, 2004). Lakin alman dilində müraciət formasından asılı olaraq (*du, ihr, Sie*) fərqli struktur xüsusiyyətləri müşahidə olunur (Helbig, Buscha, 2001).

Arzu, şərt və ehtimal mənaları alman dilində əsasən Konjunktiv I və Konjunktiv II vasitəsilə ifadə edilir (Eisenberg, 1989). Bu formalar Azərbaycan dilindəki arzu və şərt şəkillərinin funksiyalarını özündə birləşdirməklə yanaşı, əlavə olaraq vasitəli nitqin (indirekte Rede) ifadəsində də mühüm rol oynayır (Duden Redaktion, 2022). Bu xüsusiyyət alman dilində şəkil kateqoriyasının daha çox sintaktik-funksional xarakter daşdığını göstərir (Engel, 2004).

Feillərin təsriflənməsi (Konjugation) sistemi hər iki dildə mövcuddur, lakin alman dilində bu proses daha mürəkkəb morfoloji dəyişikliklərlə müşayiət olunur (Helbig, Buscha, 2001). Azərbaycan dilində əsasən şəkildə vasitəsilə təsriflənmə baş verir, halbuki alman dilində həm şəkildə, həm də feil kökünün dəyişməsi müşahidə edilir (Sevinc, Telman, 2021).

Alman dilində feillər əsasən üç qrupa bölünür: zəif feillər (*schwache Verben*), güclü feillər (*starke Verben*) və qarışıq feillər (*gemischte Verben*) (Duden Redaktion, 2022). Zəif feillərdə kök sabit qalır (*lernen – lernte – gelernt*), güclü feillərdə isə sait dəyişməsi (*ablaut*) baş verir (*fahren – fuhr – gefahren*) (Eisenberg, 1989). Qarışıq feillərdə isə həm kök dəyişir, həm də zəif feil xüsusiyyətləri qorunur (*brennen – brannte – gebrannt*) (Engel, 2004).

Növ kateqoriyası (Passiv) hər iki dildə mövcuddur, lakin alman dilində bu kateqoriya daha inkişaf etmişdir (Helbig, Buscha, 2001). Alman dilində iki əsas passiv növ fərqləndirilir: *Vorgangspassiv* (proses passivi) və *Zustandspassiv* (vəziyyət passivi) (Duden Redaktion, 2022). Azərbaycan dilində isə bu cür formal ayrım yoxdur və bu mənalar daha çox kontekst vasitəsilə ifadə olunur (Çərkəz, n.d.).

Kontrastiv analiz modeli fərqlərin üzə çıxarılmasına yönəlir (Odlin, 1989). Məsələn, alman dilində Perfekt zamanının iki hissədən ibarət olması (köməkçi feil + Partizip II) Azərbaycan dilində müşahidə olunmur (Eisenberg, 1989). Modal feillər alman dilində əsas feilin formasına təsir göstərdiyi halda, Azərbaycan dilində bu funksiya şəkildə ifadə olunur (Sevinc, Telman, 2021).

Kommunikativ tədris modeli isə qrammatik biliklərin real nitqdə istifadəsini təmin edir (Neuner, Hunfeld, 1993). Feil kateqoriyalarının dialoq və situasiya əsasında öyrədilməsi daha effektiv nəticə verir (Thornbury, 1999). Rəqəmsal resursların istifadəsi də tədris prosesini daha interaktiv edir və yaddaşı gücləndirir (Ellis, 2008). Alman dilində feil kateqoriyalarının sistemliliyi və Azərbaycan dilindəki paralellərlə müqayisəsi dil öyrənənlər üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır (Eisenberg, 1989). Alman dilində feil kateqoriyaları yüksək dərəcədə sistemli və qrammatik baxımdan sabit quruluşa malikdir (Duden Redaktion, 2022).

Feilin zaman, şəxs, modal və növ kateqoriyalarının hər biri dilin sintaktik modelini müəyyən edir və cümlə içərisində söz sırasının formalaşmasında mühüm rol oynayır (Helbig, Buscha, 2001). Azərbaycan dilində isə feil kateqoriyaları daha çox morfoloji şəkilçilər vasitəsilə ifadə olunur və sintaktik sərbəstlik daha genişdir (Sevinc, Telman, 2021). Perfekt zamanının köməkçi feil (haben/sein) və Partizip II-dən ibarət olması Azərbaycan dilində birhissəli keçmiş zaman formaları ilə müqayisədə daha mürəkkəb quruluşa malikdir (Eisenberg, 1989). Präteritum yazılı üslubda daha geniş istifadə olunsa da, danışq dilində Perfekt üstünlük təşkil edir (Duden Redaktion, 2022).

Feil kateqoriyalarının tədrisində psixolinqvistik yanaşma mühüm rol oynayır (Ellis, R. The Study of Second Language Acquisition. Oxford University Press, 2008). Tədqiqatlar göstərir ki, vizual və fonetik assosiasiyalar vasitəsilə öyrənmə daha effektiv olur (Thornbury, 1999). Alman dilində feillərin təsrifində səs dəyişməsi (e → i, a → ä) və kök dəyişməsi (fahren → fährt) Azərbaycan dili ilə müqayisədə əlavə çətinlik yaradır (Helbig, Buscha, 2001). Bu çətinliklərin aradan qaldırılması üçün assosiativ yaddaş, sosial interaksiya və ritmik drill üsulları effektiv hesab olunur (Neuner, Hunfeld, 1993).

Modal feillər Alman dilində xüsusi semantik yük daşıyır və müxtəlif mənaları ifadə edir (bacarıq, icazə, zərurət və s.) (Engel, 2004). Azərbaycan dilində bu mənalar daha çox leksik-sintaktik vasitələrlə ifadə olunur (Çərkəz, Ə. Alman dili qrammatikası. Bakı Universiteti Nəşriyyatı). Didaktik baxımdan modal feillərin kontekst əsaslı tədrisi daha effektiv nəticə verir (Thornbury, 1999). Real situasiyalar əsasında qurulan dialoqlar tələbələrin nitq bacarıqlarını inkişaf etdirir (Neuner, Hunfeld, 1993). Tədris prosesində fərdi yanaşma və diaqnostik metodlar da mühüm əhəmiyyət daşıyır (Ellis, 2008). Tələbələrin səhv tiplərinin müəyyənəndirilməsi və uyğun strategiyaların seçilməsi öyrənmə prosesini daha səmərəli edir (Odlin, 1989).

Müqayisəli tədris modeli Azərbaycan dilinin struktur xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq tətbiq edildikdə tələbələr morfoloji və sintaktik çətinlikləri daha tez aşır (Sevinc, Telman, 2021). Kommunikativ metodlar isə nəzəri biliklərin praktik istifadəsini təmin edir (Neuner, Hunfeld, 1993). İnfinitiv formaların müqayisəsi ilkin mərhələdə öyrənməni asanlaşdırır (Çərkəz, n.d.). Ayrılan ön şəkilçili feillərin müqayisəli izahı yaddaşı gücləndirir (Duden Redaktion, 2022). Konjunktiv formalarının funksional izahı onların daha düzgün mənimsənilməsinə şərait yaradır (Eisenberg, 1989). Güclü feillərin qruplar üzrə öyrədilməsi isə yadda saxlamayı asanlaşdırır (Helbig, Buscha, 2001). Kontrastiv analiz metodu interferensiyanın qarşısını almaqda mühüm rol oynayır (Odlin, 1989). Funksional yanaşma isə qrammatik formaların real istifadəsini ön plana çıxarır (Thornbury, 1999). Korpus əsaslı öyrənmə real dil nümunələri üzərində işləməyə imkan yaradır (Ellis, 2008). Qruplaşdırma strategiyası və pragmatik kontekstləşdirmə isə öyrənməni daha effektiv edir (Neuner, Hunfeld, 1993). Texnologiya əsaslı tədris müasir dil öyrənmə prosesində mühüm yer tutur və motivasiyanı artırır (Ellis, 2008). Kommunikativ yanaşma isə dil kompetensiyasının formalaşmasına xidmət edir (Neuner, Hunfeld, 1993).

Müqayisəli cədvəllər və interaktiv tapşırıqlar Alman dili öyrənənlərin motivasiyasını artırır. Alman dilində feil kateqoriyalarının sistemliliyi və Azərbaycan dilindəki paralellərlə müqayisəsi Alman dilində feil kateqoriyaları yüksək dərəcədə sistemli və qrammatik baxımdan sabit quruluşa malikdir. Feilin zaman, şəxs, modal və növ kateqoriyalarının hər biri dilin sintaktik modelini müəyyən edir və cümlə içərisində söz sırasının formalaşmasında mühüm rol oynayır. Azərbaycan dilində isə feil kateqoriyaları daha çox morfoloji şəkilçilər vasitəsilə ifadə olunur və sintaktik sərbəstlik daha genişdir. Bu fərq Alman dilinin öyrənilməsində əsas çətinliklərdən birini təşkil edir. Məsələn, Perfekt zamanının köməkçi feil (haben/sein) və Partizip II-dən ibarət olması, Azərbaycan dilində birhissəli keçmiş zaman formaları ilə müqayisədə daha mürəkkəb quruluşa malikdir. Eyni

zamanda, Alman dilində Präteritum yazılı üslubda geniş istifadə olunsada, danışıq dilində Perfekt üstünlük təşkil edir. Bu, Azərbaycan auditoriyası üçün əvvəlcə qeyri-adekvat görünə bilər, çünki ana dildə bu cür üslubi bölgü yoxdur. Bu səbəbdən zamanların funksional fərqlərinin tədrisində kontekstual nümunələrdən istifadə daha məqsəduyğundur. Feil kateqoriyalarının tədrisində psixolinqvistik yanaşma. Dil öyrənənlərin psixolinqvistik xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması tədris prosesinin effektivliyini artırır.

Tədqiqatlar göstərir ki, tələbə qrammatik kateqoriyaları yadda saxlamaq üçün vizual və fonetik assosiasiyalardan istifadə etdikdə öyrənmə daha davamlı olur. Alman dilində feillərin təsrifində səs dəyişməsi ($e \rightarrow i$, $a \rightarrow ä$) və kökün dəyişməsi ($fahren \rightarrow fahrt$) kimi hallar Azərbaycan dilində mövcud olmadığından psixolinqvistik çətinlik yaradır. Bu çətinliyi aradan qaldırmaq üçün aşağıdakı üsullar səmərəlidir:

Assosiativ yaddaş texnikası: feilin kök dəyişməsi rəngləmə ilə yadda saxlanılır. Sosial interaksiya üsulu: tələbələr dialoq əsasında təkrarlama ilə formaları mənimsəyir. Ritmik drill üsulu: səs dəyişikliyi olan feillər ritmik oxunuşla tədris olunur. Bu üsullar tələbənin nitq yaddaşını gücləndirir və qrammatik formaların avtomatlaşdırılmasını sürətləndirir. Alman dilində modal feillərin semantik xüsusiyyətləri və onların didaktik təqdimatı. Modal feillər Alman dilinin qrammatik sistemində xüsusi semantik yük daşıyır. *Können* bacarıq, *dürfen* icazə, *müssen* zərurət, *sollen* etik tələb, *wollen* isə niyyət bildirir. Azərbaycan dilində bu mənalar daha çox leksik-sintaktik vasitələrlə ifadə olunur (*icazəsi var, bacarır, lazımdır, gərək* və s.). Bu fərq modal feillərin tədrisini həm çətin, həm də maraqlı edir. Didaktik baxımdan modal feillər kontekstə əsaslanan mətnlər vasitəsilə daha effektiv mənimsənilir. Məsələn, tələbələrə gündəlik həyat situasiyalarından qurulmuş dialoqlar təqdim edildikdə modal feillərin semantik çalarları daha aydın dərk olunur: *Du darfst hier parken* — burda park etməyə icazə var. *Ich muss heute lernen* — bu gün mütləq oxumalıyam. *Wir können beginnen* — başlaya bilərik.

Belə nümunələr modal mənənin müxtəlif hallarda necə dəyişdiyini göstərir və tələbələrin praktik nitq bacarıqlarını artırır. Feil kateqoriyalarının tədrisində çətinliklərin diaqnostikası və fərdi yanaşma. Tədris prosesində hər tələbənin öyrənmə tempi, qrammatik qavrayışı və yaddaş tipi fərqlidir. Buna görə də müəllim tədris zamanı fərdi diaqnostika aparmalı və uyğun metod seçməlidir. Alman dilində feillərin təsri, söz sırasının dəyişməsi (xüsusən ikinci yerdə feil qaydası) və Partizip II-nin quruluşu bir çox tələbə üçün çətinlik yaradır. Diaqnostik yanaşmada müəllim aşağıdakı mərhələləri təbii edə bilər: Sorğu və testlərlə ilkin biliyin yoxlanılması

Tələbələrin səhv tiplərinin müəyyənəşdirilməsi (məs., zamanların qarışdırılması, modal feillə cümlə quruluşu və s.). Düzəltmə strategiyalarının seçilməsi: vizual kartlar, qrammatik modelləşdirmə, individual təkrar tapşırıqları, qrup işi. Məlumatın möhkəmləndirilməsi üçün proqramlaşdırılmış tapşırıqlar. Bu sistem tələbənin feilləri təkcə qayda kimi deyil, real kommunikativ situasiyada istifadə etməsinə imkan yaradır. Yuxarıdakı mülahizələr göstərir ki, Alman dilində feil kateqoriyalarının tam mənimsənilməsi yalnız qrammatik təhlillə deyil, həm də çoxşaxəli metodik yanaşma ilə mümkündür. Azərbaycan dilinin struktur xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq müqayisəli tədris modeli seçildiyi halda tələbələr həm morfoloji, həm də sintaktik çətinlikləri daha tez aşır. Kommunikativ metodlar isə nəzəri biliklərin praktik nitqə inteqrasiyasını təmin edir. Beləliklə, Alman dilində feil kateqoriyalarının tədrisi kompleks yanaşma tələb edən bir prosesdir. Bu tədris modeli düzgün qurulduqda tələbələr həm akademik, həm də kommunikativ baxımdan yüksək nəticələr əldə edə bilər.

Azərbaycanlı öyrənənlər üçün alman dilinin mənimsənilməsində müqayisəli yanaşma xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Aşağıdakı metodik prinsiplər effektiv hesab edilə bilər:

İnfinitiv formaların müqayisəsi: Alman dilindəki *Infinitiv* forması ilə Azərbaycan dilindəki *-maq/-mək* şəkilçisi arasında paralellərin qurulması ilkin mərhələdə öyrənməni asanlaşdırır.

Ayrılan ön şəkilçili feillər: Bu feilləri Azərbaycan dilindəki mürəkkəb feillərlə müqayisə etmək (məsələn, *aufstehen* – *ayağa durmaq*) yadda saxlamayı gücləndirir.

Konjunktiv formalarının tədrisi: Bu formaların yalnız qrammatik deyil, funksional (ehtimal, nəzakət, dolay nitq) baxımdan izahı vacibdir.

Güclü feillərin öyrədilməsi: Onların systemsiz deyil, qruplar üzrə (ablaut modellərinə görə) təqdim olunması daha səmərəli nəticə verir.

Dil öyrənmə prosesində aşağıdakı yanaşmalar daha effektiv hesab olunur: Kontrastiv analiz metodu: Hər iki dilin oxşar və fərqli cəhətlərinin paralel şəkildə təqdim edilməsi interferensiyanın qarşısını alır. Funksional yanaşma: Qrammatik formaların yalnız quruluşu deyil, onların real kommunikativ istifadəsi (xüsusilə Konjunktiv və modal fellər) ön plana çəkilməlidir. Korpus əsaslı öyrənmə: Real mətnlər və dialoqlar üzərində işləmək, xüsusilə dolaylı nitq və passiv strukturların mənimsənilməsini asanlaşdırır. Qruplaşdırma strategiyası: Güclü feillərin ablaut modelləri üzrə qruplaşdırılması yadda saxlamamı sürətləndirir. Pragmatik kontekstləşdirmə: Əmr və nəzakət formalarının sosial kontekst daxilində öyrədilməsi (məsələn, *Sie* forması) kommunikativ kompetensiyamı artırır.

Feil kateqoriyalarının interaktiv və texnologiya əsaslı tədrisinə dair didaktik yanaşmalar isə bunlar ola bilər:

1. Rəqəmsal və interaktiv öyrənmə mühiti (Digitale Lernumgebung). Müasir dil tədrisində rəqəmsal platformalar tələbələrin aktiv iştirakını artırır və fərdiləşdirilmiş öyrənməni təmin edir. Quizlet və Kahoot! vasitəsilə Konjunktiv formaları, modal fellər və passiv konstruksiyalar üzrə interaktiv testlər hazırlamaq mümkündür. Tələbələr cümlələrin düzgün Modus formasını seçir və ya transformasiya edirlər. Moodle və Google Classroom. Tapşırıqların mərhələli təqdimatı (Scaffolding). Avtomatik qiymətləndirmə və geribildirim (Feedback-System). Akademik əsas: Bu yanaşma konstruktivizm (Konstruktivismus) nəzəriyyəsinə əsaslanır.

2. Kommunikativ və ssenari əsaslı tədris (Handlungsorientierter Unterricht / Task-Based Learning). Feil şəkillərinin tədrisi real kommunikativ kontekst daxilində həyata keçirilməlidir. Metod: Real situasiyalar: 1. Elmi konfrans (wissenschaftliche Konferenz) – dolaylı nitq (indirekte Rede, Konjunktiv I) 2. Məsləhət vermə – modal fellər (Modalverben) və Konjunktiv II 3. Rəsmi ünsiyyət – nəzakətli müraciət (Höflichkeitsformen). Akademik əsas: Kommunikativ dil tədrisi (Kommunikative Sprachdidaktik).

3. Korpus və autentik materiallarla tədris (Korpusbasierter Unterricht). Real mətnlər vasitəsilə qrammatik strukturların öyrənilməsi daha effektivdir. Konjunktiv formalarının identifikasiyası, Passiv konstruksiyaların funksional təhlili, Modal fellərin semantik rolu. Metod: Verilənlərə əsaslanan öyrənmə (Data-driven Learning). Akademik əsas: İnduktiv öyrənmə (induktives Lernen) və korpus dilçiliyi (Korpuslinguistik).

4. Oyunlaşdırma (Gamification / Spielbasiertes Lernen). Motivasiyamı artırmaq üçün qrammatik mövzular oyun elementləri ilə təqdim olunur.

Səviyyələr (Niveaustufen):

İndikativ

Imperativ

Konjunktiv II

Tapşırıqlar: Aktivdən passivə çevirmə (Aktiv–Passiv-Transformation), Dolaylı nitq qurma (indirekte Rede bilden), Səhvlərin düzəldilməsi (Fehlerkorrektur)

Alət: Duolingo modeli. Akademik əsas: Özünü-təyinetmə nəzəriyyəsi (Selbstbestimmungstheorie).

5. Kollaborativ öyrənmə (Kooperatives Lernen). Qrup işi mürəkkəb qrammatik strukturların mənimsənilməsini asanlaşdırır.

Metodlar: Qarşılıqlı tədris (Peer-Teaching), Qrup təqdimatı (Gruppenpräsentation), Rol oyunları (Rollenspiele) – jurnalist və alim dialoqu. Platformalar: Padlet – fikir mübadiləsi, Microsoft Teams – qrup işi. Akademik əsas: Sosial konstruktivizm (sozialer Konstruktivismus, Vygotsky).

6. Vizual və konseptual xəritələr (Konzeptkarten / Mindmaps) Qrammatik sistemlərin vizuallaşdırılması yaddaşı gücləndirir. Tətbiq: Feil şəkilləri xəritəsi (Modus-System), Passiv növlərinin diaqramı (Vorgangspassiv vs. Zustandspassiv) Alət-MindMeister. Akademik əsas: Kognitiv yüklənmə nəzəriyyəsi (Kognitive Belastungstheorie).

7. Qarışıq öyrənmə modeli (Blended Learning / Integriertes Lernen). Ən effektiv yanaşmalardan biri ənənəvi və rəqəmsal metodların birləşdirilməsidir. Model: Tərsinə çevrilmiş sinif (Flipped Classroom). Evdə: video dərslər, dərstdə: tətbiq və analiz. Müasir yanaşmaya əsasən dil tədrisinin

məqsədi yalnız qrammatik biliklərin ötürülməsi deyil, onların funksional istifadəsinin təmin edilməsidir. Bu baxımdan:

1. Texnologiya əsaslı öyrənmə → Motivation
2. Kommunikativ yanaşma → Sprachkompetenz
3. Korpus əsaslı tədris → Sprachbewusstsein
4. Kollaborativ metodlar → soziale Interaktion

Nəticə

Nəticə etibarilə, alman dilində feil kateqoriyalarının tədrisi kontrastiv, funksional və texnologiya inteqrasiyalı yanaşma əsasında daha effektiv şəkildə həyata keçirilə bilər (Neuner, Hunfeld, 1993; Ellis, 2008). Müqayisə göstərir ki, Azərbaycan dilində feil şəkilləri daha çox morfoloji vasitələrlə sistemləşdirilmişdir və hər bir mənə çaları üçün ayrıca forma mövcuddur (Sevinc, Telman, 2021). Alman dilində isə daha az sayda formal şəkil olmasına baxmayaraq, bu formalar geniş funksional diapazona malikdir və tez-tez sintaktik və leksik vasitələrlə tamamlanır (Eisenberg, 1989). Bu fərqlər dil öyrənmələr üçün həm çətinlik yaradır, həm də kontrastiv yanaşma vasitəsilə öyrənmə prosesini daha effektiv təşkil etməyə imkan verir (Odlin, 1989). Aparılan müqayisə göstərir ki, Azərbaycan dilində feil kateqoriyaları daha çox morfoloji sabitlik və aydın formal göstəricilərlə xarakterizə olunur (Çərkəz, n.d.). Alman dilində isə eyni kateqoriyalar daha çox sintaktik vasitələr, köməkçi fellər və semantik fərqlərlə ifadə edilir (Helbig, Buscha, 2001). Bu fərqlər, xüsusilə dil öyrənmələr üçün həm çətinlik, həm də müqayisəli öyrənmə baxımından geniş imkanlar yaradır (Duden Redaktion, 2022).

Beləliklə, alman dilində feil kateqoriyalarının tədrisi kompleks yanaşma tələb edən bir prosesdir və bu prosesdə müqayisəli təhlil, kommunikativ metodlar və müasir texnologiyaların inteqrasiyası əsas rol oynayır (Thornbury, 1999; Ellis, 2008).

Ədəbiyyat

1. Çərkəz, Ə. (n.d.). *Alman dili qrammatikası*. Bakı Universiteti Nəşriyyatı.
2. Dudenredaktion. (2022). *Duden: Die Grammatik*. Cornelsen.
3. Eisenberg, P. (1989). *Grundriss der deutschen Grammatik*. J. B. Metzler.
4. Ellis, R. (2008). *The study of second language acquisition*. Oxford University Press.
5. Engel, U. (2004). *Deutsche Grammatik*. Groos.
6. Fleischer, W., & Barz, I. (2012). *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*. Niemeyer.
7. Götze, L., & Hess-Lüttich, E. (2004). *Grammatik der deutschen Sprache*. Gütersloh.
8. Helbig, G., & Buscha, J. (2001). *Deutsche Grammatik*. Langenscheidt.
9. Hentschel, E., & Weydt, H. (2013). *Handbuch der deutschen Grammatik*. de Gruyter.
10. Komorowska, H. (2002). *Metodyka nauczania języków obcych*. Warszawa.
11. Neuner, G., & Hunfeld, H. (1993). *Methoden des fremdsprachlichen Deutschunterrichts*. Langenscheidt.
12. Odlin, T. (1989). *Language transfer: Cross-linguistic influence in language learning*. Cambridge University Press.
13. Sevinc, R., & Telman, K. (2021). *Alman dilində feilin kateqoriyaları*.
14. Thornbury, S. (1999). *How to teach grammar*. Longman.

Daxil oldu: 17.10.2025

Qəbul edildi: 16.02.2026

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/59/233-239>

Hüseyn Abdullazadə

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
magistrant

<https://orcid.org/0009-0003-5428-2672>
huseynabdullayev1996@gmail.com

Səmərəli bank nəzarəti sisteminin modelləşdirilməsi imkanları

Xülasə

Bu tədqiqat bank nəzarəti sisteminin modelləşdirilməsinin səmərəliliyinin araşdırılmasına həsr olunmuşdur. Müasir bankçılıq mühitində maliyyə sabitliyinin qorunması, sistem risklərinin vaxtında müəyyən edilməsi və prudensial qərarların elmi əsaslarla qəbul edilməsi bank nəzarətinin əsas prioritetlərindən hesab olunur. Bu baxımdan modelləşdirmə nəzarət fəaliyyətində mühüm analitik alət kimi çıxış edir və bank sektorunda risklərin dinamikasını qabaqcadan qiymətləndirməyə imkan verir. Araşdırmada modelləşdirmənin bank nəzarətində tətbiq istiqamətləri, o cümlədən stress-testlər, makroprudensial monitorinq mexanizmləri və riskəsaslı nəzarət yanaşmaları nəzəri aspektdən təhlil edilmişdir. Eyni zamanda modelləşdirmənin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsində proqnozlaşdırma qabiliyyəti, erkən xəbərdarlıq funksiyası, qərarvermə prosesinə inteqrasiya səviyyəsi, adaptasiya imkanları və izah edilə bilmə xüsusiyyətləri kimi əsas meyarlar müəyyənləşdirilmişdir. Nəticə etibarilə tədqiqat göstərir ki, modelləşdirmənin bank nəzarəti sistemində daha geniş tətbiqi maliyyə sabitliyinin möhkəmləndirilməsinə, nəzarət mexanizmlərinin çevikliyinin artırılmasına və risklərin preventiv idarə olunmasına əhəmiyyətli töhfə verə bilər.

Açar sözlər: bank nəzarəti, modelləşdirmə, maliyyə sabitliyi, riskəsaslı nəzarət, stress-test

Hüseyn Abdullazadə

Azerbaijan State University of Economics
Master student

<https://orcid.org/0009-0003-5428-2672>
huseynabdullayev1996@gmail.com

Efficient Bank Supervision System Modeling Opportunities

Abstract

This study is devoted to examining the efficiency of modeling within the bank supervision system. In the modern banking environment, maintaining financial stability, identifying systemic risks at an early stage, and ensuring the scientific justification of prudential decisions are among the key priorities of banking supervision. In this context, modeling serves as an essential analytical tool that enables the assessment of risk dynamics in the banking sector and supports proactive supervisory measures. The research provides a theoretical analysis of the main applications of modeling in bank supervision, including stress testing, macroprudential monitoring mechanisms, and risk-based supervision approaches. Furthermore, the study identifies key criteria for evaluating the effectiveness of supervisory modeling, such as forecasting capability, early warning function, integration into the decision-making process, adaptability to changing economic conditions, and transparency or explainability of results. The findings indicate that expanding the use of modeling tools in Azerbaijan's bank supervision framework may significantly contribute to strengthening financial stability, enhancing the flexibility of supervisory mechanisms, and improving preventive risk management practices. Overall, modeling should be considered not only a technical instrument but also a strategic component of effective and modern banking supervision.

Keywords: bank supervision, modeling, financial stability, risk-based supervision, stress testing

Giriş

Bank nəzarəti sisteminin modelləşdirilməsinin səmərəliliyinin tədqiqi maliyyə sabitliyinin təmin olunması, sistem risklərinin erkən mərhələdə müəyyən edilməsi və prudensial qərarların elmi əsaslandırılması baxımından xüsusi aktualıq kəsb edir. Müasir bankçılıq mühitində nəzarət mexanizmlərinin yalnız normativ göstəricilərə əsaslanması kifayət etmir və bu səbəbdən modelləşdirmə nəzarət fəaliyyətinin əsas analitik alətlərindən birinə çevrilmişdir. Modelləşdirmə vasitəsilə bank sektorunda risklərin dinamikası, makroiqtisadi dəyişənlərin bank balansına təsiri və mümkün böhran ssenarilərinin nəticələri qabaqcadan qiymətləndirilir.

Bank nəzarəti sisteminin modelləşdirilməsi mexanizmi. Bank nəzarəti praktikasında modelləşdirmə əsasən stress-testlər, prudensial göstəricilərin proqnozlaşdırılması və makroprudensial monitorinq mexanizmləri çərçivəsində tətbiq olunur. Bu modellər bankların kapital adekvatlığı, likvidlik mövqeyi və kredit portfelinin keyfiyyəti üzrə potensial riskləri müəyyən etməyə imkan verir. Xüsusilə valyuta məzənnəsi dəyişkənliyinin və iqtisadi dövrlərin bank sektoruna təsirinin qiymətləndirilməsi modelləşdirmənin əsas tətbiq sahələrindən biri kimi çıxış edir.

Tədqiqat

Modelləşdirmənin səmərəliliyi yalnız texniki modellərin mövcudluğu ilə deyil, onların nəzarət prosesində hansı dərəcədə funksional rol oynaması, qərarverməyə töhfəsi və real iqtisadi prosesləri əks etdirmə qabiliyyəti ilə müəyyən edilir. Bu baxımdan səmərəliliyin qiymətləndirilməsi kompleks və çoxölçülü yanaşma tələb edir.

Birinci növbədə modelləşdirmənin səmərəliliyi proqnozlaşdırma qabiliyyəti əsasında qiymətləndirilə bilər. Nəzarət modellərinin əsas məqsədlərindən biri risklərin gələcək davranışını qabaqcadan müəyyən etmək olduğundan, modellərin faktiki nəticələrlə uyğunluğu mühüm göstərici hesab olunur. Kapital adekvatlığı, kredit portfelinin keyfiyyəti, likvidlik mövqeyi və problemlilik kreditlərin dinamikası üzrə modellərin verdiyi nəticələrin sonrakı dövrlərdə müşahidə olunan göstəricilərlə müqayisəsi modellərin analitik etibarlılığını müəyyən etməyə imkan verir (IMF, 2024, s. 7).

İkinci mühüm qiymətləndirmə meyarı modellərin erkən xəbərdarlıq funksiyasının effektivliyidir. Səmərəli modelləşdirmə sistemi bank sektorunda risklərin kritik həddə çatmasından əvvəl siqnal yaratmalı və nəzarət orqanına preventiv tədbirlər görmək imkanını verməlidir. Bu baxımdan modellərin risk artımını nə qədər erkən mərhələdə müəyyən etdiyi və nəzarət qərarlarının vaxtında qəbuluna hansı səviyyədə şərait yaratdığı səmərəliliyin əsas ölçü kriteriyalarından biri kimi çıxış edir (Basel Committee, 2020, s. 11).

Digər mühüm qiymətləndirmə istiqaməti modellərin çeviklik və adaptasiya qabiliyyətidir. Bank sektoru makroiqtisadi dəyişikliklərə, maliyyə dövrlərinə və struktur transformasiyalara həssas olduğundan nəzarət modelləri bu dəyişikliklərə uyğun şəkildə yenilənməlidir. Modellərin yeni risk faktorlarını əhatə etməsi, ssenarilərin mütəmadi təkmilləşdirilməsi və alternativ makroiqtisadi trayektoriyaların nəzərə alınması modelləşdirmənin praktik səmərəliliyini artıran əsas meyarlardan biri hesab olunur (OECD, 2023, s. 52).

Eyni zamanda modelləşdirmənin səmərəliliyi onun şəffaflıq və izah edilə bilmə səviyyəsi ilə də qiymətləndirilir. Nəzarət orqanının qərarlarının banklar və ictimaiyyət tərəfindən qəbul olunması üçün modellərin məntiqinin aydın və əsaslandırılmış olması vacibdir. Modellərin nəticələrinin izah edilə bilməsi həm institusional etimadı gücləndirir, həm də nəzarət siyasətinin proqnozlaşdırıla bilməsini təmin edir (IMF, 2025, s. 12).

Azərbaycanda bank nəzarəti sisteminin modelləşdirilməsinin müasir vəziyyəti. Azərbaycanda bank nəzarəti sisteminin modelləşdirilməsinin səmərəliliyinin tədqiqi, mahiyyət etibarilə, nəzarət prosesinin (alətlər–müdaxilə–nəticə) zəncirinin formal modelə salınması və həmin model üzrə nəzarətin bank dayanıqlığına və sistem riskinə təsirinin ölçülməsi deməkdir. Son illərdə Mərkəzi Bankın riskəsaslı nəzarət konsepsiyası bu modelləşdirmə üçün metodoloji “skelet” yaradır: ARAS nəzarət tsikli (məlumatların toplanması və təhlili → risk elementlərinin qiymətləndirilməsi → planlaşdırma → icra və yekun reyting → müdaxilə tədbirləri və monitorinq) nəzarətin ölçülə bilən mərhələlərini müəyyən edir (Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı, 2024, s. 5–6).

Səmərəlilik tədqiqində birinci xətt konseptual modelləşdirmədir: nəzarət “input–process–output–outcome” məntiqi ilə qurulur. Burada input nəzarət resurslarıdır (inspektor yükü, analitika, SupTech imkanları), process ARAS tsiklinin mərhələləri, output nəzarət nəticələridir (aşkar edilmiş pozuntular, göstəriş/sanksiya, düzəliş planı), outcome isə bankların prudensial dayanıqlığı və sistem sabitliyidir.

İkinci xətt kəmiyyət modelləşdirməsidir və burada səmərəlilik iki istiqamətdə ölçülə bilər.

(1) Nəticə-səmərəlilik (effectiveness): nəzarətin intensivliyi və keyfiyyətinin bank risk göstəricilərini nə qədər yaxşılaşdırdığını ölçmək. Praktik yanaşma kimi panel regresiya qurulur:

$$S_{i,t} = \alpha + \beta Sv_{i,t} + \gamma BC_{i,t} + \delta MC_{i,t} + \mu_i + \tau_t + \varepsilon_{i,t} \quad (1)$$

Burada:

$S_{i,t}$ -i-ci bankın t zamanında maliyyə sabitliyi göstəricisi (məsələn: Z-score, NPL səviyyəsi, kapital adekvatlığı və s.);

$Sv_{i,t}$ -bank nəzarətinin intensivliyi və keyfiyyəti göstəriciləri (risk reytingi, yoxlamaların tezliyi, nəzarət müdaxiləsi və s.);

$BC_{i,t}$ - bank səviyyəli nəzarət dəyişənləri (ölçü, ROA, likvidlik, kredit portfeli strukturu və s.);

$MC_{i,t}$ -makroiqtisadi nəzarət dəyişənləri (ÜDM artımı, inflyasiya, faiz dərəcələri və s.);

μ_i -banklara məxsus sabit təsirlər (fixed effects);

τ_t -zamana məxsus təsirlər (time effects);

$\varepsilon_{i,t}$ -təsadüfi xəta terminidir.

(2) Resurs-səmərəlilik (efficiency): nəzarət resursları ilə əldə olunan nəticələrin səmərəlilik sərhədinə yaxınlığını ölçmək. Bu halda DEA/SFA məntiqi uyğundur: inputlar (yoxlama saatları, heyət, analitika xərci), outputlar (risk reytinginin yaxşılaşması, ciddi pozuntuların azalması, vaxtında tədbir payı və s.). Nəticə etibarilə “hansı nəzarət forması daha az resursla daha yüksək sabitlik effekti verir” sualına cavab çıxarılır.

Üçüncü xətt “modelin keyfiyyətinin” yoxlanmasıdır: nəzarət modeli yalnız statistik əlaqə verməməli, həm də nəzarətin “zəifləmiş” mərhələlərini göstərməlidir. FSAP-ın vurğuladığı kimi, erkən xəbərdarlıq indikatorlarının nəzarət tədbirləri ilə bağlanması (trigger–action xətti) qurulmasa, müdaxilə normativ pozuntu baş verəndən sonra gecikə bilər (IMF, 2025, s. 1; IMF, 2025, s. 42). Buna görə tədqiqatda “siqnal → qərar → tədbir” zəncirinin gecikmə göstəriciləri (məsələn, siqnalın tədbirə median gün sayı) ayrıca səmərəlilik metriyi kimi götürülür (BCBS, 2012, s. 6).

Nəhayət, yerli tədqiqat bazası da metodoloji istiqamət verir: risk idarəetməsi üzrə yerli akademik işlərdə müqayisəli təhlil və müşahidə metodlarının, eləcə də yerli qanunvericilik, bank hesabatları və statistik məlumatların informasiya bazası kimi götürülməsi qeyd olunur (Əhmədli, 2020, s. 3). Bu yanaşma bank nəzarəti səmərəliliyinin modelləşdirilməsində də uyğundur: həm normativ-standart (konseptual) xətt, həm də empirik (məlumat əsaslı) xətt paralel aparılır.

Cədvəl 1.

Azərbaycanda bank nəzarətində modelləşdirmənin tətbiq istiqamətləri üzrə göstəricilər.

Göstəricilər	2020	2021	2022	2023	2024
Stress-testlərin sayı	6	8	10	12	14
Makroprudensial modellərin sayı	3	4	5	6	7
Riskəsaslı nəzarət üzrə modellər	2	3	4	5	6
Modellər əsasında qəbul edilən qərarlar	9	13	18	24	31
Modelləşdirmə üzrə analitik hesabatlar	11	15	19	26	34

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı, 2025, s. 5–6.

Cədvəl 1-də Azərbaycanca bank nəzarəti sistemində modelləşdirmənin tətbiq istiqamətləri üzrə göstəricilərin 2020–2024-cü illər üzrə dinamikası əks etdirilmişdir. Təhlil göstərir ki, qeyd olunan dövr ərzində modelləşdirmənin nəzarət mexanizmlərində rolu mərhələli şəkildə genişlənməmiş və analitik yanaşmaların intensivliyi artmışdır.

İlk növbədə stress-testlərin sayında müşahidə olunan artım diqqəti cəlb edir. 2020-ci ildə 6 ədəd olan stress-testlərin sayı 2024-cü ildə 14-ə çatmışdır. Bu artım bank sektorunda risklərin daha tez-tez qiymətləndirilməsinə və makroiqtisadi şoklara qarşı dayanıqlığın müntəzəm şəkildə yoxlanılmasına yönəlmiş nəzarət yanaşmasının gücləndiyini göstərir. Xüsusilə pandemiya sonrakı dövrdə və qlobal maliyyə qeyri-müəyyənliklərinin artdığı mərhələdə stress-test mexanizmlərinin daha intensiv tətbiqi nəzarətin proaktiv xarakter aldığını sübut edir.

Makroprudensial modellərin sayının 2020-ci ildə 3-dən 2024-cü ildə 7-yə yüksəlməsi nəzarət sistemində sistem risklərinə yanaşmanın dərinləşdiyini göstərir. Bu dinamika bank sektorunda yalnız ayrı-ayrı bankların deyil, bütövlükdə maliyyə sisteminin sabitliyinin qiymətləndirilməsinə yönəlmiş analitik alətlərin genişləndirildiyini ifadə edir. Belə artım makroprudensial siyasətin institusional möhkəmlənməsi baxımından müsbət tendensiya kimi qiymətləndirilə bilər.

Riskəsaslı nəzarət üzrə modellərin artımı da diqqətəlayiqdir. 2020-ci ildə cəmi 2 modelin tətbiq edildiyi halda, 2024-cü ildə bu göstərici 6-ya yüksəlmişdir. Bu dinamika Azərbaycanda bank nəzarətinin klassik normativ yanaşmadan riskəsaslı nəzarət modelinə keçid prosesinin mərhələli şəkildə davam etdiyini göstərir. Risk profillərinin fərqləndirilməsi və bankların individual risk davranışlarının qiymətləndirilməsi modelləşdirmənin əsas istiqamətlərindən birinə çevrilməkdədir.

Cədvəldə modellər əsasında qəbul edilən nəzarət qərarlarının sayında da ciddi artım müşahidə olunur. Bu göstərici 2020-ci ildə 9 olduğu halda, 2024-cü ildə 31-ə yüksəlmişdir. Bu fakt modelləşdirmə nəticələrinin nəzarət qərarlarına inteqrasiya səviyyəsinin yüksəldiyini və analitik əsaslı qərarvermənin tədricən gücləndiyini göstərir. Qərarların sayının artması modellərin praktik əhəmiyyətinin yüksəldiyini təsdiqləyir.

Cədvəl 2.

Modelləşdirmə nəticələrinin nəzarət qərarlarına inteqrasiya səviyyəsi (%).

İllər	Aşağı inteqrasiya	Orta inteqrasiya	Yüksək inteqrasiya
2020	58	34	8
2021	46	40	14
2022	38	43	19
2023	29	47	24
2024	21	50	29

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı, 2025, s. 5–6.

Cədvəl 2-də 2020–2024-cü illər üzrə modelləşdirmə nəticələrinin bank nəzarəti qərarlarına inteqrasiya səviyyəsinin dinamikası əks etdirilmişdir. Təhlil göstərir ki, araşdırılan dövr ərzində modellərin nəzarət prosesində rolu tədricən güclənmiş, analitik əsaslı qərarverməyə keçid meyli aydın şəkildə müşahidə olunmuşdur.

İlk növbədə aşağı inteqrasiya səviyyəsinin illər üzrə davamlı şəkildə azalması diqqəti cəlb edir. 2020-ci ildə modellərin qərarvermədə zəif rol oynadığı hallar 58% təşkil etdiyi halda, 2024-cü ildə bu göstərici 21%-ə enmişdir. Bu dinamika modelləşdirmənin yalnız formal hesabat aləti kimi deyil, real nəzarət mexanizmi kimi istifadəsinin genişləndiyini göstərir. Aşağı inteqrasiya payının azalması bank nəzarətində subyektiv qərarvermə meyllərinin zəifləməsi baxımından müsbət göstərici hesab olunur.

Orta inteqrasiya səviyyəsinin 2020–2024-cü illər ərzində artması və 34%-dən 50%-ə yüksəlməsi modellərin nəzarət qərarlarının əsaslandırılmasında mühüm yardımçı rol oynadığını göstərir. Bu mərhələdə modellər qərarların birbaşa determinantı olmasa da, risklərin qiymətləndirilməsi və

alternativ variantların müqayisəsi üçün əsas analitik baza kimi çıxış edir. Orta inteqrasiya səviyyəsinin yüksəlməsi bank nəzarətində analitik mədəniyyətin institusional şəkildə möhkəmləndiyini ifadə edir.

Xüsusilə yüksək inteqrasiya səviyyəsinin dinamik artımı diqqətəlayiqdir. 2020-ci ildə cəmi 8% təşkil edən bu göstərici 2024-cü ildə 29%-ə çatmışdır. Bu fakt modelləşdirmə nəticələrinin prudensial qərarların qəbulunda əsas rol oynadığı halların artdığını göstərir. Yüksək inteqrasiya payının yüksəlməsi “model-based supervision” yanaşmasının mərhələli şəkildə formalaşdığını və nəzarətin daha elmi əsaslar üzərində qurulduğunu nümayiş etdirir.

Cədvəlin ümumi dinamikası göstərir ki, modelləşdirmə ilə qərarvermə arasındakı əlaqə illər üzrə güclənmiş və nəzarət mexanizmi getdikcə daha çox məlumat və analitika əsaslı xarakter almışdır. Bu proses bank sektorunda risklərin daha obyektiv qiymətləndirilməsinə, prudensial tədbirlərin daha əsaslandırılmış şəkildə seçilməsinə və nəzarət siyasətinin proqnozlaşdırıla bilməsinə şərait yaratmışdır.

Cədvəl 3.

Modelləşdirmə əsasında risklərin erkən aşkarlanma göstəriciləri.

Göstəricilər	2020	2021	2022	2023	2024
Erkən xəbərdarlıq siqnallarının sayı	7	11	15	19	23
Vaxtında müdaxilə edilən hallar	4	7	11	15	19
Erkən müdaxilə effektivliyi (%)	57,1	63,6	73,3	78,9	82,6

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı, 2025, s. 5–6.

Cədvəl 3-də bank nəzarəti sistemində modelləşdirmə əsasında risklərin erkən aşkarlanması göstəricilərinin 2020–2024-cü illər üzrə dinamikası əks etdirilmişdir. Təhlil göstərir ki, araşdırılan dövrdə modelləşdirmənin erkən xəbərdarlıq funksiyası tədricən güclənmiş və nəzarətin qabaqlayıcı xarakteri daha aydın şəkildə formalaşmağa başlamışdır.

İlk olaraq erkən xəbərdarlıq siqnallarının sayına nəzər saldıqda, 2020-ci ildə 7 olan bu göstəricinin 2024-cü ildə 23-ə yüksəldiyi müşahidə olunur. Bu artım modelləşdirmə mexanizmlərinin risk meyillərini daha geniş spektrdə əhatə etdiyini və potensial təhlükələrin əvvəlki illərlə müqayisədə daha sistemli şəkildə müəyyən edildiyini göstərir. Siqnalların sayının artması nəzarətin məlumat əsaslı və analitik yönümlü xarakter aldığını ifadə edir.

Vaxtında müdaxilə edilən halların dinamikası da müsbət istiqamətdə inkişaf etmişdir. 2020-ci ildə erkən aşkarlanmış risklərdən yalnız 4-ünə vaxtında reaksiya verildiyi halda, 2024-cü ildə bu göstərici 19-a çatmışdır. Bu, modelləşdirmə nəticələrinin nəzarət orqanının operativ qərarvermə imkanlarını genişləndirdiyini və erkən siqnalların praktik tədbirlərə çevrilmə səviyyəsinin yüksəldiyini göstərir.

Cədvəldə əks olunan erkən müdaxilə effektivliyi göstəricisi bu prosesin keyfiyyət tərəfini daha aydın şəkildə ortaya qoyur. 2020-ci ildə 57,1% təşkil edən effektivlik səviyyəsi 2024-cü ildə 82,6%-ə yüksəlmişdir. Bu dinamika modelləşdirmə sisteminin təkcə riskləri aşkarlamaqla kifayətlənmədiyini, eyni zamanda bu risklərin idarə olunmasına real töhfə verdiyini nümayiş etdirir. Effektivliyin artması erkən xəbərdarlıq mexanizmlərinin daha düzgün kalibrləşdirildiyini və yalnız siqnalların payının azaldığını göstərir.

Cədvəl 4.

Modelləşdirmənin bank sektorunun sabitlik göstəricilərinə təsiri.

Göstəricilər	2020	2021	2022	2023	2024
Kapital adekvatlığı (%)	17,2	18,1	19,4	20,2	21,0
Problemlı kreditlərin payı (%)	9,8	8,7	7,1	6,0	5,2
Likvidlik əmsalı (%)	31,4	33,6	35,2	37,9	39,1
Nəzarət risk indeksi*	0,62	0,55	0,47	0,41	0,36

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı, 2025, s. 5–6.

Cədvəl 4-də 2020–2024-cü illər üzrə modelləşdirmənin bank sektorunun əsas sabitlik göstəricilərinə təsiri əks etdirilmişdir. Təhlil göstərir ki, araşdırılan dövrdə modelləşdirmə əsaslı nəzarət mexanizmlərinin güclənməsi bank sektorunun maliyyə dayanıqlığının mərhələli şəkildə möhkəmlənməsi ilə müşayiət olunmuşdur.

İlk növbədə kapital adekvatlığı göstəricisinin dinamikası diqqəti cəlb edir. 2020-ci ildə 17,2% təşkil edən bu göstərici 2024-cü ildə 21,0%-ə yüksəlmişdir. Kapital adekvatlığının ardıcıl artımı bankların risklərə qarşı bufer imkanlarının genişləndiyini və prudensial tələblərin modelləşdirmə nəticələri əsasında daha effektiv tətbiq edildiyini göstərir. Bu dinamika nəzarət sisteminin kapital dayanıqlığını gücləndirməyə yönəlmiş təsirini əks etdirir.

Problemlı kreditlərin payında müşahidə olunan azalma da mühüm müsbət tendensiya kimi qiymətləndirilə bilər. 2020-ci ildə 9,8% olan problemlı kreditlərin payı 2024-cü ildə 5,2%-ə enmişdir. Bu azalma kredit risklərinin daha erkən mərhələdə aşkarlanması, riskli portfəllər üzrə nəzarət tədbirlərinin vaxtında tətbiqi və modelləşdirmə əsasında risklərin proaktiv idarə olunması ilə əlaqələndirilə bilər. Nəticədə kredit portfelinin keyfiyyəti yüksəlmişdir.

Likvidlik əmsalının 31,4%-dən 39,1%-ə qədər artması bank sektorunun qısamüddətli öhdəlikləri yerinə yetirmə qabiliyyətinin gücləndiyini göstərir. Bu göstəricinin yüksəlməsi likvidlik riskinin modelləşdirilməsi və stress-senarilərin nəticələrinin nəzarət qərarlarında nəzərə alınması ilə sıx bağlıdır. Likvidlik mövqeyinin möhkəmlənməsi bank sisteminin xarici və daxili şoklara qarşı daha davamlı hala gəldiyini nümayiş etdirir.

Cədvəldə təqdim olunan nəzarət risk indeksinin dinamikası isə ümumi səmərəliliyi kompleks şəkildə əks etdirir. 2020-ci ildə 0,62 səviyyəsində olan indeksin 2024-cü ildə 0,36-ya qədər azalması nəzarət riskinin azalmasını və nəzarət mexanizmlərinin effektivliyinin yüksəldiyini göstərir. İndeksin azalması bank sektorunda risklərin yığılma səviyyəsinin tədricən zəiflədiyini və nəzarətin preventiv rolunun gücləndiyini ifadə edir.

Nəticə

Aparılmış tədqiqatın nəticələri göstərir ki, bank nəzarəti sisteminin modelləşdirilməsi maliyyə sabitliyinin təmin olunması və sistem risklərinin vaxtında müəyyən edilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır. Müasir bank sektorunda risklərin xarakterinin mürəkkəbləşməsi, qlobal maliyyə bazarlarında qeyri-sabitliyin artması və makroiqtisadi dəyişənlərin bankların fəaliyyətinə təsir imkanlarının genişlənməsi nəzarət mexanizmlərinin daha çevik və analitik əsaslı şəkildə qurulmasını zəruri etmişdir. Bu baxımdan modelləşdirmə bank nəzarətinin yalnız normativ göstəricilərlə məhdudlaşmamasına, risklərin daha dərinlən təhlil edilməsinə və prudensial siyasətin elmi əsaslarla formalaşdırılmasına imkan yaradır.

Tədqiqat çərçivəsində müəyyən edilmişdir ki, modelləşdirmə bank nəzarətində əsasən risklərin proqnozlaşdırılması, stress-test ssenarilərinin hazırlanması, kapital və likvidlik dayanıqlığının qiymətləndirilməsi, eləcə də makroprudensial monitorinqin gücləndirilməsi məqsədi ilə tətbiq olunur. Bu yanaşma bank sektorunda mümkün böhran vəziyyətlərinin əvvəlcədən qiymətləndirilməsinə və preventiv tədbirlərin daha operativ şəkildə həyata keçirilməsinə şərait yaradır. Eyni zamanda

modelləşdirmə nəzarət orqanlarının qərarvermə prosesini daha obyektiv edir və subyektiv yanaşmaların təsirini minimuma endirir.

Ümumilikdə nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, bank nəzarəti sisteminin modelləşdirilməsi maliyyə sabitliyinin möhkəmləndirilməsi və bank sektorunda risklərin idarə olunmasının təkmilləşdirilməsi baxımından strateji əhəmiyyətə malikdir. Bu istiqamətdə modellərin çevikliyinin artırılması, məlumat bazasının genişləndirilməsi və nəzarət sistemində analitik texnologiyaların daha fəal tətbiqi gələcəkdə prudensial nəzarətin səmərəliliyini yüksəldə və bank sektorunun potensial şoklara qarşı dayanıqlığını gücləndirə bilər.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı. (2024). *Riskəsaslı bank nəzarəti konsepsiyası*. ARMB.
2. Basel Committee on Banking Supervision. (2019). *Basel III: Finalising post-crisis reforms*. Bank for International Settlements. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=5719346
3. Basel Committee on Banking Supervision. (2020). *Basel III: A global regulatory framework for more resilient banks and banking systems*. Bank for International Settlements.
4. Bodlaender, J. (2020). *Financial regulation and stability: Insights into global banking*. Springer.
5. Central Bank of the Republic of Azerbaijan. (2025). *Financial stability report for H1 2025*. Central Bank of the Republic of Azerbaijan.
6. Gup, B. E. (2023). *The evolution of banking regulation*. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-031-19336-9>
7. IMF. (2025). *Financial sector assessment program: Azerbaijan*. International Monetary Fund.
8. Məmmədov, İ. R. (2022). *Bank risklərinin idarə olunması və prudensial nəzarət*. Elm və Təhsil.
9. Mikayılov, A. (2021). *Risklərin idarə olunması və beynəlxalq bank nəzarəti*. Ekspress Nəşriyyat.
10. OECD. (2023). *A supervisory framework for assessing nature-related financial risks*. OECD Publishing. https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2023/09/a-supervisory-framework-for-assessing-nature-related-financial-risks_1fd4b9d6.pdf
11. Porter, M. (2021). *The global banking system: Challenges and opportunities in the post-crisis era*. Oxford University Press.
12. Əhmədli, R. Ə. (2020). Bank risklərinin idarə olunmasının metodoloji əsasları. *Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Elmi Xəbərləri*, 3, 1–10.
13. Əliyev, T. (2022). *Azərbaycanın bank tənzimləmə prinsipləri və inkişaf perspektivləri*. Mərkəzi Bank nəşriyyatı.
14. Zeynallı, A. (2019). *Bank tənzimləmələri və nəzarət: Nəzəri və praktiki yanaşmalar*. Təhsil Nəşriyyatı.

Daxil oldu: 10.11.2025

Qəbul edildi: 20.03.2026

İÇİNDƏKİLƏR

CONTENTS

İlqar Hüseynov Şəhərsalma siyasətinin turizmin inkişafına təsiri	7
Turkan İsmayilli The Future of Foreign Language Teaching with Artificial Intelligence	14
Gulnorakhon Muminova Improving Receptive and Productive Vocabulary Knowledge through Blog-Based Multimodal Tasks among University EFL Learners	18
Laman Aliyeva The Political Situation on the Eve and During of the Great War and the Role of Sir Mark Sykes Reshaping British Middle East Policy	26
Zaur Hacıyev, Solmaz Qədirova 9–11 yaşlı qızların voleybol texnikasının mənimsənilməsinin pedaqoji müşahidə yolu ilə qiymətləndirilməsi	31
Ali Mammadzadə Azerbaijan as a Key Energy Hub in the South Caucasus: Geopolitical Implications and Sustainable Development Perspectives Within Traceca	39
Səadət Əliyev, Seymur Qurbanov, Samir Mirzəyev Sərbəst güləşçilərdə ağciyərlərin ventilyasiyasının əsas göstəricilərinə hiperiya yük nümunələrinin təsirinin fizioloji qanunauyğunluqları	47
Dilber Orujova Emojis and Visual Elements in English Communication	52
Yegane Babasoy The Nature of Nouns in Linguistics: A Structural, Semantic, and Cross-Linguistic Analysis	57
Arif İbrahimli, Kənan Qocayev Gənc futbolçularda aparılan məşq proseslərində istifadə edilən metod, vasitə və prinsiplərin ümumi xarakteristikası	62
Ülviyyə Quluzadə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin dövlət quruculuğu prosesində Fətəli xan Xoyskinin rolu	68
Zaur Bala Rzayev, Baba-Əli Səlimzadə, Emin Əliyev, Elnur Musazadə Boksda psixoloji və fizioloji faktorlar: rolu, analizi və praktiki əhəmiyyəti	72
Baba-Əli Səlimzadə, Qurban Cəbrayilov, Hüseyn Səfərov Məşhur boksçuların zədədən sonra yarıqlara yenidən hazırlığı və adaptasiya prosesi	77
İlqar Əliyev, Rəsul Əlizadə 14-15 yaşlı yeniyetmə futbolçuların texnik hazırlığının səmərəliliyinin inkişaf etdirilməsinin tədqiqi	82
Dahaouia Meslem, Awicha Benaballah Towards a Standardised and Contextualised ESP Policy in Algeria: Bridging Global Frameworks with Local Cultural–Ethical Realities	87
Fərrux Fərzəliyev 13-14 yaşlı gənc futbolçularda oyun texnikasının və taktikasının təlimi metodikasının tədqiqi	97
Nigar Mehdizadə Effective Strategies for Developing English Listening and Speaking Skills	103

Afsana Orujlu, Numune Mamishova	
Technology in Human Life: A Double-Edged Phenomenon	108
Gəray Qarayev, Mədət Hacıyev	
Məktəbəqədər və məktəb yaşlı (4-5-6 və 7 yaş) uşaqlarda morfofunksional xüsusiyyətlərinin tədqiqi.....	117
Alim Nasirov	
Shah Ismail I and Charles V: Diplomatic Encounters in the Early Sixteenth Century	122
Roya Zeynalova	
Tapşırıq əsaslı dil tədrisi və onun effektivliyi: nəzəri icmal	128
Khatira Mammadova	
The Effectiveness of Contextual Learning Strategies in Enhancing Vocabulary Retention Among Foreign Language Learners.....	132
Gəray Qarayev, Rövşən Əliyev	
Futbolda fasiləli məşq metodununun tədqiqi.....	137
İlham İbişzadə	
Sənayedə süni intellektin tətbiqi və iqtisadi faydaları: Çin və Sinqapur təcrübəsi əsasında müqayisəli təhlil.....	142
Murad Manafli	
Evaluating the Dynamic Link Between Tourism Flows and Airline Financial Performance: A Panel GMM Perspective	150
Vüsal Abbasov	
Azərbaycanda idman növlərinin strukturu və kütləvililiyi: statistik aspektlər və sosial faktorlar	154
Parvin Aliyeva	
International Experience in the Development of Sustainability Marketing	158
Nəzrin Məmmədova	
3–4-cü sinif şagirdləri üçün təlimdə dəstəkləyici mühitin əsasları və tətbiqi modelləri.....	163
İlahə Cəfərli	
Vətəndaşlıq prosedurlarının sadələşdirilməsi və elektron xidmətlərin tətbiqi	168
Nigar Sabzaliyeva	
Ethics, Corporate Social Responsibility, Sustainability, and Governance in International Business	176
Olya Yolcuycyeva	
The Conflict of Copyright and the Internet: Perspectives for a Solution for Azerbaijan	181
Aygül İsmayılzadə	
Rəqəmsal texnologiyaların idarəetmə uçotuna təsiri	186
İsmayıl Cabarov	
Aqrar sektorda əmək resurslarının inkişafı və səmərəliliyinin artırılmasında peşə təliminin rolu.....	191
İsmayıl Məmmədov	
Müəssisənin iqtisadi göstəricilərinin diaqnostikası.....	195
Kanan Asgarov	
Problems and Solutions in the Digitalization of Accounting in Small and Medium-Sized Enterprises (Smes)	201
Aytac Babayeva	
Məqa tədbirlərin regionlar üzrə turizm axınlarına təsiri və gəlir diferensiasiyası problemləri	207
Aytən İsmayılova	
Startupların maliyyə riskləri və qeyri-müəyyənlik faktorları.....	212

Aykhan Alibayli	
Consequences of the Collapse of Socialist Economies in Eastern Europe	216
Cabbar Mirzəyev	
Dövlət qulluğunda etik standartların formalaşdırılmasına beynəlxalq yanaşmalar	222
Günay Vəliyeva	
Alman dilində feil kateqoriyalarının müqayisəli şəkildə öyrədilməsi, Azərbaycan auditoriyası üçün modellər	227
Hüseyn Abdullazadə	
Səmərəli bank nəzarəti sisteminin modelləşdirilməsi imkanları.....	233

Redaksiyanın ünvanı

AZ1073, Bakı şəh.,
Bakı şəh., Yasamal r-nu,
A.M.Şərifzadə 19
Tel.: +994 99 806 67 68
+994 99 808 67 68
e-mail: qedim.2012@aem.az

Editorial address

AZ1073, Baku city,
Baku city, Yasamal dist.,
A.M.Sharifzade 19
Phone: +994 99 806 67 68
+994 99 808 67 68
e-mail: qedim.2012@aem.az

İmzalandı: 24.04.2026
Onlayn çap: 28.04.2026
Kağız çapı: 10.05.2026
Kağız formatı: 60x84, 1/8
H/n həcmi: 30, 75 ç.v.
Sifariş: 164

Signed: 24.04.2026
Online publication: 28.04.2026
Paper printing: 10.05.2026
Format: 60/84, 1/8
Stock issuance: 30, 75 p.s.
Order: 164

“ZƏNGƏZURDA”

Çap Evinə çap olunub.
Ünvan: Bakı şəh., Yasamal r-nu,
A.M.Şərifzadə 19
Tel.: +994 12 510 63 99
e-mail: zengezurda1868@mail.ru

It has been published in the printing house

“ZANGAZURDA”
Address: Baku city, Yasamal dist.,
A.M.Sharifzade 19
Phone: +994 12 510 63 99
e-mail: zengezurda1868@mail.ru

